Dragica Malić

STAROHRVATSKE GLOSE

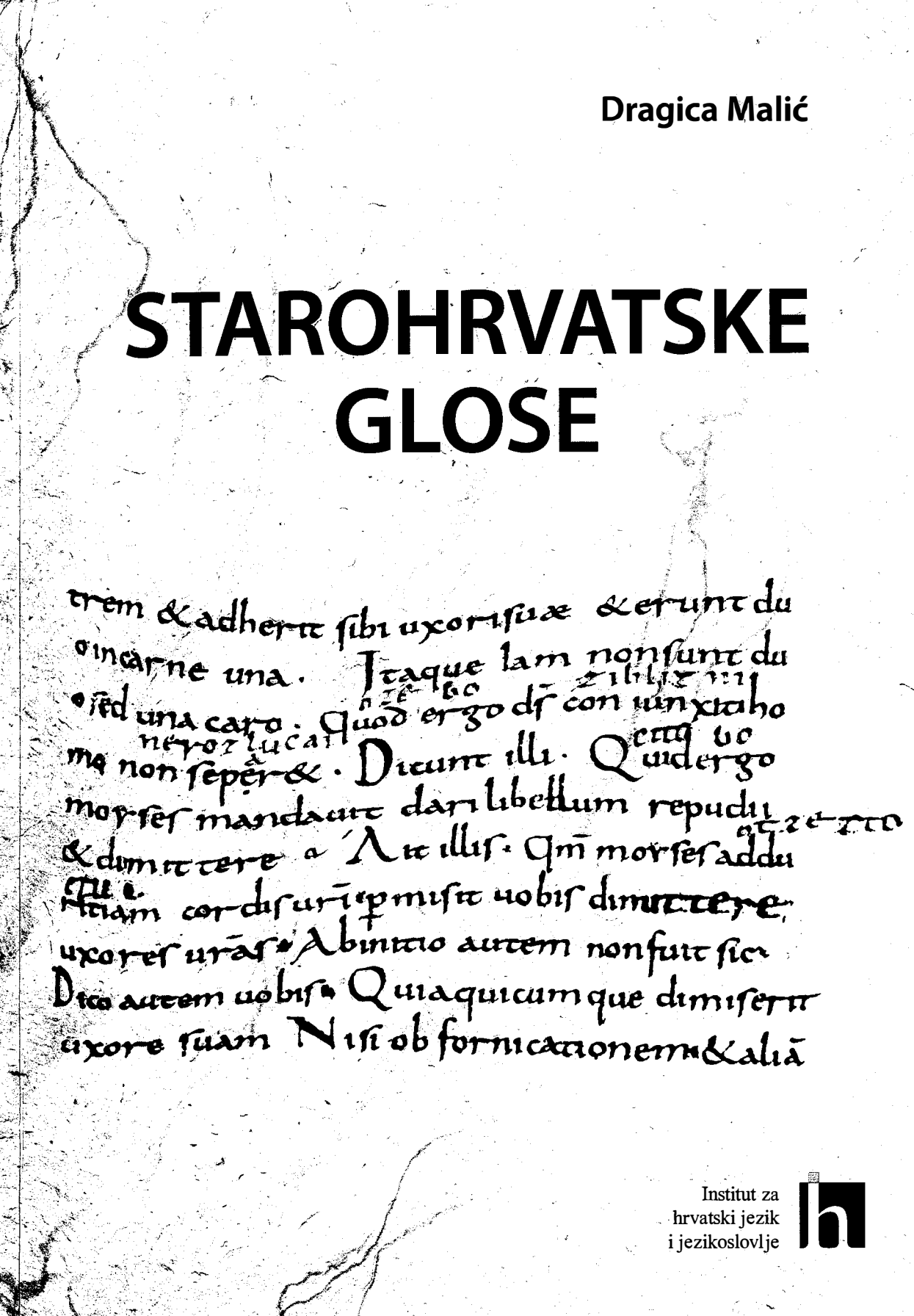

Institut za
hrvatski jezik
i jezikoslovlje

Dragica Malić

STAROHRVATSKE GLOSE

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Zagreb, 2022.

Izdavač:	Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Za izdavača:	Željko Jozić
Knjiga:	Dragica Malić *Starohrvatske glose*
Urednica:	Dubravka Ivšić Majić
Recenzenti:	Sanja Perić Gavrančić Vuk-Tadija Barbarić
Računalni slog:	Damir Ralić
Grafičko oblikovanje naslovnice:	Davor Milašinčić

© Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, ožujak 2022.
Nijedan se dio ove knjige ne smije umnožavati ni na bilo koji način reproducirati bez nakladnikova pismenoga dopuštenja.

ISBN 978-953-7967-75-8
CIP zapis dostupan je u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001130851.

Tiskanje ove knjige financijski je pomoglo
Ministarstvo znanosti i obrazovanja RH.

SADRŽAJ

Uvodne napomene 5

I. Glose iz *Radonove Biblije* 7
1. Uvod 7
2. Redoslijedni komentar glosa 12
2. 1. Pristup 12
2. 2. Obrada 13
3. Raščlamba 96
3. 1. Grafija 96
3. 2. Pravopis 101
3. 3. Jezik 102
3. 3. 1. Glasovne crte 102
3. 3. 1. 1. Samoglasnici 102
3. 3. 1. 2. Suglasnici 104
3. 3. 2. Potvrđeni morfološki oblici 106
3. 3. 3. Iz rječotvorja i sintakse 108
3. 3. 4. Leksik 112
3. 3. 4. 1. Potvrđeni leksemi 112
3. 3. 4. 2. Abecedni popis leksema 112
3. 3. 4. 3. Zaključci o leksemima 117
3. 3. 5. Pregled jezičnih značajki po jezičnoj/narječnoj pripadnosti 120
3. 3. 5. 1. Češke jezične značajke 120
3. 3. 5. 2. Crkvenoslavizmi 123
3. 3. 5. 3. Kajkavizmi 124
3. 3. 5. 4. Kroatizmi 128
4. Umjesto zaključka – sasvim ukratko 131

II. Čakavske glose 133
1. Uvod 133
2. Popisi glosa 136
2. 1. Korčulanske glose 136
2. 2. Rešetarove glose 141
3. Raščlamba 146
3. 1. Grafija 146
3. 2. Pravopis 154

3. 3. Jezik 156
3. 3. 1. Glasovne crte 156
3. 3. 2. Morfološki oblici 158
3. 3. 3. Tvorba riječi 161
3. 3. 4. Sintaktičko-stilske pojedinosti 163
4. Leksik 165
4. 1. Obrada leksika 165
4. 2. Komentar 202
5. Zaključak 206

III. Dodaci 209
1. Kratice citiranih spomenika 209
2. Kratice citirane literature 210
3. Literatura 211

UVODNE NAPOMENE

U jezičnopovijesnoj se literaturi obično govori o jeziku spomenikâ što se odlikuju većim ili manjim tekstovnim diskurzom, određenom sadržajno-smislenom (cjelovitom ili fragmentarnom) zaokruženošću. O glosama doznajemo, uglavnom usput, samo (povijesne) podatke kad se spominje njihova pojava unutar pojedinih spomenika prve vrste. Glose su – po leksikografskoj definiciji, u značenju koje nas ovdje zanima – "objašnjenje u tekstu, prijevod kakvog izraza (u starim tekstovima); bilješka ... na rukopisu (obično starinskom) ili umetnuta u tekst kao prijevod ili tumačenje nerazumljive riječi ili mjesta; tumačenja izraza ... koja su ili dodana u obliku rječnika ili su zapisana u tekstu između redaka iznad riječi da objasne njihovo značenje"[1]. Dakle, za glose o kojima će ovdje biti riječ: prijevod zapisan iznad ili pored pojedinih riječi u starinskom (latinskom) rukopisu, odnosno popis riječi u obliku rječnika.

Starohrvatske glose – one dosad poznate (glose zapisane u *Radonovoj Bibliji* krajem 11. ili početkom 12. stoljeća, te znatno mlađe *Korčulanske glose* – zadarske provenijencije, zapisane u latinskom misalu vjerojatno 80-ih godina 14. stoljeća, te popis riječi na dvolistu iz nekoga latinskog rukopisa iz sredine 15. stoljeća u Rešetarovu vlasništvu, što smo ih nazvali *Rešetarovim glosama*) – kao hrvatski jezičnopovijesni spomenici javljaju se u obliku hrvatskih tumačenja/prijevoda zapisanih uz latinski tekst pojedinih misnih čitanja ili, u slučaju *Rešetarovih glosa*, kao zasebno ispisan tumač nekoga neidentificiranoga teksta, po Rešetarovu mišljenju također evanđeoske pripadnosti. Prema tome, one potječu s područja latinskoga bogoslužja, pisane su latinicom, te pripadaju hrvatskoj latiničkoj pismenosti.

Glose nemaju svog (fabularnog, narativnog, tematskog) sadržaja, već tumače (prevode) sadržaj drugoga teksta. Kao takve one su pojedinačne, zasebne jezične, zapravo leksičke jedinice, pa su to zapravo spomenici koji bi trebali stajati na čelu svake nacionalne povijesne leksikografije, pa tako i hrvatske. Ipak, njihov "jezični sadržaj", iako je prvenstveno leksički, nije samo to. One imaju svoje grafijske, ortografske, gramatičke, ponekad i sintaktičke značajke, i kao takve možemo ih razmatrati i u općim okvirima jezičnopovijesnih istraživanja. Osim toga, njihova pažljiva raščlamba ukazuje na sve muke naših srednjovjekovnih prevoditelja s latinskoga i probleme na koje su oni (u okvirima svojih znanja) u tom poslu nailazili. A "između redaka" mogu se nazreti i veze hrvatske tropisamske srednjovjekovne kulture. Time njihova problematika prestaje biti samo starohrvatska jezična. S jezične razine njihovo značenje prerasta u kulturološko.

[1] Simeon I, 1969., s. v. *glosa* pod *3.*

I. GLOSE IZ *RADONOVE BIBLIJE*

1. Uvod

Glose zapisane krajem 11. ili početkom 12. stoljeća u tzv. *Radonovoj Bibliji* (rukopis francuske provenijencije, vjerojatno iz sredine 9. stoljeća, što se nalazi u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici u Beču pod signaturnim brojem 1190), zbog starine i posebnosti samoga spomenika, a i zbog starine zapisa, važan su jezičnopovijesni i leksički izvor slavenskoga podrijetla. Te glose sadrže neke nesumnjive češke jezične crte, pa od samoga početka (od njihova otkrića krajem 19. stoljeća) za njima posežu u prvom redu Česi, a u novije doba i Slovaci, pozivajući se svatko na svoje argumente. Tako ih i mi, na temelju određenih jezičnih argumenata, držimo starohrvatskima kajkavske provenijencije. Stoga bi te glose, kao važan jezični spomenik, trebale – uz zapise starohrvatskih riječi i vlastitih imena iz najstarijih sačuvanih latinskih isprava o našim ljudima, krajevima i događajima (od 9. do 13. stoljeća) stajati na prvome mjestu naših jezičnopovijesnih i leksikografskih istraživanja. Za to bi prvo mjesto, osim vremena nastanka, govorio i jedan drugi značajan razlog: izrečeno je, naime, nezanemarivo mišljenje da početak hrvatskoga književnog jezika treba vezati uz postanak hrvatskoga lekcionara[2], a pojava glosa prvi je korak na tom putu jer su one zapisane upravo u pojedinim lekcijama/čitanjima, odnosno po tadašnjoj terminologiji *čtenjima/štenjima*, unutar biblijskoga teksta što se čitao na misama, odnosno nalaze se u određenim dijelovima misalâ i lekcionarâ. Konkretno, u *Radonovoj Bibliji* glose su zapisane u pojedinim dijelovima Matejeva i Markova evanđelja.

Pojava (hrvatskih) glosa u latinskim evanđeoskim tekstovima, a kasnije i pojava lekcionara na narodnom jeziku, rezultat je dihotomije što ju je izazvao latinaški univerzalizam Katoličke crkve s jedne i praktičnih potreba pastorizacije s druge strane. Tijekom stoljećâ zatrlo se staro kršćansko načelo o potrebi navješćivanja riječi Božje puku razumljivim jezikom, a uz latinski se jezik vezao pojam pravovjernosti i dogmatske neprijepornosti, što se pripisivala ne samo sadržaju nego i izražaju. Iz nastojanja Crkve da se vjerske (prvenstveno liturgijske) knjige vjerno i nepromjenjivo tumače razvilo se nepovjerenje prema narodnim jezicima u liturgiji. Ipak se u obraćanju puku što nije razumio jezik latinskoga bogoslužja vrlo rano osjetila potreba bar djelomične primjene pastvi razumljiva jezika. Počev od *Capitulare Francofurtense* iz 794. godine, u čijim se zapisima kaže: "neka nitko ne misli da se Bog treba moliti samo na trima jezicima, jer se Bogu klanjamo na svima jezicima i jer čovjek na njima biva uslišan ako moli za pravednu stvar"[3], razni crkveni koncili i sinode naglašavaju potrebu da se riječ Božja bar nedjeljom i blagdanom tumači puku razumljivim jezikom. Posebno to

2 Fućak 1975., 361–362; Putanec 1993., 662.

3 Citat prema: Putanec 1993., 654.

vrijedi za osnovne kršćanske molitve *Credo* i *Očenaš*. Valentin Putanec[4] ukazuje na prilike u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu, kojima tumači nastanak glosa u *Radonovoj Bibliji*. Naime, godine 1114. na sinodi u Ostrogonu donesene su odredbe da se u većim crkvama svake nedjelje *Poslanice* i *Evanđelje* izlažu narodu razumljivim jezikom, a u manjim crkvama samo *Credo* i *Očenaš*. Lekcije iz *Evanđelja* i *Poslanice* mogle su se na misnom slavlju izravno iz latinske *Biblije* prevoditi puku, ali autor pretpostavlja da su u katedralnim i drugim većim crkvama vjerojatno već tada postojali i pisani prijevodi onih dijelova mise koji su morali biti izloženi puku razumljivim jezikom. Stoga postanak (odnosno bar začetke) hrvatskog lekcionara smješta u 12. stoljeće, za razliku od Fućaka, koji pretpostavlja da nije nastao prije 14. stoljeća, otkad potječu prvi spomeni o njemu u dokumentima.[5] U najnovije doba Barbarić smatra da postanak hrvatskih lekcionara treba smjestiti najranije na početak 14. stoljeća zato što nije vjerojatno da su se pojavili prije talijanskih lekcionara.[6]

Razmotrivši temeljito raspored glosa u *Radonovoj Bibliji* Putanec utvrđuje da se "glose odnose samo na biblijske dijelove onih tekstova koji su se kao lekcije čitali na nedjeljne i blagdanske dane tijekom liturgijske godine" i da su nastale kao "odjek potrebe da se puku tijekom liturgije, koja je bila obavljana na latinskom jeziku, svake nedjelje i blagdana pročitaju na njemu razumljivom jeziku dijelovi evanđelja i poslanice". Isto tako iz rasporeda glosa utvrđuje da se one ne odnose na takva čitanja u glagoljaškoj liturgiji, gdje su neke lekcije iz Matejeva i Markova evanđelja sasvim drukčije raspoređene, već da je raspored lekcija raspoređen prema latinskom misalu.[7]

Glose iz *Radonove Biblije* (kratica: RBG) pobudile su u znanosti pažnju devedesetih godina 19. stoljeća i otada se njima bavio niz znanstvenika. U to vrijeme rukopisni kodeks u kojem su zapisane, poznat pod nazivom *Radonova Biblija* (*Radobibel* ili *Radocodex*), već se nalazio u Beču, u tadašnjoj Dvorskoj biblioteci (danas Nacionalnoj). Objavio ih je i analizirao Vatroslav Jagić 1904., potaknut upitom A. Chrousta iz Würzburga za mišljenje o tadašnjim nagađanjima da je na francuskom tlu nastala ne samo *Radonova Biblija*, već da su tamo upisane u nju (u evanđeljima po Marku i Mateju) i slavenske glose. Chroust pritom upućuje Jagića na stare veze francuskih i čeških samostana. Nakon uvida u glose Jagić na postavljeni upit odgovara kako je došao do nedvojbena zaključka da su slavenske glose u rečenu *Bibliju* upisane negdje u Češkoj.[8] Konzultirajući se s nekim svojim kolegama Jagić uz njihovu pomoć dolazi do uvjerenja da su glose u *Bibliju* unesene najkasnije početkom 12., a možda i krajem 11. stoljeća, te zaključuje kako je rukopisni kodeks o kojem je riječ morao biti u Češkoj

4 Ibid., 655–656 i d.
5 Fućak 1975., 129, 350.
6 Barbarić 2017: 171–172, 219–220, 225.
7 Putanec 1993., 661.
8 Jagić 1904., 2.

najkasnije krajem 11. stoljeća.[9] Jagić već tada spominje teškoće što su se javljale pri čitanju glosa uslijed blijedih ili izbrisanih poteza perom, raznih mrlja i sl.[10]

Raščlanjujući glose iz *Radonove Biblije* Jagić u njima prvenstveno vidi crkvenoslavensko-češke jezične crte, premda je zapazio i hrvatsku (odnosno hrvatskocrkvenoslavensku) jezičnu komponentu. To je izazvalo dalja nagađanja o njihovu zapisivaču (Hrvat glagoljaš koji je živio u Češkoj ili Čeh koji je preko nekoga hrvatskog redovnika upoznao crkvenoslavenski prijevod *Evanđelja* u hrvatskoj redakciji?). Nakon više hrvatskih i čeških autora najviše je svjetla u problem navedenih glosa (koje Jagić naziva *Bečkima*, a ostali istraživači *Jagićevima*) u smislu njihove hrvatske pripadnosti godine 1952. unio Josip Hamm u članku objavljenu u časopisu "Slovo", prokomentiravši dotadašnja stajališta iz literature i izanaliziravši većinu onih glosa u kojima su dotadašnji istraživači vidjeli češke jezične crte. Drugačijim čitanjem višeznačne srednjovjekovne latiničke grafije Hamm dolazi do oblikâ koji ukazuju na hrvatsko kajkavsko podrijetlo glosa s ponekim crkvenoslavenskim značajkama i uz samo nekoliko onih koje se neprijeporno mogu dovoditi u vezu s češkim jezikom. Daljim grafijsko-fonološkim/fonetskim raščišćavanjem mogu se i poneke od tih zaostalih "čeških" glosa uvrstiti u hrvatski jezični korpus, tako da onih s nesumnjivim češkim jezičnim obilježjima preostaje zaista vrlo malo. Kako se za mnoge od tih glosa mogu konstatirati sjevernohrvatska (kajkavska) jezična obilježja, a za pojedine od njih i nesumnjiva češka, dovodi ih se u vezu s osnivanjem Zagrebačke biskupije godine 1094. i s prvim njezinim biskupom Čehom Duhom, a za *Radonovu Bibliju* pretpostavlja se da ju je on sa sobom donio u naše krajeve.[11] Na njega – osim određenih čeških jezičnih crta kojima se odlikuju pojedine glose – prema Hammovu uvjerenju govori sama pojava glosa: u tako dragocjenom rukopisu njih je mogao upisati (ili dati upisati) samo neki veliki crkveni uglednik.[12]

Hrvatsku pripadnost glosa u novije vrijeme dovodi u pitanje Radoslav Katičić[13] konstatacijom da su "kroatizmi tih glosa dvoznačni jer se u širem okviru čeških i slovačkih glasova mogu shvatiti kao bohemizmi odnosno slovakizmi" (uz uputu na literaturu u bilj. 1913). I on konstatira kako se "iz te knjige čitalo evanđelje slavenskom puku tako što je svećenik improvizirao prijevod s latinskoga", a zbog očitih bohemizama glose su tumačene "kao latinicom pisan spomenik češke redakcije crkvenoslavenskoga jezika", u kojem se zbog refleksa nazalnih vokala "pomišljalo na hrvatski utjecaj". To je bio povod da se nastanak tih glosa povezivao s prvim zagrebačkim biskupom Čehom Duhom. Po Katičiću to bi značilo "da je 'Radonova Biblija' u vrijeme biskupa Duha bila u posjedu zagrebačke katedrale", odnosno da je pripadala "u njezin najstariji knjižni fond, premda "u samoj knjizi nema baš nikakva uporišta da je 'Radonova Biblija'

9 Ibid.

10 Svojedobno je Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje nabavio snimke dijelova kodeksa s glosama, ali na tim snimkama one su vjerojatno još nejasnije nego u Jagićevo vrijeme.

11 Kniewald 1940.; Hamm 1952.; Putanec 1993. i dr.

12 Hamm 1952., 30.

13 Katičić 1998., 620–621.

ikada pripadala zagrebačkoj crkvi". Stoga, budući da bohemizme u tim glosama "nitko nije osporavao, a kroatizmi su ... dvoznačni", to se pitanje ne može smatrati "konačno riješenim", ali je mnogo "vjerojatnije da su te glose pisane negdje u Češkoj nego u Zagrebu".[14] Ovdje najprije treba reći da povezivanje *Radonove Biblije* sa zagrebačkim biskupom Duhom nikako ne mora značiti da je ona u to doba bila u posjedu Zagrebačke katedrale. Mogla je biti Duhovo osobno vlasništvo.[15] A drugo, kroatizmi u slovačkom jeziku posljedica su izravna doticaja hrvatskih i slovačkih dijalekata, koji je prekinut prodorom Mađara u Panoniju krajem 9. stoljeća. O rasporedu slavenskih dijalekata na tom prostoru, koji su se negdje u 10. stoljeću oblikovali u narječne, odnosno jezične idiome, te o rasprostiranju značajnih izogloša koje ukazuju na pravce širenja jezičnih utjecaja (u ovom slučaju hrvatski/kajkavski → slovački, a ne obratno) znalački je pisao ugledni kajkavolog Mijo Lončarić[16]. Iz navedenih razloga vraćamo se polaznoj pretpostavci o hrvatskoj/kajkavskoj provenijenciji RBG.

Tumačeći postanak RBG Hamm u tom poslu vidi barem dvojicu sudionika, od kojih je jedan pripadnik slavenskoga bogoslužja u Posavskoj Hrvatskoj krajem 11. stoljeća, koji je poznavao crkvenoslavenski liturgijski jezik hrvatske redakcije i kajkavski pučki govor zagrebačkoga kraja, a drugi je bio latinaš, Slaven (Čeh, vjerojatno sam biskup), koji je djelomično razumijevao pučki govor, ali ga nije znao toliko da bi mogao propovijedati na njemu. Stoga je tražio pomoć domaćega posrednika, s kojim je – ne htijući se iz dogmatskih razloga služiti gotovim crkvenoslavenskim prijevodima – zajedno prevodio iz latinske *Biblije*. Tako nastaje jezična mješavina kajkavsko-crkvenoslavensko-češka, pri čemu se posljednje dvije sastavnice potkradaju sudionicima dijaloga u nastojanju da pojedine latinske riječi prevedu puku razumljivim jezikom, a iz pokušaja da se njih dvojica međusobno razumiju, te da domaći svećenik razumije tekst na latinskom jeziku, kojemu nije odviše vičan, a Čeh latinaš crkvenoslavenski prijevod, mogu se tumačiti neka značenjska nepodudaranja latinskoga teksta i njegova prijevoda zapisana u glosama.[17]

14 Svi citati ibid.

15 U najnovije su se doba u Matičinu *Vijencu* od 9. studenog 2017. (br. 618, god. XXV) pojavila dva (znanstveno nepotkrijepljena) mišljenja o tome da je *Radonovu Bibliju* sa sobom u Zagreb donio biskup Duh i da je ona svojedobno bila u posjedu Metropolitanske knjižnice. Naime, u odjeljku *Vijenca* posvećenu 800. obljetnici posvećenja Zagrebačke katedrale 1217. godine Diana Vukičević Samaržija pod naslovom *Pogled u Katedralu* (str. 17) piše: "Prema predaji prvi biskup Duh donio je u Zagreb veliko kulturno blago – liturgijske knjige. ... Važna je ... *Radonova biblija* (koja se danas nalazi u Beču) iz 8/9. stoljeća pisana za opatiju Saint Vaast d' Arras u sjevernoj Francuskoj, u koju su tijekom 13. stoljeća [sic!] dodane hrvatske glose." I u istom broju *Vijenca* (str. 18) u napisu uz knjigu *Cimelia metropolitana: Povijest i knjižno blago Zagrebačke nadbiskupije* Josip Bratulić pod naslovom *Blago Metropolitanske knjižnice* piše: "Nekoć je u Zagrebu bila i znamenita Radonova *Biblija*, koju je sa sobom donio prvi zagrebački biskup, Čeh Duh; na marginama su zapisane slavenske riječi kojima se tumače latinski izrazi. Danas je u Beču."

16 1988.; 1994.; 2005.

17 Hamm 1952., 27–29.

Određenu distinkciju u problematiku kajkavskih obilježja RBG unosi dijalektolog kajkavolog Mijo Lončarić, napominjući kako se s Hammom slaže "u osnovi" (tj. da su glose hrvatske), ali da "u glosama koje su nesumnjivo hrvatske, nema dokaza da su i kajkavske, tj. te su osobine općehrvatske, mogu biti i kajkavske, ali ne moraju".[18] On, naime, na temelju analize najstarijih zapisa što potječu iz zagrebačkoga Gradeca s kraja 10. ili početka 11. stoljeća izvodi "osnovne kajkavske osobine oko 12. st.", za koje kaže: "Pretpostavlja se da *jat* čuva posebnu vrijednost, u zatvorenom *e*, a u dugom slogu to može biti i dvoglas *ie* ili *ei*. Poluglas čuva posebnu vrijednost, kao *šva* neodređeni srednji glas (*ə*), ili se jednači s jatom. Nazalni vokali su denazalizirani, prednji se nazal izjednačuje sa starim *e* u otvorenom *ę* ..., a stražnji nazal prešao je u vokal *o*-tipa, ali s time da čuva posebnu vrijednost. ... Slogotvorno *ļ* još se čuva ..., a slogotvorno *ŗ* može negdje prijeći u slijed *ęr*."[19]

Glose iz *Radonove Biblije* tek djelomično odražavaju netom navedene kajkavske fonološke značajke. Tako bi se u grafiji <e> u RBG (pored primarnoga /e/) mogli ogledati i zatvoreno /ę/ kao kontinuanta *jata* i otvoreno /ę/ kao kontinuanta prednjojezičnog nazala, ali najrelevantniji pokazatelj kajkavske pripadnosti među navedenim fonološkim crtama (stražnjojezični nazal /ǫ/ > /o/) u RBG nije potvrđen. Tamo, naime, nazal /ǫ/ redovito ima kontinuantu /u/. Prema Lončariću, da su npr. umj. *osuditi, rasuditi, bludnu* navedene riječi zapisane s <o>, "bilo bi sigurnije da je kajkavski; istina, tada bi se moglo također pomišljati na slovenski. Ovako je jednoznačno hrvatski, ali ne mora biti kajkavski".[20] S druge strane, grafija <i> na mjestu poluglasa (i jakog i slabog) očito slijedi tadašnju hrvcrsl. grafijsku praksu bilježenja poluglasa na njegovu etimološkome mjestu (ali u njezinoj latiničkoj realizaciji[21]), pri čemu slabi poluglas više nema glasovnu vrijednost, a jakomu je kontinuanta na čakavskom (crkvenoslavenskom) području tada već vjerojatno bila /a/, budući da je u spomenicima (npr. na *Bašćanskoj ploči*) dolazilo do preklapanja u pisanju poluglasa s primarnim /a/. Slogotvorni je /ļ/ u RBG potvrđen različitom grafijom <l>, <ell>, <ul>, ali slogotvorni /ŗ/ samo s <r>, iz čega možemo pretpostaviti da se oba "još čuvaju".

A zašto se u RBG, nastalima na kajkavskom tlu i uz neke nesumnjive kajkavizme, javljaju spomenute općehrvatske jezične crte? Ako prihvatimo Hammovu pretpostavku da je jedan od sudionika u zapisivanju glosa bio svećenik glagoljaš, koji je (relativno) dobro vladao hrvatskom crkvenoslavenskom normom, onda su njegovi prijevodi/zapisi trag (i posljedica) te norme, a ona je izrasla na čakavskom području, gdje nazali imaju kontinuante /e/ i /u/ (kao i u štokavštini), a za *jat* je utvrđena crkvenoslavenska izgovorna norma – /e/.[22] Pritom se moramo zapitati nije li davanje prednosti općehrvatskim

18 Lončarić 1994., 328.

19 Ibid.

20 Ibid.

21 O tome: Malić 2000., 120–122.

22 Vidi o tome: Hercigonja 1983., 4, bilj. 8. U novije se doba (u radovima S. Damjanovića, M. Mihaljevića i dr.) pojavilo mišljenje da je crkvenoslavenski izgovor jata bio *je*, ali to ne potvrđuju

crtama u kajkavskoj književnosti kasnijih stoljeća na račun onih samo kajkavskih trag toga davno zacrtanoga književnojezičnog trenda, zasnovanoga na hrvatskocrkvenoslavenskim osnovama. Naime, zastupljenost slavenskoga bogoslužja (a s njime i njemu pripadne hrvatskocrkvenoslavenske jezične norme) u sjeverozapadnim hrvatskim krajevima u tim najranijim stoljećima hrvatske pismenosti više nije prijeporna, ako je to nekad u našoj historiografiji i bila.

2. Redoslijedni komentar glosa

2. 1. Pristup

Glose u *Radonovoj Bibliji* zapisane su na listovima 237v–247v uz tekstove *Evanđelja* po Mateju (7_{13} – 24_{43}) i po Marku (1_{26} – 6_{53}). Ovdje je zanimljivo napomenuti da se Jagić u svojim komentarima pojedinih glosa zaustavlja na adekvatnim mjestima iz staroslavenskih, a nekad i hrvatskocrkvenoslavenskih prijevoda adekvatnih biblijskih tekstova, ali da u pojedinim glosama – uz zapažanje određenih njihovih staroslavenskih i/ili hrvatskocrkvenoslavenskih obilježja – traži potvrde samo za njihovu češku pripadnost, a da mu kao Hrvatu kajkavcu nijednom nije pala na pamet mogućnost njihove pripadnosti hrvatskokajkavskom jezičnom korpusu.

Nakon razmatranja pojedinih glosa Jagić (str. 32–35) daje pregled njihovih grafijskih i jezičnih odlika uspoređujući ih s jednim drugim vrlo ranim staročeškim spomenikom – *Praškim gregorijanskim glosama* (*Prager Gregoriusglossen*)[23]. Jagić uočava podudaranje tih glosa s RBG prvenstveno u "jednostavnosti" grafije, s time da je grafija RBG još jednostavnija: nema u njima grafema <æ>, <y>, <ch> i <k>; za češko /ch/ piše se redovito <h>, a novije češko /h/ piše se "natürlich" redovito <g>[24] i nigdje se ne obilježava umekšavanje suglasnika. U dodatku svom članku Jagić (str. 38–41) navodi i dijelove pisama svoga praškoga kolege Hofratha Gebauera, stručnjaka za staročeški jezik i pisca staročeške gramatike i rječnika, kojemu se obratio s pitanjima o češkoj pripadnosti pojedinih glosa iz *Radonove Biblije*.

U našem komentaru glosa uzimat ćemo u obzir Jagićevo i Hammovo mišljenje o pojedinima od njih, a po potrebi i navedene Gebauerove napomene. Glose ćemo raščlanjivati redom pojavljivanja, pri čemu ćemo se poslužiti Jagićevim obrojčavanjem glosa (radi lakšega pozivanja – i našega i drugih istraživača – na polazni, nezaobilazni Jagićev tekst). Istu je metodu primijenio i češki istraživač Josef Vintr (1986.), na čije ćemo se

hrvatski latinički tekstovi koji su bili pod određenim crkvenoslavenskim utjecajem (npr. dubrovački *Vatikanski hrvatski molitvenik* iz vremena oko 1400., u kojem se dubrovačke ijekavske kontinuante *jata* (*ije*/je) redovito bilježe *ie*, ali u leksičkim se crkvenoslavizmima redovito javlja kontinuanta /e/, odnosno srednjočakavska *Žića svetih otaca*, u kojima u morfološkim crkvenoslavizmima redovito dolazi /e/).

23 O njima je, prema vlastitoj napomeni (v. Jagić, str. 38 i bilj. 1), pisao Hofrath Gebauer u *Archivu für slavische Philologie* VI pod naslovom "Über die Nationalität der *Prager Gregoriusglossen*".

24 Prijelaz /g/ → /h/ u stčeš. odvijao se u 12.–13. st. Najstarija je potvrda za /h/ (*Bohuslaus*) iz 1169. g. – v. Lamprecht, Šlosar, Bauer 1986., 83.

istraživanje također pozivati. Međutim, Jagićevo obrojčavanje glosa nije dosljedno provedeno: nekad on daje zaseban broj svakomu leksemu u višečlanoj glosi, drugi put za čitavu višeleksemsku glosu daje samo jedan broj, što će svakako biti određena smetnja pri navođenju primjera u jezičnoj raščlambi glosa. Uz citiranje glosa navodit ćemo (kao i Jagić) latinski tekst na koji se pojedina glosa odnosi, a prije same razrade staroslavenski ili hrvatskocrkvenoslavenski prijevod (prema Jagićevu navođenju), te paralelne tekstove iz hrvatskih prijevoda evanđeoskih tekstova, od starih hrvatskih lekcionara preko Kašićeva i Katančićeva prijevoda *Biblije* do suvremenih biblijskih prijevoda. Za određivanje značenja i značenjskoga slaganja odnosno neslaganja glosa s latinskim originalom poslužit ćemo se kao pomoćnom literaturom osim Divkovićeva i Marevićeva latinsko-hrvatskoga rječnika te Miklošičeva staroslavenskog rječnika (kratica LP) prvenstveno hrvatskim kajkavskim rječnicima 17. – 18. st., pretpostavljajući da će njihova tumačenja možda biti značenjski bliža onima potvrđenima u razmatranom spomeniku zbog njegove nezaobilazne kajkavske komponente. Za jezičnopovijesnu potvrđenost/nepotvrđenost pojedine riječi i njezinih značenja u hrvatskim tekstovima služimo se *Akademijinim rječnikom* (kratica AR).

Glose se navode u transkripciji, a u zagradi odmah pored donosi se originalna grafija s naznakom upotrebne vrijednosti pojedinih grafema, uz navođenje osnovnih podataka o glasovnim promjenama relevantnima za mjesto i vrijeme nastanka spomenika i morfološkim oblicima, te uz uputu na latinsku riječ na koju se prijevod/glosa odnosi. U raščlambi pojedinih glosa osim njihova leksičkog značenja ukazat će se – prema potrebi – i na njihove jezične značajke, premda će grafijske, pravopisne i gramatičke crte biti obrađene u zasebnom odjeljku.

2. 2. Obrada

Glose 1–2

Uz lat. tekst "Intrate p(er) anguſta(m) / portam quia lata porta & ſpatioſa uia"[25] (Mt 7_{13}) dolaze glose:

1. *prostrana* (graf. *p(ro)ztra/na*[26] – s karakterističnom lat. grafijskom kraticom za *pro* u obliku slova *p* sa stablom prekriženim pętljom i sa <z> = /s/; Nmn. prid. sr. r. uz pl. t. *vrata* za lat. Njd. ž. r.) → *lata (porta)*[27]

2. *i dlgi* (graf. *idellgi* – <ell> = /l̨/; Njd. odr. prid. m. r.) → *et spatiosa (via)*

25 Citati latinskoga teksta donose se grafijom *Radonove Biblije*, a ne prema ispravljenim (djelomično posuvremenjenim) Jagićevim navodima, samo što se *i* (radi lakšega praćenja teksta) piše s točkom, premda se i u *Radonovoj Bibliji* i u samim glosama redovito piše bez točke, tj. *ı*, što ponekad izaziva nedoumice u čitanju (interpretaciji) pojedinih glosa. Kraćeni se dijelovi riječi stavljaju u oble zagrade, a enklitike i proklitike razdvajaju se od riječi s kojima su zajedno napisane. Vlastita se imena pišu velikim slovom premda se u tekstu pišu malim. Kraj retka označava se znakom /. Slijedimo interpunkciju *Radonove Biblije*, samo što točku smještamo na donju liniju umjesto u sredinu retka. U obradi glosa latinski se tekst donosi ispravljen i pisan suvremenom grafijom.

26 U dva retka na lijevoj margini trećega stupca na stranici, s oznakom da se odnosi na lat. riječ *lata*.

27 Strelicom se upućuje na latinsku riječ na koju se prijevod odnosi.

stsl. ...ěko prostrana vrata i širokъ pǫtь[28]
Kaš. ...jere široka vrata i prostrani put jest...[29]
Kat. ...jerbo široka vrata i prostran put je...[30]
Bibl. ...jer široka vrata i prostran put vode...
NZ Jer široka su vrata i prostran put...

Jagić (str. 3) konstatira kako se prijevod ne podudara s lat. tekstom, ali premda navodi i stsl. prijevod, ne ukazuje na izravno preuzimanje prve glose iz njega.[31] Za *dlgi* kaže da je prije starohrvatski ("altkroatisch") nego staročeški oblik. Zbog graf. *dellgi* netko bi mogao pomisliti da se radi o moravizmu, što on ne drži vjerojatnim. Vintr (str. 83) glosu transkribira: *i d^{e}lgý*, što pretpostavlja kontinuantu slogotvornoga /l̥/ drukčiju od uobičajene češke u toj riječi (*dlouhý*). Iz literature (Večerka)[32] navodi stčeš. primjer iz 13. st. s graf. <el> za slogotvorni /l̥/ (*uelna = vl̥na*) uz napomenu da se takva *el*-forma sačuvala u nekim češkim perifernim govorima do danas (prema Komáreku).[33] Iz sthrv. grafijske prakse dosad mi je poznat samo jedan primjer za obilježavanje slogotvornoga /l̥/ grafijom <el> (*delgue = dl̥ge* iz latiničke transliteracije u glagoljičkoj početnici Jurja iz Slavonije, uz pretežno <l> i jednom [34]) među brojnim potvrđenim grafijskim mogućnostima (npr. <al>, <ol>, <ul> u *Šibenskoj molitvi* ili <lu>, <l>, <ll>, <llu>, <ul>, <lli> u *Žićima svetih otaca*). Lončarić među "osnovnim kajkavskim osobinama oko 12. st." napominje: "Slogotvorno *l̥* još se čuva (*hl̥m, vl̥k*)", ali ne navodi grafiju.[35]

Prva glosa očito nasljeduje stsl. prijevod: *prostrana* (uz *vrata*) za lat. *lata porta*. Jagić napominje da se taj prijevod ne slaže s latinskim tekstom, odnosno da se pridjev *prostranny* ne odnosi na *latus*, nego na *spatiosus* (s navodima adekvatnoga biblijskog teksta iz stčeš. izvora). Međutim, LP *prostranъ* prevodi s "latus", a taj latinski pridjev

28 Stsl. tekst navodi se prema Jagiću, ali u latiničkoj transliteraciji prema njegovu ćiriličkom prijepisu glagoljičkoga teksta.

29 Kašićev tekst donosim u vlastitoj transkripciji, prema polovičnoj transkripciji provedenoj u njemačkom izdanju Kašićeve *Biblije* iz 1999. (v. Kašić, B. *Biblia sacra*).

30 Transkripcija moja – op. D. M.

31 Isti se stsl. tekst javlja, vjerojatno kao citat, u ispravi srpskoga kralja Milutina (12./13. st.): *Prostrana vrata i širokъ putь vьvodeje vь pagubu* (AR XII s. v. *2. prostran* pod *a. a) bb)* o vratima).

32 Literaturu na koju se pozivaju Jagić i Vintr preuzimam izravno od njih bez posebnog navođenja bibliografskih jedinica.

33 To, međutim, nije ista razina: u stčeš. spomeniku iz 13. st. radi se o grafiji <el> za slogotvorni /l̥/ (što i sam Vintr potvrđuje navođenjem Večerkina primjera *uelna = vl̥na*), a u suvremenim češkim govorima u pitanju je kasnija (izgovorna) kontinuanta slogotvornoga /l̥/, kakva se i kod nas nalazi (bar se nalazila još krajem 19. st.) u nekim sjevernočakavskim (također perifernim) govorima, npr. na Krku – v. Milčetić 1895., 105–107.

34 Malić 1996., 28.

35 Lončarić 1994., 328.

uz značenje 'prostran' ima i značenje 'širok'[36]. Bc za *latus* navodi značenje "širok", ali upućuje i na lat. *amplus*, a tamo navodi lat. adekvat *spatiosus* i hrv. značenje "prostran". Prema tome, osim crkvenoslavenskog poticaja za upotrebu atributa *prostrana* uz *vrata*, mogla je na izbor prve glose utjecati i mogućnost kajkavskoga poistovjećivanja značenja 'širok' i 'prostran'.[37] A kad je već pridjev *prostran* upotrijebljen kao atribut uz *vrata*, nije ga bilo poželjno upotrijebiti i uz *put*. Za odabir atributa uz *put* glosator ne slijedi stsl. prijevod, nego se poslužio uobičajenom sintagmom *dug(i) put*, potvrđenom – među ostalim – iz hrvatskih spomenika kojih je jezik obilježen znatnim crsl. utjecajem (*Naručnik, Transit, Korizmenjak*, tiskanima u senjskoj glagoljaškoj tiskari)[38]. Osim toga, u ovom je primjeru očito u pitanju imenski predikat, a određeni oblik pridjeva u imenskom predikatu tipična je kajkavska sintaktička crta (premda je od ovdje navedenih primjera potvrđena i u Kašića). U hrvatskim biblijskim prijevodima prijevod *latus* → *prostran* nije uobičajen uz imenicu *vrata*. Svi ovdje navedeni paralelni hrvatski prijevodi imaju: *široka vrata* i *prostran(i) put*, što pokazuje određenu hrvatsku prevoditeljsku tradiciju (bar) od Kašića naovamo.

Glose 3–4

Uz lat. tekst "Qua(m) anguſta porta & arta uia / quae ducit ad uita(m)" (Mt 7_{14}) dolaze glose:

3. *tesna* (graf. *tezna* – sa <z> = /s/; /e/ < /ě/; za gramatički oblik v. 1. glosu) → *angusta (porta)*

4. *i žestoki* (graf. *izeztoci* – sa <z> = /ž/ i /s/, <c> = /k/ – Jagić čita *žestoci* i tumači kao Nmn. m. r. s II. palatalizacijom; zapravo je Njd. odr. prid. m. r. /< *-yji*/ uz pretpostavljenu imenicu *put*) → *et arta (via)*

stsl.	...kolъ qzъka vrata i těsnъ pǫtь...
Kaš.	Koliko tijesna vrata i uzak put jest...
Kat.	Kako su uska vrata, i tisan je put...
Bibl.	Kako su uska vrata i tijesan put...
NZ	O kako su uska vrata i tijesan put...

Sintagmu *těsnaa vrata* Jagić nalazi u stsl. prijevodu *Lukina evanđelja* (Lk 13_{24}), a paralelu *těsnou branou* u jednoj od stčeš. *Biblija* što ih uzima u razmatranje. Pritom

36 V. i: Mar. I s. v. *lat/us*[2] pod *1.* "širok, prostran".

37 Gebauer u svom odgovoru na Jagićeva pitanja o RBG (Jagić, str. 40) za *prostrana* = *łata* (uz *vrata*) kaže da je razlika između *latus* i *spatiosus* beznačajna, ali da je u jednoj stčeš. *Bibliji* našao *do země prostranné* za lat. *in terram spatiosam*, a inače da *prostraný* u češkom dolazi u značenju 'slobodan' i 'opširan' (o govoru).

38 Vidi: AR II s. v. *1. dug* pod *1. 2. c.* u z napomenu "o putu", pri čemu *dug* označuje i vremensko trajanje i duljinu.

ističe da je karakterističan stčeš. oblik *teſkný* (s nepromijenjenim sugl. skupom *skn*). Glosa *tesna* vjerojatno je jedna od najranijih potvrda za starohrvatsku suglasničku promjenu *skn* (i *stn*) > *sn.* [39]

Bc s. v. *angustus* navodi značenje "tesen, stišńen, stisnut, vuzek" i kao lat. adekvate navodi *arctus, strictus*, a s. v. *arctus* navodi značenje "tesen, stišńen, vuzek"; Bc hrv. s. v. *tesen* navodi "angustus, arctus, strictus..."; Jambr. s. v. *angustus* i *arctus* ima "tesen, vuzek"; *artus* kao pridjev ni Bc ni Jambr. ne donose. Prema tome, *tesna* za *vrata* ovdje su očito kajkavski izbor (s /e/ < /ě/ i s pojednostavnjenim sugl. skupom *skn* > *sn*), potaknut istim kajk. značenjem pridjeva *tesen* i *vuzek* (Bc i Jambr.), a potpomognut i Duhovim poznavanjem stčeš. varijantnih mogućnosti biblijskih prijevoda.

Po Jagiću (str. 3) izbor *žestoci* za *arta via* ne odgovara ni značenjem ni gramatičkim oblikom. On se domišlja raznim kombinacijama, ali zapravo taj prijevod ne uspijeva objasniti.[40] Kajkavski rječnici Habd., Bc hrv. i Jambr. hrv. uopće nemaju pridjeva *žestok* i izvedenicâ. Ni u AR XXIII s. v. *žestok* nema nikakvih potvrda koje bi pridjev *žestok* dovodile u bilo kakvu vezu s imenicom *put*. Ipak, bilo bi prenategnuto pretpostaviti da su dvojica relativno sigurno pretpostavljenih glosatora RBG (latinaš biskup Duh i lokalni poznavatelj hrvcrsl. prijevodne prakse) znali za tako osamljene primjere stsl. prijevoda kanonskih spisa kakve navode Jagić (*těsnaa vrata* – Lk 13_{24}) i Vintr. (*pǫty žestoky* – sinajski Ps 16_4), da bi se podrijetlo glose moglo tumačiti kao stsl.

Gramatički se oblik glose može objasniti ako <c> pročitamo kao /k/: tada se ne radi o Nmn. prid. m. r. (s II. palatalizacijom) *žestoci*, kao što pretpostavlja Jagić, nego o Njd. m. r. odr. prid. – *žestoki*[41] (s *-yji* > *-i*, tj. s izvršenom kontrakcijom, kao i u svim ostalim pridjevskim oblicima u ovim glosama!), upotrijebljenom (kao i 2. *dlgi*) u imenskom predikatu, što je kajkavska sintaktička crta.

Glosa 5

Uz lat. tekst "...ei duo habenteſ demonia[42] de monumen/tiſ exeunteſ ſeui[42] nimiſ. Ita ut nemo..." (Mt 8_{28}) iznad riječi */eui* ispisana je glosa:

l̨ute (graf. *lute* – s <l> = /l̨/; Nmn. m. r. prid.?) → *saevi*

stsl. ...ljuta[43] zělo...

Kaš. ...susretoše ga dva imajuća hudobe, iz grobova izišadši, vrla vele...

---

39 LP ima znatno više potvrda za osnovu *těsъn-* nego za *těskъn-* za lat. *angustus*, pri čemu su one za *těsъn-* mlađe od ove naše.

40 Komentirajući glose 77–78 *ot žestočtva* Gebauer (Jagić, str. 39) napominje da je možda nekad u češkom postojao i pridjev **žestoký*, ali da nije dokumentiran.

41 Grafem <c> = /k/ čita i Vintr (str. 84): *i žestoký*.

42 Umj. *daemonia* i *saeui* – u mnogim se srednjovjekovnim tekstovima umj. lat. *ae, oe* piše *e*.

43 Stsl. i hrvcrsl. glag. ligature u transliteraciji se podcrtavaju.

Kat. ...sukobiše ga dva imajuća djavle, iz grobova izlazeć, ļuti veoma...

Bibl. ...dođoše mu u susret dva opsjednuta, što su izišli iz grobova. Oni bijahu tako bijesni da nitko nije mogao proći...

NZ ...eto mu u susret dvaju opsjednutih: izlazili su iz grobnica, silno goropadni...

Jagić (str. 4) ističe da oblik *lute* ne odgovara ni dvojini ni množini (očekivao bi se oblik *luta* ili *luti*), ali da je glosator možda želio upotrijebiti priložni izraz budući da u *Marijinskom evanđelju* stoji: *ļutě zělo*[44]. Na Jagićevo mišljenje da se radi o prilogu poziva se i Vintr (str. 84) i primjer transkribira: *l'útě*. U tom bi slučaju dočetno <e> u našoj glosi (*lute* = *ļute*) bio refleks *jata* kao i inače u ovim glosama. Međutim, u *Žićima svetih otaca* (prijepis iz posljednjih desetljeća 15. st. sa znatno starijega predloška) dosta je često potvrđen Nmn. imenica, pridjeva i zamjenica m. r. s nastavkom *-e*[45], a ima takvih primjera i u drugim starohrvatskim spomenicima, pa oblik sam po sebi ne bi morao biti upitan, ali je za vrijeme nastanka RBG možda još prerano za zamjenu dvojine (uz dva, dvojica) množinom. S druge strane, može se pomišljati i na drukčije razumijevanje teksta (uz zanemarivanje *dva*), tj. 'imajući demone/djavle ... vrlo ljute' s Amn. odr. prid. m. r. (*-e* < *-yję*). Značenje 'ļut' za *saevus* dolazi u Bc, te u Habd., Bc hrv. i Jambr. hrv., pa bi leksički izbor ove glose mogao biti i lokalni kajkavski.[46]

Glose 6–8

Uz lat. tekst "Nemo autem inmittit commiſ/ſura(m) panni rudiſ in ueſtimentum uetuſ" (Mt 9_{16}) (na desnoj margini i unutar teksta iznad retka) dolaze glose:

6. *plata* (graf. *plata* – Gjd. m. r. od *plat* < *platъ* /uz pretpostavljeno: *ne pristavļajet pristavļenija*/) → *commissuram*

7.–8. *[ot] plene nove* (graf. *[ot] plene noue* – Jagić čita *pleni*, pa tako prenosi i Vintr (str. 84), ali jasno piše *plene*; ispred *plene* dva su jedva vidljiva (razlivena) slova, a čini se da piše: *ot*, što ne spominju ni Jagić ni Vintr; s <u> = /v/; /e/ < /ě/ /< *plěne*/ i /e/ < /ę/ /< *novę* < *novyję*/; Gjd. ž. r.) → *panni rudis*

stsl. ...ne pristavlěetъ pristavlenič plata nebělena rizě vetъsě...

(stsl. paralelni tekst Lk 5_{36}: ...nikъtože pristavlenič rizy novy ne pristavlěetъ na rizǫ vetъhǫ ..)

Kaš. A nitko ne ulaga zakrpu svite debelē na haļinu staru...

Kat. Nitko pak ne meće zakrpu sukna debelog na haļinu staru...

---

44 Ako u *Marijinskom evanđelju* zaista stoji *ļutě zělo* (Vintr navodi samo: *ļutě*), onda bi to bio pleonazam – LP, naime, pod prilozima *zělo, ļutě* i *ļuto* navodi isto značenje "valde".

45 Vidi: Malić 1997., 519–520.

46 U AR VI s. v. *1. ļut* pod *1. h. (o čeļadetu)* nije potvrđeno značenje 'bijesan, mahnit, opsjednut', koje najbolje odgovara kontekstu ove glose.

Bibl. Nitko ne stavlja zakrpe od novog sukna na staru haljinu...
NZ ...a nitko ne stavlja krpe od sirova sukna na staro odijelo...

Jagić (str. 4–5) za oblik *plata* postavlja pitanje radi li se o Gjd. m. r. ili o Njd. ž. r. Za većinu primjera u RBG konstatira da je zapisan potreban padež, ali kako u stčeš. *Biblijama* nalazi imenicu ž. r. *záplata* za lat. *commissura*, pretpostavlja da se i ovdje radi o imenici ž. r., te da je sama glosa u značenju 'commissura', kako se čini, staročeški izraz. Spominje i strus. *platъ* ('komadić tkanine'). Gebauer (Jagić, str. 40) kaže da u češkom za *plat* = *commisura* nema potvrde, ali kako su iz istoga značenjskoga kruga potvrđene riječi *plátati, záplata, záplatovati* može se pretpostaviti i imenica **plat* = *"commissura"*. LP za *platъ, m.*, navodi značenje "pannus detritus", što bi značilo 'istrošena krpa, komad tkanine', a u danom je kontekstu u pitanju '(za)krpa, komad tkanine', što se vidi iz nastavka lat. teksta i naredne glose *plene nove*. U Bc se s. v. *commissura* među ostalim značenjima navodi "vustavek, blek, kërpa", a Bc hrv. za *blek* i *kërpe* navodi također "commissura". Čini se, dakle, da je glosator upotrijebio stsl. (prasl.?) riječ djelomično podudarnu s kajkavskim značenjem za lat. *commissura*. Riječ je očito u etimološkoj vezi s hrv. riječju *platno*.[47]

I za glose "pleni noue" Jagić (ibid.) kaže da se mogu protumačiti kao bohemizam: *pleny nové*[48]. U stčeš. tekstovima što ih uzima za usporedbu osim genitivnog oblika *pleny* javljaju se i leksemi: *plenka, rucho, sukno*. Međutim, u našem spomeniku jasno piše *plene*, a za taj oblik Gebauer (Jagić, str. 39) kaže da ne može biti češki. LP *pléna* upućuje na *pelena*, a tamo se navodi značenje "fascia", tj. 'pelena'. Bc za *fascia* navodi značenje "plenica, povoj", ali Bc hrv. s. v. *plenice* osim "fasciae, fasciolae" navodi i "panni, panniculi". AR X s. v. *1. plena* izjednačava *plena* s *pelena*; pod *a)* u značenju "povoj" navodi primjere iz spomenika obilježenih crsl. jezičnim obilježjima – *Postile* i Antuna Dalmatina, a pod *b)* navodi značenje "štogod nalik na pelenu", što je važna potvrda za prijenos značenja: "nalik na pelenu" može biti i 'komad sukna', o čemu je u ovoj glosi upravo riječ. AR IX s. v. *pelena* među potvrdama iz rječnikâ navodi iz Della Belle značenje "pannicello", a iz Stullija "panniculus". Riječi *plena* i *pelena* djelomično se značenjski preklapaju, pa za značenje 'komad/komadić sukna' imamo i hrvatskih potvrda, među ostalima i kajkavskih (v. Bc hrv. s. v. *plenice*). Glosa *plene* i gramatičkim se oblikom uklapa u hrvatski morfološki sustav (prema Gebaueru ne i češki!), pa ju možemo i značenjski i gramatički odrediti kao hrvatsku.

Što se tiče prijevoda *rudis* → 'nov', on je potvrđen u paralelnom stsl. tekstu iz *Lukina evanđelja* (Jagić, str. 5 uz glose 9–11), što znači da je bio moguć u stsl. premda za njega

47 U AR X s. v. *6. plat* navodi se iz srpcrsl. pisca Danila primjer: *Grobъ Blaženyje Jeleny pokryše platy zlatyimi* (očito se radi o zlatom vezenim prekrivačima ili tkaninama) uz napomenu da je riječ "neznana značenja i postanja". Čini se da bi se značenje moglo locirati u značenjski krug 'komad tkanine' kao i gore navedeno '(za)krpa'.

48 Vintr (str. 84) kao češki adekvat navodi: *pl'eny nové*.

zapravo ne nalazimo potvrdu u LP: *novъ* "novus". Ne nalazimo ga ni u kajkavskim rječnicima: Bc za *rudis* navodi "nezdelan, neobdelan", a Jambr. "priprost, neobdelan"; Bc hrv. za *nov* ima "neos, novus, novitius, novellus...", a Jambr. hrv. za *nov* "novus"; Habd. *nov* prevodi "novus; recens". Prema tome, izbor nije kajkavski. Glosator se za prijevod *nov* odlučio vjerojatno znajući za njega iz nekoga adekvatnoga teksta hrvcrsl. redakcije. Ponovno na taj leksički odabir nailazimo tek u suvremenim prijevodima.[49] Potvrđeni genitivni oblik *nove* upućuje na određenu (nepalatalnu) pridjevsku promjenu (< *novyję* – s izvršenom kontrakcijom), dok imenički oblik *plene* ukazuje na noviji hrv. genitivni oblik pod utjecajem palatalne deklinacije. Čak bi se moglo pretpostaviti da je pridjevski genitivni nastavak *-e* < *-yję* djelovao i na izbor imeničkoga (umj. starijega *-i* < *-y*) i da su, u krajnjoj crti, takve sintagmatske veze utjecale na širenje nastavaka palatalne imeničke promjene u nepalatalnu. Gramatičkim oblikom *plene nove* nesumnjivo pripadaju hrvatskom jezičnom sustavu.

Glose 9–11

Uz lat. tekst "Tollit eni(m) plenitudine(m) eiuſ a ueſtimento / & peior ſciſura (!)[50] ſit" (Mt 9_{16} – u nastavku) dolaze glose (na lijevoj margini i u tekstu iznad riječi):

9. *predret* (prvo /e/ < /ě/ /< *prě-*/; 3jd. prez. u fut. znač. – s crsl. dočetkom *-t*) → lat. *tollit*

10. *i gore* (graf. *igore* – /e/ < /ě/) → lat. *et peior*

11. *predrena* (za /e/ u prefiksu v. 9. glosu; ptc. pas., Njd. ž. r.) → lat. *scissura*

stsl. ...vъzьmetъ bo konьčinǫ svojǫ otъ rizy i bolьši dira bǫdetъ.
Kaš. ...jere joj dviže podpunost od haļine i gora se čini razdrtina.
Kat. ...jamļe bo podpunost ńe od haļine, i gorje biva rizańe.
Bibl. ...jer zakrpa razvuče haljinu, te rupa biva još veća.
NZ ...jer zakrpa vuče s odijela pa nastane još veća rupa.

Jagić (str. 5) zaključuje da se radi o slobodnom prijevodu stsl. teksta, tj. da je glosator htio reći: *i gore predrena [tj. riza] budet.* Za oblik *predret* (prema potvrđenom stsl. *prědereťь*) kaže da vrlo lako može biti stčeš., vjerojatno misleći na drugu prijevojnu osnovu osnovnoga glagola *dрěti/drъti*, premda primjeri što ih navodi iz stčeš. spomenika u bliskim kontekstima ne odgovaraju našim glosama ni leksički ni gramatički: *roztrhuge, ne rozdierayme, rozedrze ſie, ne prodrzyela ſe, prziedrziel ſy, rozdrzel, rozdrziel.* Oblik *predret* normalan je hrvcrsl., odnosno sthrv. s crsl. dočetkom *-t*, oblik 3jd. prez. glagola *predreti/predrti* (< *prědrěti/prědrъti*). Za glagol *predrijeti* AR XI s. v. *1. predrijeti* pod *a)* navodi značenje "prelomiti, prekinuti, pretrgnuti u pravom i u

49 Vidi i: *Niko ne meće nove zakrpe na staru haļinu* s adekvatnoga mjesta iz Karadžićeva prijevoda *Staroga zavjeta* – potvrda u AR XXII s. v. *zakrpa* pod *a. a)*.

50 Jagić ispravlja: *ſciſſura*.

prenesenom značenju" (s potvrdama iz Belostenčeva i Stullijeva rječnika, iz Istre i dr.) i pod *b)* "poderati, razderati, rastrgati" (s potvrdama iz Makarske, Bosne i jednim primjerom iz Mon. serb., koji može biti i dubrovački ili bosanski). Na te hrv. potvrde ukazuje i Hamm (str. 26). Bc s. v. *tollo* pod *6.* navodi "za ili dotergavam"; Bc hrv. ima za *predert* "perruptus", *prediram* "perrumpo"; Habd. za *predert* navodi "ruptus", *predrenje* "ruptura"; i Jambr. hrv. za *predreńe* ima "ruptura"; u slov. *predreti* (ptc. pas. *predrt*) znači 'napraviti rupu'. Prema tome, hrvatska, osobito kajkavska (i uz to slovenska) značenja najbliža su (nedoslovnom!) prijevodu razmatranih glosa 9 i 11. Pritom je *predren* normalna tvorba ptc. pas. od *prědrěti/prědrti*, a za prisutnost i u kajkavskom (pored *predert*) govori Habdelićeva i Jambr. hrv. gl. imenica *predrenje/predreńe*. Adekvatan stsl. tekst što ga navodi Jagić (... *i bolьši dira bǫdetъ*) nije izvor našim glosama, a iz sličnih biblijskih tekstova Jagić navodi paralele: *otderetъ, razderetъ, prěderetъ*.

Jagić *gore* upućuje na *hóře* u Gebauerovu *Staročeškom rječniku*. On nimalo ne sumnja u stčeš. pripadnost te riječi, budući da je konstatirao kako je (u vrijeme zapisivanja glosa) u stčeš. još normalno /g/ za novije /h/, a da se u RBG nigdje ne obilježava palatalnost suglasnika (dakle u ovom slučaju *ŕ, ř*). Međutim, riječi što ih navodi kao primjere tog neobilježavanja palatalnosti (str. 33) onako kako su zapisane u RBG imaju normalan hrvatski oblik, što nije uzeo u obzir. Za hrv. priložni komparativ *gore* potvrde su iz čakavskih i štokavskih pisaca (v. AR III s. v. *1. gori* pod *2. adv.*); kajk. je oblik *gorje*, kao i stsl. Tako LP *gore* upućuje na *gorje*, koje je označeno kao imenica sr. r. "malum", ali primjeri što ih navodi pokazuju da se (osobito u liku *gore*) upotrebljava kao uzvik i priložni komparativ. Od kajkavskih rječnika Bc *pejus* tumači "adv. comp. gorše, gorje"; Habd. za *gorje* daje značenje "pejus, deterius"; Jambr. hrv. *gorje* upućuje na *deterius*, a *gorje načińam* i *gorje načińańe* na *deterioro* i *deterioratio*. Uza sve ograde kako se u stčeš. u doba nastanka RBG na mjestu etimološkoga /g/ još nije realiziralo novije /h/[51] i izostanak obilježavanja palatalnosti *r* zbog "jednostavnosti" grafije, 10. glosa ipak vjerojatnije potječe iz hrvcrsl. norme, čakavski obilježene (*gore*), nego iz stčeš. (*góře* prema novijem *hóře*).

Navedene glose Vintr (str. 84) transkribira: *přědŕet* i *i góŕe přědřěna*. U dodatku Jagićevu članku Gebauer nijednu od ovih glosa ne komentira.

Glose 12–13

Uz lat. tekst "Meſſiſ quidem multa[52] operarii / autem pauci" (Mt 9_{37}) dolaze na lijevoj margini glose:

žetva že (graf. *zetuaze* – sa <z> = /ž/ i <u> = /v/; prvo /e/ < /ę/; Njd. im. ž. r. s crsl. pojačajnom česticom *že*) → *messis quidem*

51 V. bilj. 24.

52 Ispravljeno od: *multiſ* s točkom kao oznakom pogreške ispod *ı* i dopisanim *a* iznad slova, što upućuje na to da se možda htjelo ispraviti u *multaſ*, ali akuzativ množine ne odgovara na tom mjestu kada se sagleda čitav kontekst. U Jagića: *multa'*.

stsl. ...žętva ubo...
Kaš. Žetva je zaisto mnoga, a mali su žetalici.
Kat. Žetva je zaisto mnoga, poslenika pak malo.
Bibl. Žetva je velika, a poslenika malo.
NZ Žetve je mnogo, a radnika malo.

Jagić (str. 6) navodi da se *zetua ze* (u njega razdvojeno!) čita *žetva že* i da oblik riječi *žetva* bez ikakve sumnje upućuje na hrvcrsl. redakciju (< *žętva*) prema češ. *žatva*, ali da je *že* za *quidem* pogrešno. LP ima, međutim, za *že* (uz gramatičku odrednicu *partic.*) značenje "vero", što odgovara Kašićevu i Katančićevu *zaisto*, a bliska su i značenja lat. *igitur* što ga LP navodi uz stsl. *ubo*[53], a to oboje može imati pojačajno značenje prema ranije rečenomu. Kao pojačajna čestica (odnosno prilog!) *že* je potvrđeno u nizu hrv. tekstova kojima je jezik pod većim ili manjim crsl. utjecajem (v. AR XXIII s. v. *že*). Za hrvatsko /e/ < /ę/ u *žetva* v. i Hamm (str. 24). Glosa je nesumnjivo hrvatska crkvenoslavenska, premda Vintr (str. 85, uz transkripciju *žätva že*), pozivajući se na Travničeka, tvrdi da je staročeška.

Glosa 14

Uz lat. tekst "Forte manſſiſent uſque in hanc diem . / Ueru(m)tamen dico uobiſ..." (Mt 11_{23-24}) pored riječi *Forte* na lijevoj je margini dopisana glosa:

pravo (graf. *brauo* – <b> = /p/, <u> = /v/; graf. *brauo* za *pravo* može se tumačiti u okvirima srednjovjekovnog latiniteta, u kojem je moguća zamjena grafema <p> i <b>, za što u hrv. srednjovjekovnim tekstovima nailazimo na nekoliko potvrda[54]) → *verumtamen*

Kaš. bržeć bi stale bile [tj. krjeposti] do ovega dnevi. Ali zaisto govoru vama...
Kat. Možebi[t] bi ostale bile [tj. kriposti] tja do dneva ovog. Ništa mańe velim vam...
Bibl. Ta, ... ostala bi [tj. čudesa] do dana današnjega. Ali će, kažem vam...
NZ Doista ... ostala bi ona [tj. čudesa] do danas. Ali kažem vam...

Jagić (str. 6) za lat. izvor teksta navodi Mt 11_{23}. Glosu upućuje na lat. riječ *forte* uz koju je napisana, te kaže da joj ne razumije značenje (uz napomenu: ako se glosa odnosi na tu riječ). Ali ako bi umjesto *forte* stajalo *recte*, onda bi se očekivao češ. izraz *prave* (= pravě). Ne komentira grafiju *brauo*, tj. zamjenu <b> – <p>. Na kraju napominje da se u stsl. *pravo* često upotrebljavalo za *ἀμήν*. Jagić tu ne donosi stsl. adekvat teksta,

53 Dvk. s. v. *igitur* conjct. "daklem, stoga, o tome"; Mar. I s. v. *igitur*, adv., značenje (među ostalima) "dakle".

54 Vintr (str. 85) napominje da se na tu grafijsku pojavu nailazi, premda rijetko, i u stčeš. tekstovima.

a upravo bi ovdje to bilo zanimljivo. LP za *pravo* ima značenje "recta", ali i "ἀμήν, amen". Bc kao jedno od značenja za *recte* navodi i "pravo", i obratno Bc hrv. i Habd. za *pravo* navode značenje "recte", ali nigdje se riječ *pravo* ne povezuje s *forte*. Ovdje nam ni Hamm (str. 26) ne pomaže: on glosu navodi među primjerima u kojima se "glosator udaljio od latinskoga teksta", ali je ne tumači. NZ navedeno mjesto prevodi s "doista", što je jedno od mnogobrojnih mogućih značenja priloga *pravo* (v. AR XI s. v. *1. prav* pod *2. adv.* pododjeljak *m.* "doista, zaista" – s jednom od potvrda iz *Aleksandride*, koja je pod crsl. jezičnim utjecajem).

Međutim, čitavo ovo raspravljanje postaje bespredmetno Vintrovim (str. 85) povezivanjem glose s narednom evanđeoskom rečenicom: *Verum tamen*[55] *dico vobis* (Mt 11_{24}), pri čemu bi glosa bila pogrešno upisana redak iznad. Hrvatski adekvati te biblijske rečenice glase:

Kaš. Ali zaisto govoru vama...
Kat. Ništa mańe velim vami...
Bibl. Ali će, kažem vam...
NZ Ali kažem vam...

Nadovezujući se na Jagićevu napomenu da se u stsl. *pravo* rado upotrebljavalo za grč. *ἀμήν* (lat. *amen*), Vintr (str. 85) upućuje na čestu biblijsku frazu: *Amen Amen dico vobis* (riječi Isusove iz *Evanđelja*), što se u sthrv. tekstovima ugl. prevodi s: *Uistinu, uistinu vam kažem*, premda bi moglo biti i: *Pravo, pravo vam kažem*.[56] Što u kajk. znači *pravo* najbolje pokazuje Bc hrv., koji s. v. *pravo* kao prvo od više značenja navodi lat. "vere", a Bc *vere* prevodi "istinski, pravdeno, stanovito, u istinu, istinito". Dakle, kajk. značenje priloga *pravo* je 'uistinu', što odgovara stsl. *pravo* u značenju grč. 'ἀμήν', lat. 'amen', a djelomično je podudarno s navedenim hrv. prijevodima lat. *verumtamen*. Prema tome, glosa je leksički kajkavizam, a poticaj je mogla dobiti u hrvcrsl. redakciji.

Glose 15–16

Uz lat. tekst "Si autem ſcir&iſ quid eſt / miſericordia(m) uolo & non ſacrificium . / Nunquam condemnaſſ&iſ inno/centeſ" (Mt 12_7) dolaze glose:

15. *ponižate* (graf. *ponizatte* – sa <z> = /ž/ i <tt> = /t/; 2mn. prez.) → lat. *condemnassetis*

16. *nevinnago* (graf. *neuinnago* – s <u> = /v/; *nn* < *nьn*; Gjd. prid. m. r. u imeničkoj funkciji s crsl. nastavkom *-ago*) → lat. *innocentes*

55 Zapravo: *verumtamen* (orig. graf. *Ueru(m)tamen* s ravnom titlom na *u*). – V. Mar. II s. v. *verumtămen* (*veruntămen*, ili *verum tamen*) conict. "no, ipak, opet, dakle, kažem da".

56 U AR XI s. v. *1. prav* pod *2. adv. e. a) aa)* [pogr. umj. *bb)*] kaže se da "služi za oznaku glagolima koji znače govoriti, kazati, reći", ali nema primjera koji bi odgovarali našoj glosi.

Kaš. A da biste znali što jest: "Milosrdje hoću, a ne posvetilište", nikadar ne biste bili osudili pravedne.

Kat. Da bi pak znali što je: "Milosrdje hoću, a ne posvetilište", nigda ne bi odsudili bili pravedne.

Bibl. Da ste shvatili što znači riječ: "Više volim milosrđe nego žrtvu", ne biste osudili ovih nedužnih.

NZ I kad biste razumjeli što ono znači: *Milosrđe mi je milo, a ne žrtva*, ne biste osudili ove nekrive.

Jagić (str. 6) uz konstataciju da glagol *ponižati* značenjem ne odgovara glagolu *condemnare*[57] ('osuditi'), zaključuje da ni oblik nije adekvatan. Pretpostavlja da je grafijski oblik *ponizatte* mogao nastati kao pisarska pogreška umj. *ponizaſte*, što bi bio imperfekt (? – valjda aorist!) upotrijebljen umj. kondicionala (koji je potvrđen u *Zograſskom* i *Marijinskom evanđelju*). Za glagol *poniziti* kaže da se upotrebljava u značenju 'humiliare', za što nalazi potvrde u staročeškim spomenicima.[58] I *poniziti* i *ponižati* u tom značenju dolaze i u LP. Naime, LP za *ponižati* navodi značenje "humiliare" (rfl. "minui"), a za *poniziti* "demittere" (ali rfl. "humiliari"). Za glagol *ponižati sę* Jagić kaže da u stsl. dolazi u značenju 'minui' (tj. *mьniti sę*), a kao potvrdu navodi starobugarski spomenik iz 15. st. ("Starine" 19, 246), što za naše razmatranje nema značenja. Vintr (str. 85) navedenu glosu čita: *ponizaıte* (što ne stoji jer je <tt> napisano sasvim jasno) uz pretpostavljeni Jagićev morfološki oblik: *poniža<s>te*. Gebauer pak (Jagić, str. 40) kaže kako *ponizatte* za *condemnassetis* treba čitati drugačije, a ne *ponižaste*, ali ne zna kako. Pozivajući se na Mareša, koji je za glagol *comdemnare* u stčeš. izvorima našao i potvrdu *ponižati*, Vintr glosu određuje kao češko-crkvenoslavensku.

Što se tiče hrv. potvrda[59], ni u kajkavskim rječnicima ni u AR-u (v. AR X) nema nikakvih tragova koji bi upućivali na vezu glagola *poniziti, ponižati, ponižiti, ponizivati, ponižavati* s ovdje aktualnim značenjem 'osuditi', tako da glosu *ponižate* značenjski ne možemo protumačiti ni s crkvenoslavenskoga, niti s kajkavskoga, odnosno općehrvatskoga stajališta. Ne tumači je ni Hamm, koji je navodi među glosama što Jagiću nisu bile jasne zbog odstupanja od lat. teksta (str. 26). U obzir bi eventualno došao prijenos značenja: onaj tko je osuđen time je i ponižen. Time bismo glosu mogli uvrstiti u hrvatski jezični korpus, tim prije što oba pretpostavljena gramatička oblika, tj. i *ponižate* i eventualno ispravljeno *ponižaste*, pripadaju hrvatskom morfološkom sustavu, premda nijedan od njih ne odgovara polazišnom latinskom *condemnassetis*, koji u nas pretpostavlja kondicional (v. u navedenim hrv. prijevodima navedenoga biblijskog mjesta: *ne biste bili osudili, ne biste osudili*).

57 Premda je i u 67. glosi za lat. glagol *condemnare* upotrijebljen prijevod *poniziti*.

58 Za hrvatske potvrde v. AR X s. v. *poniziti* pod *b*.

59 Kad govorimo o hrvatskim potvrdama, osobito s obzirom na njihovu potvrđenost u AR-u, u prvom redu mislimo na njihovo razlikovanje u odnosu na crkvenoslavizme i na srpske srednjovjekovne potvrde.

Za glosu *nevinnago* Jagić (str. 7) zbog *-ago* umj. češ. *-ego* kaže da je nesumnjivo crkvenoslavenska. I Gebauer (Jagić, str. 38) kaže da bi češki bilo: *-égo*. Osim izrazito crsl. genitivnoga nastavka *-ago* to potvrđuje i sačuvana geminata *nn* (stsl. *nevinьnъ* – s jakim poluglasom u Njd. m. r., ali sa slabim u kosim padežima: Gjd. *nevinьnago* ...). Ta se geminata iz kosih padeža u doba zapisivanja glosa najvjerojatnije izgovorno još ostvarivala, a u starohrvatskom i kasnije, budući da je nalazimo u spomenicima 14. i 15. stoljeća.[60] Riječ *nevin* u kajkavskim rječnicima nije potvrđena, a u AR VIII za nju se kaže da nikad nije bila narodna riječ, nego je uzeta iz crkvenoslavenskoga. Prema tome, glosa je vjerojatno hrvatski crkvenoslavizam. Ovdje je pridjev upotrijebljen u imeničkoj funkciji u značenju 'čovjek određenih odlika', što je česta značajka crsl. tekstova, a pod njihovim utjecajem i starohrvatskih. Vintr (str. 85) tu glosu ne komentira.

Glosa 17

Uz lat. tekst "Non / contend& neque clamabit..." (Mt 12_{19}) dolazi glosa:

ne prit se (graf. po Jagićevu čitanju: *nepritze*; zapravo piše s razmakom uzrokovanim donjom petljom slova *g* iz gornjega retka: *neprit ze* – sa <z> = /s/; 3jd. nesvrš. prez. /!/ u fut. znač. s crsl. dočetkom *-t*) → lat. *non contendet*

Kaš. Neće se natjecati, ni će vapiti...
Kat. Neće se prigovarat, niti će vapit...
Bibl. Prepirat se neće ni vikati...
NZ Preti se neće, neće bučiti...

Jagić (str. 7) kaže da glosa može biti i crsl. i češka (s uputom na Gebauerovu *Povijesnu gramatiku*), premda u većini stčeš. adekvatnih primjera što ih navodi dolazi glagol *swařiti*, a ako *přěti*, tj. *přieti*, onda s graf. *przye-* (s <rz> za /ř/ i <ye> za /ie/ < /ě/). Prema njemu u stsl. taj oblik glasi *pьritъ sę* (i: *pritъ sę*). LP *přěti, přiši* prevodi "contendere", odnosno SA *pьrěti, -riši; ~ sę* "streiten, widersprechen; zweifeln, diskutieren". Gebauer (Jagić, str. 38) kaže da bi izraz mogao biti češki, a Vintr (str. 86) kaže da je s obzirom na oblik stčeš. (4. glagolska vrsta, s uputom na Gebauerovu *Povijesnu gramatiku*). Međutim, oblik jednako tako može biti hrvcrsl. ili sthrv. s crsl. dočetkom *-t*. AR XI s. v. *preti, prem* adekvatna značenja navodi pod *b. preti se: a)* "parbiti se, pravdati se"; *b)* "prepirati se"; *c)* "svađati se"; *d) aa)* "raspravljati"... s potvrdama čakavskima, dubrovačkima i bosanskima i s napomenom da je u starije doba prezent bio *prim, priš* ..., a da *prem, preš*... dolazi od 19. st. Najstarija je dosad poznata hrvatska potvrda za taj glagol iz *Povaljske listine* (1250.), napisana s grafemom za *jat*: *prě se na Hlmčani*[61]

60 Npr. zapisi Jurja iz Slavonije i *Šibenska molitva* (oko 1380.), *Vatikanski hrvatski molitvenik* (oko 1400.), *Prvi tiskani dubrovački molitvenik* (kraj 15. st.) i dr.

61 Vidi: Malić 1988., 204 i 224.

(3jd. aor.). U kajkavskim rječnicima nema potvrda za glagol *preti (se)*. Glosa je očito crkvenoslavizam, ali vjerojatnije hrvatski nego češki.

Glosa 18

Uz lat. tekst "Q(uonia)m / omne uerbum otioſum" (Mt 12_{36}) dolazi glosa ispisana iznad lat. riječi:

prazne (graf. <z> = /z/; gramatički oblik ?) → lat. *otiosum*

stsl. vьsěko slovo prazdьno...
Kaš. svaka isprazna riječ...
Kat. svaka rič tašta...
Bibl. za svaku nekorisnu riječ...
NZ za svaku bezrazložnu riječ...

Jagić (str. 7) u stčeš. *Bibliji iz Kralica* nalazi: *z každého slova prázdného*[62], a u *Taborićanskoj Bibliji*: *każde ſlowo prazdne*. Uz pretpostavku da se glosa odnosi na češku riječ *slovo* u Njd. sr. r., što bi prema njemu bilo najprirodnije, po pridjevskom se nastavku *-e* glosa može držati bohemizmom. Među bohemizmima ostavlja ju i Hamm (str. 26), ali ipak uz ogradu "ako se radi o *slovu* a ne o *riječima* ili čemu drugomu". Nijedan od njih nije, međutim, uz češke primjere sa suglasničkim skupom *zdn* u ovoj glosi zamijetio tipičnu hrvatsku glasovnu crtu *zdn* > *zn*. Bc s. v. *ociosus, l. otiosus* pod *3.* navodi "otiosum verbum, niščetna, tešča reč"; Bc hrv. *tešč* upućuje na *prazen*, a s. v. *prazen* navodi među ostalim latinska značenja "vacuus, vanus"; Bc s. v. *vacuus* ima "prazen, tešč" i s. v. *vanus* "tešč, prazen"; Jambr. s. v. *vacuus* navodi značenje "prazen", i obratno Jambr. hrv. *prazen* upućuje na *vacuus*. I Habd., i Bc hrv. i Jambr. hrv. izv. *praznost, prazniti, praznik, praznost* i dr. imaju samo sa skupom *zn* (< *zdn*). U AR XI s. v. *prazan* pod *e.*, gdje se navodi značenje "isprazan, ništav", potvrde su tek od 16. st. (dalmatinske, dubrovačke, bosanske).

Dakle, glosa dolazi u općehrvatskom liku sa suglasničkim skupom *zn* (< *zdn* < *zdьn*), ali gramatički oblik *prazne* kao Njd. ne odgovara ni uz crkvenoslavizam *slovo*, niti uz domaću riječ – *riječ*. Ako prevoditelj nije mislio na množinu *riječi*, onda bismo u ovoj glosi mogli imati preklapanje hrvatskoga glasovnog sklopa s češkim gramatičkim oblikom. Gebauer (Jagić, str. 38) kaže da glosa može biti češka, a Vintr. (str. 86) citira Jagića, koji za nju kaže da je "...ein deutlicher Bohemismus".

Pod glosom 18. Jagić (str. 7) navodi da je u kap. CXXVII (zapravo CXXVIII) uz lat. tekst "generatio mala & adultera ſignum querit" (pri čemu je: *mala & / adultera* na prijelazu redaka naknadno ispisano – drugom rukom?) iznad riječi *ſignum* trag neke

62 Primjeri se citiraju doslovno prema Jagićevu navođenju.

druge (izbrisane) riječi. On pretpostavlja da se možda radi o izbrisanoj slavenskoj glosi *znamenia*, što bi značenjski moglo odgovarati, ali po jedva vidljivim tragovima slova na snimci to je teško pretpostaviti. I premda i Bc i Jambr. s. v. *signum* imaju značenje "znameńe", i obratno Bc hrv. i Jambr. hrv. s. v. *znameńe* navode značenje "signum", a tako i Habd., teško bismo – slijedeći Jagića – kao glosu 18a (koju je Vintr, str. 86, unio u svoju raspravu) mogli pretpostaviti **[*znamenje*]**.

Glosa 19

Uz lat. tekst "Regina auſtri ſurg&" (Mt 12_{42}) iznad riječi *auſtri* ispisana je teško čitljiva glosa:

***ot severa* (*seivera* ?)** (graf. *otz eıuera*[63] – <z> = /s/; slijede tri *ı*-crtice, pričem je <eı> ili kajk. refleks *jata*[64] ili su te tri *ı*-crtice naprosto pogr. umj. dvije za <u> = /v/, što je vjerojatnije; Gjd. im. m. r.) → lat. *austri*

stsl.	c(esa)rica južьskaa/užьska...
BL	Kraļica od poludne ustati će se...
RL	Kraļica od zapadi ustati bude...
DDL	Kraļica od poludne ustati će se...
LL	Kraļica od poludne ustati će s...
Kaš.	Kraļica od juga ustati će...
Kat.	Kraļica juga ustat će...
Bibl.	Kraljica Juga dići će se...
NZ	Kraljica će Juga ustati...

Jagić (str. 7) glosu najprije navodi *ot ſeıuera*, ali dalje u tekstu ipak *zeıuera*. Zapravo piše *otz eıuera* s razmakom na mjestu visokog *ſ* iz riječi *auſtri* iznad koje je glosa upisana. Iza *ot* iduće slovo *z* prilično je nejasno, ali svakako nije *ſ*.[65] Jagić kaže da se može pretpostaviti pisanje *ei* za *ě*, ali da može biti i pogreška, pa bi riječ trebalo čitati: *severa*, što je zapravo vjerojatnije. Pogrešnim Jagić smatra i sam prijevod. U stčeš. prijevodima *Biblije* uopće ne nailazi na riječ *sever*, nego *polnoc/puolnoc, polunočni*, a i Gebauer (Jagić, str. 38) kaže da *ot seıuera (severa?)* (uz: *regina austri*) nije češko. Hamm (str. 27) pretpostavlja da se u glosi *ot seuera* ne mora raditi o pogrešnom prijevodu 'sjever' za lat. *auster* 'jug', nego o nehotičnoj asocijaciji prevoditelja na Austriju, koja se tako nazivala od 10. st., a nalazila se na sjeveru, odnosno *ot severa*, mjestu gdje su se glose pisale (tj. Zagrebu ili okolici), što bi bio još jedan dokaz o njihovu vezivanju uz kajkavsko područje. Vintr (str. 86) glosu čita: *ot zeiuera* i interpretira: *ot sěvera*, te odbacuje

63 Razdvojeno petljom slova *ſ* u *auſtri*; u sredini riječi nalaze se tri *ı*-crtice.

64 To bi se poklapalo s Lončarićevim (1994., 328) kajkavskim dvoglasom /ęi/ < /ě/, ali u RBG kao refleks *jata* redovito dolazi /e/. U staročeškim je primjerima što ih Jagić navodi uz RBG refleks jata *ie*.

65 Gotovo isto slovo *z* u 18. glosi: *prazne*.

Hammovu pretpostavku: "die Interpretation von J. Hamm ist also nicht stichhaltig" (str. 87).

Navedena glosa obuhvaća dva leksema: *ot* i *sever* (*seiver* ?). Nijedan od spomenutih interpretatora ne ukazuje posebno na crsl. lik prijedloga *ot*, koji je jedini u ovim glosama.

Glosa 20

Uz lat. tekst "mater eiuſ & fratreſ / ſtabant" (Mt 12_{46}) na lijevoj margini uz *ſtabant* stoji glosa:

stahu (graf. *ſtahu* – sa <ſ> = /s/ i <h> = /h/; 3mn. imperf.) → lat. *stabant*

ZL ...e ovo, mati ńegova i bratja stahu vanika...
BL ...i evo, mati ńegova i bratja ńegova stahu izvanka...
RL ...evo, mati ńegova i bratja stahu na dvoru...
LL ...i evo, mati ńegova i bratja ńegova stahu izvanka...
DDL ...i evo, mati ńegova i bratja ńegova stahu izvan...
Kaš. ...eto, mati ńegova i bratja stahu izvan...
Kat. ...eto, mati ńegova i bratja stajau vani...
Bibl. ...stajahu vani njegova majka i njegova braća.
NZ ...eto majke i braće njegove. Stajahu vani...

Jagić glosu drži češkom jer u stčeš. *Bečkom evanđelistaru* nalazi *stachu*, dok u stsl. stoji *stoěhǫ*. Jagiću se priklanja i Vintr (str. 87), koji glosu transkribira: *stáchu*, te kaže da je "ist *stáchu* in der kontrahierten Form" – citirajući Jagića – "ganz böhmisch". Među bohemizmima (morfološkima) glosu ostavlja i Hamm (str. 25). Međutim, *stati* je normalan starohrvatski (sažeti) oblik glagola *stajati/stojati* (v. AR XVI s. v. *2. stati*), a 3mn. imperfekta u obliku *stahu* dolazi na tome evanđeoskome mjestu u hrvatskim lekcionarima od ZL preko BL, RL, DDL, LL do Kašićeva prijevoda *Biblije*. Tek od Katančića nadalje na navedenom se mjestu nalazi nesažeti glagolski oblik *stajau/ stajahu*. Bc s. v. *sto* pod *1.* navodi: "stare ante ostium, stati pred vrati; ad curiam, na večnice stati; stare promissis, stati do konca u obečanju; stare alicujus consilio, stati poleg čijega tolnača, držati se čijega tolnača", a Habd. ima: "stati dobro. Bene est mihi, habeo bene; stati zlo. Male mihi est, tractor male: stati. Habito" (sve s oznakom dugoga *a – sztáti* – očito zbog razlikovanja od svrš. *sztati* 'ustati'; 'susresti'). Navedeni hrvatski primjeri pokazuju da nema nikakva razloga glosu ubrajati u bohemizme. Glosa je neprijeporno starohrvatska, a može biti i kajkavska.

Glose 21–22

Iznad lat. teksta "Ecce[66] exiit qui ſeminat ſeminare" (Mt 13_3) ispisane su glose:

21. *iže* (graf. *ize* – sa <z> = /ž/; Njd. m. r. crsl. odn. zam.) → lat. *qui*

22. *sejet* (*set* ?) (graf. nejasno: *ſ^{e}et*, s prvim *e* dopisanim (i zamrljanim) uz petlju slova *ſ*, ili prema Jagiću *ſet* – sa <ſ> = /s/; /e/ < /ě/ /< *sějati*/; 3jd. prez. s crsl. dočetkom *-t*) → lat. *seminat*

Kaš. Eto je izišao koji sije sijati.
Kat. Eto, izajde koji sije sijati.
Bibl. Iziđe sijač da sije.
NZ Gle, iziđe sijač sijati.

Jagić (str. 8) navodi da je glosa *ize* (= *iže*) ispisana iznad *qui*, a *ſet* iznad lat. infinitiva *ſeminare*; *ſet* određuje kao supin, koji je uobičajen u stsl. sintaksi. Ali zapravo je *ize* napisano iznad *exiit* i očito se odnosi na naredno *qui*, ali je *ſ^{e}et/ſet* ispisano iznad *ſeminat* i očito nije supin *set* prema lat. infinitivu, nego je 3jd. prezenta *sejet*. Za prvu od navedenih glosa – *iže* – Jagić navodi da u značenju 'qui' nije potvrđena u češkom (tamo u značenju 'koji' dolazi 'jen, jenže'), a zapisana je prema lat. predlošku budući da u stsl. (prema grčkom) na tome mjestu stoji particip. Stoga ovu glosu prije treba vezati uz hrv-crsl. jezični korpus. Naime, zamjenica je prasl. podrijetla, ali u hrvatskim se tekstovima u upotrebi sačuvala samo kao crkvenoslavizam. AR IV s. v. *2. iže, pron.* navodi značenje "qui" uz napomenu da se "nalazi samo u kńigama pisanima crkvenijem jezikom i kod pisaca koji inače pišu narodnijem jezikom kad navode sveto pismo". Ima više potvrda iz Miklošičevih *Mon. serb.* od 12. do 15. st., koje su izrazito crkvenoslavenski obilježene. Od hrvatskih izvora navode se Stullijev rječnik, te pisci 16. i 17. st. Šime Budinić i Franjo Glavinić, čija se djela i inače odlikuju upotrebom crkvenoslavizama, pa glosu možemo tumačiti kao hrvatski crkvenoslavizam.

Drugu glosu Jagić tumači kao supin *set* prema lat. infinitivu *seminare*, što drži ispravnim u okvirima slavenske sintakse, premda u stsl. tekstovima na adekvatnim mjestima nalazi na oblike *da sěętъ* ili *sěati*. Ipak, u paralelnom tekstu u Mk 4_3 dolazi supin: *se iziđe sějet sěatь*, a neke supine nalazi i u stčeš. spomenicima. I Vintr (str. 87) za *iže* kaže da je crkvenoslavizam, a da supin *set* može biti staročeški. Međutim, već smo naveli da glosa nije zapisana iznad lat. infinitiva i da nije supin. Grafija joj nije sasvim jasna: pri vrhu *ſ* je mrlja, iza koje se vjerojatno krije nadredno *e*, nakon čega slijedi jasno *et*, pa bi glosa u tom slučaju glasila: *ſeet* (= *sejet*). A kako je zapisana iznad riječi *ſeminat*, radi se o 3jd. prez.: *sejet* (< *sějetь*) kao adekvatu za lat. *(qui) seminat*, dakle: *iže sejet* (s crsl. dočetkom *-t* u 3jd. prez., koji se u hrvatskim spomenicima kao književnojezična odlika sačuvao do u 16. st., te s kajkavskom kontinuantom /e/ < /ě/).

66 Graf. *Ec^{ce}*

I Gebauer (Jagić, str. 38) kaže da je *set* upotrijebljeno za češ. *sěje*. Hamm se na tim glosama ne zaustavlja.

Glosa 23

Uz lat. tekst "Sole autem orto aeſtuauerunt" (Mt 13_6) stoji glosa:

vednut (graf. *uednuuṇt* – s <u> = /v/ i s dvoslovom <uu> = /u/, možda za oznaku dužine samoglasnika, te s točkom ispod *n*, koja označava pisarsku pogrešku izazvanu automatskim prenošenjem nastavka *-unt* latinske riječi koja se prevodi; /e/ < /ę/, /u/ < /ǫ/; 3mn. prez. s crsl. dočetkom *-t*) → lat. *aestuaverunt*

Kaš. A izišadši sunce, raspariše se...
Kat. Sunce pak izišav, zapariše se...
Bibl. A kad iziđe sunce, uvenu od žege... i posahnu.
NZ A kad sunce ogranu, izgorje i... osuši se.

Jagić (str. 9) navodi pretpostavljeni stsl. oblik glagola **vę(d)nǫti*, te kaže kako značenje glagola može biti pasivno-neutralno ('stupiti u stanje venjenja i u njemu se nalaziti'), pa se stoga za lat. perfekt mogao upotrijebiti prezent. Za glasovni sastav glose napominje da je po samoglasniku /e/ < /ę/ hrvatska, a po suglasničkom skupu *dn* češka.[67] Gebauer (Jagić, str. 38) ističe da glosa zbog /e/ < /ę/ ne može biti češka (usput se pita nije li moguće dočetno *-unt* čitati *-hut*, očito ne znajući za točku ispod *n*, koja označava pisarsku pogrešku). Hamm pak (str. 25) za navedenu glosu kaže da nije točno čitanje *vednuut* zbog dočetnog *-unt* (ni on ne zapaža točku ispod *n*), "i to *-unt* podsjeća na *Frizinške listiće*, u kojima dolazi i *dl* (*modliti*)". To je očito pogrešna konstatacija budući da neće biti da na *Frizinške listiće* podsjeća dočetak *-unt*, nego osnovno *vednu-*. Istovremeno navodi da se po Ramovšu na više mjesta u Sloveniji govori *modliti*, a gdje se govori *dl*, tamo se javlja i *dn* (uz navod Ramovševa primjera *védniti, védnem*). Ostavivši po strani *-unt* i *Frizinške listiće*, zaustavit ćemo se na napomeni o susjednim slovenskim dijalektima u kojima je sačuvano *dl, dn*. A ako je tako još u 20. st. u slovenskim dijalektima, moglo je u 11.–12. st. biti i u susjednom kajkavskom. Prema tome, ovu glosu po glasovnom sastavu možemo uzeti kao hrvatsku kajkavsku, odnosno zbog crsl. dočetka *-t* u 3mn. prez. kao kajkavski morfološki crkvenoslavizam.

Glose 24–25 i 26–27

Uz lat. tekst "Quia uidenteſ non uidenteſ (!)[68] /. & audienteſ non audiunt" i malo dalje "& uidenteſ uidebitiſ" (Mt $13_{13, 14}$) dolaze glose:

67 Vintr (str. 87) kao češki adekvat navodi: *vädnút*.

68 Pogr. umj. *uident* (= *vident*), kao što ispravlja Jagić, te pogr. ponovljeno i prekriženo: *non / uidenteſ*.

24. *videče* (graf. *uidece*, zapravo razmaknuto *ui d e ce* zbog stabala slova u gornjem i donjem retku – s <u> = /v/ i <c> = /č/; /e/ < /ę/, /č/ < /*t'/; ptc. prez.) → lat. *videntes*

25. *[sliše]če* (iznad lat riječi *audiente/* zapisano samo *ce* – s <c> = /č/; ptc. prez.) → lat. *audientes*

26. *videče* (graf. razmaknuto: *ui de ce*; v. glosu 24) → lat. *videntes*

27. *vidi*[...] (prema Jagiću vidljivo *uid...*, ali čini se ipak *uidi...*, kao što uzima i Vintr /str. 88/, ipak uz napomenu da su i u tom nepotpunom dijelu riječi posljednja dva slova jedva vidljiva; 2mn. prez.) → lat. *videbitis*

stsl. ...vidęšte ... slyšęšte

Kaš. ...jere gledajući ne vide i slišajući ne čuju ... i gledajući gledati ćete i nećete vidjeti.

Kat. ...jerbo videći ne vide i čujući ne čuju ... i gledeć gledat ćete i nećete vidit.

Bibl. ...zato što gledajući ne vide i slušajući ne čuju ... očima ćete gledati, a nećete vidjeti.

NZ ...zato što gledajući ne vide i slušajući ne čuju ... gledat ćete, gledati – i nećete vidjeti.

Glose 24, 25 i 26 Jagić (str. 9) čita kao češke participe na *-ce*, uz napomenu da je u stčeš. obično je *viduce* (odn. *wyduczye*) nego *videce*. Za nepotpunu 25. glosu, koja sadrži samo *ce* uz lat. *audientes*, navodi pretpostavljeni oblik participa *sliſece* (odn. stčeš. *slyšiece*). Gebauer (Jagić, str. 39) za glose *videce* i sl. kaže da su zaista bohemizmi. U Vintrovoj interpretaciji (str. 88): *viďáce, <slyš'á>ce*, uz navod iz dviju stčeš. *Biblija*: *vidúce ... slyšiece*. Hamm (str. 25) <c> u *uidece* čita /č/ i zaključuje da glosa nije češka (što u danom kontekstu znači da je hrvatska, zbog /e/ < /ę/, a zbog /č/ < /*t'/ je kajkavska). Bc hrv. ima natuknicu *videći* sa značenjem "videns". Za nepotpunu 27. glosu, koja odgovara lat. 2mn. futura I. *non videbitis*, morali bismo na tome mjestu pretpostaviti prezent svršenoga glagola u funkciji futura, dakle u 2mn.: *[ne] vidite* (tj. 'nećete vidjeti'). Vintr (str. 88) pretpostavlja češ. *vidí<te>*.

Glose 28–30<–31>

Uz lat. tekst "Simile e(ſt) regnum celor(um)[69] fermento[70] / quod acceptum[71] mulier abſcondit in fa/rine ſatiſ tribuſ donec fermentatu(m) / eſt totum" (Mt 13_{33}) dolaze glose:

69 *Celox* kratica za *caelorum* s <e> za <ae> – v. bilj. 42.

70 U Jagića (str. 8): *fermento'*; u Vintra (str. 88): *fermento*. Zapravo je iza *fermento* (na kraju retka) podebljana točka kakva je i redak iznad i redak ispod.

71 Graf. pogr. *acceptŏm* s kvačicom iznad *o*, koja inače služi kao kratica za *r*; vjerojatno je glosator samo htio naznačiti pogrešku. *Vulg.*: *acceptum*. Tako (ispravljeno) i u Jagića (str. 10) i Vintra (str. 88).

28. *[ka] kvasu* (graf. *ca (?) cuazu* – s <c> = /k/, <u> = /v/, <z> = /s/; Djd. im. m. r. s prijedlogom ?; u prijedlogu /a/ < /ъ/) → lat. *fermento*

29. *v muke* (graf. *umuce* – s <u> = /v/ i /u/ i s <c> = /k/ – Jagić <c> čita /c/: *v muce*; /u/ < /ǫ/; Ljd. *a*-dekl. s nast. *-e* < *-ě* /< *mǫcě*/, vjer. kajk. bez provođenja II. palatalizacije) → lat. *in farine*

30<–31> *grstî* (graf. *grztu* /tj. dva *i* bez točke ili eventualno *u*/ – s <r> = /r̥/, <z> = /s/; <ıı> = /î/; Gmn. ž. r. *i*-dekl. /< *grъstii*/; idući zapis nije jasan, ali čini se da je to prvotan neuspio pokušaj zapisivanja riječi *grst* iznad lat. *satis* (najprije nešto prekriženo, pa sasvim jasno *g*[72] i onda, možda, pogr. *sr* umj. *rz*), pa je glosa ponovno zapisana na margini) → lat. *satis*

BL[3] Prilično jest kraļevstvo nebesko kvasu, ki vazamši žena zamisi u tri uborke muke, dokle sve uskvašeno bude.

Kaš. Prilično je kraļestvo nebesko kvasu, koga uzamši žena sakrije u tri starića muke, dočijem kiselo bi sve.

Kat. Prilično je kraļestvo nebesko kvasu, kog uzav žena sakri u tri šinika brašna, dok bi uskislo sve.

Bibl. Kraljevstvo je nebesko slično kvascu koji uzme žena te ga pomiješa sa tri mjere brašna dok sve ne uskvasa.

NZ Kraljevstvo je nebesko kao kad žena uzme kvasac i zamijesi ga u tri mjere brašna dok sve ne uskisne.

Za 28. glosu Jagić (str. 9) kaže da je napisano *ca cuazu* i da su prva dva slova bila odmah izbrisana budući da je glosator sam zamijetio svoju pogrešku napisavši *ca* umj. *cua* u *cuazu* (= *kvasu*). Ono *ca* (= *ka*) na Jagićevoj se reprodukciji ne razabire, ali na snimci rukopisa nije izbrisano (tek nešto zamrljano). Ako *ka* uzmemo kao prijedlog, bila bi to jedna od najranijih potvrda za hrvatski (čakavski) refleks poluglasa (/a/ < /ъ/). U tom slučaju glosa je dvoleksemska. Bez prijedloga ovu glosu, slijedeći Jagića, uzima i Vintr (str. 88), premda prijedložni izraz *k kvasu* nalazi u jednom od stčeš. izvora.

Riječ *kvasu* Jagić nalazi i u stsl. i u stčeš. prijevodu. Naši primjeri pokazuju da dolazi i u starijim hrvatskim prijevodima (BL[3], Kaš., Kat.). Naime, u navedenom značenju ('fermentum') riječ *kvas* nalazi se i u drugim slavenskim jezicima, pa tako i u hrvatskom. AR V s. v. *kvas* navodi potvrde iz svih hrvatskih rječnika, među njima i kajkavskih Bc i Jambr., s navedenim značenjem, a u adekvatnom biblijskom kontekstu riječ je potvrđena još u 17. i 18. st. u bosanskih pisaca Bandulavića i Lastrića.

29. glosa *umuce* prijedložni je izraz, dakle dvoleksemska. U njoj se javlja problem čitanja i prijedloga i imenice. Jagić (str. 10) čita: *v muce* (< *vъ mǫcě*), a Vintr (str. 88)

72 Jagić (str. 10) kaže da se jasno vidi *gr*.

kao stčeš.: *u múcě*. Uzmemo li glosu kao hrvatsku, bilo hrvcrsl. ili kajk., prijedlog u vrijeme nastanka RBG očito treba čitati *v* (< *vъ*). Za imenicu postoji dvojba: *muce* ili *muke* (s II. palatalizacijom ili bez nje), pri čemu je ovo drugo vjerojatnije pretpostavimo li kajkavsko podrijetlo glose. Bc s. v. *farina* navodi značenja "meļa, muka", a Jambr. "meļa, brašno, muka"; Bc hrv. *múka* (za razliku od *mùka*) upućuje na *meļa*, a Jambr. hrv. ima natuknicu *múka, meļa* sa značenjem "farina". AR VII s. v. *2. muka* navodi primjere iz hrv. glagoljaške književnosti, iz dubrovačkih, dalmatinskih i bosanskih pisaca, te dijalektološke potvrde iz Konavala, Makarske, Raba, Vrbnika na Krku. Riječ je, dakle, ne samo kajkavska, nego općehrvatska, pa joj ne treba tražiti izvorište u češkom.

Po Jagiću (str. 10) iduće dvije glose (30. i <31.>) imale bi se odnositi na lat. *satis tribus*. Na lijevoj margini između redaka kojima na prijelazu stoji *infa/rine* (iznad prvog dijela *infa* u gornjem retku zapisano je *umuce*) ispisana je glosa koju se može čitati *grztu* (tj. dva *i* bez točke) ili eventualno *grztu*[73]. Iznad *satis* još je jedan nedovoljno jasan zapis, koji se na Jagićevoj reprodukciji ne razabire, ali je snimka rukopisa jasnija: najprije je nešto prekriženo, a iza toga slijede tri slova, od kojih je potpuno jasno samo početno *g*. Jagić se zapravo zadržava samo na prvom zapisu, te budući da su mu jasna samo prva tri slova: *grz*, kombinira da se možda radi o *grztri*, te glosu razrješava kao kraćeno *gr(nt)ze tri*. U najstarijim tekstovima (stsl.) nalazi na adekvatnome mjestu: *vъ mǫčě trii satъ* (*saty*). Jagić pomišlja na češ. *hrnec* (stčeš. graf. *hrnecz, hirnecz, hrrnecz...*), ali u primjerima kojima raspolaže ta riječ nije upotrijebljena kao prijevod za lat. *satum*, pa objašnjenje glose ostavlja otvorenim.

Kad bi i bio u pitanju navedeni češ. leksem (od prasl. *grъnьcь*, m. – u LP sa značenjem "lebes; olla", tj. 'lončić/lonac'), opet bi za onodobni stčeš. trebalo pretpostaviti primarni /g/ na mjestu kasnijega (još uvijek stčeš.) /h/ (*hrnec*). Riječ isto tako može biti i hrvatska. AR III s. v. *grnac* ima značenje 'lonac', a potvrde donosi iz Mikaljina i Stullijeva rječnika, te iz jedne srednjovjekovne ljekaruše. Bc s. v. *satum* pod *2.* navodi "posuda merna", a Bc hrv. nema ni *grnec/gernec* ni bilo što slično. Međutim, s početnom grafijom *grz* prije se može dovesti u vezu riječ *grst* (od prasl. *grъstь*, ž. – LP: "pugillus", tj. 'šaka' s primjerom: ~ *muky*). Na nju ukazuje i Vintr (str. 89). On glosu čita: *grztu* i transkribira: *grztú*, a upućuje i na potvrđenu stsl. sintagmu: *grъstь mǫki*. I u stsl., i u češ. i u hrv. imenica *grst* ženskoga je roda, pa oblik *grstú* za Gmn. ne bi došao u obzir, a Gdv. (uz *tribus* = 'tri') imao bi glasiti *grstju/grstiju*. Slažemo se s Vintrom, koji se odlučuje za riječ *grst* umj. Jagićeva *grnec*[74], s time da riječ uzimamo kao hrvatsku u Gmn. ž. r. *i*-deklinacije, čemu odgovara grafija *grztu*, tj. *grstî* (s dugim *-i* < *-iji*). AR

73 Tako Vintr (str. 88): *grztu* → *grztú*.

74 Vintr (str. 89) nagađa da je *grztu* (češ. *grstú*) instrumentalni oblik, koji da ne odgovara lat. originalu, ali upućuje i na mogućnost razrješavanja zapisa kao *grztii* (češ. *grstí*). Slijedeći Jagića, koji kaže da se glose odnose na lat. *satis tribus*, navodi i mogućnost razrješavanja glose: *grz<ti> tri*. Međutim, to *tri* (za lat. *tribus*) ne treba uzimati u razmatranje jer iznad *tribus* nema nikakva zapisa, a u prethodnoj glosi (*grztu*, event. *grztu*) nijedno se slovo ne može identificirati kao drugo *r*.

III s. v. *1. grst* navodi značenja "ruka od zgloba do prsta, šaka" i pren. "onoliko koliko se može držati u grsti, šaci". Prema tome, ako bismo za lat. mjeru *satum* pretpostavili domaće *grst*, tj. 'šaka', u tri šake brašna može se umijesiti kvas (čak i prije nego tri grnca, tj. tri lonca/lončića), a sintagma *grst muki* očito se može uzeti kao hrvatski crkvenoslavizam (stsl. ili čak prasl. podrijetla). Kao što je već rečeno, nejasan zapis iznad lat *satis* ne brojimo kao zasebnu glosu, te time glosa 31. otpada iz konačnoga (z)broja.

Glosa 32

Uz lat. tekst "ſimile eſt regnu(m) celor(um) homini / negotiatori" (Mt 13_{45}) iznad *negotiatori* upisana je glosa:

kupcu (graf. *cupcu* – s <c> za /k/ i za /c/; Djd. im. m. r.) → lat. *negotiatori*

ZL ...prilično jest kraļestvo nebesko človiku tržniku...
BL ...prilično je kraļevstvo nebesko človiku trgovcu...
RL ...prilično jest kraļestvo nebesko človjeku kupcu...
LL ...prilično je kraļevstvo nebesko čovjeku trgovcu...
DDL ...prilično je kraļevstvo nebesko čovjeku trgovcu...
Kaš. ...prilično je kraļestvo nebesko človjeku trgovcu...
Kat. ...prilično je kraļestvo nebesko čoviku trgovcu...
Bibl. ...s kraljevstvom je nebeskim kao s trgovcem...
NZ ...kraljevstvo je nebesko kao kad trgovac...

Jagić (str. 10) na adekvatnim mjestima nalazi: stsl. *kupьcju*[75], hrvglag. *kupcu*, stčeš. *kupczowemu, kupci*. Vintr (str. 89) kaže da je glosa crkvenoslavenska ili stčeš. Uz stsl. *kupьcu* i hrvglag. *kup'cu* iz stčeš. izvora navodi primjere: *kupcovému, kupcěvi, kupcovi, kupci*, iz čega se razabire da se stčeš. primjeri morfološki ne podudaraju s ovdje potvrđenim oblikom, koji je od najstarijih vremena hrv. Djd. m. r. U AR V s. v. *1. kupac* kaže se da je riječ prasl., prvotno je označavala čovjeka koji nešto kupuje ('kupac'), ali se još u prasl. doba značenje proširilo na čovjeka koji kupuje da bi to prodao, dakle 'trgovac'. Pod *a.* sa značenjem "emptor" ('kupac', tj.'onaj koji kupuje') potvrde su iz većine hrv. rječnika, među ostalima i Bc, a književne od 15. do 18. st. Pod *b.* uz značenje "mercator" ('trgovac') napominje se da je u češ. i polj. to značenje običnije od prethodnoga, a u stsl. i rus. "možebiti jedino". Od hrv. rječnika navodi se samo Mikaljin, zatim potvrde iz Miklošičevih *Mon. serb.*, od kojih se u jednoj (g. 1273.–1314.) spominju "kupci dubrovьčci", te ovdje navedeni primjer iz RL. Dakle, riječ *kupac* i u značenju 'trgovac' ima sthrv. potvrde (dubrovačke), možda i pod crsl. utjecajem, pa bi se glosa mogla odrediti kao hrvatski crkvenoslavizam. Prema tome za nju nije potrebno tražiti češko podrijetlo, pogotovo s obzirom na morfološki oblik u kojem je potvrđena.

75 Prema Jagiću s ligaturom *ju*.

Glose 33–34

Odmah dalje, uz lat. tekst "abiit & uendidit omnia / quae habuit . & emit ea(m)" (Mt 13_{46}) dolaze glose:

33. ***i proda*** (graf. *ip(ro)da* s već spominjanom lat. kraticom za glasovni slijed *pro*; 3jd. aor.) → lat. *et vendidit*

34. ***i kupit*** (na snimci danas se jedva nazire; prema Jagiću graf. *icupit* – s <c> = /k/; 3jd. aor. s crsl. prezentskim dočetkom *-t* za 3. lice) → lat. *et emit*

ZL ...pojde i proda vsa ka jimiše i kupi ńega.
BL ...pojde i proda vsa ka jimi i kupi ga.
RL ...ide i proda sve što ima, i kupi oni prjedragi kami.
LL ...pođe i proda sva ka ima i kupi ga.
DDL ...pođe i proda sva koja ima i kupi ga.
Kaš. ...otide i proda sva koja ima i kupi ga.
Kat. ...ode i prodade sva koja imade i kupi ga.
Bibl. ...ode da proda sve što ima i kupi ga.
NZ ...ode, rasproda sve što ima i kupi ga.

Jagić (str. 11) uz *kupit* pomišlja da je glosator umj. *emit* pročitao *emet* i da je htio upotrijebiti futur, ali ne isključuje ni mogućnost 3. lica aorista na *-t*, kakve nalazi već u stsl. tekstovima, ali ne i u staročeškima. Vintr (str. 89) upućuje na J. Reinharta, koji aorist na *-t* nalazi i u jednom stčeš. tekstu. Glosa se oblikom, tj. 3. licem aorista na *-t* (kojemu bi u okvirima hrvatske pismenosti to bila najstarija poznata potvrda) uključuje u hrvatsku srednjovjekovnu (ne samo crkvenoslavensko-glagoljičku) književnojezičnu tradiciju.[76]

Obje su glose dvoleksemske (veznik + glagol).

Glosa 35

Uz lat. tekst "Die autem natalis Herodis . saltauit filia / Herodiadis in medio Herodi & placuit"[77] (Mt 14_6) ispisana je na lijevoj margini lat. riječ *triclinio*, iznad koje je upisana glosa za koju ni Jagić (str. 11) nije siguran da ju je dobro pročitao.

[*trn]ec (?) // [sinec/senec (?)] (prema Jagiću nesigurnu graf. vjer. treba čitati *ſinetz* /?/ – sa <ſ> = /s/ i <tz> = /c/[78]; međutim na snimci gotovo jasno piše: *trnetz* s <r> = /r̥/ i <tz> = /c/) → lat. *triclinio*

76 Vidi o tome u srednjovjekovnim hrvatskim tekstovima: Malić 1992., 110; 1997., 543.

77 Pogr. redoslijed s oznakom za ispravljanje iznad *io* u *medio* i iza *placuit*. Po Jagićevu je mišljenju to znak za dodatak riječi *triclinio* upisane na lijevoj margini, ali te riječi nema u tekstu *Vulgate*: Die autem natalis Herodis saltavit filia Herodiadis in medio, et placuit Herodi.

78 Graf. <tz> = /č/ dolazi u 51. glosi. Grafiju <tz> i sličnu <ts> i <tss> za /č/ (a grafija za /č/ i /c/ u većini je ranih hrvatskih latiničkih spomenika podudarna) nalazimo i u latiničkim zapisima Jurja iz

Kaš. A u dan rođeni Irudov poigra kći Erodijadina u srijedi...
Kat. Na dan pak porođeńa Iruda igrala je kći Irudice u sridi...
Bibl. Na Herodov rođendan Herodijadina je kći plesala pred okupljenima...
NZ Na Herodov rođendan zaplesa kći Herodijadina pred svima...

Jagić (str. 11) nejasno ispisanu riječ čita *finetz* (= *sinec*), s time da kaže kako su sigurna samo tri posljednja slova: *etz*, dok bi se prva tri mogla protumačiti kao *tin, tm, trn, zrn*. Bez obzira na vlastitu sumnju u čitanje riječi Jagić dalje razmatranje glose zasniva na riječi *finetz* (= *sinec*) premda kaže kako bi se prije očekivalo "*fenetz* (tj. *sienec*)". On pretpostavlja da je glosator lat. riječ *triclinio* ('rimska počivaljka uz stol') identificirao s *atrium* ('trijem, predvorje, atrij'), za što u stčeš. biblijskim tekstovima nalazi adekvate *syen*, odnosno *sień*. Glosu tumači kao Gmn. od *sintza* (češ. *síňca, síňce*), a razlog tom gramatičkom obliku nije mu jasan ukoliko se ne radi o množini *atria*. Gebauer (Jagić, str. 40), slijedeći Jagića, riječ *sinetz* (za *in medio triclinio*) uzima kao češku, a u /i/ < /ě/ ne vidi ništa sporno budući da se taj refleks u najstarijim češ. tekstovima dosta često pojavljuje (za primjere upućuje na svoju *Povijesnu gramatiku*). Za značenje pak (navedene riječi) ima potvrde za: *vestibulum, porticus, medium atrii, tabernaculum.* Za oblik *sinetz* kaže da je svakako Gmn. od *siencě*, ali mu je čudan izbor toga padeža u odnosu na dalji lat. kontekst. Hamm navedenu glosu ne spominje. Vintr (str. 89) pretpostavlja, naslanjajući se na Jagića, češki refleks *jata* s izostavljenim *e*: *si<e>nec*.

Spomenuto je (v. bilj. 77) da u *Vulgati* nema riječi *triclinio*, a nema ni njezina adekvata u hrvatskim prijevodima što ih navodimo za usporedbu. U kajk. rječnicima za *triclinium*, pa ni za *atrium*, nema adekvata koji bi se mogli dovesti u vezu s glosom **senec*, niti u hrv. kajk. rječnicima ima potvrda za *senec, senca, senica* u prostornom značenju. AR XV s. v. *2. sjenca* "isto što *sjenica*, kolibica od grańa i lišća" pogrešno navodi primjere iz Bc i Jambr., jer oni označavaju 'malu sjenu', a ne 'kolibicu u kojoj je sjena'. Isto tako AR nema natuknice *sjenac* s hrvatskoga (i srpskog) jezičnog područja, ali ima jednu koja upućuje na nekadašnje postojanje te riječi: *Sjenač do* 'toponim u okolici Trebinja u Hercegovini' (tvorbeno stari odnosni pridjev na *-j* od **sjenac*). Prema tome, ako bismo željeli ostati u krugu najbližem Jagićevu domišljanju, mogli bismo za vrijeme nastanka glosa pretpostaviti kajkavski leksem **senec*, ali on prema grafiji vidljivoj na snimci nije vjerojatan. Naime, prema snimci je najizglednije da piše: *trnetz* (= *trnec*), a to (uz zamjenu dočetka *-ec* i *-ac*) može biti kajkavska riječ. Habd. ima natuknicu *ternac* sa značenjem "pomarium" ('voćnjak'); Bc hrv. uz *ternac* navodi značenje "vividarium, pomarium, arbustum..."; Bc *pomarium* tumači "ternac, (D.) voćńak", a Jambr. "ternac, jabučńak, z sadovnim drevjem zasadjen vert". AR XVIII s. v. *1. trnac, trnaca* navodi značenje "voćńak", uz napomenu da se upotrebljava samo u sjzap. krajevima i u slov.; navodi Miklošičevo mišljenje da riječ potječe iz

Slavonije (oko 1380.), rođenog u Brežicama, dakle ili Hrvata kajkavca ili Slovenca – v. Malić 1996., 27, 30 (bilj. 18).

mađ. *tornácz*, ali da mađ. značenje 'predsoblje, predvorje, hodnik' ne odgovara našemu 'voćnjak', a upravo bi to mađ. značenje moglo odgovarati našoj glosi, ako je ona upotrijebljena u značenju 'atrium', kao što pretpostavlja Jagić. I Pleteršnik s. v. *trnac* navodi značenja u skladu s navedenim ("die Halle, die Vorhalle"; "der Obstgarten") uz opasku da je riječ iz mađarskog. S druge strane, i sama mađ. riječ *tornácz* mogla bi biti slavizam (< *trъnьcь*). Ako se pak uzme u obzir da se u Mar. II s. v. *tricliniaria* navodi značenje "velika dvorana za jelo, blagovaonica", a s. v. *triclinium* 2. "dvorana za blagovanje, blagovalište, blagovaonica", to je jasna veza i s mađarskim značenjem i s Jagićevim pretpostavljenim *atrium*.

Glose 36–37

Uz lat. tekst "& eoſ / qui pariter recumbebant" (Mt 14_9) između redaka upisane su glose:

36. ***iže*** (graf. *ize* – sa <z> = /ž/; Nmn. m. r. crsl. odn. zam.) → lat. *qui*

37. ***vkup*** (graf. *ucup* – s <u> = /v/ i /u/, <c> = /k/; pril.) → lat. *pariter*

stsl. ...iže vъkupъ
Kaš. ...i onezijeh koji sjeđahu s ńim zajedno
Kat. ...i oniju koji skupa siđau
Bibl. ...i gostiju
NZ ...i sustolnika

Jagić (str. 12) konstatira da glose odgovaraju stsl. *iže vъkupъ*; u stčeš. biblijskim tekstovima na adekvatnim mjestima umj. *vkup* nalazi *ſpolu*; *vkup* se u njima uopće ne pojavljuje, nego eventualno *na kup*. I Gebauer (Jagić, str. 38) za "*u cup* pariter (vъ kupъ)" kaže da nije češko. Ali u hrvglag. tekstovima nalazi se: *vkupь* i *v kup'*. Prema tome, obje glose možemo pribrojiti hrvatskocrkvenoslavenskima. I Hamm ih navodi među onima "koje su crkvenoslavenske i hrvatske" (str. 25).

Glosa 38

Uz lat. tekst "& curauit languidoſ[79] eo/r(um)" (Mt 14_{14}) dolazi glosa:

bolne (/e/ < /ę/; Amn. odr. prid. m. r. u imeničkoj funkciji s provedenom kontrakcijom: *-e* < *-yję*) → lat. *languidos*

stsl. ...nedǫžьnyję
Kaš. ...i ozdravje nemoćne ńih
Kat. ...i izliči nemoćne ńiuh
Bibl ...te mu ozdravi bolesnike
NZ ...te izliječi njegove bolesnike

79 U riječi *languidoſ* prvotno napisano *u* ispravljeno je u *o*.

Jagić (str. 12) u stsl. na adekvatnome mjestu nalazi *nedǫžьnyję*, a u hrvglag. tekstu iz Berčićeve zbirke u Iv 5_5 *otvešća nedužni*. Pridjev *bolenъ* u stsl. tekstovima Jagić nalazi za lat. *infirmus* ('slab, nejak; nemoćan, bolestan') u Mt $25_{43, 44}$. Premda u stčeš. tekstovima na mjestima glose *bolne* nalazi oblike pridjeva *nemoczen*, on ipak kaže da glosa može biti češka, dok je oblik riječi sigurno češki. Za oblik *bolné* poziva se na Gebauerovu *Povijesnu gramatiku*[80] i ne primjećujući da je oblik *bolne* isto tako i hrv. (< *bolьnyję* – s izvršenom kontrakcijom; Amn. m. r. prid. u poimeničenoj funkciji). Bc za *languidus* ima "mlahav, slab", za *infirmus* "slab, mlahav, nemočen"; Jambr. za *languidus* ima "mlahav, trom, len", a za *infirmus* "mlahav, slab, nemočen, bolen, bolestan"; Bc hrv. s. v. *bolan* pod *1.* navodi "betežen", a pod *2.* "bolan, tužan, tužben, boležļiv; dolorus; dolens"; s. v. *betežen* navodi "nezdrav, nemočen", a kao *D[alm].* "bolan, bolestan, razboļen"; Habd. pridjev *bolan/bolen* uopće ne navodi. Prema tome, razmatrani pridjev nije tipičan kajkavizam, ali jest kroatizam (vidi: AR I s. v. *1. bolan* pod *1.*). Hamm navedenu glosu ne spominje.

Glose 39–40

Uz lat. tekst "Nauicula aute(m) . in medio mari iactabatur fluc/tibuſ" (Mt 14_{24}) dolaze glose:

39. *metaše se* (graf. prema Jagićevu čitanju *metaſe ze* – sa <ſ> = /š/ i <z> = /s/, ali čini se da umj. <ſ> piše <z> i za /š/[81]; u *se* /e/ < /ę/; 3jd. imperf. u pasivnom znač.) → lat. *iactabatur*

40. *vlna[mi]* (?) (graf. *ulna* – s <u> = /v/, <l> = /ļ/ – usp. <ell> = /ļ/ u 2. glosi; Imn. *a*-deklinacije) → lat. *fluctibus*

ZL A plavca se mišaše nasrid mora od valov...
BL A plavcom nasrid mora valove primitahu...
RL Plavčica zato na srijedi mora vaļaše se od valov...
LL A plavcom nasrid mora valovi primetahu...
DDL A plavcom nasrjed mora valovi primetahu...
Kaš. A brodac posred mora bješe vaļan od valova...
Kat. Lađica se pak usrid mora hitjaše valim...
Bibl. Lađica se već nalazila na morskoj pučini; bili su je valovi...
NZ Lađa ... šibana valovima.

Jagić (str. 12–13) za glagol *metati se* kaže da ga je moguće tumačiti i kao češku i kao stsl. glosu. U jednom stčeš. spomeniku na tom se mjestu nalazi *przykrywaſie wlnamy*,

80 I Gebauer (Jagić, str. 38) riječ (u obliku *bolné*) drži češkom, upućujući na svoj *Staročeški rječnik* s. v. *bolný*. Pozivajući se na Jagića i Gebauera, i Vintr (str. 90) riječ drži staročeškom.

81 Gebauer (Jagić, str. 38) navodi graf.: *metaſe ſe*, a Vintr (str. 90) kao u Jagića, s transkripcijom: *metáše śä*.

a u drugome bliže (ali ne jednako!) našoj glosi: *zmietaſe ſie wlnami*. Gebauer (Jagić, str. 38) za *metaſe ſe* (!) ("iactabatur") kaže da može biti češko (navodi primjer: *koráb sě metásě*) i da su primjeri brojni. Vintr (str. 90) iz stčeš. biblijskih izvora dodaje još adekvatno našim glosama: *metáše sě velikými vlnami* i *metáše sě vlnami*, a navedene glose kao češke transkribira: *metáše śä vlna<mi>*. Iz ruscrsl. *Galicijskog evanđelistara* Jagić još navodi: *meštę sę vъlnami*, a iz hrvglag. izvora: *po srědě mora valae* [= *vaļaje*] *se vlnami*.

Od kajk. rječnika Bc s. v. *jacio* ima "hitam, mečem", Jambr. "hitam, bacam, mečem"; Bc hrv. *mečem* upućuje na *hitam*, a tamo navodi sinonim *mečem* i *D[alm]. bacam* s lat. značenjem "jacio". AR VI s. v. *metati* navodi značenje "jacere", te pod *II. 1. a.* "bacati, hitati" s potvrdama iz većine hrvatskih rječnika i iz spomenika od *Petrisova zbornika*, preko BL, senjskih izdanja, Zoranića do dubrovačkih pisaca, te pod *2. refl.* "bacati se", osobito pod *2. a. b) pren. bb)* "metati se čim" s potvrdama iz Marulića, Komulovića, Gundulića. Prema tome, glagol *metati (se)* u značenju 'jacere', tj. 'bacati (se)', hrvatski je i posebno kajkavski leksem, često s dopunom u instrumentalu, ali nema potvrda za navedeni (pasivni) biblijski kontekst: *metati se valovima* (o lađi). Stoga možemo zaključiti da navedena glosa glasovno, morfološki i leksički pripada općem sthrv. jezičnom sustavu i unutar njega kajkavskom, ali da se upotrebom u određenom biblijskom kontekstu sintaktički naslanja na stčeš. tradiciju.

Za iduću glosu Jagić kaže da nije čitava ispisana budući da kontekst pretpostavlja Imn. *vlnami*, te da je riječ *vlna* za *fluctus*, tj. 'val', u stčeš. dobro poznata. Međutim, već je navedeno da i sam Jagić iz adekvatnoga hrvglag. teksta navodi primjer: ... *valae se vlnami*, a RCH s. v. *vlьna*[1] osim navedenog Jagićeva primjera ima i niz drugih primjera iz hrvglag. književnosti za *vlьna* (= 'val'). Prema tome, 40. glosa očito je hrvatski crkvenoslavizam (i gramatički i leksički).[82]

Glose 41–42

Uz lat. tekst "quare diſcipuli tui / tranſgrediuntur traditione(m) ſeniorum" (Mt 15_2) dolaze glose:

41. *vsku* (graf. *uzcu* – s <u> = /v/ i /u/, <z> = /s/, <c> = /k/; pril.) → lat. *quare*

42. *prestu[pajut] (?)* (graf. *pſtu/pztu ?* – početno *p* na snimci je gotovo nevidljivo, vjer. u liku koji je kratica za *p(re)*, nejasno je <ſ>/<z> = /s/; /e/ < /ě/, /u/ < /ǫ/; vjer. 3mn. prez.) → lat. *transgrediuntur*

BL Zač učenici tvoji pristupaju zapovidi od starih...
RL Zašto učenici mimohode prjedanje staraca...
LL Zašto učenici tvoji pristupaju zapovijedi od starijeh...
DDL Zašto učenici tvoji pristupaju zapovijedi od starijeh...
Kaš. Čemu učenici tvoji pristupaju pridanje od starijeh?

82 Gebauer *vlnu* ne spominje, a Vintr (str. 90), kao i Jagić, određuje ju kao stčeš. ili crsl.

Kat. Zašto učenici tvoji pristupaju pridaće starijih?
Bibl. Zašto tvoji učenici krše predaju starih?
NZ Zašto tvoji učenici prestupaju predaju starih?

41. glosu Jagić (str. 13) tumači kao skraćeno napisanu riječ *vsku* umj. *vskuju* od stsl. *vъskǫjǫ*[83] (= 'zašto'); za kraćenje nalazi potvrdu već u idućoj glosi *pztu* za *preztupaiut* ili *preztupuiut*. Riječ *vъskǫjǫ* u stsl. prijevodu na tome mjestu ne nalazi, ali ju nalazi na drugim mjestima za lat. *utquid*, a oblik *vskuju* nalazi na više mjesta u hrvglag. tekstovima. U stčeš. izvorima na adekvatnim mjestima stoji *procz* (= *proč*)[84], ali Jagić i opet navlači na češku pripadnost glose jer je u Gebauerovoj *Povijesnoj gramatici* potvrđen oblik *kú*, pa bi i oblik glose *vsku* mogao biti češki. Ipak, budući da po njegovim saznanjima taj izraz u značenju 'quare' u stčeš. tekstovima nije potvrđen, riječ *uzcu* ne može se interpretrati kao cjelovito upisanu glosu umj. *uzcuiu*, a skraćivanje glose ima svoj pandan već u idućoj glosi: *pztu* za *preztupaiut* ili *preztupuiut*. Međutim, kontrahirani pridjevski oblici (pa onda i priložni) starohrvatska su jezična pojava, a u ovim su glosama redoviti; /ǫ/ > /u/ općehrvatska je (ne uvijek i kajkavska) glasovna promjena, premda može biti i češka[85]. Ovdje ipak pretpostavljamo da je riječ hrvatski glasovni i leksički crkvenoslavizam.

Kao što je rečeno, Jagić 42. glosu čita *pztu* i kaže da je skraćeno ispisana riječ *preztupaiut* ili *preztupuiut* (tj. *prestupajut* ili *prestupujut*[86]). Prvo je slovo na snimci nečitko, a drugo je možda prije *ſ* (što u interpretaciji nema osobita značenja). U stsl. prijevodu na tom je mjestu *prěstǫpajǫtъ*; stčeš. usporednice što ih Jagić navodi imaju *ie* (i rjeđe *e*) za *jat* i palatalizirani prefiksalni skup *pr-*: *prſieſtupiu, przieſtupie, přeſtupugij, přestupugete, přeſtupuge, przieſtupuyuczie*. Zapisani oblik glose ne govori nam ništa o glasovnim promjenama te vrste, niti o morfološkom obliku. Upozoravamo ipak na hrvatske, premda mlađe, biblijske adekvate: BL, LL, DDL, Kaš. i Kat.: *pristupaju* (ikavizmi!), pa čak i u NZ: *prestupaju*, koji bi mogli nasljedovati i vrlo staru (stsl.) biblijskoprijevodnu tradiciju. Bc za *transgredior* ima "prekoračujem, prestupļujem", Jambr. "prestupļujem", a Bc hrv. za *prestupļujem* ima "transgredior". Habd. nema *prestupļujem*, a nijedan od njih nema *prestupam, prestupļam*. Prema tome, glosa je očito hrvatska (zapravo hrvcrsl. u obliku *prestu[pajut]*), ali nije kajkavska.

---

83 U LP riječ nije potvrđena, ali jest u Damj. u obliku *vъkǫjǫ* i sa značenjem "zašto", te u RCH u hrvcrsl. obliku *vskuju* s dosta brojnim potvrdama.

84 Vintr (str. 90) navodi još i: *čemu ... přestupují*, te iz hrvglag. *Vrbničkog evanđelistara*: *počto ... přestupajut*.

85 U Vintrovim transkripcijama /ú/, pa i u ovom slučaju: *vskú*.

86 Oblik *prestupajut* pripada glagolu *prestupati*, a *prestupujut* glagolu *prestupovati* (v. LP *prěstǫpati, -ajǫ, -aješi* i *prěstǫpovati, -pujǫ, -puješi*, oba sa značenjem "transgredi"); u AR-u XI dolazi samo *prestupati* (rječničke su potvrde novije: Della Bellina i Voltiggijeva uz Daničićevu: "prěstupati, transgredi"), dok *prestupovati* u AR-u nije potvrđen (usp. češ. *přestupovat*) – Vintr (str. 90) uz graf. *pztu* navodi češki adekvat: *přěstu<pujú>* (bez obvezatnoga u RBG dočetka *-t* !), ali zapisani se oblik s istim pravom može razriješiti i kao hrvcrsl. *prestu[pajut]*.

Glosa 43

Uz lat. tekst "munuſ quodcum/que eſt ex me tibi p(ro)derit" (Mt 15_5) dolazi nadredno upisana glosa:

izdast (graf. *izdazt*[87] – sa <z> = /z/ i /s/; 3jd. prez. crsl.) → lat. *proderit*

BL Dar ki godi je od mene tebi će pruditi...
RL Dar koji godi jest od mene tebje pride...
LL Dar ki godi je od mene tebi će pruditi...
DDL Dar koji godi je od mene tebi će pruditi...
Kaš. Poklon koji godijer jest od mene tebi će pruditi...
Kat. Dar koji god je iz mene tebi će prudit...
Bibl. Ono čime bih ti mogao pomoći, posvetni je dar.
NZ Pomoć koja te od mene ide neka bude sveti dar.

Jagić (str. 13–14) ni u stsl. prijevodu, ni u hrvglag., ni u stčeš. izvorima na navedenome mjestu ne nalazi ništa što bi odgovaralo ovoj glosi. Ipak ustvrđuje da prefiks *iz-* pokazuje da glosa nije češka, a njezina upotreba da nema veze s postojećim tekstom, pozivajući se na prijevod po pamćenju. Oblik *izdast* (< *izdastъ*) normalan je stsl. oblik za 3jd. prez. glagola *izdati*, što LP prevodi s "reddere", a taj pak lat. glagol, među ostalim, znači i 'dati, dati dar'; *pruditi* iz sthrv. prijevodâ odgovara lat. glagolu *prodesse* ('biti koristan' – *proderit* 3jd. futura) iz navedenoga biblijskoga teksta (usp. i Bc *prosum* "hasnem, prudim" i Jambr. "hasnim, prudim, koristujem", te Habd. i Bc hrv. *prudim* "prosum"; Jambr. hrv. *prudim* upućuje na *prosum*). Glosator je upotrijebljeni lat. glagolski oblik (*proderit*) očito pomiješao s glagolom *prodere*[88], a njemu je pak jedno od značenja i 'izdavati/izdati' (u smislu 'iznositi u javnost')[89]. Upotrijebljeni je oblik morfološki crkvenoslavizam, a prefiks *iz-* uvrštava glosu u hrv(crsl.) tvorbeno-leksički sustav.

Glosa 44

Uz lat. tekst "Et irritum feciſtiſ mandatu(m) D(e)i" (Mt 15_6) nadredno je upisana glosa:

bludnu (/u/ < /ǫ/ /2x/ od *blǫdьnǫjǫ* > *bludnuju* > *bludnu*; Ajd. prid. ž. r.) → lat. *irritum*

87 Jagić napominje da ni oblik *izdaze* nije isključen, što bi trebalo čitati: *izdaše* (3jd. imperfekta s drugim <z> = /š/), ali posljednje slovo nije *e*.

88 Tako glosu tumači i Vintr (str. 91).

89 Vidi: Mar. II s. v. *prodere*; v. i Divk. s. v. *prō-do* pod *1)* "izdavati, iznositi, pokazivati" i pod *2)* "obznaniti, oglasiti, ... dati".

BL ..i opogovoriste zapovidi Božjoj...
RL I taštom učiniste zapovijed Božju...
LL ...i opogovoriste zapovidi Božjoj...
DDL ...i opogovoriste zapovijedi Božjoj...
Kaš. I taštu ste učinili zapovijed Božju...
Kat. ...i taštu učiniste zapovid Božju...
Bibl. Tako ukidoste zapovijed Božju...
NZ Tako dokinuste riječ Božju...

Jagić (str. 14) glosu čita: *i bludnu*[90]. Međutim, ono što se Jagiću činilo kao *i* završni je (ukrasni) potez velikog slova *E* iz donjega retka (usp. i veliko *E* u lat.: *Et mane* uz glose 50–51). Ništa slično Jagić ne nalazi ni u stsl., ni u hrvglag., ni u stčeš. prijevodima navedenoga evanđeoskog teksta. Po gramatičkom obliku (Ajd. ž. r.) zaključuje da se pridjev odnosi na imenicu *zapovědь*, koja da je u stčeš. (za razliku od suvremenoga češ.) mogla imati i značenje 'zapovijed, propis', i ne pomišljajući na stsl. (i hrvcrsl.) izravno značenje te riječi (LP: *zapovědь* "mandatum; decretum; edictum") i na to da je to hrv. riječ potvrđena od najstarijih vremena. Gebauer (Jagić, str. 38) za glosu kaže da može biti češka. Hamm (str. 26) navodi ju među onima što su Jagiću bile nejasne zbog udaljavanja od latinskoga teksta i tumači ju kao "kalk za *irritum* (prema *vagum*, sc. *mandatum* MT 13, 6)", što nam bez pobližeg objašnjenja ništa ne govori, premda bi se među značenjima pridjeva *irritus* i *vagus* mogle naći određene značenjske dodirne točke, osobito ako se pomišlja na prenesena značenja[91]. Bc pod *irritus* navodi značenja koja ne odgovaraju ovdašnjem kontekstu ("zabstunski, quod inanis; 2. nehasnovit; 3. nemočen, oslabļen, na nikaj spravļen"); za *vagus* ima, među ostalim, i "bludeči"; Bc hrv. s. v. *bluden* navodi "vagus"; Habd. nema *bluden*, za *blud, bludim* ima "error, erro", ali ima i natuknicu *bluditi pametjum* uz značenje "evagari mente; distrahi"; ni Jambr. s. v. *irritus* i *vagus* nema *bluden*, a Jambr. hrv. *blud* upućuje na *error*. AR I s. v. *bludan* pod *1.* navodi značenje "u koga su misli drugačije nego bi trebalo, osobito u vjeri, te je kao zašao s pravoga puta"[92] i slično za imenicu *1. blud* pod *1.* "error, misao drukčija nego što bi trebalo, i po takoj misli djelo, osobito u vjeri", a upravo je vjersko razumijevanje danoga konteksta ovdje u pitanju. Upotreba pridjeva *bludan* bez obzira na točnost prijevoda lat. pridjeva *irritus* ukazuje na to da je glosator morao biti naš čovjek, koji je upotrijebio njemu najobičniju riječ za odstupanje od vjerske ispravnosti. Osim toga, glosa se i oblično i glasovno uklapa u hrvatski jezični sustav.[93] S glosom *bludnu*

90 Za *Et irritum.* Jagićevo *i* preuzima i Vintr (str. 91).

91 Vidi: Mar. I i II s. v. v.

92 Usp. Mar. I s. v. *vagus* pod *1. lutajući.*

93 Vintr (str. 91) iz stčeš. izvora za sličan lat. kontekst: *de mandatis tuis non erravi* (Ps 118_{119}) navodi: *nezablúdil sem, neblúdil sem.*

(uz pretpostavljeno: *zapovědь*) od navedenih hrvatskih prijevoda odnosnoga lat. teksta gramatički se slažu samo Kaš. i Kat.: Ajd. ž. r. *taštu* (uz *zapovijed/zapovid*).

Glosa 45

Uz lat. tekst "Sciſ quia phariſei audito ver/bo ſcandalizati ſunt" (Mt 15_{12}) iznad *Sciſ* upisana je glosa:

veš (graf. *uez* – s <u> = /v/, <z> = /š/; /e/ < /ě/; 2jd. prez. od *vedeti* < *věděti*) → lat. *scis*

BL Znaš li da farizeji, slišavši ovu rič, smutili su se?
RL Zna[š] li jere farizeji, ču[v]še tuj riječ, smutili se jesu?
LL Znaš li da farizeji, slišavši ovu riječ, smutili su se?
DDL Znaš li da farizeji, slišavši ovuj riječ, smutili su se?
Kaš. Znaš jere, čuvši riječ ovu, farizeji su se smeli?
Kat. Znaš da se farizeji, čuvši rič tu, smutiše?
Bibl. Znaš li da se sablazniše farizeji kad čuše tu riječ?
NZ Znaš li da su se farizeji sablaznili kad su čuli tu riječ?

Jagiću (str. 14) glosa djeluje više kao stčeš. nego kao stsl., gdje 2jd. prez. glasi *věsi* prema stčeš. *vieš* (u jednom od stčeš. izvora na tome mjestu nalazi potvrdu za *wyeſſ*). Gebauer (Jagić, str. 39) za *ues* (!) kaže da može biti češko (*vieš* da je noviji oblik). Vintr (str. 91) glosu transkribira: *vieš*, a u tom su obliku i ostali primjeri iz stčeš. izvora što ih navodi. Ovdje potvrđen refleks *jata* (*e*) može podjednako biti i hrvcrsl. i kajkavski. I Hamm (str. 26) konstatira da *uez* (= *veš*) "nije samo češko". Riječ je u hrvatskim tekstovima 14.–16. stoljeća dobro potvrđena, uglavnom čakavskima i dubrovačkima, što znači s ikavskim i ijekavskim refleksom *jata* (vidi: AR XXI s. v. *vjedjeti*, gdje se od rječnika navode samo Della Bellin i Stullijev, ovaj drugi uz napomenu da je riječ iz glag. brevijara). Međutim, u ovdje navedenim hrvatskim prijevodima danoga evanđeoskoga teksta dolazi samo: *znaš*. U kajk. rječnicima leksem *vedeti* nije potvrđen, barem ne kao natuknica. Tako Habd. i Bc hrv. nemaju natuknicu *vem*; Bc s. v. *scio* ima "znam" i kao *D[alm]*. "umem", ali ipak s. v. *conscio* "sebe znam, vem mene"; Jambr. s. v. *scio* ima "znam, umjem, umim". Ovdje upozoravamo i na slovensko *vedeti*. Budući da kajkavski rječnici riječ slabo registriraju (jedina je potvrda u Bc s. v. *conscio*), očito nije bila obična u kajkavskom književnom jeziku u doba njihova nastanka. Kao glosa mogla je ući iz lokalnoga govora domaćeg sudionika u zapisivanju glosa, ali vjerojatno potaknuta hrvatskom crkvenoslavenskom tradicijom, ili izravno kao hrvatski crkvenoslavizam.

Glosa 46

Uz lat. tekst "Cecuſ autem ſi caeco ducatum preſt&" (Mt 15_{14}) nadredno je upisana glosa:

prostret (graf. *p(ro)ztret* – s već spomenutom lat. kraticom za *pro* i <z> = /s/; 3jd. prez. s crsl. dočetkom *-t*) → lat. *praestet*

stsl. ...ašte voditъ...
BL ...zač ako slip slipu se da voditi...
RL Slijep takoj ako slijepa vodi...
LL ...zašto ako slijep slijepu se da voditi...
DDL ...zašto ako slijep slijepu se da voditi...
Kaš. A slijepac ako slijepa vodi...
Kat. Slipac pak ako slipca povede...
Bibl. A kad slijepac slijepca vodi...
NZ A ako slijepac slijepca vodi...

Ništa slično našoj glosi Jagić (str. 14) ne nalazi ni u stsl., ni u hrvglag. prijevodu, ni u stčeš. spomenicima koje uzima za usporedbu, ali utvrđuje da riječ u stčeš. ipak postoji pozivajući se na Gebauerovu *Povijesnu gramatiku*, iz koje navodi particip *prostruv* iz izvora 14. st. i neke druge primjere od osnove *prostr-* (u tim primjerima dolazi <ie> za *jat* i <rz>, <rſ> za /r/ u skupu *str*: *zproſtrzes, zproſtrziel, nezprostrſieli, prostrziete, proſtrziewſſy*). Jagić pretpostavlja da je glosator mislio na *prostret ruku*, tj. slijepac bi slijepcu imao pružiti ruku. LP s. v. *prostrěti*, među ostalim, ima i primjer *(pro)stьrete rucě*. Vintr (str. 91) glosu transkribira *prostŕet*, a iz stčeš. *Wittenberškog Psaltira* navodi primjer: *aby nezprostřěli ... rukú*, te zaključuje da glosa može biti crkvenoslavenska ili pračeška ("ksl. als auch urtsch."). Hamm glosu ne spominje.

Prijevodi ovoga segmenta od stsl. preko hrvcrsl. do kasnijih hrvatskih prijevoda lat. *praestet* prevode glagolom *voditi*[94], uz izuzetak Katančićeva *povede*. Iz stčeš. izvora Jagić navodi: *prowod da, a powede li*. Glosator je očito drukčije razumio lat. riječ *preſt&* (tj. *praestet*) ili je možda glagol *praestare* pomiješao s nekim slična glasovnog sastava, npr. *praetendere* ili *persternere*. Bc s. v. *praetendo* među značenjima ima i "prerazstiram", s. v. *persterno* "prestiram", a Bc hrv. s. v. *prestiram* među ostalim ima i "persterno". Bc hrv. uopće nema u takvim izvedenicama potvrđen prefiks *pro-*, dok Habd. pored *prestiram* ima i *prostiram* i za oba navodi lat. značenje "extendo", što među ostalim znači i 'pružiti; prostrijeti'[95]. AR XII s. v. *prostrijeti, prostrem* navodi iz Mikaljina rječnika "prostriti ruku, porrigere", a pod *a. b)* značenje "pružiti, ispružiti, protegnuti", te pod aa) "objekt je ponajviše imenica *ruka*" s potvrdama iz hrvglag. književnosti, dubrovačkih, dalmatinskih i bosanskih pisaca.

94 V. u Mar. I s. v. *ducat/us*[1] taj biblijski primjer iz *Vulgate* s hrv. prijevodom: "a kad slijepac slijepca vodi".

95 U Mar. I s. v. *extendere* pod *1.* među ostalim navodi primjer *extendo brachio* "pruživši ruku".

Glosu ne možemo ubrojiti među kajkavizme, ali sam glagol *prostreti* bio je glosatoru vjerojatno poznat iz hrvatske crsl. tradicije, pa joj podrijetlo ne treba tražiti u staročeškom, kao što misli Jagić, ni u pračeškom, kao što misli Vintr.

Glosa 47

Uz lat. tekst "Non lotiſ autem manibuſ manduca/re" (Mt 15_{20}) nalazi se glosa:

neumvenama že (graf. *neumuenamaze*[96] – s <u> za /u/ i /v/, te <z> = /ž/; popridjevljeni negirani ptc. pas. glagola *umiti – umven* /< *umyti – umъvenъ*/ od slabije prijevojne osnove[97]; uz pojačajnu česticu/prilog *že*; Idv. ž. r. neodređene prid. dekl.) → lat. *non lotis autem*

stsl. ...ne umъvenami rǫkami...
BL A neumivenimi rukami blagovati...
RL Neumivenijema rukami jedući...
LL A neumivenimi rukami blagovati...
DDL A neumivenijemi rukami blagovati...
Kaš. A neumivenimi rukami blagovati...
Kat. ...neopranim pak rukam blagovati...
Bibl. A jesti neopranim rukama...
NZ ...a jesti neopranih ruku...

Jagić (str. 15) u stsl. tekstu nalazi: *ne umъvenami rǫkami* (Imn.!), u hrvglag. tekstu iz Berčićeve zbirke: *ne umivenima rukama* (Idv. određene prid. deklinacije: *-ima* < *-yima*), u strus.: *ne um'venyma rukama*, a u stčeš.: *ne vmytyma rukama* (s prefiksom *v-* na mjestu primarnog *u-*[98] i participnim nastavkom *-t*), te zaključuje da je glosa stsl. podrijetla. Hamm (str. 25) navodi ju među glosama koje su "crkvenoslavenske i hrvatske".

Glosa je dvoleksemska. Može se interpretirati kao pridjev tvoren od zanijekanog pasivnog participa (popridjevljenje). Bc hrv. istu sintagmu navodi s. v. *nevmiven* "illotus, illautus; nevmivenemi rukami, illotis manibus". Oblik *umvenama* normalan je Idv. neodređene prid. deklinacije ž. r. (prema određenom *umivenima* < *-yima*, koji navodi Jagić iz Berčićeva hrvglag. teksta).

Glose 48–49

Uz lat. tekst "&iam D(omi)ne . Nam & catelli edunt / de miciſ" (Mt 15_{27}) iznad *Nam* i *demiciſ* upisane su glose:

96 U Jagića rastavljeno: *ne umuenama ze*, u Vintra *neumuenama ze*.
97 Usp. u LP glag. imenicu od njega izvedenu: *umъvenije* "lavatio".
98 Staročeški primjeri što ih Vintr (str. 92) navodi za glagol *umýti* imaju prefiksalno *u-*.

48. *prav* (graf. *prau* – s <u> = /v/; pril.) → lat. *nam* (*etiam*?)

49. *ot sred* (graf. *otzred* /sastavljeno!/[99] – sa <z> = /s/; /e/ < /ě/ /< *sr̀eda*/; Gmn. im. ž. r. s crsl. prijedlogom *ot*) → lat. *de micis*

stsl. Jej, Gospodi, ibo i pseta...

BL Tako je, Gospodine, dano i šćenci jidu marve ke padaju od stola gospode svoje.

RL J[o]šte, Gospodine, da i štenci što blaguju od mrva ke padaju od trpeze gospodara ńih.

LL Tako je, G(ospo)d(i)ne, danu i štenci jedu mrve ke padaju od stola gospode svoje.

DDL Tako je, G(ospo)d(i)ne, da ono i štene je mrve koje padaju od stola gospode svoje.

Kaš. Paček, G(ospodi)ne, jere i psići jedu od mrvica koje padaju s trpeze gospodara svojijeh.

Kat. Zaisto, Gospodine, i štenići bo jidu od mrvicah koje padaju iz trpeze gospodarah svojih.

Bibl. Jest, Gospodine! ... jer i psići jedu mrvice što padaju sa stola njihovih gospodara.

NZ Da, Gospodine! Ali psići jedu od mrvica što padaju sa stola njihovih gospodara!

Prva glosa Jagiću (str. 15) nije jasna ni oblikom ni značenjem. Ako ju treba čitati *prav*, bio bi to stsl. prilog koji se, među ostalim, upotrebljavao i u značenju grč. *ἀμήν*.[100] Riječ je vjerojatno pogrešno upisana iznad *nam* umjesto iznad *etiam*. Stsl. prijevod na navedenome mjestu ima *jej*, što LP određuje kao *interj.* (ali može se shvatiti i kao pojačajni prilog) i navodi značenje "nae" ('doista, zaista, uistinu'). Za prilog *pravъ* LP navodi značenje "vere, recte; amen", a to je zapravo podudarno sa značenjem navedenim uz *jej*. Glosator je možda znao neki drugi crsl. prijevod, gdje je na početku navedene rečenice stajao prilog *prav*. Stoga glosu možemo uzeti kao crkvenoslavizam. Ipak treba pripomenuti da Bc hrv. navodi samo prilog *pravo* sa značenjima "vere, recte, realiter, 2. innocenter, juste, recte", ali se u Bc s. v. *recte* među navedenim značenjima nalazi i "prav", pa ne bi trebalo zanemariti ni kajkavski udio u izboru glose.

Za iduću glosu – *ot sred* – Jagić (str. 15–16) kaže da jasno upućuje na svoje češko podrijetlo. Naime, u stsl. nalazi se *otъ krupicь*, a u hrvglag. tekstu nalazi riječ *mrvica*. U stčeš. pak *ſtrzyedu, ſtrzyedy, ſtrzydami*, pa i *od ſtrzyd, od stříd* (s već spominjanim

99 I Jagić i Vintr pišu rastavljeno: *ot zred*.

100 O tome uz 14. glosu: *pravo*.

<rz>, <ř> za /r/ u skupu *str* i <ye>, <y>, tj. /ie/, /i/ < /ě/), pored *z drobtow*. Stoga glosu tumači kao češ. *sreda* = *srieda* (kasnije *střieda*), te zaključuje da "riječ bez ikakve sumnje treba smatrati bohemizmom"[101]. Glosa, međutim, i opet "bez sumnje" ima hrvatski glasovni sastav (početni sugl. skup *sr-* i /e/ < /ě/) i morfološki oblik (*ot sred* – Gmn. im. ž. r. na *-a* s tzv. nultim nastavkom). Čini se da čak ni Gebauer (Jagić, str. 39) izraz *ot sred* (< *otъ sr̀ědъ*) ne drži češkim, budući da za pretpostavljenu imenicu **sr̀ěda* (u njega: *srêda*) kaže da je u stčeš. *střieda*, u novočeš. *střida* (znač. "Brotkrumne"). I Hamm (str. 27) za glosu kaže da "ne mora biti bohemizam (od *srieda*, ml. *střieda*), već može biti i semantička uputa na *sredinu, srijedu* kruha, od koje postaju mrvice". U hrvatskim rječnicima za *srijedu* nije potvrđeno značenje 'mrvice od kruha', koje nam je ovdje potrebno. Međutim, LP s. v. *sr̀ěda* upućuje na slov. *sreda, sredica, srdica* sa značenjem "brotkrumme", tj. 'mrvice od kruha'. Ako je Miklošič za to značenje znao iz slovenskoga, moglo je ono svojedobno biti u upotrebi i na kajkavskom području. Prema tome, glosa može biti i hrvatska kajkavska.

Glose 50–51

Uz lat. tekst "facto veſpere dicitiſ . ſerenum erit . Rubicundu(m) eſt eni(m) / cælum. Et mane . hodie tempeſtaſ ruti/lat eni(m) triſte celum" (Mt $16_{2,3}$) iznad *tempeſtaſ* i na kraju retka iznad *ruti/* upisane su glose:

50. *tihost* (graf. *tihozt* – s <h> = /h/, <z> = /s/) → lat. (→ *tempestas* ?) → *serenum*

51. *svičet bo se* (graf. *zuitzetboze*[102] – sa <z> = /s/ , <u> = /v/, <tz> = /č/[103]; kajk. /č/ < /*t'/; 3jd. prez. rfl. gl. s crsl. dočetkom *-t* + čestica *bo*) → lat. *rutilat enim*

Kaš. A on odgovarajući reče ńima: "Učinivši se večer govorite: 'Vedro će biti: rumeno je bo nebo.' A ujutro: 'Danas gromovina: lašti se bo žalosno nebo.'"

Kat. A on odgoviriv, reče njima: "Učiniv se večer, velite: 'Vedro bude, rumeno je nebo.' A jutrom: 'Danas oluja, sja bo žalosno nebo.'"

Bibl. On im odgovori: "Kad nastane večer, govorite: 'Bit će lijepo vrijeme jer je nebo crveno.' A kad osvane dan, kažete: 'Danas će biti oluja jer je nebo crveno i mutno.' ..."

NZ On im odgovori: "Uvečer govorite: 'Bit će vedro, nebo se žari.' A ujutro: 'Danas će nevrijeme, nebo se tamno zacrvenjelo.' ..."

---

101 Tj. "Ausdruck muſſ unzweifelhaft als Bohemismus gelten", u čemu ga slijedi i Vintr (str. 92) uz transkripciju: *ot sr̀ěd*.

102 U Jagića (str. 16) i Vintra (str. 92) razdvojeno: *zuitzet/zuiczet (!) bo ze*, što se prema snimci ne bi moglo zaključiti.

103 Za graf. usp. glosu 35 i bilj. 78. U Vintra (str. 92) pogr. graf.: *zuiczet bo ze* (*c* umj. *t*).

Jagić (str. 16) konstatira da je glosa *tihost* krivo upisana iznad *tempestas* umjesto iznad *serenum* u prethodnom retku. Naime, na tome mjestu *tempestas* znači 'nevrijeme', a *tihost* bi trebalo protumačiti kao 'vedrina, dobro vrijeme' (lat. *serenum*).[104] U jednom od stčeš. izvora Jagić nalazi potvrdu: *y ſtala ſie geſt tychoſt welika*, a upućuje i na potvrdu u LP iz *Mihanovićeva homilijara* za *tihostь* u značenju "tranquillitas (maris)" ('morska tišina'). LP za *tihostь* donosi i značenje "serenitas" ('vedro vrijeme, vedrina'). Jagić navodi da stsl. prijevod za *serenum* ima *vedro*, a stčeš. *jasno*, a ipak zaključuje da glosa može biti i crsl. i stčeš. [105] Hamm pak (str. 26–27) za *tihost* kaže da ne odgovara ni lat. *tempestas*, iznad kojega je zapisana, niti lat. *serenum*, "s kojim opet grafijski nema sveze" (?). Teško je reći što bi tu značila "grafijska sveza", osim ako se ne misli na pogrešno mjesto zapisa glose, ali ono ne mora biti razlog odricanju značenjske veze glose i lat. teksta. U prenesenom značenju (o raspoloženju čovjeka) riječ *tihost* potvrđena je u LP sa značenjima "hilaritas" (potvrda iz 13. st.) i "modestia" (srp. izvor 17. st.), a Jagić navodi da dolazi i u stčeš. prijevodu psalama (u značenju "mansuetudo; benignitas; modestia").

Što se hrvatskih potvrda tiče, kajkavski rječnici kao natuknicu imaju samo *tihoča* (a ne i *tihost*): Habd. *tihoča* "tranquillitas, tis; quies, etis"; Bc hrv. *tihoča; (D.) tihota* "tranquillitas... mansuetudo, modestia; tihoča morja ... serenitas, (ve)l tranquillitas maris... 2. tihoča serca, animi tranquillitas, apathia", ali s. v. *človečtvo* kao *(D.)* među ostalim navodi i *tihost*; Jambr. hrv. *tihoča* "tranquillitas"; Bc s. v. *tranquillitas* ima "tihoča, mirovnost, mirnost...; maris, morska tihoča", a s. v. *serenitas* "vedrina, jasnost, razvedrenje"; Jambr. s. v. *tranquillitas* "tihoča, tišina, mirnost, pokoj", a s. v. *serenitas* "vedrina, jasnost". Prema tome, kajk. rječnici ne donose kajkavske potvrde za *tihost*, ali u istom značenjskom (sinonimskom) krugu imaju imenice na *-ost*: *mirovnost, mirnost, jasnost*, što znači da taj tip imenica nije bio stran ni kajkavštini. S druge strane, AR XVIII s. v. *tihost* među značenjima nema 'morsku tišinu', ali među potvrdama iz rječnikâ nalazi se i to značenje (Della Bella: *bonaccia, tranquillità di mare ... tišina, tihoća, tihos, tiho more*). Iz toga možemo zaključiti da glosa *tihost* u kajkavskom kontekstu može biti crkvenoslavizam, ali hrvatski (a ne stčeš.) i da u njemu tvorbeno nije neobična.

Druga je glosa *svičet bo se* (zbog povratnoga glagola) dvoleksemska. Pojačajna čestica *bo* (adekvat za lat. *enim*), vrlo je frekventna u starijoj hrv. književnosti, ali ne i u kajkavskoj (u Habd. nije potvrđena, Bc hrv. *bo* upućuje na *kajti*, a Jambr. hrv. uopće nema *bo*). Jagić (str. 16) za glagolski oblik *zuitzet* ne nalazi potvrde ni u adekvatnom stsl. tekstu niti u stčeš. izvorima, ali glosu ipak interpretira kao češku, tj. <tz> čita kao

104 Riječ *tempestas* ima oba navedena značenja (v. Mar. II s. v. *tempestas* pod *3.* "*opć.* lijepo vrijeme" i pod *5.* "loše vrijeme, oluja, vihor, nevrijeme"), pa je glosator mogao zabunom upisati *tihost* iznad *tempestas* na mjestu gdje *tempestas* ima značenje lošeg vremena.

105 "Immerhin kann die Glose ebenso gut kirchenslavisch wie altböhmisch sein."

/c/, dakle: *svícet bo se*[106], uz napomenu da bi se umj. *svícet se* ipak prije očekivalo *svitat se* budući da je glagol *svítá se* u češ. dobro poznat, dok se *svíce se* ne može potkrijepiti stčeš. primjerima jednako kao što se ni u stsl. uz prez. *svitajetъ (sę)* ne može dokazati prez. *svištetъ (sę)*[107]. I Gebauer (Jagić, str. 39) napominje da glagol *svítati* jest stčeš., ali njegov je prezent *svítaju*, a nikako *svícu*. Vintr (str. 92) misli da se radi o glagolu *sviecěti sě* (od *svietiti /sě/*), koji da je potvrđen u stčeš. i u stpolj.

LP s. v. *svitati, -ajǫ* navodi značenja "illucescere" ('svitati, svanuti') i refleksivno ~ *sę* "splendere" ('blistati se, sjati, svijetliti se'). U većini hrv. rječnika nema potvrde za glagol *svitati (se)* u značenjima 'sjati, svijetliti (se); crvenjeti (se)', koja proizlaze iz lat. *rutilare*, dok kajk. rječnici u navedenim značenjima imaju samo glagol *svetiti (se), -tim (se)* (< *světiti, -štǫ, -tiši (sę)*), dakle isti onaj što ga Vintr navodi za stčeš. i stpolj., ali u glosi potvrđen prezentski oblik ne pripada tom glagolu. Glagol *svijetiti (se), -tim (se)* (uz *svijetliti (se)*) izrazito je najčestotniji hrv. glagol u značenju "činiti, davati svjetlost, svjetlo, svijetliti, sjati; osvjetļavati, obasjavati" (v. AR XVII s. v. *svijetiti*). Glagoli *svićati* i *svitati*[108] u AR XVII uglavnom se odnose na svanjivanje, ali ipak s. v. *svićati* iz Stullijeva se rječnika za značenje "splendere, lucere" navodi Đorđićev primjer: *On slavom vičnom sviće*, a s. v. *svitati* pod *b.* sa značenjem "sjati se, svijetliti" navodi se potvrda iz Kanavelića: *Na klobuku čudno svita od bijeloga perja kita*, oba primjera dakle sa značenjem 'svijetliti, blistati, sjati (se)'. U potvrđenim su primjerima glagoli nepovratni, ali budući da su ti primjeri suviše i vremenski i prostorno udaljeni od RBG, radije ćemo se ipak prikloniti crsl. refleksivnoj inačici *svitati sę* "splendere" ('blistati se, sjati, svijetliti se') iz LP-a, ali s hrvatskim prezentom prema 2. razredu V. vrste: *svićem*, odnosno kajk. *svičem*. Ovdje još treba spomenuti kako Jagić prezent *svićem* poznaje samo iz suvremenoga mu srpskoga jezika (!?), pa Hamm (str. 25), reagirajući na to, ukazuje na hrvatske potvrde iz AR-a. Potvrde u AR-u su čakavske i štokavske, a i u suvremenom standardnom jeziku prezent od *svitati* je *svićem*. Naša glosa dolazi u kajkavskoj glasovnoj realizaciji (tj. s /č/ < /*t'/).

Što se grafije tiče, tj. <tz> = /č/, digraf <tz >potvrđen je u glasovnoj vrijednosti /c/ u 35. glosi u dočetku *-etz* (= *-ec*) inače teško čitljive riječi (*[*trn]ec* ?). U srednjovjekovnoj hrvatskoj latinici uobičajeno je pisanje suglasnika /c/ i /č/ istim grafemima, pa se to može pretpostaviti i za ovaj spomenik (iako znatno stariji od ostalih dosad poznatih). Grafiju <tz> i <ts> za /c/ i /č/ nalazimo u prostorno bliskog Jurja iz Slavonije (iz Brežica!)[109], pa se čitanjem grafije *zuitzet* kao kajk. *svičet* ova glosa uklapa u hrvatsku latiničku tradiciju, zapravo staje joj na početak. Naslanjanjem na crsl. refleksivni oblik glagola i njegovo značenje (uz crsl. dočetak *-t* u 3. l. prez.) ovu glosu možemo odrediti

106 Vintr (str. 92): *sviecắt bo śä*.

107 Drugo je *svěštǫ, -tiši, -titъ* od *světiti (sę)*, koji ima kontinuantu u našem *svijetiti (se)*, kajk. *svetiti (se)*.

108 Uz natuknicu *svitati* AR navodi samo prez. *svićem* premda primjeri pokazuju da ima i prez. *svitam*.

109 V. bilj. 78.

kao hrvatski (kajkavski) crkvenoslavizam i s dovoljno pouzdanosti pročitati kao dvoleksemski slijed: *svičet bo se*.

Glose 52–56

U nastavku, uz lat. tekst "faciem ergo celi diiu/dicare noſtiſ . ſigna aute(m) temporum / non poteſtiſ" (Mt 16_4) dolaze na snimci teško čitljive glose:

52. ***osuditi*** (graf. *ozuditi* – sa <z> = /s/, <u> = /u/; /u/ < /ǫ/; inf.) → lat. *dijudicare*

53. ***znate*** (graf. *znate* /?/[110] – <z> = /z/; 2mn. prez.) → lat. *nostis*

54. ***zn[amenja] (?) / zn[amen]i (?)*** (od tri zapisana slova jasna su samo prva dva: *zn*; treće najviše nalikuje na *ı* s okomitom crticom kao znakom kraćenja; Amn.) → lat. *signa*

55. ***vremennih*** (graf. također nedovoljno jasna/izblijedjela: *uremeńnıh* – s <u> = /v/, <h> = /h/; /e/ < /ě/, *nn* < *nьn*; Gmn. odr. prid. sr. r.) → lat. *temporum*

56. ***ne možete*** (graf. pogr. *memozete* – s pogr. ***m*** umj. *n*, <z> = /ž/; 2mn. prez.) → lat. *non potestis*

Kaš. Lice dake od neba procijeniti umijete, a zlamenja od vrjemena ne možete li znati?

Kat. Lice indi neba rasudit znate, znameńa pak vrimenah ne možete znati?

Bibl. Tako vi znate prosuditi izgled neba, a znake vremena ne znate!

NZ Lice neba znadete rasuditi, a znakove vremenâ ne znate.

Jagić (str. 17) za prve dvije glose iz stsl. prijevoda navodi *uměete rasǫždati*, a iz stčeš. izvora *rozſuditi znate, ſuditi vmyete*, te zaključuje da izbor glose *osuditi* nije točan i da ide u prilog mišljenju da su se glose unosile po sjećanju. Vintr (str. 92) navodi stčeš. primjere *znáte súditi, súditi umiete*, a naš primjer transkribira: *osúditi znáte*. Napominje da se kod poznatog češkog paleoslavista Mareša nailazi na *osuždati* za *diiudicare*, dok je u novom *Staročeškom rječniku* potvrđeno i *osúditi*, pa bi riječ mogla biti češkog podrijetla. Gebauer (Jagić, str. 39) kaže da riječi *osuditi znate* za lat. *diiudicare nostis* mogu biti češke, ali da izraz (tj. sveza) *znáti* s infinitivom nije češki[111] i da upućuje na "jugoslovenštinu" ("ukazuje ... do jihoslovanštiny"). Hamm (str. 26–27) glosu navodi među "zanimljivim" primjerima "koji su Jagiću bili nejasni, u kojima se glosator udaljio od latinskoga teksta", ali ju ne tumači. Hrvatski rječnici ne donose potvrde za upotrebu glagola *osuditi* u značenju 'rasuditi; razlučiti, razlikovati', koje bi odgovaralo lat. *diiudicare*. Po glasovnom sastavu i tvorbeno glosa je očito hrvatska, ali čini se da je značenjskom upotrebom bohemizam. Uz glosu *znate* Jagić napominje da su stčeš. izvori lat. *nostis* ponekad prevodili perfektom kao što je u lat., npr. *neznal* ...

110 Na snimci nedovoljno jasno; na Jagićevoj reprodukciji *znzte*, što ne komentiraju ni Jagić ni Vintr., već obojica čitaju: *znate*.

111 S tom se konstatacijom ne slažu Jagićevi i Vintrovi stčeš. primjeri.

znal prema stsl. prez. *ne znaetъ ... znaetъ*, što bi imalo značiti da naša glosa slijedi stsl. (crsl.), a ne lat. (i preko njega stčeš.) sintaktički uzorak.

U nepotpunoj 54. glosi i Jagić (str. 17) i Vintr (str. 93) tri napisana (početna) slova čitaju: *zna.* Treće slovo, međutim, više nalikuje na *ı* s okomitom crticom (kao znakom kraćenja?). Prema kontekstu u lat. izvorniku to bi po Jagiću imao biti Amn. imenice *znamenie* (tj. *znamenje* < *znamenьje*), znači *zna[menja]*. Kajk. rječnici za osnovu *znamen-* donose dva lika varijantna s obzirom na početni suglasnički skup: Bc s. v. *signum* navodi "znameńe, ... zlameńe nebesko, ... očivesto znameńe, ... smerti znameńe"; Jambr. s. v. *signum* "znameńe, znamen, znameńka, zlameńe, zlamen, zlamenak"; Habd., Bc hrv., i Jambr. hrv. imaju natuknice *znamenje/znameńe* i *zlamenje/zlameńe*, obje sa značenjem "signum", pri čemu je prvi lik očito knjiškiji jer se nadovezuje na stsl. i crsl. tradiciju. Kao što navedeni primjeri pokazuju, kajkavski rječnici donose dva tvorbena oblika: *znamenje/zlamenje* i *znamen/zlamen.* Ovomu drugomu stari Amn. glasi *znameni/zlameni*, koji bi mogao odgovarati zapisanoj (kraćenoj) glosi. Taj je oblik istovremeno i češki Gmn. imenice *znamenie*, pa bi se moglo pomišljati i na češku pripadnost glose. Kontekst, međutim, ne traži Gmn., nego Amn., pa po tom kriteriju glosa ipak neće biti češka. Vintr (str. 93) glosu dopunjuje: *zna<meńā>*, tj. s jotacijom: *nьj* > *nj* > *ń*, što je vjerojatno za vrijeme zapisivanja glosa i u češkom prerano.

55. glosu Jagić čita *uremennih* (= *vremennih*). Prvo *n* ima na sebi točku (tj. *ṅ*), koju ne spominju ni Jagić ni Vintr, a koja bi mogla označavati pogrešno/suvišno slovo (dakle: *vremenih*). Ipak, za izgovor *nn* (< *nьn*) u vrijeme zapisivanja glosa usp. i 16. glosu: *nevinnago.* Na suglasnički slijed *nn* (i *ńn*) u hrvatskim se tekstovima nailazi još u 15. st.[112] Oblik je Gmn. određene pridjevske deklinacije s izvršenom kontrakcijom (< *vrěmenьnyihъ*), a prijevod je lat. imeničkoga Gmn. *temporum* u službi odnosnoga genitiva. Budući da se u adekvatnom stčeš. kontekstu nalazi imenica *čas* (*znameni czasow*), Jagić zaključuje da je pridjev (*vremennу́*) sigurno crkvenoslavenski. Vintr (str. 43) navodi češku transkripciju: *vremenných.* Međutim, pridjev *vremenni/vrimenni* dosta je obilno potvrđen iz starije hrv. književnosti, gdje može eventualno biti leksički crkvenoslavizam. U AR XXI s. v. *vremen* uz Stullijevu rječničku potvrdu *vrjemen* navodi se njegova napomena da je iz glag. brevijara. Sam je pridjev *vremen* potvrđen do u 19. st. Od potvrda što se navode u AR-u dosta su rijetke one za značenje potvrđeno u našoj glosi: 'koji pripada vremenu, koji se odnosi na vrijeme'[113], a više ih je za značenja 'privremen, ograničen u trajanju' i 'svjetovni'. Od kajk. rječnika Bc i Bc hrv. imaju samo *vremenit*, ali Habd. i Jambr. hrv. imaju *vremeni* s lat. tumačenjem "temporaneus, temporalis", pa upotrijebljeni pridjev očito nije stran ni kajkavštini.

Za 56. glosu *ne možete* prema lat. *non potestis* slijedimo Jagićevu konstataciju da je osim pogrešno napisanoga *me* umj. *ne* inače – jasna. Po glasovnom sastavu i gramatičkom obliku (2mn. prez.) jednako može biti i stsl. i hrvatska, pa prednost dajemo hrvat-

112 V. bilj. 60 uz 16. glosu.

113 Tako npr. u *Šibenskoj molitvi*: "Bog vični, jisti, človik živi, pravi, vrimenni" – Malić 1973., 91.

skom određenju. Mogući kajkavski rotacizam /r/ < /ž/ u ovim glosama nije potvrđen (vidi: Bc s. v. *possum* "morem" i Bc hrv. *morem*).

Glosa 57

Uz lat. tekst "... eum dicenſ . abſit a te D(omi)ne noue / rat (!)[114] tibi hoc" (Mt 16_{22}) na desnoj je margini na snimci nečitka glosa, koju Jagić čita:

ot tebe (graf. ?; na snimci je jasno jedino početno *o* – G lič. zam. *ti* s crsl. prijedlogom *ot*) → lat. *a te* ?

Kaš. govoreći: "Daleko od tebe, G(ospodi)ne, neće biti tebi ovo!"
Kat. rekav: "Ne bilo ti, Gospodine, neće to bit tebi!"
Bibl. i poče ga odvraćati riječima: "Nek ti Bog bude milostiv, Gospodine! Bože sačuvaj! Tebi se takvo što ne smije dogoditi!"
NZ i poče [ga] odvraćati: "Bože sačuvaj, Gospodine! Ne, to se tebi ne smije dogoditi!"

Jagić (str. 17) napominje da je to doslovan prijevod lat. *a te*, premda i u stsl. i u hrvglag. prijevodu nalazi drukčija rješenja: stsl. *ne imatъ tebě byti*, *ne bǫdi tebě*, odnosno hrvglag. (Post 18_{25}): *ne budi to u tebe, Gospodi.* Međutim, glosa se i ne mora odnositi na lat. tekst *absit a te, Domine*, što ga Jagić njome tumači, budući da je napisana na margini pored na prijelazu redaka pogr. napisanoga *noue / rat* umj. *non erit*, pa bi se mogla odnositi i na taj tekst, bez obzira na to kako bi imala glasiti. Ipak, u nedostatku boljeg rješenja od Jagićeva, za koje potvrdu nalazimo i u Kašića, usvajamo njegovo čitanje.[115]

Glosa 58

Uz lat. tekst "Qui eni(m) uoluerit anima(m) / ſua(m) ſalua(m) facere . p(er)d& eam . Qui autem p(er)di/derit animam ſuam propter me inueni& eam" (Mt 16_{25}) na lijevoj je margini ispisana glosa:

[b]o prospet (graf. *o p(ro)zpet* – s uobičajenom lat. kraticom za *pro* i <z> = /s/; 3jd. prez. svrš. glagola u funkciji futura s crsl. dočetkom *-t*) → lat. *autem perdiderit*

ZL Jere ki bude hotiti učiniti dušu svoju spasenu, zgubi ńu. Ki tada zgubi dušu svoju cića mene, najdet ńu.
BL Zač tko hotiti bude dušu svoju spasenu učiniti, izgubi ńu. A tko izgubi dušu svoju cića mene, najde i spase ńu.

114 Pogr. umj. *non erit.*
115 Vintr (str. 93) prenosi Jagićevo čitanje bez komentara.

RL A ko hotiti bude dušu svoju shrańenu učiniti, pogubit ńu. A tko bude pogubit dušu svoju cjeć mene, nađet ńu.

LL Zašto tko hotiti bude dušu svoju spasenu učiniti, izgubi ńu. A tko izgubi dušu svoju cića mene, najde i [s]pase ńu.

Kaš. Tko bo bude htjeti dušu svoju spasenu učiniti, izgubiti će ńu. A tko bude izgubiti dušu svoju radi mene, najći (!) će ńu.

Kat. Koji bo uzktije dušu svoju spasenu učinit, izgubit će ju; koji pak izgubi dušu svoju rad mene, najti će ju.

Bibl. Tko hoće sačuvati svoj život, izgubit će ga, a tko izgubi radi mene svoj život, naći će ga.

NZ Tko hoće život svoj spasiti, izgubit će ga, a tko izgubi život svoj poradi mene, naći će ga.

Jagić se (str. 17–18) poziva samo na drugi dio navedenoga lat. diskurza (*Qui autem p(er)diderit animam ſuam propter me*), premda je glosa zapravo napisana na margini i može se odnositi jednako i na prvi i na drugi dio. Jagić napominje da je ispred *o* bilo slovo *b*, koje se zbog uporabe izbrisalo[116], te da *bo* zapravo nije najbolji adekvat za lat. *autem*.[117] Međutim, riječca *bo* može imati i uzročno, i suprotno i potvrdno značenje (v. AR I s. v. *bo*), a zapravo najčešće ima pojačajnu funkciju, pa se sasvim dobro uklapa u navedeni kontekst. Druga bi mogućnost tumačenja bila da je sačuvano slovo *o* dio riječi *kto* ili *gdo* (za lat. *qui*).

Za glagol *prospet* Jagić kaže da je slobodno preveden prema lat. *perdiderit*, budući da glagol *prosuti* zapravo znači *effundere*[118]. Pravilan bi prijevod lat. glagola *perdidere* u stsl. imao glasiti *pogubiti*[119], a u stčeš. *zahubiti*. Glagol *prosuti* u značenju *effundere* Jagić nalazi u stčeš. izvorima (pozivajući se na Gebauerovu *Povijesnu gramatiku*), te glosu smatra staročeškom.[120] Glagol *prosuti* u značenju *effundere* potvrđen je ne samo u stsl. (vidi: LP s. v. *prosuti, -sъpǫ* "effundere") i stčeš., nego i u hrvatskim izvorima. U AR XII s. v. *prosipati* navodi se pod *b.* "ludo, uzalud, zaman trošiti, rašćerdavati" i s. v. *prosuti* pod *c.* "potrošiti, spiskati, proćerdati", što je vrlo blisko ovdje potrebnom značenju 'izgubiti'. To pokazuje da je glosa najvjerojatnije hrvatska i da joj nema razlo-

116 Zapravo je to *o* sasvim na kraju lista. Za ono što mu je prethodilo Vintr (str. 93) kaže da je nestalo zbog obrezivanja prilikom ponovnog uvezivanja kodeksa u vrijeme baroka.

117 Prema Vintru (str. 93) u RBG se lat. *autem* redovito prevodi stsl./crsl. česticom *že*.

118 Vidi: Mar. I s. v. *effundere* pod *4.* "razasuti, razbacati, rastepsti, prosuti". Treba upozoriti da i glagol *perdidere* u nekim kontekstima može značiti i 'prosuti' – v. Divk. s. v. *perdo* pod *1. ... a)* "prosuti" (u značenju 'spiskati').

119 LP za *pogubiti* navodi značenje "perdere; e medio tollere; delere; prodere"; uz *perdere* navodi primjere koji smislom odgovaraju našem kontekstu: ~ *dušu,* ~ *umь svoj* – v. i među hrv. prijevodima primjer iz RL.

120 Vintru se (str. 93) čini da glosa smisleno bolje odgovara lat. *enim prodest* iz idućega evanđeoskog retka (Mt 16_{26}). U stčeš. tekstovima za lat. *prodest* nalazi češki glagol *prospěti* i njegove izvedenice. Zato kao pretpostavljeno češko čitanje navedene glose navodi: *<b>o prospě<je>t*.

ga pripisivati češko podrijetlo, tim prije što je potvrđeni gramatički oblik ne samo stsl. (*prosъpetъ*) nego i hrvcrsl., a bez crsl. dočetka *-t* i suvremeni hrv. prema pretpostavljenom Vintrovu stčeš. *prospě<je>t*. Glosator je ovdje upotrijebljeno značenje glagola *prosuti* vjerojatno poznavao iz hrvcrsl. tradicije.

Glose 59–60

Uz lat. tekst "Aut qua(m) dabit / homo commutationem" (Mt 16_{26}) iznad prvih dviju riječi dolaze glose:

59. *ili* → lat. *aut*

60. *kotoro* (graf. *cotoro* – s <c> = /k/; crsl. zam. prid. sr. r.) → lat. *quam*

stsl.	č'to dastъ člověkъ izměnǫ...
ZL	Ali ko dat človik promińenje...
BL	Ali ku zaminu hoće dati človik...
RL	Ali koje će dati človjek zamińenje...
LL	Ali ku zamjenu hoće dati čovjek...
Kaš.	Ili koju će promjenu človjek dati...
Kat.	Ili kakvu će dati čovik prominu...
Bibl.	Što li može dati čovjek kao otkupninu...
NZ	Ili što će čovjek dati u zamjenu...

Jagić (str. 18) pretpostavlja da se sr. r. *kotoro* odnosi na imenicu *proměněnie*, koju u liku *promyenyenye* (uz *otmyena*) nalazi u stčeš. izvorima za lat. *commutatio*. Naši primjeri pokazuju da ista riječ u ikavskom liku (*promińenje*) dolazi i u najstarijem našem lekcionaru – ZL. Oblik *kotoro* prema Jagiću je stsl.[121] (u stčeš. potvrđeno je samo *kotery, ktery*[122]), premda sadrži južnoslavensko sažimanje (< *kotoroje*), a i za veznik *ili* kaže da je stsl. Habd. i Bc hrv. imaju samo *koteri*, s time da Bc hrv. i *koji* upućuje na *koteri*. U AR V s. v. *1. kotori* kaže se da dolazi samo u spomenicima pisanima crkvenim jezikom. Ipak ima jedna potvrda iz *Života nikoliko izabranih divic* Fausta Vrančića i jedna iz *Mon. croat.* (1564.), gdje je riječ mogla biti upotrijebljena kao crkvenoslavizam, ali i opet hrvatski, a ne stsl. Pogotovo ne treba za *ili* tražiti izvor u stsl.

Glagolske imenice na *-je* (u apstraktnom značenju), uz kakvu Jagić pretpostavlja da dolazi navedeni zamjenički oblik, ne treba tražiti u staročeškom, jer ih je puna hrvatska srednjovjekovna, pa i kasnija književnost. Za istu riječ koju Jagić nalazi u stčeš. tekstovima potvrde donose (pored spomenutog ZL) i hrvatski kajkavski rječnici. Tako Bc

121 I Gebauer (Jagić, str. 40) za *cotoro* kaže da je očito ("patrně") stsl. budući da su u stčeš. potvrđena samo dva primjera s *-o-*: *quotera, q^{o}tere*, upućujući na svoju *Povijesnu gramatiku*, ali ti se primjeri odnose na *o* iz osnove, a u pitanju je (stsl./stčeš.) *o* iz nastavka (*kotoryj/kotery*).

122 V. i stčeš. primjere što ih Vintr (str. 94) navodi za dani evanđeoski kontekst.

s. v. *commutatio* navodi "premenaće, izmenaće" (nesvrš.), ali dalje u tekstu: "učiniti kakvo premeneće"; Jambr. s. v. *commutatio* ima "premenaće, izmeneće"; Bc hrv. ima *premeneće* "commutatio, permutatio", a Jambr. hrv. *premeneće* "mutatio, commutatio". Riječ je i inače potvrđena u hrvatskoj književnosti, pa i u istom kontekstu o kojemu se radi u našoj glosi. Tako AR XII s. v. *promjeneće* potvrdu za značenje 'commutatio' ima iz Mikaljina rječnika, a književne su potvrde iz *Naručnika*, Kolunića, Vetranovića, Budinića, Kašića i dr. AR XXII s. v. *zamjeneće* za *commutatio* iz Vitezovićeva rječnika navodi "zamińenje, razmińenje, izmińenje, premińenje, promińenje", a među književnim su potvrdama u prvom redu one za navedeni kontekst. Tako se uz primjer iz RL: *Koje će dati človjek zamińenje za dušu svoju?* kao paralelni tekst navodi ovdje citirani primjer iz ZL s *promińenje.*

Glose 61–63

Uz lat. tekst "Nam ſepe cadit in ignem" (Mt 17_{14}) na lijevoj margini upisane su na snimci teško čitljive glose:

61. ***[n]ebo*** → lat. *nam*

62. ***če[s]to*** (graf. pogr. *ceto* – s <c> = /č/; /e/ < /ę/; pril.) → lat. *saepe*

63. ***vpadat se*** (graf. *upadat ze* – s <u> = /v/, <z> = /s/; /e/ < /ę/; 3jd. prez. rfl. gl. s crsl. dočetkom *-t*) → lat. *cadit*

Kaš. ...ere čestokrat pada na ogań...
Kat. ...često bo pada u ogań...
Bibl. Često se baca sad u vatru...
NZ Često doista pada u oganj...

Jagić (str. 18–19) ispred *ebo* pretpostavlja zbog česte upotrebe izbrisano *n*[123], zatim konstatira pogrešno napisano *ceto* za *često* (lat. *ſepe*, tj. *saepe*), te čitav sklop čita: *nebo često upadat se*. Za veznik *nebo* kaže da je stsl., ali još češće stčeš., a za *često* (s pogr. izostavljenim <z> za /s/) da dolazi u južnoslavenskom glasovnom obliku, pa to govori o crsl. karakteru glose.[124] U stsl. na tome mjestu kao i u drugim adekvatnim evanđeoskim tekstovima dolazi *množicejǫ/mnogašьdi bo padaetъ/vъpadaetъ sę*, a iz stčeš izvora navodi: *čžaſtokrat, mnohokrat*. Hamm pak (str. 26) umj. *nebo* pretpostavlja pogrešno napisano *e[r]bo*, koje se s istim značenjem kao crsl. *nebo* "nalazi i u našim starijim rječnicima (uključujući ovamo i Belostenca)". Bc s. v. *nam* ima "ar" i "[D.] jer", Jambr. s. v. *nam* "ar, kajti, jer, jere, jerbo", a Bc hrv. *jere, jerbo* (s uputom na *kajti*), dakle

123 V. bilj. 116 s Vintrovom napomenom o obrezivanju prilikom ponovnog uvezivanja kodeksa.

124 Gebauer (Jagić, str. 38) uz *ceˢto* kaže da je "za české *často*", iz čega ne razabiremo što misli o obliku *često*.

sve s prejotacijom.[125] Lik bez prejotacije *erbo* AR IV (s. v. *jerbo*) potvrđuje samo iz Stullijeva rječnika, dubrovačkih pisaca 16. st. i iz Kavanjina, što je u danim primjerima lokalna dijalektalna crta. Veznik *nebo* u AR-u nije potvrđen, a LP ga donosi sa značenjem "enim", koje se djelomično podudara s *nam*, na što se odnosi u našoj glosi, pa se očito radi o crsl. leksemu.

Prilog *često* ne treba posebnoga komentara, osim konstatacije da ima hrvatski refleks prednjojezičnoga nazala za razliku od stčeš. *často*. Vintr (str. 94) navedenu grafiju čita: *čä<s>to*.

U LP glagoli *vъpadati (sę), vъpasti (sę)* dolaze sa značenjem "incidere" ('pasti u/na što'), a glagoli *upadati, upasti* "decidere" ('pasti, otpasti'). Značenja su vrlo bliska, pa je vjerojatno već u stcrsl. tekstovima moglo dolaziti do preklapanja u upotrebi. Za našu glosu (prema lat. *cadet*) ipak pretpostavljamo kao ishodišno *vъpadati*. Kako se u vrijeme nastanka glosa još ne pretpostavlja prefiksalni glasovni razvoj *vъ- > u-*, glosu očito treba čitati: *vpadat se*. U kasnijem jezičnom razvoju glagoli *vъpadati, vъpasti* i *upadati, upasti* glasovno su se izjednačili, pa su tako i ušli pod zajedničke natuknice *upadati, upasti* u AR-u. Iz hrvatske književnosti 15. – 17. st. dosta su često potvrđeni, premda je jezik većine izvora obilježen crkvenoslavizmima (v. AR XIX s. v. *upadati* pod *a. b) refl. – Naručnik*, Budinić, Bandulavić; s. v. *1. upasti* pod *II. a. d) refl.*"isto što *upasti*" – od hrv. potvrda IZ, BL, *Žića sv. otaca, Naručnik, Korizmenjak, Život sv. Jeronima*, Budinić i dr.).

Vintr (str. 94), inzistirajući na češkoj provenijenciji navedenih glosa, čitav slijed čita: *nebo čä<s>to upadát že*, s česticom *že* umj. pretpostavljenoga Jagićeva *se* (tj. sa <z> = /ž/ umj. <z> = /s/) budući da u stčeš. refleksivni oblik glagola *upadát* nije potvrđen. Za veznik *nebo* ponavlja Jagićevo mišljenje da je češki, premda u adekvatnim primjerima što ih navodi iz stčeš. izvora taj veznik glasi: *neboť/nebť*, a ne *nebo* kao u našem slučaju.

Prema iznesenome može se zaključiti da zbiru glosa 61–63 ne treba tražiti češko podrijetlo. Mnogo je vjerojatnija njegova hrvcrsl. pripadnost (u liku: *nebo če[s]to vpadat se*).

Glose 64–65

Uz lat. tekst. "Conuerſantibuſ aut(em) eiſ in Galilea[126]" (Mt 17_{22})[127] iznad prve riječi upisane su glose:

125 U ovim glosama ima nekoliko (nesigurnih!) primjera za izostanak obilježavanja *jote* ispred *e* (tzv. nulti grafem – usp. glose 22, 71, 93 /?/), što je u vrijeme zapisivanja glosa vjerojatno trag crsl. pravopisne tradicije.

126 Jagić pogr. *Galilaea*.

127 U Jagića je pogr. oznaka Mt 17_{21}. Suvremene hrvatske *Biblije* i *Novi zavjet* s *Psalmima* (1992.) u Mt 17 imaju oznake za susljedne retke 20 i 22, s time da *Jeruzalemska Biblija* (1996.) uz redak 20 ima napomenu kako neki rukopisi imaju i redak 21, ali on sadržajno ne odgovara ovdašnjem tekstu, koji i u njoj ima oznaku 22.

64. *živ[u]čem/živ[e]čem* (graf. vrlo nečitka, po Jagićevu čitanju pogr. *ziuccem* – sa <z> = /ž/, <u> = /v/ [uz izostavljeno <u> = /u/ ili <e> umj. pogr. <c> za /e/], <c> = /č/; /č/ < /*t'/; ptc. prez. u im. funkc.; crsl. Dmn.) → lat. *conversantibus*

65. *že* (graf. *ze* – sa <z> = /ž/) → lat. *autem*[128]

Kaš. Općeći tad oni u Galileji...
Kat. Zadržajući se pak oni u Galileji...
Bibl. Kad su se jednoć nalazili na okupu, u Galileji...
NZ A kad su se skupili u Galileji...

Jagić (str. 19) nije siguran treba li graf. *ziuccem* uzeti kao pogr. umj. *ziuucem* (prema stsl. u *Marijinskom evanđelju*: *živǫštemъ že*) ili možda čak *živšem* (prema stsl. *živъšemъ*), pri čemu bi <cc> trebalo čitati kao /š/ (!?). Prema njemu u navedenoj glosi <c> treba čitati /c/, pa bi po tome oblik bio nesumnjivi bohemizam,[129] premda u prethodnoj glosi i on *ce[s]to* bez kolebanja čita: *često* (uz transkripciju *čä<s>to*). Na čitanje <c> = /c/ u participima prezenta reagira i Hamm (str. 25–26), smatrajući da ih treba čitati s /č/, dakle kao kajkavizme. Ako pak u graf. *ziuccem* umjesto prema Jagiću izostavljenoga jednoga *u* (tj. **ziuucem* = *živucem/živučem*) pretpostavimo da u slovnom slijedu *cc* drugo *c* treba uzeti kao *e*, dobivamo oblik participa: *živečem*, koji pripada glagolu *živeti* (< *živěti, -u/-im, živiši* – 3mn. *živet* < *živętъ*) za razliku od *živučem*, koji pripada glagolu *žiti/*živsti, -u/-em, živeši* – 3mn. *živut* < *živǫtъ*).

Što se tiče morfološkog oblika, u hrvatskim su srednjovjekovnim spomenicima češći prezentski oblici od glagola *žiti/*živsti* nego od *živěti*, pa bi onda i ptc. prez. imao glasiti *živući* (kajk. *živuči*). Ti su se oblici u navedenim spomenicima mogli upotrebljavati i kao morfološki crkvenoslavizmi. Međutim, kajkavski rječnici donose *živuči* kao domaću riječ: Bc. s. v. *vitalis* ima *živuč* "vivax, vividus" i Bc hrv. *živuči* "vitalis, vivens"; Jambr. s. v. *vitalis* "živuči", te Habd. i Jambr. hrv. s. v. *živuči* "vitalis", pa bi pretpostavljeni oblik **živuči* ovdje mogao biti upotrijebljen kao domaća kajkavska crta, dok bi se oblik **živeči* (prema crsl./čak. *živeći*) mogao naslanjati na hrvcrsl. tradiciju. Pritom navedeni rječnici uz inf. *živeti* navode prez. *živem*.[130] Infinitiv **živsti*, koliko mi je poznato, iz hrvatskih spomenika nije potvrđen, a nema ga ni u LP-u. U AR XXIII s. v. *živsti* kaže se da se "govori" samo u našim jugozapadnim krajevima, te da od oblika ima samo infinitiv, prezent i ptc. prez. *živući*, a ostali se oblici govore od glagola *živjeti*, ali ni on ne navodi potvrdu za infinitiv, nego samo za 3jd. prezenta (dvije iz Daničićevih *Poslovica* i jednu iz Kačićeva *Razgovora ugodnog*). Iz Vitezovićeva se rječnika pored

128 Jagić česticu *že* nekad broji kao zasebnu glosu, a nekad ne.

129 Na to se poziva i Vintr (str. 94) i navodi pretpostavljeno stčeš. čitanje: *živúcem že*, premda adekvatna mjesta što ih navodi iz stčeš. izvora glase sasvim drukčije: *pak když bydléchu, a když přěbýváchu.*

130 Da su se oblici glagola *živěti* i *žiti* preklapali i u stsl./crsl. spomenicima, pokazuje LP, koji glagol *živěti* upućuje na *žiti, živǫ, živeši*, a među primjerima navodi i poimeničeni ptc. prez. *živęštiimъ*.

vivens, živu̯ći navodi i adv. *vivum, živę̄će.* Padežni oblik *živučem/živečem* nije sasvim jasan (prema stsl. *živǫštemъ/živęštemъ* to je Dmn. participne, odnosno neodr. palat. prid. deklinacije, što bi imao biti adekvat za lat. ablativ apsolutni *conversantibus*), a ne komentiraju ga ni Jagić, ni Hamm, ni Vintr.

Glose 66–67

Uz lat. tekst "Uidete ne contem/natiſunum ex hiſ" (Mt 18_{10}) na kraju retka iznad *ne contem* upisane su glose:

66. ***da***

67. ***ne ponizite/ponižite*** (graf. *neponizite* – <z> = /z/ ili /ž/; 2mn. prez.) → lat. *ne contemnatis*

ZL Varujte, ne pogrdite jednoga od ovih maḷahtih...
BL Čujte se da ne pogardite nijednoga od ovih malih poniženih...
RL Viđte da ne ozlorečete jednoga od ovijeh[131] malijeh...
LL Čujte se da ne pogrdite nijednoga od ovih malijeh poniženih...
Kaš. Gledajte da ne pohulite jednoga od ovijeh malahnijeh...
Kat. Vidite da ne pohulite jednog od ovih malanih...
Bibl. Pazite da ne prezrete ni jednoga od ovih malenih...
NZ Pazite da ne prezrete ni jednoga od ovih najmanjih...

Jagić (str. 19) konstatira da prijevod ne odgovara latinskom tekstu, a drukčija rješenja nalazi i u stsl. i u stčeš. spomenicima, pa zaključuje da je glosator glosu izabrao prema vlastitu nahođenju ("nach eigenem Gutdünken"), dok je veznik *da* po njemu sigurno crsl. Pozivajući se na to Vintr (str. 94) slijed glosa određuje kao češ.-crsl. i čita: *da neponižite* premda Gebauer (Jagić, str. 38) za *da* = *ut* kaže da nije češko. Sam glagol Gebauer ne komentira. Negaciju ni Jagić ni Vintr ne broje kao zasebnu glosu. Vintr ju i ne odvaja od glagola. Hamm (str. 26–27) drži da su takve glose rezultat dijaloga "u kojima jedna strana – ona, koja je poznavala crkvenoslavenski – nije znala latinski, a ona druga ... nije znala kako će prvoj objasniti značenje nekih latinskih riječi". Neka od stsl. rješenja što ih navodi Jagić, kao *ne preobidite, da ne prezrite*, a i hrvatska – ZL i BL *(da) ne pogrdite/pogardite*, Kašićevo i Katančićevo *da ne pohulite* i suvremeno *da ne prezrete* – značenjski su bliska našoj glosi, a zanimljivo je da se osnova ovdje upotrijebljenoga glagola/predikata u BL (i u njegovoj dubr. preradi LL) nalazi uz rečenični objekt: *od ovih malih/malijeh poniženih*. AR X s. v. *poniziti* pod *c.* navodi značenje "pogrditi", te pod *b)* kaže da je isto što *pogrditi* pod *g.*, a tamo se navodi značenje "prezreti" uz potvrde iz *Korizmenjaka, Aleksandride* i Pelegrinovića.

131 Pogr. grafija s <n> umj. <u> = /v/.

Grafem <z> u RBG ima glasovnu vrijednost i /z/ i /ž/, pa glosu možemo čitati i *ponizite* i *ponižite*. U prvom slučaju ona se uklapa i u stsl./crsl.[132], i u hrvatski i u kajkavski jezični sustav, a u drugom u dijalektalni kajkavski (usp. 15. glosu: *ponižate* s graf. *ponizatte* – sa <z> = /ž/ – za lat. *condemnassetis*[133]). Naime, kajkavski rječnici imaju oba glasovna lika. Bc hrv. ima natuknice *ponizujem* i *ponižujem* s djelomično istim, a djelomično različitim značenjima: *ponižujem* "deprimo, demitto, submitto, dejicio, deminuo, detrunco"; *ponizujem, -zil sem* "humilio, humilifico, demitto, submitto, abjicio". Isto vrijedi i za glagolske imenice *ponižeńe* i *ponizeńe*. Jambr. s. v. *humilio* ima "ponizujem, ponizavam", a Jambr. hrv. *ponizujem* "humilio" (glagolsku imenicu ne navodi); Habd. ima *ponižen* "humiliatus, depressus, dejectus" i *poniženje* "humiliatio, depressio" (ali to su izravne tvorbe participa pas. od *poniziti*), te *poniziti drugoga* "humilio, deprimo alium", *poniziti se* "humilio me". Budući da navedeni primjeri pokazuju da u kajkavskim rječnicima prevladavaju likovi sa /z/ (osim za ptc. pas. i izv.), možemo i za našu glosu kao vjerojatnije čitanje pretpostaviti: *ponizite*. Međutim, kajkavski rječnici za *contemnere* nemaju značenje 'poniziti, ponizivati', pa se glosa značenjski vjerojatno naslanja na hrvcrsl. redakciju[134], ali i po glasovnom sastavu i po gramatičkom obliku pripada kako općehrvatskom tako i domaćem kajkavskom jezičnom sustavu.

Glosa 68

Uz lat. tekst "ſi fuerint alicui / centum oueſ. Et errauerit una ex e/iſ" (Mt 18_{12}) iznad riječi *Et errauerit* zapisana je glosa:

i zabludit (graf. *izabludit*[135] – sa <z> = /z/, <u> = /u/; /u/ < /ǫ/; 3jd. prez. s crsl. dočetkom *-t*) → lat. *et erraverit*

Kaš. ...i bude zajti jedna od ńih...
Kat. ...a zabludi jedna od ńih...
Bibl. ...kad mu jedna od njih zaluta...
NZ ...i jedna od njih zaluta...

Jagić (str. 19) jednako rješenje, tj. *i zablǫditъ*, nalazi u stsl. Iz stčeš. poznat mu je glagol *blúditi*, pa onda može biti i *zabluditi*. U dokaz navodi primjer s adekvatnoga

132 Vidi: LP s. v. *ponižati* "humiliare" i rfl. "minui"; *ponizati* "demittere"; *poniziti* "demittere" i rfl. "humiliari". – Kratica stsl./crsl. označuje gramatičke pojmove i lekseme koji su podrijetlom staroslavenski, a nasljeduju ih i kasnije crkvenoslavenske redakcije. Samo se za hrvatsku redakciju upotrebljava zasebna kratica (hrvcrsl.). Ovdje često citirani LP navodi stsl. natuknicu i gramatičke oblike, ali primjeri su mu najčešće iz kasnijih crkvenoslavenskih redakcija. Umj. navedene kratice često se upotrebljava samo kratica crsl. ako označava jezične karakteristike svih redakcija (uključujući i hrvatsku), npr. uz gramatičke oblike u obradi glosa.

133 I Vintr (str. 94) glose 66–67 čita: *da neponižite*, također se pozivajući na 15. glosu.

134 LP značenje "contemnere" uz "despicere" navodi za glagol *prězrěti*; usp. i značenja glagola navedenih u bilj. 132, ali to su sve vrlo bliska značenja, koja se razlikuju tek u nijansama.

135 Napisano sastavljeno. Kod Jagića (str. 19) i Vintra (str. 94) razdvojeno: *i zabludit*.

mjesta iz stčeš. *Taborićanske Biblije*: *a zbludila byg edna*, ali to nije isto (prefiks *z-* prema *za-*, kondicional, ž. r.). Bliži je jedan od primjera što ih navodi Vintr (str. 94): *a zablúdi* (isti prefiks i gramat. oblik) pored još jednoga primjera s kondicionalom: *když by zablúdila*. On glosu čita: *i zablúdit* i ubraja ju među crkvenoslavizme. Gebauer (Jagić, str. 38) za glosu kaže da može biti češka "s arhaičnim (?) *-t*"[136].

Međutim, glagol *zabluditi* (i *bluditi*), u pravom i prenesenom značenju, potvrđen je u svim hrvatskim rječnicima, pa i u kajkavskima. Tako Bc s. v. *erro* ima "bludim", ali pod istom natuknicom: *erraverunt* "zabludili su"; Jambr. *erro* upućuje na *aberro*, a tamo navodi "zabludujem, zabluditi", i na *devio*, a tamo ima "zabludǵujem, zahajam, iz puta bludim"; Bc hrv. ima *zabluǵujem*; Jambr. hrv. *zabluǵujem* i *zabluǵeńe*; Habd. *zabluditi* i *zabluǵenje*. AR XXI s. v. *zabluditi* od rječničkih potvrda navodi još Vrančića, Mikalju, Vitezovića, Della Bellu i Stullija, a književne su potvrde iz ZL, *Žića svetih otaca, Naručnika, Transita*, Marulića, Antuna Dalmatina (s primjerom iz istoga konteksta: *Ako bi imel sto ovac, tere jedna od ńih zabludi*) i više mlađih pisaca. Prema tome, jezični izbor glose ne treba tražiti ni u stsl./crsl., ni u stčeš. On je očito hrvatski, a može biti i kajkavski.

Ova glosa opet je dvočlana; Jagić i Vintr veznik *i* ne broje kao zasebnu glosu.

Glose 69–70

Uz lat. tekst "Et ſi contigerit ut inueniat / eam" (Mt 18_{13}) dolaze glose:

69. *i ače* (graf. *iace*[137] – s <c> = /č/; kajk. *-če* umj. štok. i čak. *-će*, stsl. *-šte*) → lat. *et si*

70. *prikl[u]čit se (?) / prikl[u]čit se (?)* (graf. pogr. *priclcit ze*[138] – s <c> = /k/ i /č/, <l> = /l̨/ ili /l/, <z> = /s/ i s izostavljenim <u> = /u/; u *se* /e/ < /ę/; 3jd. prez. rfl. gl. s crsl. dočetkom *-t*) → lat. *contigerit*

Kaš. Ter ako se bude dogoditi da najde ńu...

Kat. I ako se dogodi da ju najde...

Bibl. I uspije li mu da ju nađe...

NZ Posreći li mu se te je nađe...

Jagić (str. 20) čitav sklop interpretira: *i ače priključitъ se*. Navedeni glagol u značenju lat. *contingere* nalazi u stsl. prijevodu *Lukina evanđelja* (*prikjučitъ že sę* za lat. *continget autem*), te na istome mjestu i u hrvglag. tekstu. U stčeš. tekstovima ga ne nalazi, pa zaključuje da je riječ crkvenoslavenska, za razliku od *ače*, što mu je izraziti bohemizam (upućuje na Gebauerov *Rječnik* s. v. *ač*). Vintr se (str. 95) za *ače* kao bohe-

136 Gebauerovo razmatranje o dočetku *-t* u 3. licu spomenut ćemo u odjeljku o gramatičkim značajkama glosa.

137 Kod Jagića i Vintra razdvojeno: *i ace*.

138 Na Jagićevoj reprodukciji *prio̲lcit ze*, ali i on sam čita: *prio̲lcit ze*.

mizam poziva na Jagića, te čitav slijed transkribira: *i ače přikl'<u>čit šä*. Međutim, već Hamm (str. 26) ustvrđuje da *ače* nije samo češko.[139]

U nizu glosa *ace priclcit ze* Gebauer (Jagić, str. 39) komentira samo glagol (*ace*, tj. *iace* = *i ače* ne komentira), te kaže da u stčeš. postoji glagol *přikl'účiti,* ali da on ne odgovara Jagićevoj pretpostavci budući da je taj stčeš. glagol u vezi s "**kl'účiti* = claudere (*ključь*)", dok se za značenje 'dogoditi se' upotrebljavaju glagoli *zlíčiti, vylíčiti sě*. Usput, on stsl. *sъlučiti sę* upućuje na *sъlučiti sę* 'contingere', a tako je i u LP. I obratno, u LP se osnova *prikluč-* upućuje na *priključ-* i *sъključaj* na *sъključaj* "casus" s izv., među kojima i *sъključiti sę* "contingere". Prema tome, u stsl. i crsl. u osnovama *kľuč-* i *luč-* postojala je dvojnost *-ľu-/-lu-*, koja u hrvatskim tekstovima nije potvrđena. Kajk. rječnici ne donose potvrde za glagol *prikľučiti se* u značenju lat. *contingere*[140], dok AR XII s. v. *1. prikľučiti se* sa značenjem "dogoditi se" donosi potvrde iz Stullijeva rječnika (uz napomenu da je riječ iz glag. brevijara), te iz dva hrvatska glagoljička teksta. Prema tome, naš slijed glosa očito je hrvcrsl. s mogućim dvojnim čitanjem središnjega pogr. napisanoga sloga (izostanak *u* !): *-ľ[u]-* ili *-l[u]-* i s kajkavskim *č* u *ače* (stsl. *ašte*, hrvcrsl. *aće*, štok. i čak. *aće*).

Glose 71–74

Uz lat. tekst "Quod ergo D(eu)ſ coniunxit[141] ho/mo non ſepar&[142]" (Mt 19_6) dolaze glose:

71. ***ože/ježe (?)*** (graf. pogr. (?) *oze* umj. *eze* – s crsl. <e> = /je/, <z> = /ž/; sr. r. odn. zam.) → lat. *quod*

72. ***bo*** → lat. *ergo*

73. ***zbližni*** (graf. *ziblizni* – sa <z> = /z/ i /ž/, prvi <i> = /ь/ [*slabi* ! – samo grafijski]; 3jd.·aor.) → lat. *coniunxit*

74. ***ne rozlučaj*** (graf. *nerozlucai* – sa <z> = /z/, <c> = /č/, <u> = /u/, <i> = /j/; /u/ < /ǫ/; 3jd. imper. = 2jd.) → lat. *non separet*

---

139 U AR I s. v. *aće* kaže se da je istoga značenja kao i *ako*, te da je "stara riječ, koja dolazi samo do kraja XIV vijeka, i tada rijetko". U kajkavaca da je *a* otpalo, a *č* dolazi umj. *ć*, pa glasi *će*. S. v. *ako* kaže se da dolazi od 12. st., da je postanjem veznik *a* sastavljen s *ko,* koje dolazi i u *tko* i nekim drugim izvedenicama, npr. *koľe*. U ER I s. v. *a* kaže se da "kopulativno *a* ... dobiva upitnu zamjenicu srednjega roda *ko*: *ăko* ..., kad postaje uvjetni veznik (v. *ako*) koji u hrvatskokajkavskom, slovenskom i bugarskom jeziku dolazi i bez *a* ... i u prijevoju *če*... Starosrpsko *aće* istoga značenja sadrži u drugom elementu mjesto *-ko* = *če* [valjda će !] 3. l. sg. prezenta *šte* < *t'e* od glagola *hъtěti*, ... stcslav. *ašte*". Ipak upućuje i na Musića, koji riječ drugačije tumači.

140 Tako Bc hrv. za *prikľučujem* navodi lat. značenja: "inflecto, incurvo, pando, prono; 2. aduncо, unco, incurvo hamo" (i za gl. im. *prikľučeńe* "inflexio, incurvatio, pandatio"), a to nikako ne odgovara nama potrebnom značenju.

141 Napisano razdvojeno: *con iunxit*.

142 U prvotnoj pogr. graf. *ſeper&* drugo *e* obilježeno je točkom ispod slova kao pogrešno i iznad njega upisano *a*.

BL A zato, kih je Bog združio, človik ne razlučuje!
RL Dake: ono što Bog stavi[143], nitko ih ne razdijeli, prijateļu!
LL A zato, kih je Bog združio, čovjek ne razlučuje!
DDL A zatoj, kijeh je Bog združio, čovjek ne razlučuje!
Kaš. Što je dakle Bog združio, človjek ne razluči.
Kat. Što indi Bog združi, čovik nek ne razlučuje!
Bibl. Dakle: što je Bog sjedinio, neka čovjek ne rastavlja!
NZ Što, dakle, Bog združi, čovjek neka ne rastavlja!

Jagić (str. 20) pretpostavlja da je graf. *oze* (= **ože*) pogrešna umj. *eze* ili *ieze* (za *ježe*[144]). Opravdava to pisarskim greškama i na drugim mjestima (npr. *memozete* umj. *nemozete* u 56. glosi), a poziva se i na neizdiferenciranu grafiju u upotrebi slova *e* umj. *ie* u primjerima u kojima pretpostavlja stčeš. refleks *jata* (tj. *ie*) kao i u primjerima neobilježavanja palatalnih suglasnika[145]. Ipak treba napomenuti da se u LP s. v. *i* nalazi i jedna potvrda za *ože*, premda iz bugarskoga crsl. spomenika prepisanoga s ruskoga. Možda je lik s prijevojnim *o* u vrijeme pisanja glosa bio uobičajen i drugdje. U znatno mlađem (čakavskom) spomeniku s kraja 15. ili početka 16. st.[146] na više je mjesta potvrđen veznik *or*, tj. 'jer, budući da', koji sadrži istu glasovnu pojavu (prijevojni *o* umj. *(j)e*). Vintr (str. 95) za navedenu glosu predlaže čitanje: <*čt*>*ože*, tj. s izostavljenim početnim *čt*, što sadržajno odgovara, ali to bi onda imalo biti *[čt]o že*, kao u 75. glosi *čto bo*[147], budući da zamjenica *čtože* nije potvrđena, odnosno čestica *že* slivena je (koliko mi je poznato) samo s relativnom zamjenicom *i*, tj. *iže, jaže, ježe.*

Za *ziblizni* (= *zbližni*) Jagić (str. 21) pretpostavlja ishodišni oblik *sъbližьni*, odnosno *sъbliži*, uz napomenu da je prvo <i> na mjestu slaboga poluglasa, na što se nailazi i u nekim drugim glosama. Napominje da je pojava poznata iz *Frizinških listića*, a nailazi se na nju i u nekim stčeš. riječima latinskoga podrijetla[148]. Međutim, kako se u ovom slučaju radi o slabom poluglasu, koji u to doba više nema glasovnu vrijednost, to bi moglo upućivati na poznavanje glagoljičke pisarske prakse, u kojoj se slabi poluglas po

143 Vjer. pogr. umj. *sastavi.*

144 Bilježenje *eze* umj. *ieze* za *ježe* ukazivalo bi na poznavanje (i slijeđenje) stsl. i rane hrvcrsl. glag. pisarske prakse. Obilježavanje *jote* ispred prednjojezičnih samoglasnika novija je pojava, ne starija od kraja 14. st. Vintr (str. 95) među izvorima navodi lik *eže* iz najstarijega hrvglag. evanđelistara.

145 O tome posebno na str. 33.

146 Što ga je Josip Hamm objavio pod naslovom *Cvitje* (za *Fioretti di San Francesco*) u 40. knjizi *Starih pisaca hrvatskih – Proza Marulićeva vremena II.*

147 Ali u tom bi se slučaju našle (nepotrebno) dvije istoznačne čestice (*že* i *bo*) jedna pored druge (tj. *čto že bo*).

148 Uz uputu na Gebauerovu *Povijesnu gramatiku* I, 208.

tradiciji bilježio još dugo nakon gubitka glasovne vrijednosti.[149] Na adekvatnim biblijskim mjestima Jagić taj glagol ne nalazi ni u stsl., ni u hrvglag., ni u stčeš. tekstovima, ali ipak pretpostavlja da je riječ češka budući da je u Gebauerovu rječniku potvrđen glagol *blížniti* (u značenju 'vicinare'), pa se može pretpostaviti i *zblížniti*. Sam pak Gebauer (Jagić, str. 39) za "*ziblizni* coniunxit" kaže da nije češko budući da u češkom ne može biti *si-* za *sъ-*, a i nisu mu poznati češki primjeri ni za *sbližniti* ni za *sblizniti*. Vintr (str. 95) glosu ipak transkribira: *s^{i}bližni*, pozivajući se na Jagića (koji ju drži bohemizmom), premda mu je iz Jagićeva priloga morala biti poznata Gebauerova napomena kako u češkom ne može biti *si-* za *sъ-*. U hrv. spomenicima glagol *zbližniti* uopće nije potvrđen, kao ni u stsl., a stsl. glagol *sъbližiti* i imenica *sъbliženije* i hrv. *zbližiti* ne dolaze u značenju lat. 'coniungere', 'coniunctio'.[150] U Pleteršnikovu *Slovensko-njemačkom rječniku* nalazimo glagole *zbližati, zbliževati* sa značenjem "näher aneinander bringen" i imenicu *zbliževanje* sa značenjem "Unnänherung", a to je upravo ono što odgovara našem kontekstu, ali ni tu nije potvrđen tvorbeni sufiks s početnim *n*: *-niti*. Riječi su svojedobno u navedenom značenju mogle postojati i u susjednom kajkavskom, barem u lokalnom govoru zapisivača glosa. Što se gramatičkog oblika tiče, ovdje je upotrijebljen aorist kao u stsl. (*sъčeta, sъvъkupi*) i hrvglag. (*savkupi*) prema perfektu u latinskom tekstu, a prema njemu i u stčeš. *Bečkom evanđelistaru* (*ſpogyl*)[151].

U glosi *ne rozlučaj* prefiks *roz-* nesumnjivo je češki. Jagić (str. 21) drži da je glosa češka i po značenju, kao i po upotrebi imperativa umjesto stsl. indikativa s veznikom *da* (*da ne razlǫčajetъ*). Međutim, stčeš. primjer ... *czlowiek nerozluczy*, što ga Jagić navodi s adekvatnoga mjesta iz stčeš. *Bečkoga evanđelistara*, kao i slični što ih navodi Vintr (str. 95) iz drugih stčeš. izvora zbog kraćenja teksta nisu dovoljno informativni s obzirom na upotrebu imperativa/indikativa. Osim toga, češki primjeri imaju nastavak *-i* (graf. *-i, -ij, -y*), a ne *-aj* kao u našoj glosi. Ovaj imperativni oblik za 3. lice (jednak 2. licu), kao i upotreba imperativa na mjestu latinskoga konjunktiva odgovaraju hrvatskom gramatičkom sustavu (morfološkom i sintaktičkom)[152], premda upotreba imperativa može biti i češka (naslijeđena prasl. crta?). Što se tiče glagolâ *razlučati, razlučavati, razlučiti, razlučivati* s hrvatskim prefiksom *raz-* u značenju 'separare' i nji-

149 Na bilježenje slova *i* na mjestu nekadašnjega poluglasa (jakog i slabog), kao i na pogrešnim mjestima kad se uslijed gubitka glasovne vrijednosti slaboga poluglasa izgubila svijest o tome gdje mu je bilo etimološko mjesto, nailazimo u zapisima hrvatskih imena i općih riječi u latinskim ispravama 11.–12. st., ali i kasnije u nizu starohrvatskih latiničkih spomenika 14. i 15. st. Autorica ovoga napisa tumači to glagoljičkim grafijskim utjecajem (poluglas u obliku štapića!) na latiničku pisarsku praksu unutar poligrafičnih hrvatskih srednjovjekovnih skriptorija (v. Malić 2000., 120–122).

150 Vidi: LP s. v. *sъbliženije* "appropinquatio", *sъbližiti* "cohibere"; AR XXII s. v. *zbližiti* "približiti, primaknuti" – imenica *zbliženje* nije potvrđena.

151 Vintr (str. 95) navodi i druge primjere za perfekt iz stčeš. spomenika: *slúčil, sjednal, spojil*, a s druge strane iz hrvglag. *Vrbničkog evanđelistara* aorist *sъčeta*.

152 U hrvatskim je spomenicima opisni imperativ s *neka* i *da* za 3. lice znatno mlađa pojava od vremena zapisivanja ovih glosa.

hovih izvedenica, oni su potvrđeni u kajk. rječnicima: Bc s. v. *separo* "lučim, razlučujem, oddeļujem, razdvajam"; Jambr. s. v. *separo* "razlučam, razdruživam, razmećem", *separatio* "razlučeńe, razstava", *separator* "razlučitel, razstavitel", *separatrix* "razlučitelica, razdružitelica"; Bc hrv. *razlučujem, -čil sem* "disparo, separo ...", *razlučen* "disparatus, separatus...", *razlučeńe* "disparatio, separatio...", *razlučitel* "separator", *razlučitelica* "separatrix" i dr.; Jambr. hrv. *razlučavam* "separo", *razlučeńe* "separatio"; Habd. *razlučavam* "separo", *razlučen* "separatus", *razlučenje* "separatio". AR XII za *razlučati, razlučańe, razlučiti, razlučeńe* donosi potvrde i iz drugih hrvatskih rječnika, a potvrde iz književnosti obilno su zastupljene iz svih krajeva do u 19. st. Osim toga, od navedenih hrvatskih prijevoda naznačena evanđeoskoga teksta glagole *razlučiti/ razlučivati* imaju BL, RL, LL, DDL, Kašić i Katančić. Prema tome, i za ovu glosu – osim nesumnjivo češkog prefiksa *roz-*, koji za razumijevanje i sporazumijevanje među pretpostavljenim sudionicima prevođenja (zbog neznatne razlike u odnosu na hrv. *raz-*) nije relevantan, pa ga je zapisivač glose mogao automatski zapisati – možemo ustvrditi pripadnost općehrvatskom (i kajkavskom) sustavu: i gramatičkom, i sintaktičkom i leksičkom.

Glose 75–76

Uz lat. tekst "Quid ergo / Moyſeſ mandauit" (Mt 19_7) iznad riječi *Quid ergo* zapisane su glose:

75. *čto* (graf. *ctto* – s <c> = /č/, <tt> = /t/; sek. sugl. skup *čt* < *čьt*; A crsl. odn. zam.) → lat. *quid*

76. *bo* → lat. *ergo*

stsl. ...čьto ubo...
RL Zašto zapovidje Mojzes dati...
Kaš. Što dake Mojzes zapovjedje dati...
Kat. Što dakle Mojses naredi...
Bibl. Kako je onda Mojsije naredio...
NZ Zašto onda Mojsije zapovjedi...

Jagić (str. 21) nije siguran piše li *ctto* ili *cito* (s <i> = /ь/). Sličnu grafiju nalazi na još jednome mjestu (fol. 246r – 105. glosa: *ctt[o]bo*[153] ili *cit[o]bo*). Međutim, u obje su glose dva posve jednaka slova *tt*, dakle ovdje *ctto bo* (i u 105. glosi *cttbo*). Ni *čto* ni *bo* Jagić ne nalazi u stčeš. spomenicima, pa mu je to još jedan dokaz za napola crsl. (stsl. adekvat: *čьto ubo*), napola češko podrijetlo glosa. Vintr (str. 95) glosu čita *cito bo* (razdvojeno) i transkribira *č*^{i}*to bo*, te obje glose (pozivajući se na Jagića) određuje kao crsl. Međutim, ove su glose očito hrvatski crkvenoslavizmi – prvenstveno zbog

153 Prema Jagiću kraćeno za *čto*, ali prije pogr. jer takva vrsta kratica nije uobičajena.

pojačajne čestice *bo*[154], koja je obilno potvrđena u hrvatskim spomenicima i u većini rječnika[155], a crsl. oblik zamjenice *čto* javlja se i u kasnijim hrv. tekstovima obilježenima crsl. jezičnim utjecajem.

Glose 77–78

Uz lat. tekst "Q(uonia)m Moyſeſ ad du/ritiam cordiſ u(eſt)ri p(er)miſit" (Mt 19_8) iznad *ad du/ritiam* na prijelazu redaka upisane su glose:

77. ***ot*** → lat. *ad*

78. ***žestočtva*** (graf. *zezto/ctua* – sa <z> = /ž/ i /s/, <c> = /č/, <u> = /v/; sek. sugl. skup *čt* < *čьt* < *čьst*; Gjd. im. sr. r.) → lat. *duritiam*

RL Mojzes za tvrdoću od srca vašega...
Kaš. Jerbo Mojzes cjeć tvrdosti srca vašega...
Kat. ...budući Mojses na tvrdokornost srdca vašeg...
Bibl. Mojsije vam je zbog vašeg okorjelog srca...
NZ Zbog srdoće srca vašega...

Jagić (str. 21–22) navodi da glose odgovaraju stsl. *otъ žestočьstva* (u stsl. spomenicima za lat. *duritia* nalazi izraze: *po žestočьstvu, po žestočьstviju*), ali nije siguran treba li ovdje imenicu čitati s /č/ ili /c/, tj. *ot žestočtva* ili *ot žestoctva*. Vintr (str. 95) čita kao u češkom <c> = /c/: *ot žestoctva*, te glosu određuje kao crsl. U stčeš. tekstovima Jagić na tome mjestu nalazi *twrdoſt*[156], a u hrvglag. *tvrьdostь* i *žestosrьdie*, te zaključuje da je glosa crsl. podrijetla. Navedeni stariji hrvatski prijevodi na tome mjestu imaju: *tvrdoća, tvrdost, tvrdokornost*. Što se osnove *žestok-* tiče, Gebauer (Jagić, str. 39) uz navedenu glosu napominje da je u češ. izvorima potvrđen oblik *Žestoky* kao "nomen loci", te kaže kako je moguće da je nekad u češkom postojao i pridjev **žestoký*, ali on nije potvrđen. Kajk. rječnici uopće nemaju potvrda za osnovu *žestok-*, a ni potvrde što ih donosi AR XXIII s. v. *1. žestok, žestina, žestoč, žestočina, žestoća, žestočiti* i dr. nemaju značenja koje bi odgovaralo ovdje navedenom kontekstu. Za riječ *žestoštvo* u značenju "žestina, prkos" AR donosi potvrde samo iz LP (*žestočьstvo* "durities" s potvrdom iz srpcrsl. *Šišatovačkog apostola* iz 14. st.[157]) i iz srpcrsl. pisaca Domentijana i Danila. Ovdje, prema tome, možemo ustvrditi da je glosa očiti crkvenoslavizam, ali prema sačuvanim potvrdama jugoist. provenijencije (srp., maked.), a nikako stčeš. Za riječi istog značenja, ali druge tvorbe *žestosrdstvo, žestosrđe* u AR XXIII nalaze se i hrvcrsl. potvrde: za *žestsrdstvo* samo tri potvrde iz Kožičića, a za *žestosrđe* osim LP (*žestosrьdije* "durities cordis" s potvrdom iz ruscrsl. *Ostromirova evanđelja* iz 11. st.)

154 Prema Jagićevoj tvrdnji u stčeš. su izvorima za lat. *ergo* uobičajeni adekvati: *protož, tehdy*.

155 AR I određuje *bo* kao veznik, ali zapravo je to pojačajna čestica kao i crsl. *že*.

156 Vintr još i: *hrubost*.

157 Vintr (str. 95) navodi *žestočьstvo* još iz *Slepčenskog apostola* (12. st.) makedonske redakcije.

i srpcrsl. Domentijana (*velikyimь žestosrьdijemь*) i iz glag. *Korizmenjaka* (*Videći Pilat žestosrdije židovsko* – senjska tiskara 1508.). Vintr (str. 95) navodi i: *po žestosr'diju* iz *Vrbničkog evanđelistara.*

Glose 79–80

Uz lat. tekst "Tunc obla/ti ſunt ei paruuli . ut manuſ eiſ inponer&[158] & o/rar&" (Mt 19_{13}) dolaze samo dočeci glosa:

79. *[polo]žit* (?) (graf. *zit* – sa <z> = /ž/; 3jd. prez. s crsl. dočetkom *-t*) → lat. *imponeret*

80. *[pomo]dlit* (?) (3jd. prez. s crsl. dočetkom *-t*) → lat. *oraret*

stsl. ...da rǫcě vъzložitъ i pomolitъ sę...
Kaš. Tada mu biše dovedeni malahni da bi na ńih ruke postavio i molio.
Kat. Tada mu se prikazaše malani da bi im ruke nadstavio i molio.
Bibl. Tada mu neki donesu dječicu da na njih stavi ruke i da se pomoli.
NZ ...da na njih stavi ruke i pomoli se.

Jagić (str. 22) napominje kako navedene dočetke nije teško nadopuniti. Koleba se samo treba li glose razriješiti kao *položit* (ili *vložit*) i *modlit* (ili *zmodlit*). Na adekvatnome mjestu u stsl. prijevodu nalazi *da rǫcě vъzložitъ i pomolitъ sę*, a u stčeš. *Bečkom evanđelistaru* u Mk 7_{32}: *aby polozil ruku*, u Lk 13_{13}: *wlozy*. Za suglasnički skup *dl* u drugoj glosi utvrđuje da sigurno pripada stčeš. *modliti sie*. Vintr (str. 95) glose razrješava na češki način: *<vzlo>žit* i *<mo>dlit <śä>*, te ponavlja Jagićevu tvrdnju kako su zbog sugl. skupa *dl* obje glose nesumnjivi bohemizmi. Međutim, Hamm (str. 25) navodi da se – prema Ramovšu – *modliti* govori u Savinjskoj dolini, na Pohorju i drugdje po Sloveniji, pa bi *dl* u vrijeme zapisivanja glosa mogla biti i lokalna kajk. glasovna crta. Na lik *modlbe* nailazimo i u jednoj od varijanata pjesme *Sudac hoće gńivan priti* (iz šibenskoga čakavskog latiničkog rukopisa sa samog poč. 15. st.), ali tamo bi to mogao biti češki utjecaj (uslijed doticaja čakavskih glagoljaša s češkima iz Sazave).

Bc za *impono* navodi značenja "nadstavljam, namečem, nalažem"; Bc hrv. s. v. *polažem* među ostalim značenjima navodi i "pono", te glagol upućuje na *postavļam*, što je isti značenjski krug; Jambr., Jambr. hrv. i Habd. nemaju ni *polažem* ni *nalažem*, a nijedan kajkavski ni *vzlažem* ni *vlažem*. AR X s. v. *položiti* pod *I. b. b) cc)* navodi gotovo adekvatan primjer iz RL: *Moļahu ńega* (tj. Isusa) *da položi ruku na ń*, pod *dd)* uz *položiti* dolaze drugi objekti, te pod *ee)* također *položiti ruku* (o Isusu) iz *Naručnika*, te s drugim subjektima iz *Zakona vinodolskoga* i Glavinića. Prema tome, za prvu od naših glosa mogli bismo pretpostaviti da glasi *položit* jer se taj leksem uklapa u općehrvatski kontekst, a primjeri iz Bc hrv. i Glavinića uključuju ga i u kajkavski.

158 *Vulg.*: *imponeret*; tako i u Jagića.

Za iduću glosu već smo rekli da bi po glasovnom sastavu mogla pripadati ne samo češkom nego i onodobnom lokalnom kajk. jezičnom sustavu. Kajk. rječnici ne navode potvrde za glagol *pomoliti (se)*, ali u značenju 'uputiti molitvu Bogu' dobro je potvrđen u hrv. spomenicima, među kojima su i oni obilježeni crsl. jezičnim utjecajem, tako da mu se vjerojatno može pretpostaviti leksičko-gramatički lik *pomodlit* kao hrv. crkvenoslavizam s lokalnom glasovnom crtom *dl.*

Glosa 81

Uz lat. tekst "Amen dico uobiſ / quia diueſ . +difficiļle[159] intrabit in regnum cae/ lor(um)" (Mt 19_{23}) na margini je zapisana glosa:

ne lacno (graf. *nelac/no* – s <c> = /c/; pril.; možda zanijekani pril.: *nelacno*) → lat. *difficile*

RL ...govoru da bogati s trudom da uljeze u kraļestvo nebesko
Kaš. ...govoru vama jere bogatac mučno će uljesti u kraļestvo nebesko
Kat. ...velim vami da će bogati mučno ulizti u kraļestvo nebesko
Bibl. ...mučno će bogataš ući u kraljevstvo nebesko
NZ ...teško će bogataš u kraljevstvo nebesko

Jagić (str. 22–23) glosu čita *ne lacno* (tj. s odvojenom negacijom), te utvrđuje da se, bez sumnje, radi o bohemizmu ("ein unzweifelhafter Bohemismus")[160] budući da je u stsl. na tome mjestu *ne udobъ*, dok je *lacný* češka riječ, za koju nalazi potvrde u stčeš. spomenicima. Gebauer se (Jagić, str. 39 i 40–41) čak triput zaustavlja na toj glosi: prvi put ju spominje među nesumnjivim bohemizmima, drugi put kaže da je i *lacno* i *lacino* (koje Jagić također spominje) stčeš., ali s razlikom u značenju, a treći put navodi stčeš. primjere u kojima *lacný* znači 'facilis', pa je prema tome "*nelacný* = difficilis"[161]. On pretpostavlja da je "*lacný* = facilis)" već u staro vrijeme bio arhaizam, koji se kasnije sasvim izgubio, a ostao je samo prid. *laciný* u značenju 'vilis'. Hamm (str. 26), raščišćavajući glose od bohemizama, za *ne lacno* misli da bi ipak mogao biti bohemizam, uz ogradu "ako se ne uzme, da bi *lacno* mogao biti i stariji [?! – prije noviji] oblik za *lasno*, koji se kod nas potvrđuje od XIV vijeka, a nalazi se i u Mikaljinu, i u Belostenčevu rječniku, i u drugim rječnicima". Ishodišni je oblik za Hammovo *lasno*: *lьstьno*, prid. *lьstьnъ*. LP navodi dvije jednake natuknice *lьstьnъ* adj., od kojih jedna ima značenje "fallax", a druga "facilis", u čemu se slaže s *udobъ* adj. "facilis" i *udobь* adv. "facile", a to je upravo značenje koje nam ovdje treba. Kada bismo oblik

159 S točkom ispod prvoga *l* kao znakom pogreške – u Jagića ispravljeno: *difficile*. Križić označava da se glosa odnosi na tu riječ, a zabilježen je i ispred glose: *+nelac/no*.

160 Vintr se (str. 96) poziva na tu Jagićevu odrednicu i na *Staročeški rječnik* iz 1968.

161 Kao jednu riječ glosu transkribira i Vintr (str. 96): *nelacno*. U našem bi kontekstu ipak prije bilo razdvojeno: *ne lacno*, tj. 'n(ij)e lako'.

lasno tumačili od *lьstьno*, imali bismo u njemu refleks *a* od poluglasa, te pojednostavnjivanje suglasničkoga skupa *stn* u kosim pridjevskim oblicima i u prilogu nakon nestajanja slabog poluglasa, koje se može dvojako ostvariti: ispadanjem središnjega *t*, kao primjerice u *radostan, žalostan* → *radosno, žalosno* (što je sustavna hrvatska crta), ili pojavom afrikate *c* na mjestu suglasničkog skupa *st*, kao primjerice u *staklo* > *caklo* (što pripada među lokalizme). Prema tome, lik *lacno* < *lastno* mogao bi se protumačiti i u okviru glasovnih promjena poznatih u hrvatskom glasovnom sustavu (pri čemu bi /a/ < /ь/ bila jedna od najranijih potvrda te glasovne pojave[162], sudioniku u zapisivanju glosa poznata iz izgovorne hrvcrsl. prakse). Međutim, u AR V s. v. *2. lastan* "facilis" ne spominje se mogućnost suglasničke promjene *st* > *c* niti se takvi primjeri navode, premda su potvrde iz hrv. rječnika i književnosti mnogobrojne. Od kajk. rječnika prilog *lasno* navodi samo Jambr. s. v. *facile*, što pokazuje da nije karakterističan za kajkavski leksik.[163] Brojnost hrvatskih potvrda među kojima se nije našao nijedan primjer sa suglasničkom promjenom *st* > *c* usprkos značenjskoj podudarnosti hrvatske i spomenute češke riječi prije sugerira stčeš. podrijetlo glose nego sthrv., tim prije što su prid. *lacný* i pril. *lacno, lacně* u stčeš. spomenicima sigurno zasvjedočeni. Tome se pridružuje i negacija – u hrvatskom načinu izražavanja nije, naime, uobičajeno izricanje nekog pojma s negacijom ako postoji mogućnost izravnog izricanja. Ova glosa kao da upućuje na spomenuti dijalog pri upisivanju glosa, koji u ovom slučaju nije doveo do izravne hrvatske glose (npr. *teško, mučno...*), nego je zabilježeno češ. tumačenje (*ne lacno/nelacno* = 'n(ij)e lako').

Glosa 82

Uz lat. tekst "Et iterum dico uobiſ. faciliuſ eſt came/lum p(er) foramen acuſ tranſire" (Mt 19_{24}) iznad riječi *faciliuſ* ispisana je glosa:

laže (graf. *lize*[164] – <i> = /ь/ → /ə/ i <z> = /ž/; komp. pril.) → lat. *facilius*

RL ...lašńe će kamilja uljesti proz uši od igle...
Kaš. Lašńe je kamilji projći kroz uho od igle...
Kat. Lašńe je gomili kroz rupicu igle projtí...
Bibl. Lakše je devi proći kroz iglene uši...
NZ Lakše je devi kroz uši iglene...

Jagić (str. 23) glosu interpretira kao *lьže* (s graf. <i> za /ь/), što je pravilan komparativ od pril. *lьgъko* (sažimanjem od *lьžėje/lьžeje* > *lьžė/lьže*), uz konstataciju da se u

162 Usp. i nesigurni prijedlog *[ka] kvasu* u 28. glosi.

163 Bc s. v. *facilè* navodi "lehko, (D. lazno)" i s. v. *facilis* "lehkek, ka, ko; (D.) lazni, lak", dakle *lasni, lasno* samo kao D[alm.] i to pogr. sa *z* umj. *s*. Ipak, Bc hrv. ima natuknicu *lasni, na, no, lastnost*, što upućuje na "legek, &c.".

164 Zapravo *li ze* razdvojeno visokim stablom slova *l* u *faciliuſ*.

slovenskom i hrvatskom kajkavskom i u njegovo vrijeme govori *laže* i *leže*. To znači da se naš primjer može interpretirati kao *ləže*[165], tj. s još neizdiferenciranom vokalizacijom poluglasa (slabog, pod naglaskom, odnosno u izgovorno teškom sugl. skupu), a navedeno je sažimanje u pridjevskim i priložnim oblicima potvrđeno i inače u ovim glosama. Kako u Gebauerovoj *Povijesnoj gramatici* za komparativ pridjeva *lehký* nalazi samo oblike *lehczyeyſy, lehczyegye*, Jagić glosu određuje kao crsl. I Gebauer (Jagić, str. 39) kaže da komparativ "*lize*, t. j. *lьže*" u češkom ne postoji ("v češtině není"). Kajkavski rječnici za *legek, lehkek* i *lehko* ne donose potvrde za komparativ (ni pridjevski ni priložni), a AR V s. v. *1. lak* pod *2. adv.* navodi samo novije komparativne oblike *lakše* i *lagḷe*. Prema tome, glosa je ili hrvatski crkvenoslavizam ili (prema Jagićevu navodu) lokalna kajkavska.

Glosa 83<–84>

Uz lat. tekst "Aſpicienſ / autem Ieſus.[166] – dixit illiſ" (Mt 19_{26}) iznad riječi *Aſpicienſ* ispisana je glosa:

smotrše (graf. pogr. *zimocrſe* – s jasnim *c* umj. *t*; <z> = /s/, <i> = /ь/ [slabi], <r> = /r̥/, <ſ> = /š/; akt. ptc. pret. I. – usp. i 86. glosu) → lat. *aspiciens*

RL I videći ih Jezus...

Kaš. Pogledajući ńih tad Jezus...

Kat. Pogledavši pak Isus...

Bibl. Isus ih pogleda...

NZ Isus upre u njih pogled...

Navedena glosa uključuje nekoliko problema: grafijski (koji uključuje i grafemsku morfologiju, tj. paleografski oblik slova) i s tim u vezi čitanje (i broj glosa), zatim gramatički, značenjski i provenijencijski.

Jagić (str. 23) navedenu grafiju *zimocrſe* čita kao dvije glose: *sъmotrь že*, ali nije siguran piše li *t* ili *c*. Njegovi suradnici paleografi skloniji su u toj grafiji vidjeti *c*, pa Jagić na temelju toga pretpostavlja da je u pitanju prilagođavanje stsl. participa *sъmoštrь* stčeš. izgovoru *sъmocrь* (tj. /*t'/ > stsl. /št/, češ. /c/), premda inače za glagol *sъmotriti* ne nalazi potvrde u stčeš. spomenicima, pa bi to bio jedini primjer. Vintr (str. 96) glosu transliterira: *zimocr ſe* (razdvojeno!) i transkribira: *s^{i}mocr že* (pri čemu uzdignuto *i* kao i inače u njegovim transkripcijama označava poluglas) prihvaćajući Jagićevu pretpostavku o prilagođavanju stsl. participa *sъmoštrь* stčeš. izgovoru (tj. s /c/ < /*t'/).

165 Vintr (str. 96): *l^{i}že*.

166 U originalu je zapisan monogram *ih'ſ*. Jagić citira tekst prema *Vulgati*, pa također iza *autem* navodi *Jeſus*'.

U srednjovjekovnoj se latiničkoj grafiji slova *t* i *c* često jedva razlikuju ili se uopće ne razlikuju[167], ali u ovom slučaju ipak jasno piše *c*. Ako se prihvati Jagićevo čitanje *sъmocr ž̲e*, bila bi to u ovim glosama jedina potvrda za <ſ> = /ž/, a ako grafiju pročitamo *smotrše*, dobivamo isti participni oblik koji i sam Jagić (str. 24) iščitava iz pogrešne grafije *izmulſe* (= *izmlvl'še* /!/) u 86. glosi, tj. particip pret. akt. I. (glagolski prilog prošli) na *-še*. Usp. i naredni niz glosa 87–89: *da ulovili biše i* sa <ſ> = /š/. Osim toga, glosa je i zapisana samo iznad *Aſpicienſ* (*autem*, na koje bi se imalo odnositi pretpostavljeno *že*, nalazi se u idućem retku, pa je glosator iznad te riječi mogao bez problema upisati uobičajeno *ze* za *že*). Možemo, dakle, zaključiti da razmatrana glosa glasi: *smotrše*, tj. da zapisana grafija označava jednu glosu, a ne dvije. Jagić taj tip participa ne nalazi u stčeš. spomenicima, već samo onaj tvoren nastavkom *-iv*, ali poznat je iz hrvatskih spomenika i uklapa se u srednjovjekovni hrvatski gramatički sustav (usp. npr. *prostr, utr*, tj. *prostŗ, utŗ* u *Žićima svetih otaca*[168], pri čemu dočetak *-še* za tvorbu participa nije relevantan). LP s. v. *sъmotriti, -štrjǫ, -triši* među primjerima za ptc. pret. akt. I. navodi oblike: *sъmotrivъše, smotrъ, sъmoštrъ, sъmotrivъ*, pa je prema tome i oblik *smotrše* (uz *smotrъ*), premda ovdje nije naveden, sasvim legitiman i u krugu stsl./hrvcrsl. spomenika.

Što se značenja glose tiče, Jagić kaže da ono ne odgovara latinskom predlošku, niti taj glagol nalazi u stsl. prijevodu, gdje se na adekvatnome mjestu nalazi *vъzьrěvъ že*[169]. Na drugim je biblijskim mjestima glagolski oblik *sъmotrite* (od *sъmotriti*) prijevod za lat. *considerate*. Zanimljiv je značenjski suodnos tih dvaju stsl./crsl. glagola. Tako LP s. v. *vъzrěti* navodi značenja "intueri" i "circumspicere", pri čemu nas u ovom slučaju zanima ono prvo; s. v. *sъmotriti* LP navodi znatno širi značenjski krug: prvo mu je značenje "spectare", a među ostalima navedenima jedno je i "intueri", čime se podudara sa *vъzrěti*. AR XV *smotriti* tumači kao svrš. prema nesvrš. *motriti*, a *smatrati* kao nesvrš. prema svrš. *smotriti*; među značenjima nema adekvata za lat. *aspicere* iz navedenoga biblijskoga konteksta, ali se kod oba glagola uz potvrdu iz Stullijeva rječnika navodi njegova napomena da je riječ iz glag. brevijara. Glagol *smotriti* nije potvrđen ni u kajk. rječnicima. Bc i Jambr. *intueor, specto* i *aspicio* tumače jednako: "gledim". Prema tome, glosa je značenjski očito stsl. leksem, a njezin je izbor potaknut djelomično identičnim značenjem stsl. glagolâ *vъzrěti* i *sъmotriti* i identičnim značenjem njihovih latinskih adekvata i glagola *aspicere*. U ovom bi se slučaju opet moglo raditi o već spominjanom dijalogu sudionika u zapisivanju glosa, o kojem govori Hamm u svojem razmatranju okolnosti u kojima su glose mogle nastati.

Gramatički se glosa uklapa u sthrv. gramatički sustav, pa ju s obzirom na gramatički oblik i leksičko značenje možemo odrediti kao hrvatski crkvenoslavizam.

---

167 Od hrvatskih srednjovjekovnih latiničkih spomenika takva je grafija poznata npr. iz *Odlomka Korčulanskoga lekcionara*, šibenske inačice pjesme *Sudac hoće gńivan priti* i dr.

168 V.: D. Malić 1997., 568–569.

169 Vintr (str. 96) navedeni oblik navodi iz tekstova stsl. kanona: *Zografskog, Marijinskog i Asemanova evanđelja*, te iz *Savine knjige*; iz dva stčeš. spomenika s navedenog mjesta navodi: *vezrěv* i *vzhléd*.

Glose 85–86

Uz lat. tekst "Reliqui uero tenuerunt / ſeruoſ eiuſ . & contumeliaſ (!)[170] affectoſ / occiderunt" (Mt 22_6) dolaze glose:

85. ***i rugoti*** → (graf. *irugoti*, ne baš sasvim jasna; stari Amn. nepalatalne imeničke deklinacije ž. r. /*-i* < *-y*/) → lat. *et contumeliis*

86. ***izmļ[viv]še*** (graf. pogr. *izmulſe* – sa <z> = /z/, <ul> = /ļ/, <ſ> = /š/; akt. ptc. pret. I. – usp. i 83. glosu) → bez lat. adekvata

BL A ostali uhitiše sluge ńegove i vaščinom unevoļenih pogubiše.
RL Ostali uistinu uzdržaše sluge ńegove i opriročivše zaklaše ih.
LL A ostali uhitiše sluge ńegove i vaščinom unevoļenih pogubiše.
DDL A ostali uhitiše sluge ńegove i vaštinom unevoļenijeh pogubiše.
Kaš. A ostali uhitiše sluge ńegove i pogrdami opsovavši ih pobiše.
Kat. Ostali pak latiše sluge ńegove i pogrdam izruživ ubiše.
Bibl. Preostali uhvatiše njegove sluge, izgrdiše ih i ubiše.
NZ ...zlostave ih i ubiju.

Jagić (str. 24) kaže kako se iznad riječi *et contumelias* jasno može pročitati: *i rugoti*, a iznad *affectos* gotovo još jasnije: *izmulſe*. Međutim, grafija na snimci nije tako jasna kao što tvrdi Jagić, ali u nedostatku boljeg čitanja priklanjamo se njegovu. Jagić riječ *rugota* (< *rǫgota*) ne nalazi u stsl. (premda su druge izvedenice iz osnove *rǫg-* i u njemu potvrđene), ali je u stčeš. dobro poznata u liku *ruhota*. Premda ju u stčeš. tekstovima ne nalazi na adekvatnome novozavjetnome mjestu, on uopće ne sumnja u njezinu stčeš. pripadnost. Ne komentira glasovnu razliku (/g/ : /h/), ali već je spomenuto da u vrijeme pisanja RBG /h/ < /g/ vjerojatno nije postojalo ni u stčeš.[171] Gebauer (Jagić, str. 39) kaže da je "*rugota* contumelia" u stčeš. obilno potvrđena. Vintr (str. 96) preuzima Jagićevo stajalište da je glosa nesumnjivi bohemizam, te ju transkribira: *i rúgoty*. Hamm (str. 26) kaže da je *rugota* i naša riječ – "ima je i Belostenec ... i imaju je drugi". Habd., Bc hrv. i Jambr. hrv. *rugota* tumače lat. riječju *turpitudo*, ali je ni Bc ni Jambr. ne navode pod lat. *turpitudo*. Bc za odgovarajuću lat. riječ *contumelia* ima značenja "obšanost, psuvańe, psost, prigovor", a pod lat. sinonimima *dedecus, probrum, propudium, ignominia* što ih Bc hrv. uz *turpitudo* navodi za *rugota* dolaze značenja "pošpotańe, špot, pogerǵeńe", što odgovara našem kontekstu. AR XIV s. v. *1. rugota* navodi značenja "rugoba, sramota, nakaza". Uz navedene kajk. rječnike od rječnika još dolazi u Stullijevu i Voltiggijevu, a književne su potvrde mlađe (od sredine 18. st.). Ipak, iz Belostenčevih sinonima očito je da riječ u kajkavskom okružju ima značenje 'pogrda, psovanje', te da odgovara navedenom biblijskom kontekstu. Gramatički, glosa

170 Pogr. umj. *contumeliis* ili *contumelia*.
171 V. bilj. 24.

je pravilan stari Amn. (pravi objekt!) nepalatalne glavne deklinacije ž. r. na *-i* (< *-y*) u izričaju *izmļviti što.*

86. glosa Jagiću (str. 24) nije jasna. Kaže da prefiks *iz-* ne govori o češkom karakteru glose (češki bi bilo *mluviti, vymluviti*). Ne komentira ni glasovnu razliku: graf. = /ļ/ prema češ. refleksu *lu.* Jagić konstatira da se radi o Nmn. akt. ptc. pret. I. na *-še*, po njemu skraćenom, a zapravo pogr. napisanom, glagola **izmlviti* [tj. *izmļviti* < *izmlъviti*], te kao ishodišni participni oblik uzima *izmlvľše* (tj. crsl. *izmlъvlьše*). Nije jasno zašto glagol *izmlviti* obilježava zvjezdicom kao nešto što se pretpostavlja, premda sam navodi da kod Miklošiča i Sreznjevskog ima potvrda za *izmlъviti* iz ruskih izvora.[172] Isto tako nije jasno odakle mu u navedenom participu *izmlъvlьše* drugo *l* kad se navedeni particip tvori od infinitivne osnove (ovdje na samoglasnik) i nast. *-vъ/-vъš-*, dakle: *izmlъvi- + -vъše > izmļvivše.* Vintr (str. 96) u svojoj transkripciji kao suvišno/pogrešno uzima prvo *l*: *izm<l>vľše*, što teško da je moguće i u stčeš. (v. ishodišno *mluviti* s češ. kontinuantom slogotvornoga /ļ/ u prvom slogu). Gebauer (Jagić, str. 39, 40) čak se tri puta zaustavlja na glosi *izmulſe*, te zaključuje da se očito radi o nekoj pogreški, pitajući se odnosi li se glosa na *affectos* ili na *occiderunt.* Nije mu jasno kako bi je trebalo čitati. Međutim, glosa se očito ne odnosi ni na jednu od navedenih latinskih riječi, nego se veže uz riječ *rugoti* ('pogrde'), pa već i sam Jagić, očito se naslanjajući na Miklošičevo značenje "eloqui" i na strus. primjer *izmlъviti hulu*, zaključuje kako fraza "rugoty izmlvlьše" ima zadovoljavajući smisao ("einen ganz befriedigenden Sinn geben"). Od ovdje navedenih hrvatskih potvrda dotičnoga novozavjetnog teksta sličnu sintaktičku strukturu: *akt. ptc. pret. I. + imenica* (u Imn.) imaju samo Kašić (*pogrdami opsovavši*) i Katančić (*pogrdam izruživ*). Ni osnovni glagol *muviti* (< *mļviti*), ni izvedeni *izmuviti* sa značenjem "eloqui" nisu potvrđeni iz hrvatskih tekstova. U AR VII s. v. *muviti* potvrde su samo iz srpskoga srednjovjekovnog pisca Domentijana, i to sa značenjem "bučati, vikati". Riječ je, dakle, očito leksički crkvenoslavizam stsl. podrijetla, koji se gramatičkim oblikom (bez Jagićevih i Vintrovih nagađanja s brojem i mjestom *l*-ova u pogrešno napisanom obliku *izmulſe*, s izostavljenim središnjim slogom *-viv-*) dobro uklapa u sthrv. jezični sustav.

Glose 87–89

Uz lat. tekst "Tunc abeunteſ pha/riſei conſilium inierunt ut caperent eum" (Mt 22_{15}) dolaze glose:

da → lat. *ut*

vlovili biše (graf. *vlouili biſe* – s <v> i <u> = /v/, <ſ> = /š/; u *biše* /i/ < /y/, /e/ < /ę/; 3mn. pluskv.) → lat. *caperent*

i (stsl./crsl. Ajd. lič. zam. m. r. za 3. l., tj. 'ga') → lat. *eum*

172 Vidi: LP *izmlъviti , -vļǫ, -viši* "eloqui" potvrđen iz strus. spomenika 12. st. te sa značenjski adekvatnom potvrdom našemu primjeru *izmlviti rugoti*: ~ *hulu* iz strus. spomenika s početka 13. st.

BL ...farizeji viće svećaše da bi Isusa uhitili u govorenju.
RL ...farizeji vijeće učiniše da uhite Isusa u besjedu.
LL ...farizeji vijeće svećaše da bi Isusa uhitili u govorenju.
DDL ...farizeji vijeće svećaše da bi Isusa uhitili u govorenju.
Kaš. ...farizeji svjetovanje učiniše da bi ga uhitili u besjedenju.
Kat. ...fariseji viće učiniše da bi ga ufatili u besidi.
Bibl. Tada se povuku farizeji i međusobno se dogovore kako bi Isusa uhvatili u riječi.
NZ Tada farizeji odoše i održaše vijeće kako da Isusa uhvate u riječi.

Jagić (str. 24–25) četveroleksemski slijed broji kao tri glose, tj. pluskvamperfekt *vlovili biše* očito uzima kao jednu glosu. Grafiju glagola prenosi kao *ulouili* (= *ulovili*), ali prvo je slovo sigurno *v*. Na adekvatnome mjestu u stsl. prijevodu nalazi *da oblьstętь i* (te u varijantnim tekstovima glagole *obъlьgati, osiliti*), u hrvglag. *da oblastetь i*, u stčeš. *kak by popadli, abi popadly*[173]. Jagić navodi kako bi glagol *uloviti* lako mogao biti češka glosa, premda mu čitav sintaktički izraz s *da* prije izgleda kao crkvenoslavenski ili južnoslavenski nego češki. Isto tako bi se u stčeš. prije očekivalo *bihu* (*bichu* ili *bychu*) nego *bi/e* (*biše* ili *byše*). Vintr (str. 97) pomoćni glagol transkribira: *bišä* i premda taj oblik nije potvrđen u stčeš., glosu uzima kao stčeš. i crsl. Za Ajd. *i* (= 'ga' za lat. *eum*)[174] Jagić kaže da je samo stsl. Međutim, nalazimo ga i u *Povaljskoj listini* iz 1250. (*I zavede i* [tj. 'ga'] *sam župan Prvoš v crkъv i da mu pristava Petrihu*), obilježenoj hrvcrsl. jezičnim crtama [175], pa je moguće da je bio prisutan i u drugim tekstovima te vrste. Hamm (str. 25) navodi ovaj skup glosa među onima što su crkvenoslavenske i hrvatske (tj. nisu češke).

U kajkavštini su se prefiksalni *v-* (< *vъ-*) i *u-* izjednačili, pa tako Habd. ima *vloviti* "capio", *vlovļen* "captus", *vlovlenje* "captio"; Bc hrv. *vlovļujem, -vil sem* "capio", *vlovleńe* "captio"; Bc s. v. *captio* ima "vlovleńe", *captivus* "vlovļen", *captura* "vlovleńe"; Jambr. s. v. *capio* ima samo osnovni glagol "lovim", *captatio* "lov, lovleńe", *captio* "lovleńe, fatańe"; tako i Jambr. hrv. *lovim* "capio, venor". AR XIX s. v. *uloviti* navodi značenje "uhvatiti, uhititi", te kaže da je u upotrebi od 13. st. Navodi rječničke potvrde iz Mikalje, Habdelića, Belostenca, Della Belle, Stullija, te književne iz *Cvěta vsake mudrosti* (oko 1400. – prisutne kajk. jezične crte), Pergošića (kajk.), Vramčeve (kajk.) i Vitezovićeve (i kajk.) *Kronike*, iz *Kastavskog statuta*, zatim iz RL i M. Držića. Prema tome, glagol je i općehrvatski i kajkavski, te je u glosu mogao ući i kao lokalni leksem (s prefiksalnim *v-* na mjestu primarnoga *u-*). Slijed glosa je dakle hrvcrsl., odnosno kajk. i crsl.

173 U stčeš. primjerima što ih navodi Vintr (str. 97) još i: *polapili, pochopili.*
174 U Vintrovim (str. 97) stčeš. primjerima objekt je uvijek: *Ježíše/Ježíšě.*
175 Vidi: D. Malić 1988., 113 i 223.

Glosa 90

Uz lat. tekst "Intuſ aut(em) / pleni ſunt[176] rapina & inmunditia[177]" (Mt 23_{25}) iznad riječi *rapina* upisana je glosa:

nudoimstva (graf. *nudoimztua* – sa <z> = /s/, <u> = /u/ i /v/; Gjd. im. sr. r.) → lat. *rapina*

Kaš. ...a unutra ste puni grabše i nečistoće...
Kat. ...na nutrište pak puni grabeži...
Bibl. ...dok su unutra pune otimačine...
NZ ...a unutra su pune grabeža...

Jagić (str. 25) konstatira da je riječ značenjski i tvorbeno jasna, premda nije nigdje potvrđena. U stsl. za lat. *rapina* ('grabež, otimanje') dolazi *hyštenie*, u jednom od stčeš. spomenika *lupež*. Riječ nije potvrđena ni iz stsl. ni iz hrvatskih crkvenoslavenskih izvora.[178] U osnovi joj je korijen *nud-*. LP s. v. *nuditi* navodi značenje "cogere" (kojemu je jedno od značenja 'prisiljavati, silom iznuđivati'), a upućuje ga i na *nǫditi* s istim značenjem. Damj. nema *nuditi*, nego samo *nǫditi* "siliti, prisiljavati". U AR VIII s. v. *nuditi* kaže se da je pravo značenje toga glagola "nagoniti, primoravati", koje je potvrđeno u stsl., rus. i slov. U AR-u se donose značenja: *a.* "davati, pružati što kome sa željom ili s molbom da uzme"; *b.* "nagovarati, poticati"; *c.* "pozivati" uz neka pojedinačna značenja. Prema tome, glosa *nudoimstvo* očito je *ad hoc* napravljena po pravilima ne samo crsl. nego i hrv. tvorbe od poznatih sastavnih dijelova – korijenâ *nud-* i *im-* sa spojnikom *-o-* i sufiksom *-ьstvo* i značenjem 'nasilno (uz)imanje', odnosno konkretno 'grabež, otimačina'. Vintr (str. 97) glosu drži crsl.-stčeš., budući da je u jednom od stčeš. izvora potvrđena slična riječ *nudochyštenije*, premda Gebauer (Jagić, str. 38) za *nudo-imstvo* kaže da bi u češkom bilo *-jemstvo*. Riječ je prije hrvatski crkvenoslavizam jer se posve uklapa u hrvatska tvorbena pravila: korijen (crsl.) *nud-* + spojnik *-o-* + korijen *im-* + sufiks *-stvo*.[179]

Glosa 91

Uz lat. tekst. "& omniſ purtitia (!)[180]" (Mt 23_{27}) iznad riječi *purtitia* ispisana je na snimci gotovo nečitljiva glosa (sačuvana tek u tragovima), koju Jagić razrješava kao:

176 U *Vulg.*: *estis*.
177 Jagić prenosi prema *Vulg.*: *immunditia*.
178 Nije potvrđena ni u kartoteci Staroslavenskog instituta u Zagrebu za *Rječnik crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije*. Za informaciju zahvaljujem kolegici Jasni Vince.
179 V. npr. HG, odjeljak *Složeno-sufiksalna tvorba*, par. 1077, str. 355.
180 Pogr. umj. *omni ſpurtitia* – Jagić citira prema *Vulg.*: *spurcitia*.

nečist[oti] (graf. *necizt[oti]* ? – s <c> = /č/, <z> = /s/; stari Gjd. nepalatalne im. promjene ž. r. s nast. *-i* < *-y* ili *necizt[oce]*, tj. *nečist[oče]*; Gjd. palatalne im. promjene ž. r. s nast. *-e* < *-ę* ?) → lat. *spurcitia*

Kaš. ...a unutra su puni ... svake gnusobe.
Kat. ...iznutra su pak puni ... svake pogani.
Bibl. ...a unutra su puni ... svakog truleža.
NZ ...svakojake nečistoće.

Jagić (str. 25) riječ čita *necizt(oti)*, a nalazi ju i u stsl. prijevodu i u stčeš. *Taborićanskoj Bibliji* (*a wſie nečistoty*). Vintr (str. 97) preuzima ju kao *neciztoti*, transkribirano *nečistoty*. Prema njemu riječ bi podjednako mogla biti crkvenoslavenska, ali i češka. U češkom, naime, i danas postoji riječ *nečistota*. Međutim, riječ bi isto tako mogla biti i hrvatski crkvenoslavizam. Sam Vintr iz hrvglag. *Vrbničkog evanđelistara* navodi oblik: *nečistoti*. Hrvatski rječnici, među njima i svi kajkavski, imaju riječ *nečistoća* (kajk. *nečistoča*). AR VII s. v. *nečistoća* donosi potvrde iz gotovo svih hrvatskih rječnika i iz književnosti do u 19. st.; s. v. *nečistota* od hrv. rječnikâ navodi se samo Stullijev (koji često donosi hrvcrsl. riječi), a od književnih potvrda navode se samo one iz tekstova s crsl. jezičnim obilježjima (*Ivančićev zbornik*, izdanja senjske tiskare, Kožičić, Budinić), uz napomenu da se nije našlo nijednoga primjera poslije Budinića niti iz narodnih umotvorina. To znači da je riječ, odnosno tvorba na *-ota*, crkvenoslavenska. Jagićeva bi pretpostavka za oblik *nečist[oti]* mogla biti točna, ali je s istom tolikom vjerojatnošću mogla biti upotrijebljena i lokalna kajkavska riječ/tvorba – *nečistoča*, tj. dočetni nečitljivi grafijski slijed mogao bi se razriješiti i *oce* (s <c> = /č/ i /e/ < /ę/ iz palatalne promjene), tj. *nečistoče*.

Glosa 92

Uz lat. tekst "Noneſ ſemuſ (!)[181] ſocii eoru(m) / in ſanguine" (Mt 23_{30}) dolazi uz sam rub lijeve margine u dva retka jedva čitljiva (višečlana) glosa, koja se može razriješiti kao:

ne bih(om) // bih(om)i/bih(m)i* (?) *bili (graf. *[n]ebih'ī / [b]ili* – s <h> = /h/, <i> (tj. <ı>) = /ь/ (slabi) ili /i/ (?); 1mn. kondic.) → lat. *non essemus*

Kaš. ...ne bismo bili druzi ńih...
Kat. ...ne bismo bili drugovi...
Bibl. ...ne bismo s njima sudjelovali...
NZ ...ne bismo bili njihovi sudionici...

181 Pogr. rastavljeno umj. *non eſſemuſ*.

Početno *n* u prvom i *b* u drugom retku nisu vidljivi jer su uvučeni u uvez prigodom ponovnog uvezivanja kodeksa. U riječi *bih'ī* iza *h* dolazi nešto kao apostrof, a na narednom je *ı* ravna titla. Jagić (str. 25) pretpostavlja da je to kratica koju bi trebalo čitati *bihim*, ali se, polazeći od Gebauerove češke *Povijesne gramatike*, pita da li ju je moguće čitati *bihomi* ili *bihmi*, tj. *bychomy* ili *bychmy*. Vintr (str. 97) glosu razrješava: *ne bych<m>y byli*, a za oblik stčeš. kondicionala u navedenoj glosi poziva se na drugo izdanje Gebauerove *Povijesne gramatike* iz 1958. Među potvrđenim primjerima navodi iz stsl. *Zografskog* i *Marijinskog evanđelja*: *ne bimъ*, iz strus.: *ne bychomъ ... byli*, iz stčeš.: *nebyli bychom*, iz hrvglag. *Vrbničkog evanđelistara*: *ne bihom*. Posljednji primjeri pokazuju noviju razvojnu fazu stsl. kondicionala pod snažnim utjecajem aorista. Tako u 1mn. dolazi aoristno *byhomъ* prema starijem kondicionalnom *bimъ*, što su naslijedile kasnije crkvenoslavenske redakcije, među njima i hrvatska. Ako glosu uzmemo kao hrvcrsl., u navedenoj grafiji *nebih'ī* titla bi imala označavati izostavljanje nastavka *-om*, a *i* (tj. *ı*) bio bi trag nekadašnjega (dočetnoga) slabog poluglasa. Ipak ovdje moramo ostaviti otvorenom i mogućnost crkvenoslavensko-staročeške pripadnosti glose, tj. čitanje *bih(m)i* (za *bych(m)y*) s izostavljenim *m* (ali bez stčeš. grafijskih osobitosti, tj. <h> umj. <ch>, <i> umj. <y>).

Glosa 93

Uz lat. tekst "Cum ergo uideritiſ / abominatione(m) deſolationiſ" (Mt 24_{15}) na donjoj margini ispod riječi *abominatione(m)* zapisana je glosa:

omražen[j]e/omrazen[j]e (?) (graf. pogr. *omrazene* – sa <z> = /ž/ ili /z/; Ajd. im. sr. r.) → lat. *abominationem*

BL Kada vidite 'pogarjenje razčińenja'...
RL Kada čudna vidjete odpuštenja...
LL Kada vidite 'pogrđenje razčińenja'...
DDL Kada vidite 'pogrđenje razčińenja'...
Kaš. Kada dake budete uzrjeti pogrdjenstvo od razrušenja...
Kat. Kad indi vidite gńusobu opustjeńa...
Bibl. ...kad vidite 'grozu pustoši'...
NZ Kada dakle vidite da grozota pustoši...

Glosa je prilično jasno ispisana ispod navedene lat. riječi, a opet njezino čitanje, tj. ni leksički ni gramatički oblik nisu sasvim jasni. Jagić (str. 25–26) misli da ona reproducira ishodišno *omraženьe*, ili još prije *omrъzěnьe*.[182] On konstatira da u stsl. na tome mjestu dolazi riječ *mrъzostь*, a u stčeš. *mrzkosť* ili *ohawnoſt*. Hamm (str. 26–27)

182 U stsl. je dočetak takvih riječi *-ije*, a u hrvcrsl. *-ьje/-'je/-je*, što bi u ltč. grafiji imalo biti predočeno kao *-ie*, dakle u grafiji *omrazene* treba pretpostaviti pogr. izostavljeno <i> ili za hrvcrsl. /j/ ili za stsl./crsl. /ij/.

glosu navodi među onima koje su Jagiću bile nejasne zbog udaljavanja od lat. teksta, što se iz Jagićeva komentara ne može zaključiti. On naime ukazuje na nepodudarnost s adekvatnim stsl. tekstom. LP *mrъzostь* prevodi "abominatio", a *omraženiję* "exsecratio", čemu je značenje 'proklinjanje', ali i 'odvratnost, gnušanje'[183]. I glagol *omražati* i svrš. *omrъznǫti* LP tumači "exsecrari", a *omraziti* i *omrъziti* "abominari". Hamm u svojoj napomeni upućuje na Belostenca s. v. *odium* i *displicentia.* Bc s. v. *odium* navodi "odurjavańe, merzeńe, nazlob" i kao *D[alm].* "omraza", te u nastavku: *odium alicui conciliare* "omraziti komu koga", s. v. *displicentia* navodi "nepovoļnost, nedopadańe, nevugodnost", a pod ovdje citiranom lat. riječju *abominatio* ima "gerdost, gńusnost, merskoča"; Jambr. s. v. *abominatio* ima "gńus, gńusoba, gńuseńe", s. v. *displicentia* pod *2.* navodi "omražeńe, odureńe", s. v. *odium* "omrazļivost, omrazeńe, odurjavańe, merzeńe, omraza"; Habd. *omraženje* i Bc hrv. *omražeńe* tumače s "odium, displicentia", Jambr. hrv. *omražeńe* "displicentia". AR VIII *omražeńe* navodi kao nom. verb. od *omraziti* s rječničkim potvrdama, uz Belostenčeve i Jambrešićeve, još iz Della Belle i Stullija, u oba u liku *omrazeńe.* U AR VIII s. v. *omraziti* pod *c.* navodi se značenje koje se približava ovdje traženomu: "kaļati, ogaditi" samo s jednom srpslov. potvrdom 15. st. iz Daničićeva rječnika i iz dvojice mlađih štok. pisaca, uz napomenu da je isto značenje i u crsl. (pod čim očito misli na stsl.). Gebauer (Jagić, str. 39) za "*omrazeno* (!) abominatio" kaže da u češkom nije potvrđeno, iako je možda postojalo, ali da za glagole *omrznúti* i *omrzěti* ima dosta potvrda. Vintr (str. 97) riječ transkribira: *omrazeńá*[184], ali ju ipak, pozivajući se na suvr. hrv. *òmraziti (se)*, određuje kao južnoslavenizam. Navedene potvrde iz hrv. rječnikâ pokazuju da je riječ *omraženje* i općehrvatska i kajkavska, češće potvrđena u liku *omraženje* nego *omrazenje.*

Glosa 94

Uz lat. tekst "Et niſi breuiati fuiſſent" (Mt 24_{22}) iznad riječi *Et niſi* ispisana je glosa:

i ače (graf. *iace*[185] – s <c> = /č/; dvočlani veznik) → lat. *et nisi*

BL I ako bi se ne skratili dni oni...
RL I ako bi <me> ne prikratili se dni ti...
LL I ako bi se ne skratili dni oni...
DDL I ako bi se ne skratili dni oni...
Kaš. I da se ne bijahu bili skratili dni oni...

183 Vidi: Mar I s. v. *exsecratio* pod *1.* "proklinjanje, kletva"; pod. *2.* "prokletstvo, mržnja, odvratnost, gnušanje"; usp. ibid. i s. v. *abominatio* "odvratnost, gnušanje".

184 Vintr ne spominje gramatički oblik glose, a graf. znak *á* inače upotrebljava za stčeš. refleks prednjojezičnog nazala /ę/, što ne odgovara Ajd. imenice sr. r. Nije jasno koju je on osnovnu imenicu i koji gramatički oblik pretpostavio. Upitno je i /ń/ (II. jotacija !) ispred nastavka.

185 U Jagića i Vintra razdvojeno: *i ace.*

Kat. I da se ne bi okratčali bili dnevi oni...
Bibl. I kad se ne bi skratili ti dani...
NZ I kad se ne bi skratili dani oni...

Jagić (str. 26) navedenu glosu čita: *i ače* i bez ikakva drugog komentara upućuje na glose 69. i 70., a Vintr (str. 98) na glose 69., 97. i 103., uz napomenu da je veznik *ač* u najstarijim češkim spomenicima dosta čest u pogodbenim rečenicama. Značenja u navedenim usporednim glosama nisu sasvim ista: prema ovdje upotrijebljenom *i ače* za lat. *et nisi*, u 69. glosi *i ače* dolazi za lat. *et si*, a u nizu glosa 95.–97. *i ače* dolazi za lat. *si*. S adekvatnoga biblijskog mjesta Vintr navodi: stsl. *i ašte ... ne*, iz stčeš. *a by ... ne-*, iz hrvglag. *Vrbničkog evanđelistara i ašte ne* (vjerojatnije čitanje za hrvcrsl. redakciju: *i aće ne*). Kako iz stčeš. spomenika na tome mjestu nije potvrđen navedeni veznik, možemo pretpostaviti da je u 94. glosi upotrijebljen kao kajkavizam, odnosno da grafija *ace* slijedi kajkavski izgovor /č/ < /*t'/, tj. <c> = /č/.

Glose 95–97

Uz lat. tekst "& dabunt / ſigna magna & prodigia . Ita ut in erro/rem inducantur ſi fieri poteſt . &ia(m) elec/ti" (Mt 24_{24}) na desnoj su margini ispisane višečlane glose:

tako da v blud (graf. *taco da vblud*[186] – s <c> = /k/, <v> = /v/, <u> = /u/; *v* < *vъ* uz A, /u/ < /ǫ/) → lat. *ita ut in errorem*

i ače budut (graf. *iace*[187] *budut* – s <c> = /č/, <u> = /u/; oba /u/ < /ǫ/; 3mn. pogr. umj. 3jd. nesvrš. prez. gl. *biti* s crsl. dočetkom *-t*) → lat. *si fieri potest*

RL ...i davati će zlamenja velika i čudesa, takoj da bi privarili i uveli, ako bi mogli, jošte izabrane Božje.
Kaš. ...ter će davati zlamenja velika i nakazni, tako da u privaru uvedu se (ako se može učiniti) jošter izabrani.
Kat. ...i dati će zlameńa velika, i čudesa, tako da se u bludeńa navedu (i ako bit može) odabrani.
Bibl. ...te će činiti tolike čudesne znakove da bi zaveli, kad bi bilo moguće, i same izabranike.
NZ ...i iznijeti znamenja velika i čudesa da, bude li moguće, zavedu i izabrane.

Nije jasno što Jagić (str. 26) broji za pojedinu glosu. Prvi niz je četveročlan, drugi tročlan. Čak i ako bismo zajedno napisan prijedložni izraz *vblud* i vezničke *iace* uzeli kao jednu glosu, još bi uvijek ostalo pet jedinica, a ne tri.

186 U Jagića i Vintra razdvojeno: *v blud*.
187 U Jagića i Vintra razdvojeno: *i ace*.

Prema Jagiću *tako da* ne govori o češkom podrijetlu, ali za *v blud* kaže da je izbor sigurno češki budući da u stsl. na tome mjestu nalazi *lьstь* (hrvglag. *lastь*), odnosno *ěko prělьstiti* (hrvglag. *prělastiti*), a u stčeš. izvorima na nekoliko je mjesta za *error* potvrđeno *blud*. Njegovo mišljenje preuzima i Vintr (str. 98), s time da on *v blud* transkribira: *u blud* kao što nalazi u dva stčeš. spomenika[188]. Teško je vjerovati da Jagić nije znao da je *blud* i općehrvatska, pa i kajkavska riječ. Bc s. v. *error* navodi značenja "krivńa, falinga, blud, grešeńe"; Jambr. *error* upućuje na *erratum*, a tamo navodi "pregreška, blud, krivńa, ... bludnost"; Habd., Bc hrv. i Jambr. hrv. natuknicu *blud* tumače s "error", a to je i prvo značenje što ga AR I navodi s. v. *1. blud*. Stoga za *blud* (pa i za prijedložni izraz *v blud*) ne treba tražiti potvrdu u češkom. Riječ (glosa) vjerojatno je zapisana kao lokalna kajkavska, a pretpostavljeni sudionici u zapisivanju glosa mogli su se lako oko nje složiti budući da je i češka.

Za drugi niz *i ače budut* Jagić pogrešno navodi da se odnosi na *etiam electi* umj. na *si fieri potest*. Na to ukazuje i Vintr (str. 98), pozivajući se na Večerku, te upućuje za usporedbu na glose 69., 94. i 103. Nijedan od ovih autora ne primjećuje da je pogr. upotrijebljeno 3. lice množine umj. 3. lica jednine.

Glosa 98

Uz lat. tekst "Ecce in / penetrabilibuſ[189]" (Mt 24_{26}) iznad riječi *penetrabilibuſ* dolazi nepotpuno ispisana glosa:

v ne... (graf. *une*[190] – s <u> = /v/; *v* < *vъ* uz L); lat. *in penetrabilibus*

RL Ovo, u pokrovijeh jest...
Kaš. ...eno u unutarńijeh...
Kat. ...eno u nutarńima...
Bibl. Eno ga u tajnim odajama!
NZ Evo ga u ložnicama!

Jagić (str. 26) navodi da je u stsl. prijevodu na tome mjestu *vъ sъkrovištihъ*, u hrvglag. *vь krověhь*. Riječ s *ne- – neuproydienych* – nalazi u jednom od stčeš. izvora, ali se iz toga ne usuđuje izvesti bilo kakav zaključak. Vintr (str. 98) iz stčeš. izvora navodi: *v schráně, nesvětlým věcem*, a iz drugih konteksta: *v tajniciech* i *ne u proydeních*, za koje kaže da je pogr. umj. *u neprojdeních*, pa tu riječ prihvaća (s upitnikom) u svojoj rekonstrukciji ove glose: *u ne<projdeních>?*. Međutim, rješenje glose moglo bi biti i lokalno kajkavsko. Bc s. v. *penetrabilis* navodi značenja "prebitļiv, prehodļiv", a s. v. *penetrale* "nuterńa hiža (skrovna)" navodi i prid. *penetralis* "nuterńi, prekohod-

188 Za *vъ* > *u* u vrijeme zapisivanja glosa vjerojatno je i u stčeš. prerano; vjerojatnije je da je i tamo postojala grafijska mogućnost: <u> = /v/.

189 U Jagića ispravljeno u *penetralibus*, što je nepotrebno jer je *penetrabilibus* pravilan oblik (ablativ množine) pridjeva *penetrabilis*.

190 U Jagića i Vintra razdvojeno: *u ne*.

ni"; Jambr. s. v. *penetrabilis* navodi "prebitļiv, ... prek-prejdļiv, kud se prejti more", pa nepotpuno ispisano *une* (= *v ne...*) možda sugerira kajk. pridjeve *neprehodni, neprehodļiv*, tj. 'koji se ne može, ne smije prelaziti, kojim se ne smije prohoditi' u imeničkoj službi, tj. *v *neprehodnih/*neprehodļivih*, to više što je zapisano *penetrabilibuſ*, kao što smo naveli, doista oblik pridjeva *penetrabilis*. Ipak, kao i Jagić, moramo biti suzdržani u zaključivanju. Kajkavski (u vrijeme zapisivanja glosa i općehrvatski) lik prijedloga (uz L) je *v*. Vintr za stčeš. navodi: *u*.[191]

Glosa 99

Uz lat. tekst "Cum iam ramuſ eiuſtener / fuerit" (Mt 24_{32}) iznad riječi *tener* ispisana je glosa:

mladi → lat. *tener*

stsl. ...věě eję [= věja jeję] bǫdetъ mlada...
RL Kada ve mladica bude i listje izljezlo...
Kaš. Kad jurve grana ńe [tj. smokve] bude mekahna biti i listja se rodila...
Kat. Kada grana ńe jurve mladna bude i listje izraste...
Bibl. Čim joj granje postane nježno...
NZ Kad joj grana već omekša...

Jagić (str. 26–27) kaže da *mladi* vjerojatno dolazi prema lat. prid. *tener* u m. r. (koji se odnosi na *ramus* m. 'grana') ili se radi o množini ž. r., za što nema oslonca u lat. tekstu. Iz stsl. prijevoda navodi: *věě eję bǫdetъ mlada*, a iz hrvglag.: *větvie omladělo* (u Vintra, str. 98: *otъmladělo*). Po upućivanju na riječi *ratolesť*, *ratoreſle* (ž. r.) iz nekih stčeš. spomenika vidi se da Jagić glosu bez ograda uzima kao češku. Pridjevski oblik *mladi* ne može se dovesti u vezu ni sa stsl. Njd. ž. r. (*věja*), ni s hrvglag. sr. rodom (*větvije*) niti sa stčeš. riječima ž. r. *ratolest, ratolesle*, pa je najvjerojatnija ipak Jagićeva pretpostavka o izravnom nadovezivanju na rod lat. izvornika, što prihvaća i Vintr (str. 98) i glosu transkribira: *mladý* (premda u stčeš. izvorima što ih navodi nema toga pridjeva). Međutim, određeni oblik pridjeva u imenskom predikatu (koji je ovdje u pitanju: *tener fuerit* → *mladi bude*) kajkavska je sintaktička crta (usp. 2. glosu *dlgi* i 4. *žestoki*), pa bi izvor glose trebalo tražiti u lokalnom kajk. idiomu.

Glose 100–103

Uz lat. tekst "Illud autem ſcitote q(uonia)m ſ[i] ſcir&[192]" (Mt 24_{43}) ispod retka na donjoj margini nalaze se glose:

191 V. bilj. 188.

192 Možda i: *ſi ſciret*; naime, iza kratice za *quoniam* (*qm* s titlom) slijedi *ſcir&*, a između toga dvoga nadredno je umetnuto ili *ſi* (s jedva vidljivim *ı*) ili samo *ſ*. U Jagića: *ſi ſciret'*.

to že (graf. *to ze* – sa <z> = /ž/; pokaz. zam. s crsl. pojačajnom česticom *že*) → lat. *illud autem*

jako i ače/jače (graf. *iaco iace*[193] – s <i> = /j/, <c> = /k/ u prvoj riječi; u drugoj riječi: <i> = /i/ ili /j/, <c> = /č/) → lat. *quoniam si*

ZL Ovo tada znajte: jere ako bi znal otac od obiteli u ko vrime lupež jimiše priti...
BL A ono znajte: da ako bi znal otac od obitili u ko vrime lupež jima priti...
RL Ovoj zatoj znajte da ako bi znao [otac] od obitili u koje brijeme lupež ima priti...
LL A ono znajte: da ako bi znao otac od obitili u ko vrijeme lupež ima priti...
DDL A ono znajte: da ako bi znao otac od objeteļi u ko vrijeme lupež ima doći...
Kaš. A ono znajte: jere da bi znao otac od kuće u koje doba bi dojći imao lupež...
Kat. Ono pak znajte: buduć da bi znao domaćina u koji sat kradioc ima dojti...
Bibl. Ovo zapamtite: kad bi domaćin znao u koju će noćnu stražu doći lopov...
NZ A ovo znajte: kad bi domaćin znao o kojoj straži...

Jagić (str. 27) za prvi niz *to že* kaže da na tome mjestu u stsl. dolazi *se že*. Za drugi niz, koji prepisuje *iaco i ace* (pri čemu je prva riječ na snimci gotovo nečitka, a druga je napisana sastavljeno: *iace*), kaže da odgovara crsl. riječima *ěko ašte* (<ě> = /ja/), s time da je *jako* bez sumnje crsl. riječ, dok za *i ace* pretpostavlja stariji oblik *ašte* ili *i ašte*. Vintr (str. 99) preuzima Jagićev prijepis: *iaco i ace*, koji transkribira: *jako i ače*. U stčeš. spomenicima navedeni segment teksta glasi drugačije. Jagić navodi primjer: *ale toto wiezte, zze kdibi* ..., a Vintr još i inačice: *ale ono ... že by, ale toto ... že kdyby, ale to ... že bi; ale však to ... by*. Usprkos tome što u navedenim primjerima ne dolazi ni *jako* ni *ače*,Vintr kaže kako prve tri glose (tj. *to, že* i *jako*) mogu biti i crsl. i stčeš., dok je posljednja (*i ače*) nesumnjivo češka (upućujući pritom na glose 69., 94., 97.).

S jednakim bismo pravom čitav ovaj slijed glosa mogli uvrstiti i u hrvcrsl., odnosno hrvatski leksički korpus. Prvi niz glosa *to že* kombinacija je domaćega *to* i crsl. pojačajne čestice *že*, na koju nailazimo u nizu hrvatskih spomenika s crsl. jezičnim obilježjima.[194] Drugi niz mogli bismo pročitati i: *jako jače* i protumačiti 'kao što ako/ kada'. Naime, lat. tekst ne daje uporište za pretpostavljeni veznik (pojačajni prilog) *i*, a nema ga ni u jednom od navedenih hrv. prijevoda. LP, međutim, ima i prejotiranu natuknicu *jašte, jašťje*, koju upućuje na *ašte* (ali tamo među primjerima nema nijednoga za *jašte*), što tumači "si", dok *jako* tumači "uti; quando". Za *jako* ne moramo posezati za crkvenoslavenskim kao izvorom glose jer riječ uz svoje inačice ima mnogobrojne hrvatske potvrde. Vidi AR IV: *2. jak, jaki, jakino, jakno, 1. jako*, premda se uz ovu

193 U Jagića i Vintra razdvojeno: *i ace*.

194 V. o tome uz glosu 13. Za *že* usp. i glose 47., 65. i event. (prema Jagiću) 84.; usp. i glose 21., 36.: *iže*; 71.: *ože / ježe* (?).

posljednju natuknicu (čije nam značenje ovdje upravo odgovara: "adv. kako (relativno), kao") kaže: "U našemu jeziku nije narodna riječ nego je zamjenuje (interogativno) *kako* ... ne zna se od kojega doba". Pod *a.* navodi se značenje "uti, sicut, kako, kao". Jambr. *sicut* tumači s "kakti, kakoti, kak, kako, kakono, jako, jak", dok Bc hrv. natuknicu *jako* upućuje na *kak*. Prema tome, ako su riječ u danom značenju još u 17.–18. st. poznavali kajkavski leksikografi (ili je čak i postojala u kajkavskom), mogla je u vrijeme nastanka glosa biti upotrijebljena i kao domaća riječ. A ako ne to, onda kao hrvatski crkvenoslavizam. Ako bismo iduću riječ čitali *jače*, prejotacija u njoj mogla bi biti nasljedovanje stsl./crsl. (u LP nepotvrđenoga!) *jašte*, premda ni u hrv. izvorima u prejotiranom liku nije potvrđena. Stoga je ipak vjerojatnije već ranije navedeno čitanje: *i ače*, za koje smo utvrdili lokalnu kajkavsku obilježenost/pripadnost.[195]

Glosa 103a

Pod tim brojem Vintr (str. 99) uz lat. tekst "non ſuadebimuſ ei & ſecuroſ uoſ [...][196]" (Mt 28_{14}) pridodaje u Jagića neregistriran tročlani niz glosa:

i <bezpe>čiti? (nepotpuna graf. *iciti* – s <c> = /č/; inf.) → *et securos*

vi (graf. jedva vidljiva: *ui* – s <u> = /v/; st. A lič. zam. za 2. l. mn.) → *vos*

Kaš. ...i slobodne ćemo vas učiniti.

Kat. ...i vas sigurne učinit.

Bibl. ...da budete bez brige.

NZ ...da vi budete bez brige.

Vintr iz stsl. tekstova navodi: *i vy bespečali/bespečalny*, a iz stčeš. *a vás bezpečny, a bezpečny vy*. Iz Gebauerova *Staročeškog rječnika* navodi glagol *bezpečiti* sa značenjem "sicher machen", te zaključuje kako je lat. izraz *securum facere* (zapravo *et securum facere*) moguće prevesti: *i <bezpe>čiti*. LP ima potvrđene izvedenice osnove *bespečal-*: *bespečalije* "securitas", *bespečalovati* "curis vacuum esse", *bespečalьnъ* "doloris expers; securus", *bespečalьstvo* "curarum expertem esse", *bespečalьstvovati* "curarum esse expertem". AR I ima natuknice: *bespečalan* (s potvrdama osim iz srpcrsl. pisca 13. st. Domentijana još iz Stullijeva rječnika uz napomenu da je riječ iz glag. brevijara, te iz dubr. *Libra od mnozijeh razloga* iz 1520.), *bespečalnost, bespečalstvo, bespečaļe, bespečļivost* (sve iz Stullijeva rječnika). Prema tome, među hrv. crkvenoslavizme pripada osnova *pečal-*, dok je u Gebauera potvrđena glagolska tvorba od skraćene osnove *peč-* + *-iti*, što bi govorilo u prilog stčeš. pripadnosti glose (ako prihvatimo Vintrovu rekonstrukciju: *i <bezpe>čiti? vy*). Hrvatski bi glagol glasio: *bespečaliti*. Međutim, premda u RBG ima glosa u kojima se bilježi ili samo dočetak riječi ili samo početak (25. *[sliše]če*, 27. *vidi[te]*, 40. *vlna[mi]*, 42. *prestu[pajut]*, 54. *zn[amenja]* (?), 79. *[polo]žit*, 80. *[pomo]dlit*), ipak je grafiju *iciti* rekonstruirati kao dvoleksemski niz: *i*

195 V. objašnjenja uz glose 69., 94., (96.).

196 Nečitko; *Vulg.*: *et securos vos faciemus.*

[bezpe]čity (veznik + glagol – kao prijevod lat. *et securos ... faciemus*) suviše nategnuto (*iciti* bi isto tako mogao biti trag i nekoga drugoga glagola), pa je možda najbolje čitanje ove glose ostaviti neriješenim.

Stari Amn. lič. zam. za 2. lice *vi* (< *vy*) potvrđen je i u hrv. srednjovjekovnim tekstovima. Oblik podjednako može biti stsl., hrvcrsl., sthrv. i stčeš. (ako zanemarimo grafemsku razliku <i> umj. stčeš. <y>).

Glosa 104

Uz lat. tekst "Et diſcerpenſ eum ſp(iritu)ſ immunduſ" (Mk 1_{26}) na lijevoj margini nalazi se glosa:

i rozvrati (graf. *irozurati* – sa <z> = /z/, <u> = /v/; 3jd. aor.) → *discerpens*

Kaš. I razdirući ńega duh nečisti...
Kat. I razdirajuć ga duh nečisti...
Bibl. Nečisti duh žestoko omlati njime...
NZ Nato nečisti duh potrese njime...

Jagić (str. 27–28) na adekvatnome mjestu (i njemu sličnima iz *Biblije*) glagol *razvratiti* ne nalazi ni u stsl., ni u strus., ali ni u stčeš. izvorima. Za glagol kaže da se u stsl. upotrebljava više u moralnom smislu, a ne u smislu fizičke patnje, mučenja. Ipak, LP među značenjima glagola *razvratiti* navodi i "distorquere", a on ima i značenje 'mučiti, kinjiti'[197]. Jagić glosu prepoznaje kao očiti bohemizam, ne samo po prefiksu *roz-*, nego i po značenju, budući da se u češkom još u njegovo vrijeme glagol *rozvratiti* upotrebljavao u značenju fizičkoga trganja, satiranja, razdiranja. Jagićevu formulaciju prenosi/preuzima i Vintr (str. 99). Gebauer (Jagić, str. 38) za glagol kaže da se nalazi u češkom, a i Hamm (str. 24) glosu navodi kao bohemizam. Međutim, za značenje glose (slijedeći LP) ipak treba pomišljati i na stsl./crsl. utjecaj/poticaj. U kajkavskim rječnicima Bc hrv. i Jambr. hrv. s. v. *razvračam* i njihovim lat. adekvatima u Bc i Jambr. nema ništa slično ovdje potrebnom značenju, a Habd. navedeni glagol i nema. Ni AR XIII s. v. *razvratiti* i izv. ne donosi značenja koja bi odgovarala navedenom biblijskom kontekstu.

Glose 105–106

Uz lat. tekst "Quidna(m) e(ſt) hoc" (Mk 1_{27}) (s križićem za oznaku lat. riječi na koju se glosa odnosi) na lijevoj margini dolaze glose:

čt[o] bo (graf. pogr. *cttbo* – s <c> = /č/, <tt> = /t/; crsl. odnosna zam. s pojačajnom česticom *bo*) → *quidnam*

197 Vidi: Divk. s. v. *dis-torqueo* uz napomenu *meton.* "mučiti, izmučiti, kinjiti"; Mar. I s. v. *distorquere* pod *2.* "mučiti".

Kaš. Što bo jest ovo?
Kat. Što je to?
Bibl. Što je ovo?
NZ Što li je ovo?

Jagić (str. 28) nije siguran treba li navedenu grafiju razriješiti kao *ctt* ili *cit*. Premda u ovim glosama ima primjera za pisanje <i> na mjestu (slabog) poluglasa[198], ovdje sigurno piše *cttbo*. Vintr je (str. 99) siguran da piše <i>, pa glosu prenosi kao *citbo* i transkribira: *č^{i}t<o> bo*. Jagić kao crsl. adekvat navodi *čьto bo*, te glosu uzima kao crkvenoslavizam, što preuzima i Vintr[199]. Isti izraz upotrebljava se u Kašića (*Što bo...*), pa glosa, ako i jest crkvenoslavizam, on je sigurno hrvatski.

Iza ovih glosa Jagić uz lat. tekst "et proceſſit rumor eiuſ ſtatim" (Mk 1_{28}) na lijevoj margini navodi nečitku i neobrojčanu glosu ...*ne*, premda je prije i takvu nečitku glosu (98.) obrojčao, a ne donosi ni njezinu reprodukciju, niti se upušta u razrješavanje. Vintr (str. 99–100) smatra da taj zapis na margini nije slavenska glosa, nego ispravak lat. teksta: *rumor eius statim in om regionem* (s pogr. *om* umj. *omnem*), pri čemu je *nem* osim na margini ispisano i u tekstu iznad *om* (zapravo iznad i između *om* i *regionem*).

Glose 107–108

Uz lat. tekst "ad hoc enim ueni" (Mk 1_{38}) na lijevoj su margini glose:

na se bo (graf. *nazebo*[200] – sa <z> = /s/; Ajd. crsl. pokaz. zam. sr. r. *se* s prijedlogom *na* i pojačajnom česticom *bo*) → *ad hoc enim*

Kaš. Ere sam zato došao.
Kat. Na to bo sam došao.
Bibl. Zato sam, naime, došao.
NZ Ta zato sam došao.

Jagić (str. 28) navedeni tekstovni slijed u istom obliku nalazi u stsl., te ga određuje kao stsl. (a ne stčeš.)[201]. Ta odrednica i ne traži poseban komentar, osim što Jagić ovdje tri segmenta *na se bo* broji kao dva, a prethodne glose (105–106) *čto bo* također kao dva. U obrojčavanju prijedloga, čestica i veznika ni inače nije dosljedan. U Katančića taj slijed glasi: *Na to bo* s hrv zam. *to* na mjestu stsl. (i hrvcrsl.) *se*.

198 Ako se pretpostavi graf. *it*, onda bi glosa (glose) ušla među potvrde za <i> = /ь/ (slabi). Isti je problem i s glosama 75–76 (*čto bo*).

199 Vintr (str. 99) s adekvatnih mjesta u kanonskom *Zografskom* i *Marijinskom evanđelju* navodi: *čьto ubo*; iz stčeš. izvora: *co* i *co to*.

200 U Jagića i Vintra razdvojeno: *na ze bo*.

201 Vintr (str. 100) na tome mjestu iz dva stčeš. spomenika navodi: *neb ... proto*.

Glosa 109

Uz lat. tekst "et facta / e(ſt) procella" (Mk 4_{37}) na lijevoj margini dolazi glosa: ***bura*** (graf. *bura* – s <u> = /u/; *r* < *rj*) → *procella*

Kaš. I učini se sila velika vjetra...
Kat. I učini se oluja velika vitra...
Bibl. Uto naiđe silna oluja...
NZ Najednom nasta žestoka oluja...

Jagić (str. 28) navodi da riječ u stsl. glasi *burja* (graf. transl. *burě, burja*). I premda mekoća /ŕ/ nije označena, riječ se po njemu zasigurno čita kao *búŕa*, što pokazuje da uopće ne sumnja u njezinu češku pripadnost. On navodi da je riječ poznata u stčeš. (u Gebauerovu rječniku pod natuknicom *búřě*), ali ju ne nalazi u adekvatnom stčeš. biblijskom tekstu. Jagić i ne pomišlja na hrvatsko podrijetlo riječi *bura* (kojoj onda i ne treba obilježavanje palatalnosti /ŕ/). Vintr (str. 100) preuzima Jagićevu češku transkripciju *búŕa*, premda iz stčeš. izvora na adekvatnome mjestu navodi *vicher*, a iz hrvglag. *Vrbničkog evanđelistara*: *bura*. On kaže da se riječ može uzeti kao stčeš. (prije glasovne promjene: *'a* > *ä* > *ě*), ali da isto tako može biti crsl. i sthrv. Riječ *bura* od kajkavskih rječnika Bc hrv. obilježava kao *D[alm].* s uputom na *sever*, a pod *2.* upućuje na *veter*; Jambr. hrv. *bura* upućuje na *boreas* i *aquilo*, a u lat. dijelu *boreas* tumači "sever veter, bura", a *aquilo* "sever, bura"; i Bc *aquilo* tumači "bura veter, polnočńak, t. j. sever...". Prema ER I riječ *bura* je svesl. naziv iz prasl. doba za "vihor, zao vjetar" s *r* < *rj* (koje je sačuvano u stsl., slov., rus., ukr., te s kontinuantama češ. *bouře*, polj. *burza*), s time da je u jadranskoj zoni riječ *bura* dobila značenje određenog vjetra i strane svijeta: "1. sjeveroistočnjak, 2. sjever", a to se značenje poklapa s tal. *bora* (od grč. *boreas*), pa je došlo do ukrštavanja tal. i hrv. riječi. Navodi i drugo mišljenje da je *bura* svesl. posuđenica iz grč. *βορέας* preko mlet.-tršć. *bora*. AR I razdvaja riječ *bura* na dvije natuknice, prvu svesl. postanja i drugu tal.: *1. bura* tumači s "procella, tempestas, jak vjetar, vihar" uz napomenu da dolazi od 13. st., a od rječnika u Stullijevu (iz rus.!), s relativno malo potvrda: "a) u pravom smislu" iz srp. izvora 17. st. i dalm. pisca Banovca iz 18. st.; "b) u prenesenom smislu" iz Š. Budinića, Mon. serb. i srp. pisca Obradovića, dakle (osim Banovca?) iz izvora obilježenih crsl. jezičnim značajkama. Natuknicu *2. bura* tumači "boreas, sjever, od tal. *bora*" s navodom hrv. rječnikâ Mikaljina, Belostenčeva, Jambrešićeva, Voltiggijeva i podjelom značenja "a) sjever, sjeverna strana" s hrv. potvrdama od *Povaljske listine* iz 1250. preko Mon. croat. i *Naručnika* do dalm. pisaca 18. st. (Terzić, Kavanjin, Banovac) i "b) sjever, vjetar sjeverni" s potvrdama iz Hektorovića, Zoranića, Posilovića, Radnića, Kuhačevića, istarskih nar. pjesama i nar. pjesama i poslovica zabilježenih u Vuka i Daničića, te srp. pisca Obradovića. Navedene potvrde pokazuju da je riječ *bura* (sa značenjem 'procella' i depalatizacijom prasl. palatalnoga /r'/) među RBG očito došla posredovanjem hrvcrsl.

redakcije, a i u kajkavske rječnike vjerojatno je ušla kao već uobičajeni naziv za određenu vrstu (primorskog/uzmorskog) vjetra.

Glosa 110

Uz lat. tekst "Et erat ipſe in puppi ſupra[202] ceruical dor/miens" (Mk 4_{38}) na desnoj je margini ispisana glosa:

***poduha/pod uha* (?)** (graf. *poduha* – s <u> = /u/, <h> = /h/) → *cervical* (iznad obje je riječi znak od tri točke u dva reda, koji glosu upućuje na lat. riječ)

Kaš. Ter bješe on na krmi vrh blazine spećи.
Kat. A on biše u krmi na vankušu spećи.
Bibl. On bijaše na krmi i spavaše na jastuku.
NZ A on na krmi spavaše na uzglavku.

Jagić (str. 28) napominje kako je glosa jasno napisana, a tako je i na njegovoj reprodukciji. Danas na snimci riječ nije sasvim jasna (iza *pod* je nešto zamrljano, a dočetak riječi zalazi u uvez).

Jagić za glosu kaže da je lijep primjer za stčeš. leksikon, premda i u stčeš. i u strus. nalazi samo riječ *poduška*, a ne i *poduha* (tj. *poducha*)[203]. Vintr (str. 100) citira Jagića ("Ein hübscher Beitrag zum altböhmischen Lexikon.") i slijedeći njega transkribira riječ kao češ. *poducha*, premda iz stčeš. izvora navodi adekvat: *na podušče*. Gebauer (Jagić, str. 39) uz "*poduha* cervical" napominje da i u stčeš. i u novočeš. postoji deminutiv *poduška*, dok se *poducha* može pretpostaviti, ali potvrđeno nije. U stsl. *Marijinskom evanđelju* na adekvatnome mjestu stoji *na vъzglavьnici* (u strus. *na vъzglavii*)[204], pa bi navedena riječ imala biti hapaks. To je Jagiću dokaz da je glosator zapisivao po sjećanju. Hamm (str. 25–26) riječ navodi među Jagićevim (semantičkim) bohemizmima, te kaže da riječi *ot zred* i *poduha* "mogu biti slobodne parafraze". Parafraza nije kajkavska – Bc hrv., naime, s. v. *vuho* navodi *D[alm]. uho.* Za riječ *poduha*, čini se, zaista nema potvrde – ni u stsl., ni u ruskom, ni u češkom, ni u hrvatskom, ni u susjednom slovenskom. Ako se složimo s Jagićem da je glosator bio Čeh i da je bilježio po sjećanju, on bi se morao sjetiti da je češka riječ *poduška*. Prema tome bi bliži rješenju bio Hamm s "parafrazom", s time da je ta parafraza hrvatska, ali ne i kajkavska (*uho – vuho*). A ako se radi o parafrazi, moglo bi se podjednako kao i u *ot sred* (graf. *otzred* – sastavljeno!) uzeti da se radi o prijedložnom izrazu: *pod uha* u značenju 'ono što se stavlja pod uha'.

202 Jagić (str. 29) navodi prema *Vulg.*: *ſuper.*
203 S nepotvrđenom u RBG češkom grafijom <ch> za /h/.
204 Prema Vintru (str. 100) u hrvglag. *Vrbničkom evanđelistaru*: *na podzglavnici.*

Glosa 111

Uz lat. tekst "Qui / domicilium habebat in monumentiſ" (Mk 5_3) na lijevoj je margini u dva reda ispisana glosa:

počivališče (graf. *pociua/liſce* – s <c> = /č/ /2x/, <u> = /v/, <ſ> = /š/; Ajd. im. sr. r.) → *domicilium*

Kaš. ...koji pribivalište imaše u grobovih...
Kat. ...koji stanak imaše u grobovim...
Bibl. On je stanovao u grobovima...
NZ Obitavalište je imao u grobnicama.

Jagić (str. 29) kaže da je riječ potvrđena u stsl. kod Miklošiča[205] i Sreznjevskog. Međutim, na adekvatnome novozavjetnom mjestu u stsl. tekstu nalazi se riječ *žilište*, a u stčeš. tekstovima *przibitek, přiebytek*. U stčeš. bi, kaže, riječ imala glasiti *počivadlo* ili *počivadlišče*, te zaključuje da je (zbog izostanka sugl. skupa *dl*) južnoslavenska i da je potvrđena kod Belostenca, Stullija i Pleteršnika, premda za sam sufiks *-išče* nalazi i stčeš. potvrde. Gebauer (Jagić, str. 39) uz *pociv̲aliſce* (!) "domicilium" kaže kako je u stčeš. postojalo *počívati* = bydliti, pa je moglo biti i *počivadlo*, valjda i *počivadlišče*, ali ne zna za takvu potvrdu; za *-valo, -vališče* (s *l* umj. *dl*) kaže da se pojavljuje u svega nekoliko iznimaka. Vintr (str. 100) predočuje češke potvrde za tvorbu navedenim sufiksom od glag. participa preterita na *-l* (u danom slučaju *počíval* od *počívati* kao i *koupal – koupaliště* od *kúpati* pored *kupadlo* od *kúpati*), te uzima glosu kao (neprijeporno) češko-crkvenoslavensku.

Navedeni sufiks jednako tako upućuje na hrvatsku (kajkavsku) provenijenciju glose. Od kajkavskih rječnika Bc *domicilium* tumači "stańe, stan, prebivališče", a Jambr. "stańe, dom, prebivališče"; ali Bc hrv. *počivańe* tumači "quies, quietudo" i upućuje na *pokoj*, a tamo *pokojišče* tumači "requietorium" i upućuje na *počivališče*, kojega nema!, a nemaju ga ni Jambr. hrv. ni Habd. Međutim, *quies* Bc tumači "počinek, pokoj, prestaja, mir", *quietudo* nema, ali *quietorium* tumači "mesto počivańa, počivališče", dok za *requietorium* ima sinonim *sepulchrum* i tumačenje "pokoja mesto, grob, pokojišče". AR X *počivalište* tumači "mjesto, gdje se počiva" i osim Bc (s. v. *pokoj*) od rječničkih potvrda navodi i Stullijevu sa značenjem "locus quiescendi", a književne su potvrde iz dubrovačkih i bosanskih pisaca. Prema tome, riječ *počivališče/počivalište* postoji i u kajkavskom i u štokavskom, sa značenjem vrlo bliskim, ali ne identičnim onome u našoj glosi – kao da se radi o određenom prijenosu značenja: 'dom, stan, prebivalište' = 'mjesto gdje se počiva' = 'počivalište'. Možda je tomu pridonio i kontekst: grobovi, groblje mjesto je vječnoga počivanja. Riječ, dakle, u zapisanom obliku možemo uzeti kao kajkavizam.

205 LP: *počivalište*, n. "locus quietis".

Glosa 112

Uz lat. tekst "& nemo poterat eum domare" (Mk 5_4) na lijevoj je margini u dva retka ispisana glosa:

ukrotiti/vkrotiti (graf. *ucro/titi* – s <u> = /u/ ili /v/, <c> = /k/; inf.) → *domare*

Kaš. ...i nitko ga ne mogaše ukrotiti.
Kat. ...i nitko ga ukrotit ne mogaše.
Bibl. Nitko ga nije mogao ukrotiti.
NZ ...i nitko ga nije mogao ukrotiti.

Jagić (str. 29–30) u stsl. na adekvatnome mjestu nalazi glagol *umǫčiti*, a u sličnom kontekstu *utomiti*, uz napomenu da se inače poznata riječ *ukrotiti* u evanđeoskim tekstovima ne pojavljuje. Stoga zaključuje da je izbor glose bio sasvim staročeški, navodeći iz stčeš. biblijskih tekstova *vkrotiti, ſkrotiti, ukrotiti.* Vintr (str. 100) prihvaća i citira Jagićevo mišljenje. Hamm tu glosu ne komentira. Naši rječnici potvrđuju da je riječ i kajkavska i općehrvatska. Tako Bc hrv. *ukročujem* tumači "domo, domito", a Bc pod *domo* navodi značenje "krotim, vkročujem" i pod *domito* "krotim"; Habd. navodi: *ukročen* "domitus, mansuefactus", *ukročenje* "mansuefactio", *ukrotitel* "domitor, mansuefactor", *ukrotiti* "mansuefacio, domo"; Jambr. za *domo* također navodi značenje "krotim", a Jambr. hrv. pod *krotim* i *vkročujem* ima "domo" uz *vkročujem se* "mansvesio", *vkročeńe* "domitura", *vkrotitel* "domitor, mansvestarius". AR XIX s. v. *ukrotiti* pod *a. a)* "učiniti koga krotkim, pokornim lomeći mu silu većom silom..." navodi značenje 'domo, domare' gotovo iz svih hrvatskih rječnika, a iz književnosti potvrde su iz *Aleksandride*, Barakovića, Dž. Palmotića, Kačića, Kavanjina i drugih, dakle čakavske i štokavske. Prema tome, izbor glose najvjerojatnije nije bio staročeški, nego hrvatski. Treba li glosu uzeti u kajkavskom liku *vkrotiti*, nismo sigurni zbog grafije, budući da <u> može označavati i /v/ i /u/, a u kajkavskom – premda je riječ prvotno tvorena prefiksom *u-* (vidi u LP: *ukrotiti*) – može doći do preklapanja prefikasa *u-* i *v-* (< *vъ-*).

Glose 113–114

Uz lat. tekst "ſed ma/giſ deteriuſ habebat" (Mk 5_{26}) na lijevoj je margini slijed glosa:

nə gore (graf. prema Jagiću: *ni gore* /razdvojeno!/; početak riječi na snimci se ne vidi zbog uveza, ali prema vidljivim ostacima vjerojatnije piše sastavljeno: *nigore* – <i> = /ъ/ pod naglaskom [> /ə/]; vezn. + pril.) → *sed ... deterius*

Kaš. ...nego većma se gore čujaše.
Kat. ...nego većma gorje imaše.
Bibl. Štoviše, bilo joj je samo još gore.
NZ ...štoviše, bivalo joj je sve gore.

Jagić (str. 30) glosu/glose čita *ni gore* i tumači kao *nъ gore*, pri čemu bi grafem <i> bio na mjestu nekadašnjega poluglasa. Na adekvatnome mjestu u stsl. nalazi *nъ pače vъ gore*. Prema Jagiću glosa može biti stsl./crsl. zbog *ni* = *nъ*, ali i stčeš. zbog *gore* = *horzie*, koje uz *horzye* nalazi u kasnijim stčeš. izvorima (pored *hóře, hoří* u Gebauerovu rječniku). Vintr (str. 101) transkribira glose: *n*^{i} *góŕe*, te za prvu kaže da je crsl., a druga da bi podjednako mogla biti stčeš. i crsl. U prvoj sastavnici slijeda grafem <i> na mjestu poluglasa pisarska je norma zastupljena u ovom spomeniku. Budući da se radi o samostalnoj riječi (vezniku), taj je poluglas pod naglaskom i očito se vokalizira (u kajkavskim tekstovima u to se doba kao kontinuanta poluglasa pretpostavlja *šva*[206]). U LP s. v. *nъ* prvo je značenje "sed" (= 'nego'), a to je upravo značenje koje odgovara navedenom kontekstu. Za to se značenje u sthrv. književnosti upotrebljavao veznik *na* (< *nъ*). AR VII s. v. *2. na* "conj. *sed*" navodi potvrde iz hrv. književnosti do kraja 16. st. (uglavnom u izvorima s crsl. jezičnim crtama). Prema tome, ova sastavnica navedenoga slijeda glosa pripada hrvatskoj crsl. tradiciji. Druga sastavnica ovoga slijeda glosa – *gore* – sasvim je običan hrvatski oblik priložnoga komparativa nakon u hrvatskom jezičnom sustavu vrlo rane depalatalizacije palatalnoga /r'/, a najčešće i suglasničkoga skupa *rj* (v. AR III s. v. *1. gori* pod *2. adv.*). Navedeni primjeri (novijih) hrv. prijevoda adekvatnoga biblijskoga teksta sadrže veznik *nego* na mjestu starijega *na* (< *nъ*) i prilog potvrđen u ovom slijedu glosa: *nego (štoviše) ... gore/gorje*, što ukazuje na to da očito nasljeduju hrvcrsl. ili sthrv. prijevodnu tradiciju, odnosno da navedene glose nisu stčeš., nego su hrvcrsl. ili sthrv.

Glosa 115

Uz lat. tekst "& coepit eoſ mit/tere binoſ" (Mk 6_7) na lijevoj je margini glosa:
dva (graf. *duua* – s <uu> = /v/; broj) → *binos*

Kaš. ...i poče ih posilati po dva...
Kat. ...i poče i' slati dva po dva...
Bibl. ...pa ih poče slati po dvojicu...
NZ ...te ih poče slati dva po dva...

Iznad riječi *binoſ* nalazi se trotočje (u dva reda) kao znak da se glosa odnosi na tu riječ. Jagić (str. 30) iz adekvatnoga stsl. mjesta navodi *dva na/nъ dva*.[207] Graf. <uu> tumači kao mogućnost da prvo <u> stoji na mjestu poluglasa u *dъva*, dakle kao slijeđenje stsl. grafije (premda su sigurne potvrde u ovim glosama samo za <i> u toj funkciji[208]), ali da

206 V. Lončarić 1994., 328.

207 Vintr (str. 101) iz *Zografskog* i *Marijinskog evanđelja* navodi: *dъva nъ dъva*; iz dva stčeš. izvora: *po dvú*.

208 Ipak usp. 118. glosu s pogr. graf. *uzecu̲nutel* (= *useknutel/useknuteļ* < *usěknǫtelь*, izv. od *usěknǫti*) s event. <u> za poluglas gdje mu nije bilo mjesto.

<uu> može biti i /v/. Ovdje pretpostavljamo ovu drugu mogućnost kao sigurnu. Uz tu glosu Jagić niti daje, niti je potreban kakav drugi komentar. Iako i u češ. broj *dva* ima isti oblik, pretpostavljamo da je glosa prije hrvatska nego češka, tim prije što Vintr (str. 101) kao stčeš. potvrde iz danoga konteksta navodi prijedložni izraz *po dvú*.

Glosa 116

Uz lat. tekst "& liben/ter eum audiebat" (Mk 6_{20}) na desnoj je margini, uz prvi dio lat riječi, glosa:

rad (prilog) → *libenter*

ZL ...i dobrovoļno ńega slišaše.
BL ...i dobrovoļno slišaše.
RL ...i rado ga slišaše.
LL ...i dobrovoļno slišaše.
DDL ...i dobrovoļno slušaše.
Kaš. ...i dragostivo ńega slišaše.
Kat. ...i dragovoļno ga slišaše.
Bibl. ...ali ga je ipak rado slušao.
NZ ...a rado ga je slušao.

Jagić (str. 30) glosu čita kao dvočlanu: *i rad* (veznik + prilog). Iako se glosa prema Jagićevoj interpretaciji odnosi na lat. *et libenter*, prema snimci veznik *i* potpuno je upitan. Naime, na njegovu se mjestu jasno vide dvije točke (:), bez spojnice među njima i bez tragova gornjega i donjega poteza slova *ı* (bez točke!) kakvo se u RBG kao i u samom tekstu *Radonove Biblije* inače redovito piše. Vjerojatno su te dvije točke (dvotočje) samo grafijski znak koji ukazuje na lat. riječ na koju se glosa odnosi (u gornjem retku uz riječ *liben/ter* napisanu na prijelazu redaka: *liben/* : *rad*). Eventualni veznik, međutim, nema bitnoga značenja za interpretaciju, jer u pitanju je značenje priloga *rad*.

Iz stsl. tekstova s adekvatnoga mjesta Jagić navodi: *i vъ slastь*, iz dva stčeš. izvora: *a rad*, a iz hrvglag. (Berčićeva zbirka) identično: *i radь*[209]. On ne komentira te podatke, a Vintr (str. 101) kaže da glosa može biti i stčeš. kao i stsl. i transkribira ju kao češku: *i rád*, premda nema stčeš. potvrda za veznik *i* u tom slijedu[210].

Glosa očito potječe iz hrvatske crsl. redakcije, vjerojatno potaknuta i domaćim kajkavskim identičnim prilogom (i pridjevom). Bc, naime, *libenter* prevodi s "dragovoļno, z drage voļe, rad", i obratno, Habd. i Bc hrv. za *rad* među ostalim značenjima imaju i

209 Vintr (str. 101) iz glag. *Vrbničkog evanđelistara* navodi identično kao u stsl.: *i v slast.*
210 Vintr (ibid.) iz pet stčeš. spomenika navodi: *a rád.*

"libenter"; Jambr. s. v. *libenter* ima "rad, dobrovoļno, iz drage voļe", a Jambr. hrv. *rad* upućuje na *libens*, a tamo "rad, dobrovoļen".

Glosa 117

Uz lat. tekst "Uolo ut protinuſ deſ / mihi ..." (Mk 6_{25}) na desnoj je margini glosa (dvočlana):

da že (graf. *daze* – sa <z> = /ž/; vezn. i crsl. pojačajna čestica) → *ut protinus*

ZL Hoću da brzo daš mani...
BL Hoću da mi prem sada daš...
RL Hoću da sada daš menje...
LL Hoću da mi prem sada daš...
DDL Hoću da mi prem sada daš...
Kaš. Hoću da tudje podaš meni...
Kat. Hoću da mi udiļ dadeš...
Bibl. Hoću da mi sad odmah daš...
NZ Hoću da mi odmah dadeš...

Jagić (str. 30–31) nije siguran odnosi li se glosa na *ut*, na *protinus* ili na glagol *des*. Za *ut* (= 'da') suvišno mu je *že*, za glagol se očekuje 2. lice, dakle stsl. *dazi* (= *dasi*) ili *das* (= *dašь*). Ako se *da* (za *ut*) odvoji od *ze* (= *že*), onda to samostalno *že* po njemu ostaje neobjašnjeno (iako *že* kao pojačajna čestica tu ne bi moralo biti upitno). Stoga pretpostavlja kao polazni crsl. tekst: *hoštǫ daže ... daždь mi*. Za *protinus* pak kaže da je uobičajen stsl. izraz *abьe* (LP s. v. *abije* ne navodi to značenje), a češki *inhed*. LP ima kao zasebne natuknice i *daže* i *že*, i premda im daje gramatičku odrednicu čestice (partic.), tumači ih prijedložnim značenjem: *daže* "usque"; *že* "vero; etiam". U danom kontekstu *daže* ne bi dolazilo u obzir.[211] Najčešća je pak upotreba *že* kao pojačajne čestice, odnosno priloga. A razna značenja lat. *vero* ('uistinu, svakako, doista, zaista, zbilja, pak ...'), koja također imaju određenu pojačajnu vrijednost, mogu se dovesti u vezu sa značenjem *protinus* ('odmah, smjesta' – usp. u navedenim hrv. prijevodima: *brzo, prem sada, sada, tudje, udiļ, sad, odmah*), pa se navedena glosa može protumačiti kao razdvojeno *da že* za lat. *ut protinus*. Vintr pak (str. 101) drži da čestica *že* pojačava veznik *da* i da ne dolazi za *protinus*. Čestica/prilog *že* svakako ima crsl. ishodište, a u ovim glosama ima za nju više potvrda.[212] Svojim sastavom glosa može biti stsl., ali je vjerojatnije hrvcrsl.[213]

211 U LP navedeno značenje "usque" ('do, sve do, tako dugo dok, neprestano' i sl.) ne odgovara ovdašnjem kontekstu.

212 Usp. glose: 13., 47., 65., event. (prema Jagiću) i 84.

213 Veznik *da* nije češki – v. Gebauer (Jagić, str. 38) uz: *da neponizite, da u blud*.

Glosa 118

Uz lat. tekst "ſed miſſo ſpiculatore" (Mk 6_{27}) na desnoj je margini sa znakom križića koji upućuje na *ſpiculatore* glosa:

useknutel/useknuteļ (?) (graf. pogr. *uzecunutel* – sa <u> = /u/ prvo i treće; drugo <u> pogr., <z> = /s/, <c> = /k/, <l> = /l/ ili /ļ/; treće /u/ < /ǫ/) → *spiculatore*

ZL ...da poslavši cocana...
BL ...da poslavši cocana...
RL Ma, poslavši manigoda...
LL ...da poslavši cocana[214]...
DDL ...da poslavši cocana...
Kaš. Nego poslavši glavosjeka...
Kat. Nego poslav ǵelata...
Bibl. Kralj odmah pošalje po krvnika...
NZ Kralj odmah posla krvnika...

Jagić (str. 31) glosu drži pogrešnom ne samo s obzirom na grafiju (*uzecunutel* umj. *uzecnutel*), nego i na tvorbu. Što se grafije tiče, premda bi se drugo <u> moglo tumačiti kao znak za slabi poluglas, kao što čini Vintr (str. 101): *usěk^{u}nutel*[215], ono je ovdje suvišno jer u osnovi *usěkn-* između *k* i *n* nije bilo poluglasa.[216] Tvorbeno je, prema Jagiću, glosator riječ napravio prema svršenom glagolu *usěknǫti*, koji se nalazi u opisu istoga događaja (epizoda s odsijecanjem glave sv. Ivana Krstitelja) u svim evanđeljima stsl. prijevoda, premda pravilnom drži potvrđenu stsl. tvorbu *usěkatelь*.[217] Ni glagol ni imenica ne javljaju se u stčeš. prijevodima *Novoga zavjeta.* Vintr (str. 101) glosu ipak drži češ.-crsl., ali kaže da se ne može isključiti ni istočni utjecaj. Nikakvih tvorbi sa značenjem 'spiculator' (= 'krvnik') kod osnove *usěk-/usěknǫ-* nema ni u kajk. rječnicima.[218] AR XIX s. v. *usjeći* pod *b. a) akt. aa)* i *b) pas.* ima značenje 'odsjeći koji dio tijela' s potvrdama 15.–16. st., uglavnom iz spomenika pod crsl. jezičnim utjecajem, ali i iz Marulića i Hektorovića. Međutim, glagol *usjeknuti*, od kojega bi imala biti izvedena navedena glosa, potvrđen je samo iz (srpskih) crkvenoslavenskih izvora. Prema tome, glosa je očito crkvenoslavizam, koji uz hrvatsku redakciju veže /ǫ/ > /u/ i /ě/ > /e/ (što isto tako može biti i kajkavski refleks[219]), a uz kajkavski teren možda i nesigurna grafija

214 Graf. ćir. pogr. *kočana.*

215 Usp. 115. glosu *duua* s mogućnošću tumačenja prvoga <u> za *slabi* ъ, koju Vintr (str. 101) transkribira bez poluglasa: *dva.*

216 V. u LP: *usěknenije* i *usěknovenije* "decollatio"; *usěknǫti* "secare".

217 Od prasl. doba imenice na *-teļ* mogu se tvoriti i od svršenih i od nesvršenih glagola, npr. (svrš.) *roditi* → *roditeļ,* (nesvrš.) *učiti* → *učiteļ*, pa tako onda i: *usěknuteļ* (< *usěknǫtelь*) od (svrš.) *usěknuti* (< *usěknǫti*) pored *usěkatelь* od (nesvrš.) *usěkati.*

218 Tamo su sve izvedenice od osnove *usěk-/usěknǫ-* povezane s brisanjem nosa.

219 Za kajk. refleks *jata* vidi: Lončarić 1994., 328.

<l> = /l/. Ako pak uzmemo da je <l> = /ļ/ (kao u glagoljičkoj grafiji), onda je čitava glosa hrvatski crkvenoslavizam.

Glosa 119

Uz lat. tekst "Et praecepit / illiſut accumbere facerent om(ne)ſ ſecundu(m) / contubernia ſup(er) uiride faenum[220]" (Mk 6_{39}) s lijeve je strane teksta glosa ispisana u dva retka:

sənmom / səńmom (?) (graf.: *zinim/om* – sa <z> = /s/, <i> = /ь/ (jaki i slabi), <n> = /n/ ili /ń/; Ijd. im. m. r. u pril. funkciji) → *contubernia*

Kaš. Ter zapovjedje ńima da bi činili posaditi se svijeh po družinah vrh zelena sijena.
Kat. I zapovidi im da bi posidat učinili sve po skupštinam na zelenom sijenu.
Bibl. Tada im zapovjedi da ih sve posjedaju u skupine po zelenoj travi.
NZ I zapovjedi im da sve, u skupinama, posjedaju po zelenoj travi.

Jagić (str. 31) pretpostavlja da se radi o polaznoj riječi/obliku *sъnьmotь* (pri čemu bi grafemi <i> stajali na mjestima poluglasâ – jakog i slabog), koja se odnosi na lat. *contubernia.* U stsl. prijevodu na adekvatnome mjestu stoji *na spody*, a i stčeš. tekstovi imaju druga rješenja (*podle towařiſtwa, towařiſtwie ložie*)[221], premda je inače riječ *snem*, G *senma* u značenju 'concilium' poznata iz stčeš. tekstova (*na ſſenmyech, ſnem, od ſenma*). Međutim, nastavak *-om* (umj. *-em*) pokazuje da riječ nije stčeš. Vintr (str. 102) napominje da je riječ prije slovačka, možda i južnoslavenska. Zapravo je u našoj glosi nejasan (bar na prvi pogled) i padež (Ijd. *-om* < *-omь* ili Dmn. < *-omъ* ? prema lat. Amn.) i značenje riječi. Što se izgovora tiče, za jaki se poluglas (i ojačani, analogijski) u to doba još može pretpostaviti *šva* (*ə* – kao što je naznačeno u transkripciji glose)[222]. U hrv. je kajk. rječnicima – Habd., Bc hrv., Jambr. hrv. – potvrđen *seńem* sa značenjem 'nundinae, nundinum' i obratno u lat. dijelu Bc pod *nundinae* ima "seńem, trg", a Jambr. "seńem, sejem, sajam[223]". Pitanje je kako je došlo do upotrebe riječi *sənəm/səńəm* (grafijsko obilježavanje palatalnosti sugl. *ļ, ń* u RBG nije potvrđeno) za lat. *contubernium.* LP *spodъ* (s primjerom iz adekvatnoga biblijskoga konteksta: *posaditi vsę na spody na spody na travě zeleně*) tumači "convivium", a *sъnьmъ* "concilium; conventus; populus". Prva riječ znači 'društvo za stolom (pri jelu)', a druga 'saziv(anje)', odnosno 'sazvani skup ljudi'. *Contubernium* pak znači količinski određenu skupinu, prema Bc "desetek junakov pod jednem šatorom prebivajučeh", a tek pod. *2.* "tovaruštvo, društvo", čime se značenjem približava prvim dvjema lat. riječima. U AR XIV *sanam* pod

220 Jagić (str. 31) prema *Vulg.* navodi: *foenum.* – Mar. I *faenum* upućuje na *fenum, i*, a tamo: "fen/um (faenum, *ili* foenum)".

221 Vintr (str. 101) još nadodaje: *v svýh pluciech.*

222 U Vintrovoj transkripciji (str. 101): *s^{i}n^{i}mom.*

223 Bc hrv. s. v. *seńem* označuje *sajam* kao *D[alm].*

a) "zbor, sastanak, vijeće, skup" (lat. *conventus*) potvrđen je samo iz srpcrsl. izvora, ali je riječ u tom značenju vjerojatno bila u upotrebi i u hrvcrsl. redakciji. Hrvatske su potvrde u AR-u za riječi *sanam, sańam* samo za značenje 'sajam; trg', i to sjčak. i kajk. (samo iz rječnikâ), što prostorno odgovara našoj glosi, dok joj je značenje vjerojatno izvučeno iz konteksta koji obuhvaća sve spomenute pojmove: 'ljudi svrstani (sazvani) u skupine zbog zajedničkog sudjelovanja u jelu'. Isus, naime, naređuje apostolima da mnoštvo razdijele (sazovu!) u skupine kako bi ih nahranio. Ovdje se možemo vratiti na padežni oblik: Ijd. *sənmom/sə́ńmom* vjer. je ovdje upotrijebljen u pril. funkciji sa značenjem 'zajedno, skupno' ili sl., što je (st)hrv. jezična crta (vjer. prasl. postanja).[224] Tako je spomenuta glosa očito nastala prijenosom značenja crkvenoslavenskim posredovanjem, pa ju možemo ubrojiti među hrvatske crkvenoslavizme, semantičke – kao što Hamm (str. 25) neke Jagićeve "bohemizme" naziva semantičkima. Ove se glose ni Gebauer ni Hamm ne dotiču.

Glose 120–121

Uz lat. tekst "Et ſtatim coegit / discipuloſ ſuoſ aſcendere nauem[225]" (Mk 6_{45}) iznad riječi *coegit* upisane su glose:

pousti *(ve)l* ***ubedi*** (graf. *pouztı|ł ubedı* /prema Jagiću: *pouzti l'*[226] – sa <z> = /s/, <u> = /u/, prekriženo *ł* lat. kratica za *vel* 'ili', okomita crtica razdvaja glagol od kratice *ł* | Jagić ju ne spominje/; /e/ < /ě/; 3jd. aor.) → lat. *coegit*

Kaš. I tudje usilova učenike svoje uziti na brod...
Kat. I udiļ naredi učenicim svojim uzići [u ?] lađu...
Bibl. Odmah poslije toga natjera svoje učenike da uđu u lađicu...
NZ On odmah prisili učenike da uđu u lađu...

Prema Jagiću (str. 31–32) oba su glagola (ovdje navedena kao sinonimi – *vel*!) crkvenoslavizmi. Stsl. na adekvatnome mjestu ima: *i abie ubědi*. Stčeš. tekstovi na tome i adekvatnim evanđeoskim mjestima imaju drukčija rješenja (*nutkati, přinutkati, nutiti, přinutiti, připuditi*). LP s. v. *uběditi* ima značenje "cogere" i adekvatne primjere: *ubidi učeniky vъniti, ubědi vъniti*; za *poustiti* LP navodi značenja "suadere, hortari; incitare; monere...". I Jagić, i Gebauer (Jagić, str. 41) i Vintr (str. 102) navode iz starijih od RBG stčeš. *Gregorijanskih glosa* izvedenicu: *pouſtatelnymi*, koju Jagić izvodi iz stsl. oblika *pouštatelьnymi*; Gebauer ju transkribira: *poušťatelnými*, a Vintr: *pouštatelnymi*. Vintr naše glose transkribira na češki način: *pousti vel ubědi* uz navod Jagićeva opisa

224 Usp. u starijim tekstovima npr. *domom*, a još i danas: *jutrom, večerom.*

225 *Vulg.*: *navim.*

226 Riječ *pouztı* mogla bi se na prvi pogled pročitati i: *pouzty*, što bi bio jedini primjer za *y* = *i* u ovim glosama, pa je ipak vjerojatnije da je zapisivač iza riječi, a ispred kratice *ł* povukao tanku okomitu crticu radi razdvajanja. I Jagić (str. 32) i Vintr (str. 102) čitaju: *pouzti.*

grafije zapisa, te uz napomenu da su obje riječi crkvenoslavizmi i uz uputu na spomenuti pridjev *pouštatelnymi* iz *Gregorijanskih glosa*.

AR XI s. v. *poustiti* kaže da je "isto što naustiti" s potvrdom iz Stullijeva rječnika (uz napomenu da je riječ iz glag. brevijara), iz jednoga hrvcrsl. spomenika i iz Divkovića, u kojega je vjerojatno također crkvenoslavizam; AR VII s. v. *naustiti* navodi značenje "nagovoriti, navratiti", a s. v. *navratiti* tek pod *e)* kaže da navodi primjere prema *navraćati* pod *f)* (a tamo ima značenje "nagovarati, navoditi, poticati"), što je blisko značenju naše glose, ali se intenzitet značenja znatno razlikuje od navedenih hrvatskih prijevoda: *usilova, natjera, naredi, prisili*.

AR XIX s. v. *2. ubijediti* navodi značenje "uvjeriti", što je po intenzitetu značenja također znatno udaljeno od značenja naše glose/glosa; potvrde su samo srpske uz jednu dijalekatsku iz Like. To potvrđuje Jagićev stav da su oba glagola crkvenoslavizmi, ovdje vjerojatno ipak hrvatski, a ne staroslavenski ili staročeški.

Glosa 122

Uz lat. tekst "peruenerunt in terra(m) gene/ſar&h & applicuerunt" (Mk 6_{53}) na lijevoj je margini glosa (dvočlana):

i pristaše (graf. *ipriztaſe* – sa <z> = /s/, <ſ> = /š;/; /e/ < /ę/; 3mn. aor.) → *et applicuerunt*

BL ...pridoše u zemļu od Genezareta i pristaše onde.
RL ...pridoše u grad Đenezaret[227], i pridšadče ondi...
LL ...pridoše u zemļu od Đenezareta i pristaše ondi.
DDL ...dođoše u zemļu od Đenezareta i pristaše ondje.
Kaš. ...dojdoše u zemļu genezaretsku i pristaše k kraju.
Kat. ...dojdoše u zemļu Genezareta i pristupiše.
Bibl. ...dođu na kopno u Genezaret, gdje pristanu.
NZ ...dođu u Genezaret i pristanu.

Jagić (str. 32) glosu izvodi iz stsl. *i pristašę* i premda glagol *přistati* nalazi i u stčeš. tekstovima, konstatira da zbog nastavka *-še* glosa nije stčeš., nego crkvenoslavenska. Vintr (str. 102) glosu ipak transkribira na češki način: *i přistašä*. LP s. v. *pristati* navodi značenje "in portum applicare". AR XII s. v. *pristati* pod *f.* navodi značenje "stići u luku". Potvrde su iz hrv. i srp. srednjovjekovnih crsl. izvora (*Petrisov zbornik*, Antun Dalmatin, *Aleksandrida*; Sava, Domentijan), ali i iz mlađih hrvatskih pisaca (D. Ranjina, Zoranić, Baraković, Divković, Mrnavić, Kavanjin, Oliva, Došen, Zuzzeri). Kajkavski rječnici nemaju za *applicare* značenje 'pristati (lađom uz obalu)', niti za *pristati, pristajati* 'applicare'. Glosa prema tome nije kajkavska. Može biti crkvenoslavenska, ali hrvatska, koja slijedi staru hrvatsku prijevodnu tradiciju: isto je rješenje i u BL

227 Graf. *geneſaret* može se čitati i: *Genezaret*; u AR-u nepotvrđeno.

(i njegovim dubrovačkim preradama LL i DDL) i vjerojatno preko njega/njih u Kašića. Glagol *pristati* u značenju 'stići (brodom) u luku i stati' i danas je posve uobičajen, a 3. lice mn. aor. i danas glasi: *pristaše*, pa glosa pokazuje kako za navedeni glagolski oblik (i njegovo značenje) u hrvatskom jeziku postoji kontinuitet od 11./12. st.

3. Raščlamba

3. 1. Grafija

Jagić (str. 32 i d.) polazi od čvrstog uvjerenja da su RBG mješavina stsl./crsl. i stčeš. jezičnih odlika, što je u češkoj znanstvenoj literaturi utvrđeno i za (više-manje istovremene) *Praške gregorijanske glose*. S njima Jagić uočava određenu sličnost, prvenstveno u grafiji: u *Gregorijanskim glosama* upotrebljavaju se jednostavna grafijska sredstva, s time da je grafija RBG još jednostavnija (tako se u RBG ne pojavljuju slova/grafemi *æ, y, ch, k*). Prema njemu podudaraju se navedene glose u upotrebi grafema <c> za /c/, /č/ i /k/, te <z> i <ſ> za /s/, /z/, /š/, /ž/, zatim u izostanku <ch> za /h/, u pisanju <g> za novije /h/. Ovdje napominjemo da je upotreba grafema <c> (i njegove inačice <ç>) za /c/, /č/ i /k/ odlika i starohrvatske latiničke grafije od najstarijih latiničkih tekstova nadalje još nekoliko narednih stoljeća, te da u RBG nije potvrđena upotreba grafema <ſ> za /z/ i /ž/[228]. Jagić dalje govori o neobilježavanju palatalnosti suglasnika u RBG, kao što je npr. *bura* za češ. *buŕa*, *lute* (= *ļute*), zatim <e> na mjestu /ie/ (češ. refleks *jata*) u *tezna* za *tiesna*, *uez* za *vieš*, *ot zred* za *ot sried* i dr., ali iz njegove formulacije nije jasno da li on u podudarnosti s *Gregorijanskim glosama* ubraja i tu grafijsku pojavu. Znatno odstupanje RBG od *Gregorijanskih glosa* Jagić uočava u obilježavanju refleksa nazala /ę/ > /e/ (za razliku od češ. /ę/ > /a/) i /ǫ/ > /u/ (za razliku od češ. /lu/), što je izrazita crta hrvatske crsl. redakcije, te hrvatske čakavštine i štokavštine, dok izrazite bohemizme nalazi u oblicima: *ue**dn**uut, mo**dl**it, r**o**zlucai, r**o**zurati, nel**a**cno*, te u primjerima u kojima <c> čita kao /c/: *uidece, ziu**cc**em, a**c**e*, koji ako ih čitamo kao <c> = /č/ gube češki karakter. Za riječ *pociualiſce* kaže da se može pročitati samo kao *počivališče*, i taj bi oblik mogao biti sthrv. (budući da mu za bohemizaciju nedostaje *d* ispred *l*)[229]. Sve to navodi Jagića na uvjerenje da je RBG zapisivao netko tko je imao uvid u prijevod *Evanđelja* u hrvcrsl. redakciji, ali je pritom dobro znao češki, pa je bohemizirao neke crsl. oblike i ubacivao neke češke izraze umj. crsl. Na to se onda naslanja i poznato razmatranje o doticajima hrvatskih glagoljaša i onih češkim samostana u kojima se obavljala crkvenoslavenska liturgija. Osim toga, izraziti morfološki (staro)crkvenoslavizmi kao što su Gjd. m. r. prid. *nevinnago*, Idv. ž. r. prid. *neumvenama*, zatim aoristni oblici *biše, pristaše* uz očite bohemizme govore o stalnom doticanju tih dvaju jezika, što bi prema Jagiću trebalo potaknuti intenzivnije istraživanje najstarijih čeških biblijskih tekstova.

Na kraju Jagić (na str. 38–41) pridodaje i neke Gebauerove opaske o pojedinim glosama kao odgovore na svoje upite.

---

228 Jagić (str. 23) pogr. zapis 83. glose *zimocrſe* čita: *zimotrſe* i transkribira: *smotr že*, pa bi to bila jedina potvrda za <ſ> = /ž/ u RBG. Autorica ovoga napisa navedeni zapis čita kao glagolski prilog prošli: *smotrše* (sa <ſ> = /š/).

229 Usp. Vintrovo (str. 100) tumačenje toga oblika kao mogućega češkoga i bez sugl. skupa *dl*.

Naše se razmatranje grafije RBG zasniva na ovdje provedenom čitanju/transkripciji, koje upućuje na pretežitost hrvatskih (djelomično i kajkavskih) jezičnih crta u odnosu na Jagićeve bohemizme.

Tablica višeznačnih grafema

grafemi	fonemi				
b	b (red.)	p (1x)			
c	c (ugl.)	č (ugl.)	k (red.)		
ell	l̥ (1x)				
i	i (ugl.)	j (2x)	i/j (?1x)	ə[230] (3x)	ь[231] (3x + ?1x)
ii	i (1x)				
l	l (red.)	l̥ (1x)	l/l̥ (?2x)	l̥ (1x)	
n	n (red.)	ń (?1x)			
r	r (red.)	r̥ (2x + 1x?)			
ſ	s (2x + 1x?)	š (ugl. + 1x?)			
tt	t (3x)				
tz	c (1x)	č (1x)			
u	u (red.)	v (ugl.)	u/v (?1x)		
ul	l̥ (1x)				
uu	u (1x)	v (1x)			
v	v (2x)				
z	z (red.)	ž (red.)	z/ž (?3x)	s (ugl.)	š (1x + 1x?)
Ø	j (2x?)				

Napomene:

1. ? ispred broja potvrđenosti označava nesigurnost u glasovnu vrijednost grafema.
2. ? iza broja potvrđenosti označava da sam grafem nije jasno napisan.
3. Kratica red. znači da se navedeni fonem obilježava samo tim jednim grafemom.
4. Kratica ugl. znači da uz navedeni grafem postoji bar još neki drugi grafem u obilježavanju odnosnoga fonema.
5. Ista objašnjenja vrijede i za narednu tablicu, samo ono što se ovdje odnosi na grafem, tamo vrijedi za fonem.

230 Jaki poluglas – *šva.*

231 Slabi poluglas (tada već bez glasovne vrijednosti).

Tablica različito obilježenih fonema

fonemi	grafemi		
c	c (ugl.)	tz (1x)	
č	c (ugl.)	tz (1x)	
ə	i (3x)		
i	i (ugl.)	ii (1x)	
j	i (2x + ?1x)	Ø (2x?)	
k	c (red.)		
ļ	l (1x + ?2x)		
ļ̣	ell (1x)	ul (1x)	l (1x)
ń	n (?1x)		
s	z (ugl.)	ſ (2x + 1x?)	
š	ſ (ugl. + 1x?)	z (1x + 1x?)	
t	t (ugl.)	tt (3x)	
u	u (ugl.)	uu (1x)	
v	u (ugl.)	v (2x)	uu (1x)

Jednoznačno su u ovim glosama obilježeni fonemi: /a/, /b/, /d/, /e/, /g/, /h/, /l/, /m/, /n/, /r/, /z/. Fonem /f/ nije potvrđen, a /ń/ eventualno dolazi u jednom nesigurnom primjeru (u 119. glosi: *zinimom* = *sənmom/səńmom*). Slovo/grafem <d> sadrži uobičajenu srednjovjekovnu morfološkopaleografsku dvojnost: upotrebljava se podjednako *oblo* i *uspravno d*. Udvojeni su grafemi rijetki. Udvojeno <tt> u 15. glosi: *ponizatte* (= *ponižate*) po Jagiću je vjerojatno pogreška umj. *ponizaſte*, što nije sigurno. U 75. i 105. glosi sasvim je pouzdano napisano udvojeno <tt>: *ctto bo, ctt[o]bo* (= *čto bo*; *čto* < *čьto*). Tu se Jagić koleba u čitanju, dok Vintr kao sigurno uzima: *cito, cit[o]bo* s <i> na mjestu slaboga poluglasa. Udvojeno <uu> = /u/ u 23. glosi: *uednuuṇt* (! = *vednut*) vjer. označava dužinu samoglasnika kao i udvojeno <ıı> (dva *i* bez točke) u 30. glosi: *grztıı* (= *grstî* – Gmn. ž. r. *i*-osnova). U 115. glosi: *duua* <uu> je najvjerojatnije /v/ (= *dva*). Jagić pomišlja da prvo <u> možda dolazi umjesto slaboga poluglasa (< *dъva*), ali i Vintr (str. 101) to transkribira: *dva*. Udvojeno <nn> u glosama 16. *nevinnago* i 55. *vremennih* potječe od glasovnoga slijeda *-nьn-*. Po gubitku slaboga poluglasa mogle su se u izgovoru još neko vrijeme zadržati geminate *nn* (i *ńń*). Istovrsne se geminate susreću i u znatno mlađim hrvatskim spomenicima, npr. u *Šibenskoj molitvi* (*pustinnikov, vrimenni*), kod Jurja iz Slavonije (*istinni,* Gjd. neodr. prid. m. r. *istinna, vsedanńi*), u dubrovačkim molitvenicima *Vatikanskom* (Gjd. neodr. prid. m. r. *istinna*, Amn. m. r. *napokonńe dni*) i *Akademijinu* (*prjeklonnijeh, prjeklonnoga*).[232]

232 Vidi: Malić 1973., 133; 1996., 31; 2004., LV.

Izdvojit ćemo ovdje još neke grafijske posebnosti, odnosno prije nepouzdanosti. Tako nije posve sigurno <b> umj. <p> u 14. glosi (*brauo = pravo?*), ali jedino se tako ta glosa može smisleno obrazložiti. Zamjena grafema <b> i <p> poznata je crta srednjovjekovne latinske grafije[233], na koju (kao na sporadičnu pojavu) nailazimo u više starohrvatskih latiničkih spomenika, npr. u *Redu i zakonu*, *Šibenskoj molitvi*, *Žićima svetih otaca* i drugdje.[234] Postoji određena nesigurnost u čitanju grafema <c> kao /k/ ili /c/ u glosama 4. *izeztoci* (= *i žestoki/žestoci* ?) i 29. *umuce* (= *v muke/muce* ?). U Jagićevoj interpretaciji u oba je slučaja u pitanju <c> = /c/ (s provedenom II. palatalizacijom). Vintr prvi primjer čita s /k/ (*žestoký*), a drugi s /c/ (*u múcě*), dok autorica ovoga teksta čita /k/ (tj. bez provedene II. palatalizacije, kao u kajk.) u oba slučaja. Upitno je čitanje <l> kao /l/ ili /ļ/ u 70. glosi: *priclcit ze* (!) (= *prikļ[u]čit/prikl[u]čit se*), budući da je u LP potvrđena dvojna osnova *prikluč-/priključ-*, te u 118. glosi: *uzecunutel* (!) s pogr. drugim <u>[235] (= *useknuteļ/useknutel*). U hrvcrsl. sustavu pretpostavlja se izgovorno *-teļ* (<l> može biti i trag glag. grafijskog neobilježavanja suglasnika /ļ/), a u kajkavskomu *-tel*.

Zanimljivo je Jagićevo zapažanje o bilježenju stsl./crsl. poluglasa grafemom <i>, kakvo mu je poznato iz *Frizinških listića*. Ta se pojava može zapaziti i u sthrv. latiničkim spomenicima, od najranijih zapisa hrvatskih vlastitih imena i općih riječi u latinskim ispravama iz *Codexa diplomaticusa* nadalje.[236] Za slabi poluglas potvrde su glose: 73. (*zi̯blizni = zbližni*), 83. <–84.> (*zi̯mocrfe* /!/ = *smotrše*; prema Jagiću: *smotr že*, pa otud i dvije glose), 119. *zini̯mom* (= *sənmom/sə́nmom*), te nesigurna 92. (*bih'ī = bihom* < stsl. *bihomъ*, hrvcrsl. *bihomь*, ili stčeš. *bychomy/bychmy*?). Već spomenute glose 75. i 105. (*ctto bo, ctt[o]bo = čto bo*) ne ubrajamo u tu skupinu jer je u njima grafija <tt> posve sigurna. Za <i> na mjestu jakog/ojačanog poluglasa potvrde nalazimo u glosama 113.–114. (*ni̯gore*[237] = *nə gore* prema stsl./crsl. *nъ gore*) i 82. (*li̯ze = ləže*), a za oba u već navedenoj 119. glosi (*zi̯ni̯mom = sənmom/sə́nmom* < *sъ̲nь̲momь*). Redovita grafija <z> za foneme /z/ i /ž/ ostavlja otvorenim čitanje 67. glose s tradicionalnim /z/ ili dijalekatskim /ž/ (*neponizite = ne ponizite/ponižite*), te 93. glose (*omrazene* /!/ = *omražen[j]e/omrazen[j]e*), budući da su u hrv. rječnicima potvrđena oba lika. Nesigurna je i upotreba tzv. *nultoga grafema* (<Ø>) za obilježavanje *jote*: 22. glosu Jagić čita *ſet* (= *set* – supin!), ali grafija je nejasna, može biti i *ſeet* (zapravo *ſ*[e]*et* = *sejet* < *sějetъ* – 3jd. prez.), što i značenjski bolje odgovara, pa bi onda tu bilo <Ø> = /j/. Za 93. glosu *omrazene* Jagić pretpostavlja čitanje *omraženje* (< *omraženьje*), ali u tom slučaju prije je u pitanju pogr. grafija nego *nulti grafem* za *jotu*.

---

233 Vidi npr. Novak 1952., 163, 177.

234 Malić 1973., 100–101; 1977., 70–71; 1989., 150; 2000.,103.

235 Vintr (str. 101) tu grafiju prenosi kao češ. *usěk*[u]*nutel*, pri čemu mu drugo <u> označava slabi poluglas, ali poluglasu u toj osnovi nije mjesto.

236 Vidi o tome: Malić 2000., 120–122.

237 U Jagića razdvojeno: *ni gore*.

Pojedinačna je upotreba grafema <tz> za /c/ i /č/. U nesigurnoj grafiji 35. glose (prema Jagiću i Vintru *ſinetz/ſenetz* ? = *sinec/senec//si<e>nec*, ali prije *trnetz* = *trnec*) pouzdan je samo dočetak *-etz*, pa bez obzira na to kako čitali osnovu, u dočetku je sigurno <tz> = /c/, tj. *-ec*.[238] U 51. glosi (*zuitzetboze* = *svičet bo se*) grafem <tz> u hrvatskoj je interpretaciji upotrijebljen u glasovnoj vrijednosti /č/.[239] Pojedinačni su i grafemi za obilježavanje slogotvornih /l̥/ i /r̥/ – za /l̥/ potvrđena su tri grafema – <ell>, <l>, <ul>: 2. glosa <ell> (*idellgi* = *i dl̥gi*), 40. glosa <l> (*ulna[...]* = *vl̥na[...]*), 86. glosa <ul> (*izmulſe* /!/ = *izml̥[viv]še*), a za /r̥/ samo <r>: 30.<–31.> glosa (*grztu* = *gr̥stî*), 83.<–84.> glosa (*zimocrſe* /!/ = *smotr̥še*) i vjer., premda nedovoljno pouzdana 35. glosa (*[*trn]etz* = *tr̥nec*). Takva (neujednačena!) grafija mogla bi upućivati na hrvcrsl. književni izgovor slogotvornih likvida bez popratnoga samoglasnika, ali s određenim pazvukom[240] (grafija ne pokazuje da bi to imao biti *šva* s potvrđenom grafijom <i>), ali na osnovi Lončarićeve tvrdnje da se u kajkavštini "oko 12. st." slogotvorni /l̥/ još čuva, a slogotvorni /r̥/ da "može negdje" prijeći u slijed *er*[241], pričem ovo drugo grafija <r> u RBG ne potvrđuje, možemo pretpostaviti da su se slogotvorne likvide u danom prostoru i vremenu sačuvale i izgovorno izjednačile sa suglasnicima /l/ i /r/.[242]

Od znakova kraćenja u hrvatskim riječima sigurna je jedino stara latinska kratica ꝓ za *pro* (1. glosa: *p(ro)ztrana* = *prostrana*; 33. *ip(ro)da* = *i proda*; 46. *p(ro)ztret* = *prostret*; 58. *p(ro)zpet* = *prospet*). Jednom je, u već spomenutoj 92. glosi, zabilježena ravna titla (uz apostrof !), čije se značenje ne može jednoznačno protumačiti: *bih'ī* (= *bihom* < hrvcrsl. *bihomъ* < stsl. *bihomъ* ili stčeš. *bychomy/bychmy* ?).[243] Jednom je upotrijebljena lat. kratica *ł* za latinski veznik *vel* 'ili': 120–121. *pouzti ł ubedi* (= *pousti vel ubedi*). Ostala kraćenja (zapravo nepotpuni ispisi riječi) nisu označena nikakvim znakovima kraćenja. Tako glose: 25. *ce* (= *[sliše]če*), 27. *uidi* (= *vidi[te]*), 40. *ulna* (= *vlna[mi]*), 42. *pſtu/pztu* ? (= *p(re)stu[pajut ?]*), gdje bismo očekivali kraticu za *pre*, 54. *zn* (= *zn[amenja?]*), 79. *zit* (= *[polo]žit*), 80. *dlit* (= *[pomo]dlit* ?), 86. *izmulſe* (= *izml[viv]še*), 91. *necizt* (= *nečist[oti]* ?), 98. *une* (= *u ne[...]* ?). Izostavljanja samo jednog slova u sredini riječi prije su pisarske pogreške nego bilo kakva namjera kraćenja ili nepotpunog ispisivanja. Tako glose: 62. *ceto* (= *če[s]to*), 70. *priclcit ze* (= *prikl̥[u]čit/prikl[u]čit se*), 105.–106. *cttbo* (= *čt[o] bo*).

238 U Jagićevu čitanju slijeda glosa 30.–31. kao *grztri* za *gr(nt)ze tri* (lat. *satis tribus*) u pitanju bi bio nepotpuno ispisani grafem <tz> za /c/, ali to je Jagićevo tumačenje posve nepouzdano. Ovdje je primijenjena drugačija interpretacija – vidi u obradi glosa.

239 U Vintrovoj češkoj interpretaciji (str. 92) <tz> = /c/: *svieẓät bo šä.*

240 Vidi o tome: Damjanović 1977.; Malić 1987.; 1992., 106–108; 1995., 109–110; 1999., 106.

241 Lončarić 1994., 328.

242 Zato ih u transkripciji glosa navodimo bez označavanja slogotvornosti, tj. /l/, /r/.

243 Vidi u obradi 92. glose i gore u prikazu upotrebe grafema <i> za slabi poluglas.

3. 2. Pravopis

Iz pravopisne problematike ove nam glose pružaju građu za sastavljeno/rastavljeno pisanje riječi uz tek nekoliko potvrda za bilježenje/nebilježenje glasovnih promjena.

Zapisivač glosa zajedno s narednom riječju redovito piše veznik *i*: 2. *idellgi* (= *i dlgi*), 4. *izeztoci* (= *i žestoki*), 10. *igore* (= *i gore*), 32. *ip(ro)da* (= *i proda*), 34. *icupit* (= *i kupit*), 68. *izabludit* (= *i zabludit*), 69., 94., (96.?[244]) *iace* (= *i ače*), 104. *irozurati* (= *i rozvrati*), 116. *irad* (= *i rad*), 122. *ipriztaſe* (= *i pristaše*). S druge strane, veznik *da* piše razdvojeno: 66.–67. *da neponizite* (= *da ne ponizite/ponižite*), 87.–88. *da vlouili biſe* (= *da vlovili biše*), 95.(–96.?) *taco da vblud* (= *tako da v blud*), dok je u 117. glosi *daze* (= *da že*) čini se napisan sastavljeno, ako možda ipak nije u pitanju crsl. prilog/čestica *daže*[245]. Sastavljeno se pišu i prijedlozi: 19. *otzeuura* (/!/ = *ot severa*), 49. *otzred* (= *ot sred*), 77.–78. *otzeztoctua* (= *ot žestočtva*); 29. *umuce* (= *v muke*), 95.(–96.?) *vblud* (= *v blud*), 98. *une[...]* (= *u/v ne[...]*); 107.–108. *nazebo* (= *na se bo*). Na snimci je nejasna 57. glosa, koju Jagić čita *ot tebe* (on i inače često razdvaja sastavljeno napisane riječi), ali koliko se može razabrati, i ta je glosa napisana sastavljeno. Redovito se piše sastavljeno i negacija uz glagole i priloge: 17. *neprit* (= *ne prit*), 56. *memozete* (/!/ = *ne možete*), 67. *neponizite* (= *ne ponizite/ponižite*), 74. *nerozlucai* (= *ne rozlučaj*), 81. *nelacno* (= *ne lacno/nelacno* /?/), a razdvojeno se piše zamjenica *se* uz povratne glagole: 17. *neprit ze* (= *ne prit se*), 39. *metaſe ze* (= *metaše se*), 63. *upadat ze* (= *vpadat se*), 70. *priclcit ze* (/!/ = *prikl[u]čit/prikl[u]čit se*) i za razmak nedovoljno sigurno u 51. glosi: *zuitzetboze* ili *zuitzet bo ze*[246] (= *svičet bo se*). Određeno kolebanje postoji u zapisivanju pojačajnih čestica u postpoziciji, premda preteže sastavljeno pisanje: 12.–13. *zetuaze* (= *žetva že*), 47. *neumuenamaze* (= *neumvenama že*), 105.–106. *cttbo* (/!/ = *čto bo*) i već spomenuto 107.–108. *nazebo* (= *na se bo*) i 117. *daze* (= *da že/daže* /?/), ali ipak razdvojeno: 71.–72. **oze bo* (= **ože/ježe* /?/ *bo*), 75.–76. *ctto bo* (= *čto bo*), 101. *to ze* (= *to že*). Jagić gotovo sve sastavljeno napisane glose u svojem prijepisu piše rastavljeno. Nije jasno čini li to zbog transparentnosti glosa, ili mu se činilo da tako piše. Jedini je izuzetak 17. glosa, u kojoj Jagić piše povratnu zamjenicu sastavljeno: *nepritze*, premda je napisana odvojeno. To, kao i kolebanje u navođenju glosa 105.–106.: "*cttbo* ili *citbo*" (kad govori o grafijskom kolebanju *ctt* ili *cit*), odnosno 117. "*da ze* ili *daze*" (kad govori o značenjskom kolebanju), čini se da ukazuje na to da na taj problem naprosto nije obraćao pažnju.

Za pravopisno registriranje, odnosno bilježenje glasovnih promjena do kojih je dolazilo nakon gubljenja slaboga poluglasa u ovim glosama ima vrlo malo građe, odnosno među potvrđenim riječima malo je onih u kojima se promjene te vrste zbivaju. Takve

---

244 Upitnici i uskličnici odnose na određene nesigurnosti u čitanju i obrojčavanju glosa, odnosno na pogreške (uglavnom pisarske) o kojima se govori u obradi glosa.

245 U graf. *daze* među svim su slovima, dosta razmaknutima, podjednaki razmaci. – S obzirom na eventualni (crsl.) lik *daže* vidi i obradu 117. glose.

246 Tako u Jagića i Vintra.

su glose: 3. *tesne*[247] (< *teskn-* < *těskъn-*, stsl. *těskъnъ*) i 18. glosa *prazne* (< *prazdn-* < *prazdьn-*, stsl. *prazdьnъ*), u kojima je nakon gubljenja slabog poluglasa potvrđeno pojednostavnjivanje suglasničkih skupova *-skn-* > *-sn-* i *-zdn-* > *-zn-*, karakteristično za hrvatske govore. Na pola puta u bilježenju glasovnih promjena izazvanih gubljenjem slaboga poluglasa stoji 78. glosa *žestočtva* (< *žestočьstvo*), u kojoj je pojednostavnjen skup *-čьstv-* > *-čstv-* > *-čtv-*, ali nije zabilježen idući korak u kojem bi *čt* imao dati *št*. Sekundarni skup *čt* < *čьt* potvrđen je i u zamjenici *čto* (glose 75. i 105.). Bilježenje sekundarnoga suglasničkoga skupa *čt* u hrvatskoj latiničkoj književnosti proteže se do novovjekovlja, uz istovremeno pisanje *št* u istim riječima i osnovama, što pokazuje da se ne radi o eventualno dužem čuvanju toga sekundarnoga suglasničkoga skupa, nego o pisarskoj maniri, koja se češće primjenjuje u knjiškim riječima nego u onima što se upotrebljavaju u svakodnevnom govoru (primjerice: *pošten*, ali apstraktna imenica *počtenje*).

3. 3. Jezik

3. 3. 1. Glasovne crte

3. 3. 1. 1. Samoglasnici

Ako je naše čitanje glosa usvojivo, onda je u njima zabilježen za ono doba u kajkavštini najvjerojatniji *refleks jakoga poluglasa* – još nedovoljno izdiferencirani *šva*: 82. *ləže* (komp. pril. – graf. *lize*, gdje je u pitanju slabi poluglas, ali u neprihvatljivu suglasničkom skupu ili pod naglaskom); 113.–114. *nə gore* (< *nъ gorě*), te 119. *sənmom/ səńmom* (imenički Ijd. m. r. – graf. *zinimom*; < *sъnьmomь*, gdje je grafem <i> u funkciji i jakoga i slaboga poluglasa). U 35. glosi *[*trn]ec* (?) osnova je nejasno napisana, ali je jasan dočetak *-etz* (= *-ec*) upitnoga postanja. Može to biti sufiks *-ec* < *-ьcь* s refleksom /e/ < /ь/, što bi mogao biti i kajkavski, ali i češki refleks. Lončarić među osnovnim kajkavskim osobinama "oko 12. st." za kontinuantu poluglasa kaže: "Poluglas čuva posebnu vrijednost, kao *šva* neodređeni srednji glas (*∂*), ili se jednači s jatom"[248] (tj. sa zatvorenim /e/). Lamprecht i dr. navode da je poluglas u jakom položaju u stčeš. dao refleks /e/ (u slabom se gubi), a kako za toponime *Gradec, Chlumec* postoje potvrde iz 11. st., pretpostavljaju da se taj proces u češkom odigrao već u 10. st.[249] Ali ako uzmemo kao najvjerojatnije čitanje *[*trn]ec* i prihvatimo tumačenje iz AR-a da je riječ mađarskoga postanja[250], onda uopće ne mora biti u pitanju sufiks *-ec* < *-ьcь*. Konačno, u 28. glosi radi se o nedovoljno pouzdanu čitanju prijedložnog izraza *[ka] kvasu*, u kojem ni Jagić, a prema njemu ni Vintr prijedlog ne uzimaju u obzir, a prema snimci rukopisa čini se da ga ipak treba uzeti. U tom bi se slučaju radilo o refleksu /a/ od polu-

247 Budući da u daljem razmatranju više nije bitna grafija, primjere navodimo u transkripciji.

248 Lončarić 1994., 328.

249 Lamprecht, Šlosar, Bauer 1986., 47–49.

250 V. u obradi glose.

glasa, pa bi to vjerojatno bila najstarija izravna potvrda za taj refleks (čakavski!)[251], koji je u RBG dospio posredovanjem/poznavanjem hrvcrsl. tradicije.

U ovim se glosama svi samoglasnici *e*-tipa pišu jednako (ako polazimo od onovremenoga kajkavskog sustava, to znači: i zatvoreno /e/ od *jata* i *poluglasa*, i otvoreno /e/ od *primarnoga* /e/, i kontinuanta prednjojezičnoga nazala /ę/[252]). Na mjestu *jata* redovito dolazi /e/: u prefiksu *prě-* – 9. *predret,* 11. *predrena,* 42. *prestu[pajut]*; u osnovama – 3. *tesna* (< *těskъn-/těsьn-*)[253], 7. *plene* (< *pl̀ěna*), 22. *sejet* (?) (< *sějetъ*, 3jd. prez.), 45. *veš* (2jd. prez. od *vědě̀ti*), 46. *prostret* (< *prostrětъ*; 3jd. prez.), 49. *ot sred* (< *srědъ*; Gmn.), 55. *vremennih* (< *vrěmenьnyjihъ*; A = Gmn. odr. prid. dekl.), 118. *useknutel/-teļ* (< *usěknǫtelь*), 121. *ubedi* (< *ubědi*; 3jd. aor.). Jedini bi izuzetak (eventualno) mogla biti 19. glosa, u kojoj piše *otzeuuera*, možda i *otzeuuera* (= *ot seivera ?*; < *sěvera*; Gjd.), gdje bi /ě/ > /ei/, što Lončarić navodi kao mogući refleks *jata* u dugim slogovima u onodobnim zagrebačkim (gradečkim) spomenicima.[254] Međutim, u imenici *sěver* vjerojatno je i tada prvi slog bio kratak, pa je ovdje najvjerojatnije u pitanju pogrešna grafija s tri *ı*-crtice (bez točke, kao što se redovito piše i u samoj *Radonovoj Bibliji* i u glosama) umjesto dvije za <u> = /v/ (ili možda pogr. *uu* s <u> = /v/), što znači da glosu treba čitati: *ot severa*. Ako Lončarićeve navode uzmemo kao povijesnodijalektološki relevantne, a držimo da to jesu, onda bi refleks /e/ < /ě/ u našim glosama mogao biti kajkavska lokalna crta, ali on bi jednako tako mogao odražavati i hrvcrsl. izgovornu normu *jata*.[255] Prema Jagićevoj i Vintrovoj češkoj interpretaciji RBG na svim tim mjestima <e> se piše umj. češkoga refleksa /ie/[256], što Jagić (str. 33) navodi kao grafijski problem neoznačavanja umekšavanja suglasnika (uz *bura* za češ. *buŕa* i *lute* za *l̨ute*), s time da bi 19. glosa s <ei> umj. češ. <ie> za /ě/ bila izuzetna i u Vintrovoj (str. 82) češkoj interpretaciji.

U 17. glosi *ne prit se* (3jd. prez. od *prěti se*) još se čuva stari prezentski oblik s (prijevojnim) /i/ (v. LP: *prěti, prją, priši*).[257]

Nekadašnji nazali daju (opće)hrvatske reflekse: /ę/ > /e/, /ǫ/ > /u/. Primjeri za /e/ < /ę/ u osnovi: 2. *žetva*, 62. *če[s]to*, 78. *žestočtva*; u morfologiji: 8. *nove*, 18. *prazne*, 38. *bolne* (sve od *-ię̀*); 17., 39., 63., 70. *se* (povr. zam.; < *sę*); 46. *prostret* (< *prostrętъ*, 3jd. prez. od *prostrěti*), 88. *biše* (< *bišę*, 3mn. aor.), 122. *pristaše* (< *pristašę*, 3mn. aor.); 24., 26. *videče* (< **vidęt'-*; stsl. *vidęšt-*; ptc. prez.). Primjeri za /u/ < /ǫ/ u osnovi: 29.

---

251 Neizravne su potvrde za refleks /a/ < /ъ/ primjeri u kojima se poluglas piše na mjestima primarnoga /a/, koji pokazuju njihovu glasovnu izjednačenost, od *Plominskoga natpisa* i *Bašćanske ploče* nadalje (npr. *Se e pisъlъ* ... umj. *pisalъ* iz *Plominskoga natpisa*, te *kosъmъta* (= *Kosmata*) iz *Bašćanske ploče* prema *kosmatъ* (v. u LP *kosmatъ* adj. "hirsutus"), od čega je navedeno ime (nadimak ?) očito postalo.

252 Lončarić 1994., 328.

253 LP navodi dvije pridjevske natuknice: *těskъnъ* i *těsьnъ* s istim značenjem "angustus".

254 Lončarić 1994., 328.

255 Vidi o tome: Hercigonja 1983., 4 (i bilj. 8); Malić 1990., 143–144.

256 Vidi Jagićeve i Vintrove komentare u obradi glosa.

257 Vidi obradu glose.

v muke (< *vъ mǫcě*, Ljd.), 42. *prestu[pajut]* (< *prěstǫpajǫtъ*, 3mn. prez. s neispisanim dočetkom riječi), 52. *osuditi* (< *osǫditi*), 68. *zabludit* (< *zablǫditъ*, 3jd. prez.), 85. *rugoti* (< *rǫgoty*, st. Amn. ž. r.), 95.(96.?) *v blud* (< *blǫdъ*, Ajd. m. r.), 118. *useknutel/-teļ* (< *uskněnǫtelь*); u osnovi i nastavku: 44. *bludnu* (< *blǫdnǫ* ili *blǫdnǫjǫ*, Ajd. prid. ž. r.), 97. *budut* (< *bǫdǫtъ*, 3mn. prez.); samo u nastavku: 41. *vsku* (< *vъskǫjǫ*, pril.) i vjer. 64. *živ[u]čem* (< **živǫt'-*, stsl. *živǫšt-*; pogr. graf. *ziuccem* možda treba čitati *živ[e]čem* s /e/ < /ę/); 20. *stahu* (< *stahǫ* < *stojahǫ*, 3mn. imperf.); potvrda za oba nazala: 23. *vednut* (< *vędnǫtъ*, 3mn. prez.).

Među samoglasničkim pojavama treba istaknuti dosljedno provedenu kontrakciju u određenim pridjevskim (i prema njima priložnim) oblicima. Pridjevskih je oblika potvrđeno dosta, ali za tu su pojavu relevantni Njd. m. r. na *-i* (< *-yji*): 2. *dlgi*, 4. *žestoki*, vjer. i 99. *mladi* (prema lat. *tener*), zatim Amn. = Gmn. m. ili sr. r. na *-ih* (< *-yjihъ*): 55. *vremennih* (prema lat. *signa temporum*), te 41. *vsku*, pril. što ga Jagić izvodi iz *vъskǫjǫ*. Određene oblike s kontrakcijom sugeriraju i primjeri 8. *nove* (Gjd. ž. r.), 18. *prazne* (vjer. Nmn. ž. r.), 38. *bolne* (Amn. m. r.) budući da su svi ti oblici u nepalatalnoj neodređenoj deklinaciji imali nastavak *-y* (> *-i*). U određenoj pak nepalatalnoj deklinaciji svi su navedeni padeži imali nastavak *-iję* > *-ije*, koji kontrakcijom daje *-e*. Oblici Njd. ž. r. 11. *predrena* i Nmn. sr. r. 1. *prostrana*, 3. *tesna* mogu pripadati i neodređenoj deklinaciji s nastavkom *-a* i određenoj s *-a* < *-aja*, jednako kao i Ajd. ž. r. 44. *bludnu* (< *blǫdnǫ* /neodr./ ili < *blǫdnǫjǫ* /odr./), te za problem pridjevsko-priložne kontrakcije nisu relevantni. Zam. prid. sr. r. 60. *kotoro* i prilozi 14. *pravo* i 81. *lacno* očito potječu od neodređenih oblika na *-o*. Izvan pridjevsko-priložnih oblika kontrakcija je potvrđena samo u 3mn. imperf. 20. *stahu*, zapravo vjer. već u inf. *stati*.[258]

U 71. glosi **ože*, za koju Jagić (str. 20) pretpostavlja pogrešnu grafiju umj. *(i)eze* (= *ježe*), možda se radi o izuzetno rijetkoj pojavi prijevojnoga /o/ umj. /e/ u oblicima zamjenice *iže*.[259]

3. 3. 1. 2. Suglasnici

Među suglasničkim pojavama/promjenama ove glose pružaju najviše potvrda za kajkavske kontinuante prasl. /*t'/, /*st'/, /*sk'/ > /č/ (ako grafem <c> čitamo kao /č/, a ne kao /c/, što čine Jagić i Vintr, određujući odnosne glose kao bohemizme). Primjeri su za ptc. prez.: 24., 26. *videče*, 25. *[sliše]če*, 64. *živ[u]čem/-[e]čem* (?)[260]; za glagolsku osnovu: 51. *svičet*; za tvorbeni nastavak *-išče*: 111. *počivališče*, te pril. *ače* u glosama (69.)[261], 94., (96.), 103.

---

258 Vidi obradu glose.

259 Vidi obradu glose.

260 Gebauer (Jagić, str. 39, pod *III.*) samo preuzima Jagićevu interpretaciju, pa kaže da su *videce* itd. zaista bohemizmi.

261 Brojevi glosa u zagradama nalaze pod Jagićevim oznakama 69–70 (*i ače prik[u]čit se*) i 95–97 (*tako da v blud ... i ače budut)*. Kako ti sklopovi obuhvaćaju po više leksema, broj glose stavljamo u zagradu jer se ne može točno odrediti.

U prethodnom je odjeljku (3. 1.) na temelju grafije iznesena pretpostavka da su se slogotvorne likvide u danom prostoru (kajkavskom!) i vremenu izgovorno izjednačile sa suglasnicima /l/ i /r/.

Za prijedložno-prefiksalno *vъ(-)* u hrvatskim govorima (pa tako onda i u hrvcrsl. redakciji) za ono doba pretpostavljamo izgovorno *v(-)*: 29. *v muke*, (97.) *v blud*; 37. *vkup*, 41. *vsku*, 63. *vpadat se*, 88. *vlovili*. Među navedenim primjerima su i dva koja ukazuju na mogućnost preklapanja prefiksa *v-* (< *vъ-*) i primarnoga *u-*. Takvu mogućnost sadrži glagol *vpadat se* u glosi 63. U LP glagoli *vъpadati (sę), vъpasti (sę)* dolaze sa značenjem "incidere" 'pasti u/na što', a glagoli *upadati, upasti* "decidere" 'pasti, otpasti'. Značenja su vrlo bliska, pa je vjerojatno već u stsl. tekstovima moglo dolaziti do preklapanja u upotrebi, ali za našu glosu ipak kao ishodišno pretpostavljamo *vpadati*. Za glagol *vlovili* u 88. glosi s primarnim prefiksalnim *u-* može se pretpostaviti kajkavsko preklapanje prefiksalnih *v-* i *u-*, pa i njega čitamo s prefiksalnim *v-*[262]. Vintr navedene primjere uglavnom transkribira s *u(-)*, premda nije u tom dosljedan. Tako: 29. *u múcě*, (97.) *u blud*; 63. *upadát*, 88. *ulovili* (ova posljednja dva primjera vjerojatno s pretpostavljenim primarnim *u-*), ali 37. *vkup*, 41. *vskú*, pri čemu se u ovim primjerima čitanje prefiksa (tj. *v-* < *vъ-*) ne slaže s istovrsnim prijedlogom (tj. *u* < *vъ*) u prva dva primjera (29. i /97./).

Od pojedinačnih suglasnika treba spomenuti depalatalizirani /r/: 10., 114. *gore* (< *gorje*), 109. *bura* (< *burja*), što je vrlo stara hrvatska glasovna promjena (10.–11. stoljeće), odnosno nepalatalizirani /r/ ispred refleksa *jata* (što bi se, prema Jagiću, očekivalo ako bi se radilo o bohemizmima, tj. ispred /ie/ < /ě/): 9. *predret,* 11. *predrena,* 42. *prestu[pajut]*, 49. *ot sred*.[263] Nema potvrda za rotacizam, odnosno promjenu /ž/ > /r/, karakterističnu i za kajkavske i za čakavske govore. Primarni /ž/ nalazimo u: pojačajnoj čestici *že* u glosama 13., 47., 65., 100., 117., u zamjenici *iže* u glosama 21. i 36. i **ože/(j)eže* (?) u 71. glosi, što su leksički crkvenoslavizmi, te u 56. glosi *ne možete* (2mn. prez.). Etimološki /g/ u vrijeme nastanka RBG još ni u stčeš. spomenicima ne prelazi u /h/[264], pa stoga i Jagić i Vintr sve takve primjere (2. *dlgi*, 10. i 114. *gore*, 85. *rugoti*) bez ograda ubrajaju u bohemizme, premda nema nikakva razloga da ih ne tretiramo kao kroatizme[265].

Suglasnički skupovi *dn, dl* u 23. glosi *vednut* i 80. *[pomo]dlit* mogu se (za razliku od Jagićeva i Vintrova pripisivanja navedenih glosa među bohemizme) objasniti i u lokalnim kajkavskim okvirima.[266]

O pojednostavnjivanju suglasničkih skupova *-skъn- >-skn- > -sn-* u 3. *tesna* i *-zdьn- > -zdn- >- zn-* u 18. *prazne*, te o polovičnom pojednostavnjivanju *-čьstv- > -čstv- > -čtv-* u 78. *žestočtva* (< *žestočьstva*, Gjd.) bilo je govora u odjeljku o pravopisnom

262 V. obradu glose s primjerima iz kajkavskih rječnika.

263 U Vintrovoj češkoj transkripciji: *přědřět, přědřěna, přěstu<pujú>, ot sřěd.*

264 V. bilj. 24.

265 V. u obradi navedenih glosa.

266 V. u obradi navedenih glosa.

bilježenju suglasničkih promjena. Neizmijenjen sekundarni skup *čt-* < *čьt-* u zamjenici *čto* 75., 105. očito je naslijeđen iz hrvcrsl. redakcije.

Za razliku od Jagića, pretpostavljamo kajkavski izostanak II. palatalizacije u glosama: 4. *žestoki* (graf. *zeztoci*; Jagić: *žestoci*) i 29. *v muke* (graf. *umuce*; Jagić: *v muce*), tim prije što se tako pročitana 4. glosa može razumjeti kao Njd. (za razliku od Jagićeva teško protumačiva Nmn.) u istoj funkciji imenskoga predikata kao u glosi 2. *dlgi*, s kajkavskom upotrebom određenoga pridjevskog oblika u toj sintaktičkoj funkciji.

3. 3. 2. Potvrđeni morfološki oblici

Od **imeničkih oblika** potvrđeni su: Njd. m. r. 35. *[*trn]ec* (?), 118. *useknutel/-teļ* (?); Njd. ž. r. 1. *žetva*, 109. *bura*; Njd. *i*-deklinacije ž. r. 50. *tihost*; Gjd. m. i sr. r. 6. *plata*, 19. *ot severa*, 77.–78. *ot žestočtva*, 90. *nudoimstva*; Gjd. ž. r. 8. *plene*; Djd. m. r. 28. *kvasu*, 32. *kupcu*; Ajd. m. r. (96.) *v blud*; Ljd. ž. r. 29. *v muke*; Ijd. m. r. 119. *sənmom/sə́nmom* (?); Gmn. ž. r. 49. *ot sred* (sa starim nultim nastavkom < -ъ); Amn. ž. r. 85. *rugoti* (s *-i* < *-y* nepalatalne promjene), te eventualno Amn. sr. r. ako 110. glosu čitamo kao prijedložni izraz *pod uha*. Zbog morfološkog sinkretizma Ajd. = Njd. sr. r. kao akuzativne potvrde nisu sigurne glose 93. *omražen[j]e/omrazen[j]e* i 111. *počivališče*, jer glosator možda nije mislio na određeni padež, nego samo na leksem. Isto tako za morfologiju nije relevantna glosa 40. *vlna[...]*, za koju Jagić pretpostavlja da je nepotpuno ispisan Imn. ž. r. *vlna[mi]*, ali može se pretpostaviti da za nju vrijedi isto što je rečeno za prethodne dvije glose.

Pridjevski su oblici uglavnom već spomenuti uz problem kontrakcije, koji ukazuje i na upotrebu određenih/neodređenih oblika. Od jedninskih oblika potvrđeni su: N m. r. odr. promjene 2. *dlgi*, 4. *žestoki*, vjer. i 99. *mladi*, A sr. r. zam. prid. 60. *kotoro*, a u ženskom rodu N (ptc. pas.) 11. *predrena*, G odr. 8. *nove*, A 44. *bludnu*. Potvrđen je i jedan dvojinski oblik: 47. *neumvenama* (Idv. uz pretpostavljeno: *rukama*). Od množinskih oblika potvrđeni su: N sr. r. 1. *prostrana*, 3. *tesna*, A m. r. odr. 38. *bolne*, te A = G odr. 55. *vremennih* u službi pravoga objekta, što je očito trag hrvcrsl. (čakavske) sintaktičke norme. Nije sigurno je li u pitanju Nmn. ž. r. odr. 18. *prazne* (uz pretpostavljeno: *riječi*[267]) ili je u pitanju morfološki bohemizam Njd. sr. r. (uz pretpostavljeno: *slovo*). Za oblik 5. *ļute* (uz pretpostavljeno *dva*, tj. *dvojica*) Jagić kaže da ne odgovara ni dvojini ni množini i da je možda u pitanju prilog. Međutim, na Nmn. m. r. na *-e* nailazi se u čakavskim (premda mlađim) spomenicima[268], i to bi mogla biti njegova najranija potvrda[269]. Crkvenoslavenski su oblici: Gjd. m. r. (u imeničkoj funkciji) 16. *nevinnago*, Idv. 47. *neumvenama* (uz pretpostavljeno: *rukama*) i Dmn. (ptc. prez. u imeničkoj funkciji) 64. *živ[u]čem/-[e]čem* (?).

---

267 Vidi u obradi glose Hammovu pretpostavku.

268 Vidi obradu glose i tamo spomenutu literaturu.

269 Usp. nešto mlađi toponim *Kneže oseči* iz *Povaljske listine* (1250.), ali on se može i drukčije tumačiti – v. Malić 1988., 76.

Jedini je komparativni oblik (priložni) pridjevskog podrijetla 82. *lǝže* (graf. *lize*), te od supletivne osnove (također priložni) 10., 114. *gore*.

Zamjenički su oblici rijetki. Od ličnih zamjenica prema Jagićevu bi čitanju imao biti potvrđen Gjd. zam. za 2. lice: 57. *ot tebe*, ali taj primjer, premda odgovara smislu lat. konteksta[270], na temelju čitljivosti grafije nije potpuno siguran. Od ličnih zamjenica potvrđeni su još stari Amn. lič. zam. za 2. lice: 103a. *vi* (< *vy* – prema Vintrovu razrješenju glose u češ. obliku *vy*) i crsl. Ajd. lič. zam. za 3. lice m. r.: 89. *i* (tj. 'ga'). Najstarija je poznata potvrda toga oblika iz hrvatske književnosti iz *Povaljske listine* (1250.).[271] Od ostalih zamjenica potvrđeni su oblici odnosnih i pokaznih: u glosama 75. i 105. NA odn. zam. *čto*; u glosama 21. i 36. Njd. i Nmn. m. r. odn. zam. *iže*; od pokaznih zamjenica NAjd. sr. r.: 100.–101. *to že* i 107.–108. *na se bo*. Pritom su, osim narodnoga *to* (uz crsl. česticu *že* !) u glosama 100.–101., svi ostali navedeni oblici odnosnih i pokaznih zamjenica očito upotrijebljeni kao hrvatski crkvenoslavizmi.

Od **glagolskih oblika** najpotvrđeniji su prezentski, a među njima oni za 3. lice, i to s neizostavnim crsl. dočetkom *-t* (< *-tъ*), koji je jedan od čimbenika što stvaraju dojam o izrazitoj crkvenoslavenskoj pripadnosti teksta. To su za 3jd.: 9. *predret*, 22. *sejet* (?), 43. *izdast*, 46. *prostret*, 51. *svičet se*, 58. *prospet*, 63. *vpadat se*, 68. *zabludit*, 70. *prikl[u]čit/prikl[u]čit se*, 79. *[polo]žit*, 80. *[pomo]dlit*; za 3mn.: 23. *vednut*, 97. *budut*, dok je za ovu problematiku nerelevantna nepotpuno ispisana 42. glosa *prestu[pajut]*[272]. Izravni je morfološki crkvenoslavizam među potvrđenim oblicima 43. *izdast*. Što se tiče dočetka *-t* u 3. licu prezenta, Jagić (str. 34) kaže da je mogao biti u upotrebi i u staročeškom i u starocrkvenoslavenskom ("im Altböhmischen ebenso wie im Altkirchenslavischen gelebt haben"). Gebauer (Jagić, str. 38) kaže da su slični primjeri potvrđeni u već spominjanim stčeš. *Gregorijanskim glosama*, te razmišlja o tome je li to paleoslavizam ili češki arhaizam. Međutim, Moguš[273] taj dočetak navodi među najmarkantnijim jezičnim crtama istočne struje južnoslavenskoga prajezika (kojoj pripada i staroslavenski) za razliku od zapadne struje (slovenski, hrvatski i ostali jezici proizašli iz tzv. hrvatsko-srpskog dijasistema) bez toga dočetka. U hrvcrsl. normi taj je dočetak (naslijeđen iz stsl.) obvezatan, a postao je izrazita književnojezična odlika najstarijih hrvatskih tekstova na narodnom jeziku, te se kao značajan morfostilem u njima zadržao nekoliko stoljeća. Na toj se osnovi on u RBG može promatrati kao hrvatski crkvenoslavizam prije negoli kao češki praslavenizam/arhaizam.

Od ostalih su prezentskih oblika u RBG potvrđeni 2jd.: 45. *veš* i 2mn.: 15. *poniža-te*[274], 56. *ne možete*, 67. *ne ponizite/-žite* (?). Većina je potvrđenih prezentskih oblika od svršenih glagola, što znači da bi im upotrebna funkcija imala biti ili futurska ili

270 Vidi obradu glose.

271 Vidi: Malić 1989., 113.

272 U Vintra češ.: *přěstu<pujú>*.

273 Moguš 1971., 19–20.

274 Za graf. *ponizatte* Jagić (str. 6) pretpostavlja da je pogr. umj. *ponizaſte* (= *ponižaste*)), ali se Gebauer (Jagić, str. 40) s time ne slaže. Vintr. (str. 85) glosu čita *ponizaite* i transkribira *poniža<s>te*.

ona relativne sadašnjosti u zavisnim rečenicama. Iz latinskoga konteksta, koji nam tek djelomično pomaže u razumijevanju zabilježenih glosa, futursko se značenje donekle može razabrati u glosama 43. *prostret*, 58. *prospet* i 97. *budut*, a relativna sadašnjost u glosama 67. *da ne ponizite/-žite*, 68. *zabludit*, 70. *i ače prikl[u]čit/prikl[u]čit se*, te u nepotpunim glosama 79. *[polo]žit* i 80. *[pomo]dlit.*

Prošlost se izriče aoristom i imperfektom, za perfekt nema potvrda, a samo je jedna za pluskvamperfekt. Potvrde za aorist: 3jd. 33. *proda*, 34. *kupit* (s crsl. prezentskim dočetkom *-t*, o čemu vidi u obradi glose), 73. *zbližni*, 104. *rozvrati* (s češ. prefiksom), 120.–121. *pousti v(el) ubedi*; 2mn. 53. *znaste*; 3mn. 122. *pristaše*; za imperfekt: 3jd. 39. *metaše se*, 3mn. 20. *stahu*; za pluskvamperfekt: 3mn. 88. *vlovili biše.*

Za imperativ samo je jedna potvrda: 3jd. (= 2jd.) 74. *ne rozlučaj* (s češ. prefiksom). Jedna je potvrda i za kondicional: 1mn. 92. *ne bihom (?) bili* (crsl., event. stčeš. *bichomy/bichmy*).

Za infinitiv samo su dvije sigurne potvrde: 52. *osuditi* i 112. *ukrotiti/vkrotiti* uz problematično Vintrovo (str. 99) češko razrješenje glose103a: *i <bezpe>čity?*.

Jagić (str. 8) 22. glosu (za koju kaže da je ispisana iznad lat. infinitiva *seminare*) čita *ſet* i tumači kao stari slavenski supin, što preuzima i Vintr (str. 87), te transkribira *sět*. Međutim, glosa je ispisana iznad lat. *seminat*, pričem je vjerojatnija grafija *ſ^{e}et* (= *sejet*, 3jd. prez.).

Od participnih oblika potvrđeni su, osim već u pluskvamperfektu i kondicionalu navedenih ptc. pret. akt. II. *vlovili*, *bili*, još i ptc. pret. akt. I. u glosama 83.<–84.> *smotrše*[275], 86. *izml[viv]še*, ptc. prez. 24., 26. *videče*, 25. *[sliše]če*, 64. *živ[u]čem/-[e]čem* (?)[276], te ptc. pas. ž. r. 11. *predrena* (već naveden među pridjevskim oblicima).

3. 3. 3. Iz rječotvorja i sintakse

Što se rječotvorja tiče, navest ćemo zastupljena tvorbena sredstva i načine[277], a na tvorbena ćemo značenja ukazati samo ako su relativno pouzdana. Tvorbena sredstva, osobito sufikse, često treba rekonstruirati budući da većina riječi zastupljenih u RBG ne dolazi u osnovnom obliku.

U **imenica** jedino je sigurno potvrđena sufiksalna tvorba. Među imeničkim tvorenicama upitan je eventualni sufiks ***-ec*** (< *-ьсь* – s refleksom poluglasa /e/) u 35. glosi, s nečitljivim osnovnim dijelom riječi, što ga Jagić (str. 11) čita kao *ſinetz* (tj. *sinec*), možda i *ſenetz* (za stčeš. *sienec*). U ovdašnjem razrješavanju glosa kao vjerojatniju pretpostavljamo riječ: *[*trn]ec (?)*, u kojoj osnova nije čitljiva, ali se jasno razabire upravo dočetak *-ec* (graf. *...etz* s <tz> = /c/). Kako riječ *trnec* može biti i mađarskoga postanja,

275 U Jagića (str. 23) pretpostavljeni bohemizam *sъmocrь že* (< stsl. *sъmotrь že*); prema njemu i u Vintra (str. 96): *s^{i}mocr že*. Vintr navodi iz kanonskih stsl. spomenika: *vъzьrěvъ že*. Za naše čitanje *smotrše* (pa otud i jedna glosa umj. dvije, premda bi bilo moguće i *smotr že*) – v. obradu glose.

276 Za vjerojatniji oblik *živučem* nego *živečem* vidi obradu glose.

277 Tvorbeno je nazivlje preuzeto iz HG 1997.

dočetno *-ec* i ne mora biti sufiks[278]. Za imenicu potvrđenu u Djd. 32. *kupcu* ipak radije pretpostavljamo tvorbeni sufiks *-ǝc* (< *-ьcь* – s najvjerojatnijim za RBG refleksom poluglasa *šva*, što ga bilježimo *ǝ*): *kupǝc*. Slijede sufiksi za tvorbu apstraktnih imenica: ***-ota***: 85. *rugota* (riječ potvrđena u st. Amn. *rugoti* < *rǫgoty*), pa onda vjerojatno i nepotpuno ispisana 91. *nečist[ota]* (u pretpostavljenom st. Gjd. *nečist[oti]* < *[oty]* – graf. *necizt[oti]* ?); zatim ***-ost***: 50. *tihost*; ***-stvo***: 90. *nudoimstvo*[279], te uz pravopisno polovično registriranu glasovnu promjenu na morfemskoj granici: 78. *žestočtvo* (< *žestočьstvo*) (potvrđeno u Gjd. *ot žestočtva*). Za sufiks ***-je***, vrlo frekventan u srednjovjekovnoj tvorbi apstraktnih imenica, ovdje se mogu tek pretpostaviti dvije nedovoljno pouzdane potvrde: 54. *zn[amenje ?]* i 93. *omražen[j]e/omrazen[j]e* (graf. vjer. pogr. *omrazene*). Još su potvrđeni sufiksi: ***-išče*** (za oznaku mjesta): 111. *počivališče*; ***-teļ/-tel*** (za oznaku vršitelja radnje): 118. *useknuteļ/-tel* (?). Sasvim je nepouzdana eventualna sraslička tvorba 110. *poduha* (prije parafraza *pod uha ?*). Ovdje nikako ne dolazi u obzir sufiksalna tvorba[280], jer se sufiksi tvorbeno ne vežu s prijedlozima; rusko i staročeško *poduška*, što ih spominje Jagić, drugi je tvorbeni model, tj. prefiksalno-sufiksalna tvorba: *pod-* + *-uh(o)-* + *-ьka*.

U **pridjeva** također preteže sufiksalna tvorba. Kako nijedan pridjev nije potvrđen u osnovnom obliku, sufikse izvodimo iz kosih padeža. Najčešći je pridjevski tvorbeni sufiks ***-ən*** (< *-ьnъ*, tj. kao i u imenica s najvjerojatnijim za RBG refleksom poluglasa *šva*): 44. *bludnu* → **bludən* (< *blǫdьnъ*), 38. *bolne* → **bolən* (< *bolьnъ*), 16. *nevinnago* → **nevinnən* (< *nevinьnъ*), 18. *prazne* → **prazən* (< *prazdьnъ*), 3. *tesna* → **tesən* (< *těskъnъ/těsьnъ*). U tu se skupinu uklapa i odnosni pridjev tvoren sufiksom ***-əni*** (< *-ьni*): 55. *vremennih* → **vremenni* (< *vremenьnyi*; opisni bi pridjev od iste osnove glasio **vremennən*). Potvrđena su još dva pojedinačna pridjevska sufiksa – ***-an***: 1. *prostrana* → **prostran* (< *prostranъ*) i (odavno neproduktivan) ***-ok***: 4. *žestoki* → **žestok* (< *žestokъ*). Prefiksalna pridjevska tvorba potvrđena je u 47. glosi: *neumvenama* → **neumven* (< *neumъvenъ*[281]): negacija *ne-* + stsl. ptc. pas. *-umven* (< *umъvenъ*).

Popriloženjem srednjeg roda pridjeva nastali su **prilozi**: 62. *če[s]to*, 102. *jako*, 114. *pravo* i bohemizam 81. *nelacno* (*ne lacno ?*), popriloženjem komparativa: 82. *ləže*, a popriloženjem komparativa od supletivne osnove 10., 114. *gore*. Prilozi kao 48. *prav* i 116. *rad* u suvremenim se tvorbenim priručnicima ne navode, a ovo nije prigoda za razmatranje radi li se o popriloženju muškog roda pridjeva ili o sufiksalnoj tvorbi (sufiks *-Ø* < *-ъ*); prefiksalna je tvorba priloga 37. *vkup*.

U glosama su najzastupljeniji **glagoli**, prema tome i glagolske tvorenice. Perfektivizacijom (prefiksacijom) nesvršenih glagola nastaju svršeni: 86. *izml[vi]ti*[282],

278 O tome u odjeljku 3. 3. 1. 1.

279 Složeno-sufiksalna tvorenica – za leksički sastav vidi obradu glose.

280 Vidi: Skok, ER III s. v. *-uh* (neproduktivan i rijedak sufiks).

281 Vidi: LP s. v. *neumъvenъ*.

282 U ovom se odjeljku glagoli navode u infinitivu bez obzira na gramatički oblik u kojem su potvrđeni.

52. *osuditi*, 80. *[pomo]dliti*, 11. *predreti*, 46. *prostreti*, 83. *smotriti*, 112. *ukrotiti/vkrotiti*, 87. *vloviti*, 68. *zabluditi*, 73. *zbližniti*, te glagoli koji po suvremenim kriterijima ne bi pripadali u ovu skupinu, ali za starije su im razdoblje potvrđeni osnovni nesvršeni glagoli od kojih su prefiksacijom postali: 79. *[polo]žiti*[283], 67. *poniziti/-žiti*[284], 70. *prikl[u]-čiti/prikl[u]čiti se*[285], te (crsl.) 120. *poustiti*[286] i 121. *ubediti*[287]. Po tvorbenom modelu u ovu se skupinu može uvrstiti i 104. *rozvratiti* (glasovna razlika *roz-/raz-* nije tvorbeno relevantna), koji se čitav može tumačiti kao bohemizam (kao što čini Jagić i, slijedeći njega, Vintr)[288]. Alomorfizacijom osnove (*sip-/su-* prema *sipati*) nastao je 58. *prosuti*. Prefiksacijom svršenih glagola s promjenom značenja nastaju: 43. *izdati*, 33. *prodati*, 122. *pristati*. Imperfektivizacijom (sufiksacijom) nastaju od svršenih nesvršeni glagoli: 15. *ponižati*, 42. *prestu[pati]*, 74. *rozlučati* (s češkim prefiksom), te alomorfizacijom osnove (*pas-/pad-* prema *pasti*) 63. *vpadati se*. Sufiksacijom od imeničkih osnova nastaju: 51. *svitati*[289], 45. *vedeti*[290], 24., 26., 27. *videti*[291].

Kao što se može i pretpostaviti, RBG pružaju najmanje potvrda za sintaktičku problematiku. Ipak, već od prve četiri glose dvije sugeriraju pomisao na jednu kajkavsku sintaktičku crtu. Naime u 2. glosi *dlgi* (uz pretpostavljeno: *put* – prema lat. *spatiosa via*) i u 4. *žestoki* (također uz pretpostavljeno: *put*, premda značenjski neusklađeno – prema lat. *arta via*) pridjevi su u određenom obliku, a prema lat. kontekstu u funkciji su imenskoga predikata. Određeni oblik pridjeva u imenskom predikatu kajkavska je sintaktička značajka. Ovim dvama primjerima pridružuje se i treći s određenim oblikom pridjeva *mladi* u navedenoj funkciji u 99. glosi. Budući da se prema lat. *ramus eius tener fuerit* u slavenskim prijevodima za lat. *ramus* nalazi imenica ž. ili sr. r. (stsl. *věja*, hrvglag. *větvie*, sthrv. *mladica, grana mladna/mekahna*, stčeš. *ratolesť, ratoleſle*), ne

283 Za osnovni glagol *ložiti* v. AR VI pod *1. a.*: "u najširemu smislu, stavļati, postavļati".

284 Za osnovni glagol *niziti* vidi u AR VIII: "isto što ponizivati" s potvrdama iz Kolunića, Zoranića i Martića.

285 Za osnovni glagol vidi AR V s. v. *1. kļučiti*, gdje se za refleksivni glagol navodi potvrda iz Bc hrv. "kļučim se 'curvesco'", te iz Voltiggija "incurvarsi, rannicchiarsi".

286 Osnovni glagol *ustiti* potvrđen je u LP sa značenjem "incitare", ali i u AR XX iz Bc hrv. s. v. *dražim* s nešto drukčijim značenjem: "ustim, naustivam psa, človeka etc.", iz Jambr. s. v. *incito* sa značenjem "nadhustujem, podhustujem ... hustim"; u AR-u se navodi i Stullijev rječnik, dok je književni primjer samo iz srpcrsl. pisca Domentijana.

287 Osnovni glagol *běditi* potvrđen je u LP sa značenjem "cogere; incitare; commonefacere; interrogare; pugnare", ali i u AR I s. v. *bijediti* pod *1. a.* "navaļivati na koga da što učini" s potvrdama iz srpcrsl. pisaca Domentijana i Danila.

288 Vidi obradu glose.

289 V. u AR XVII *svit* "svitaće, osvit" s napomenom da dolazi u ukr., češ., polj. i slov. i s hrv. potvrdama iz Vrančićeva rječnika, Sasina i *Aleksandride*.

290 U AR-u XXI od osnove *věd-* potvrđena samo imenica *vjeda* ("bit će vještica ili vila"), ali u LP potvrđena je imenica *vědь* f. sa značenjima "scientia; opinio; doctrina".

291 V. u AR XX imenicu *1. vid* m. s njezinim brojnim podznačenjima i potvrdama, a s. v. *2. vid* f. dolazi i u ž. r., ali to je najvjerojatnije književna tvorba (Marulić i dr.).

odgovara joj m. r. pridjeva *mladi*. Stoga se moramo složiti s Jagićem da se prijevodom *mladi* glosator izravno poveo za rodom lat. pridjeva *tener*, iznad kojega je zapisan. Ali bez obzira na to neslaganje u rodu s pretpostavljenom (slavenskom) imenicom, tu je i opet u pitanju određeni oblik pridjeva u imenskom predikatu (*tener fuerit* → *mladi /budet/*), a tri potvrde za jednu kajkavsku sintaktičku odliku dovoljno govore same za sebe o provenijenciji ovih glosa.

Za još jednu sintaktičku pojavu zasvjedočene su tri potvrde: sljedovi s (namjernim) veznikom *da* u glosama: 66.–67. *da ne ponizite/-žite* (?) prema lat. *ne condemnatis*; 87.–88. *da vlovili biše* prema lat. *ut caperent*; 95.(–96.) *tako da v blud* prema lat. *ita ut in errorem...* Premda Jagić konstatira da je veznik *da* stsl., a Gebauer u komentaru navedenih glosa (Jagić, str. 38) izričito kaže da veznik *da* nije češki, i Jagić i Vintr glose uzimaju kao crsl.-češ. Budući da je veznik *da* i stsl., i hrvcrsl., i općehrvatski i kajkavski, a glagoli (bez obzira na značenjsko slaganje/neslaganje s lat. izvornikom) i prijedložni izraz *v blud* što u navedenim glosama uz taj veznik dolaze pripadaju i općehrvatskom i kajkavskom leksičkom sustavu, skloni smo spomenute sintaktičke sklopove tumačiti kao lokalne kajkavske.

Ostale su sintaktičke crte koje možemo izlučiti iz RBG pojedinačne. Za prijevod *metaše se vlna[mi]* (o lađi) (prema lat. *navicula autem in medio mari iactabatur fluctibus*) u glosama 39.–40., unatoč tome što je glagol *metati (se)* 'bacati (se)' za lat. *iacere*, često i uz dopunu u instrumentalu, općehrvatski i posebno kajkavski leksem[292], utvrđeno je da se u danom biblijskom (pasivnom) kontekstu sintaktički naslanja na stčeš. prijevodnu tradiciju (npr. hrvglag. *valae se vlnami*, stčeš. *métaše sě vlnami, zmietaſe ſie wlnami*). Ali u ovom bismo se slučaju ipak radije odlučili za hrvcrsl. sintaktičku interpretaciju. U 74. glosi: *ne rozlučaj* (bez obzira na češ. prefiks, za razumijevanje nerelevantan, te vjerojatno automatski zapisan) upotrijebljeno je (na mjestu lat. konjunktiva *non separet* i stsl. indikativa s veznikom *da – da ne razlǫčajetъ*, odnosno hrvglag. *da ne razlučajet*) u sthrv. uobičajeno 3. lice jd. imperativa jednako 2. licu.[293] S obzirom na gramatički oblik glosa prije pripada starohrvatskom nego staročeškom sustavu. Oblik Gmn. *vremennih* u 55. glosi (uz pretpostavljeni Amn. *zn[amenja]* u službi pravoga objekta) prema lat. *signa autem temporum*, gdje se lat. imenički G *temporum* prevodi odnosnim pridjevom *vremennih*, očito slijedi hrvcrsl. (čakavski obilježenu) normu. 81. glosa: *ne lacno/nelacno*, za koju je utvrđeno da je i glasovno i leksički stčeš., češka je i sintaktički kao prijevod lat. *difficile*, tj. umjesto izravnoga hrv. prijevoda (npr. *teško, mučno...*) zabilježeno je češ. tumačenje s negacijom (*ne lacno* = 'ne/nije lako').

292 V. u obradi glosa.

293 Stčeš. primjeri, ako i jesu imperativni, imaju nastavak *-i* (v. obradu glose).

3. 3. 4. Leksik

3. 3. 4. 1. Potvrđeni leksemi

Premda su u prethodnim odjeljcima razmotrene grafijske, pravopisne i gramatičke značajke što ih sadrže ove glose, glose su ipak u prvom redu leksičke potvrde. Već je rečeno da se broj potvrđenih leksema ne podudara s Jagićevim obrojčavanjem glosa, te je stoga i ovdje problematično obilježavanje mjesta njihove potvrđenosti. Primjerice, pod Jagićevim glosama 95.–97. ima zapravo sedam leksema: *tako da v blud / i ače budut*, pa je teško odlučiti kojim brojem pojedini od tih leksema treba obilježiti. U takvim slučajevima upitan broj glose navodimo u zagradi. Tako npr. uz *ače* i uz *i* aproksimativno navodimo broj glose (97.), dok za *budut* broj glose 97. uzimamo kao neupitan. Veznike, prijedloge i čestice Jagić najčešće ne broji kao zasebne glose. Tako veznik *i*, negaciju i povr. zamjenicu uz glagol ne broji kao zasebne glose, a čestice *bo, že* i prijedlog *ot* nekad broji, nekad ne broji. Drugi je problem nečitljivost pojedinih glosa, njihova nepotpuna ispisanost, pa i mogućnost dvojbene interpretacije grafije. Sve te potvrde jesu leksemi, ali nismo uvijek sigurni koji. Uvrštavamo ih u popis leksema, ali ih obilježavamo upitnikom, kao što upitnikom označavamo i njihovu gramatičku odrednicu jer je upitna i ona ako je upitan sam leksem. Na taj način dobivamo (u popisu) broj potvrđenih leksema (natuknica), makar i nepotpunih, a navođenjem glosa u kojima su potvrđene i broj njihovih pojavnica. Neispisani pretpostavljeni dio leksema stavljamo u uglate zagrade. U uglate zagrade stavljamo i nesigurno uspostavljene natuknice, ali ih unutar zagrada obilježavamo zvjezdicom i upitnikom. Tako uspostavljenih natuknica nema mnogo, ali one utječu na ukupan broj zastupljenih leksema. Npr. ako kao natuknicu usvojimo *[*jače ?]*, onda se broj potvrda pod *ače* i pod *i* smanjuje za jedan; ako kao natuknicu prihvatimo *[*poduha ?]*, imamo jedan leksem, a u pretpostavljenom prijedložnom izrazu *pod uha* dva: prijedlog *[pod ?]* i imenicu *[uho ?]*. Nije sasvim siguran kao leksem ni prijedlog *[ka ?]*. O značenjskim interpretacijama pojedinih glosa raspravljali smo u njihovoj obradi. One nisu uvijek ni jednoznačne ni sigurne, pa će i ovdje biti teško dati jednoznačno (pravo!) značenje navedenih leksema. Uz navedeno značenje u zagradi navodimo latinski adekvat uz koji su glose zapisane, bez obzira na podudarnost ili nepodudarnost značenja. Budući da smo uvjereni da se radi o najstarijem (dosad poznatom) hrvatskom latiničkom spomeniku (uz zapise hrvatskih apelativa i vlastitih imena unutar raznih latinskih isprava), pokušaj njegove leksičke obrade svakako ima svoje značenje u okvirima hrvatske povijesnojezične leksikografije.

3. 3. 4. 1. 1. Abecedni popis leksema

ače vez. *ako* (lat. *si, nisi*) – (69.), (94.), (97.), (103.) – v. i: *[*jače ?]*

[*[bezpe]čiti ?] nesvrš. češ. ? *činiti sigurnim, osiguravati* (lat. *et securos vos*) – 103a. *i [bezpe]čiti (?) vi*

biti svrš. i nesvrš. (lat. *esse*) – 88. *biše*, 92. *bihom (?) bili*, 97. *budut*

blud m. *zabluda, (po)greška, griješenje* (lat. *error*) – 96. *v blud*

bludən[294] prid. *koji (u vjeri) odstupa od pravoga puta; luta, bludi u mislima, osobito u smislu vjerske ispravnosti* (lat. *irritum*) – 44. *bludnu [zapoved]*[295]

bo pril. i čest. *dakle, zaista, pak, sad* (lat. *ergo, enim, autem, nam*) – (51.), (58.), 72., 76., 106., (108.) – usp. i *že*

bolən prid. (u im. funkc.) *nemoćan, bolestan*, tj. *nemoćnik, bolesnik* (lat. *languidus*) – 38. *bolne* (uz pretpostavljeno: *ńih* 'njihove' prema lat. *eorum*)

bura ž. *olujni sjeveroistični vjetar, oluja* (lat. *procella*) – 109.

često pril. *često* (lat. *saepe*) – 62. *če[s]to*

čto odn. i upit. zam. crsl. *što* (lat. *quid*) – 75. *čto bo*, 105. *čt[o]bo*

da vez. (lat. *ut*) – 66., 87., (95.), 117.

dl̥g[296] prid. *dug* (uz lat. *spatiosa via*) – 2. *dlgi [put]*

dva br. *dva, dvojica* (lat. *binos*) – 115.

gore pril. *gore, lošije* (lat. *peior, deterius*) – 10.–11. *i gore predrena [budet]*, 114. *nə gore* (uz lat. *sed magis deterius habebat*)

gr̥st ž. *šaka*; pren. *onoliko koliko se može držati u grsti, šaci* (lat. *satis* 'hebr. mjerna posuda') – 30. *grstî* [uz pretpostavljeno: *tri* prema lat. *satis tribus*]

i vez. (lat. *et*) – 2., 4., 10., 33., 34., 68., 85., 94., 104., 116., 122.; *i ače* (4x) v. pod *ače*

ili vez. (lat. *aut*) – 59.

izdati svrš. hrvcrsl. *dati, podati; predajom u čije ruke izdati* (ne odgovara lat. *prodesse* 'koristiti') – 43. *izdast*

izml̥[vi]ti svrš. stsl./crsl. *izgovoriti* (nema adekvata u lat. kontekstu) – 86. *izml[viv]še (rugoti)*

iže odn. zam. crsl. *koji* (lat. *qui*) – 21.–22. *iže sejet* (?), 36.–37. *iže vkup...*

[*jače ?] vez. isto što *ače* (lat. *si*); možda prije: *i ače* – 103.

jako pril. crsl. *kao, kao što* (lat. *quoniam*) – 102.

[ježe ?] – v. *[*ože/ježe ?]*

[ka ?] prij. – 28. *[ka ?] kvasu*

kotori zam. prid. crsl. *koji, kakav* (lat. *qui*) – 60. *kotoro* [prema Jagiću uz pretpostavljenu crsl. imenicu sr. r. *proměněnie* za lat. *commutatio*]

kupəc m. *trgovac* (lat. *negotiator*) – 32. *kupcu*

kupiti svrš. *kupiti* (lat. *emere*) – 34. *kupit*

kvas m. *kvas* (lat. *fermentum*) – 28. *[ka ?] kvasu*

lacno pril. stčeš. *lako*, uz negaciju: *teško* (lat. *difficile*) – 81. *ne lacno [nelacno ?]*

---

294 Kako smo za refleks jakoga poluglasa u ovim glosama utvrdili kao najvjerojatniji /ə/, njega navodimo u natukničkim oblicima u kojima se pojavljuje (npr. u Njd. m. r. pridjeva).

295 U primjerima se u uglatim zagradama donose dopune koje se razabiru iz konteksta (lat. ili hrv.), a u oblim zagradama one što postoje u tekstu glosa.

296 Slogotvorne likvide u natuknicama obilježavamo kružićem.

ləže pril. komp. *lakše* (lat. *facilius*) – 82.
ļut prid. *bijesan, mahnit* (lat. *saevus*) – 5. *ļute [*Amn. *demone, djavle]*
metati se nesvrš. *bacati se* (lat. *iacere*) – 39. *metaše se vlna[mi]*
mlad prid. *mlad, nježan, tanak* (lat. *tener*) – 99. *mladi [budet]*
moči nesvrš. *moći, biti u stanju* (lat. *posse*) – 56. *ne možete (osuditi)*
muka ž. *brašno* (lat. *farina*) – 29. *v muke*
na prij. s A (lat. *ad*) – 107. *na se bo*
nə vez. (< *nъ*) *nego* (lat. *sed*) – 113. *nə gore*
ne čest. – 17., 56., 67., 74., 81., 92.
[n]ebo (?) vez. crsl. *jer, naime* (lat. *nam*) – 61.–63. *[n]ebo če[s]to vpadat se*
nečist[ota] (?) ž. crsl. *nečistoća* (lat. *spurcitia*) – 91. *nečist[oti] (?)*
[nelacno] (?) – v. *lacno*
neumven prid. (od ptc. pas.) crsl. *neumiven, neopran* (lat. *non lotis*) – 47. *neumvenama [rukama]*
nevinnən prid. crsl. *nedužan* (lat. *innocentes*) – 16. *nevinnago*
nov prid. *nov* (lat. *rudis* 'sirov') – 8. *nove* (*plene*)
nudoimstvo sr. hrvcrsl. *grabež, otimačina*, pren. *ono što je oteto* (lat. *rapina*) – 90. *nudoimstva*
omražen[j]e/omrazen[j]e (?) sr. *ono što je mrsko, gnjusno, ogavno* (lat. *abominatio*) – 93.
on lič. zam. za 3. l. m. r. – 89. *vlovili biše i* (crsl. Ajd. m. r. – 'ga', lat. *eum*)
osuditi svrš. hrv.-češ. (?) *rasuditi, razlučiti, razlikovati* (lat. *diiudicare*) – 52. *osuditi* (*znate zn[amenja] vremennih*)
ot prij. s G crsl. *od* – 19., 49., 57., 77.
****ože/ježe (?)*** odn. zam. crsl. *što* (lat. *quod*) – 71.
plat m. stsl. (prasl.?) *zakrpa* (lat. *commissura*) – 6. *plata* (*[ot] plene nove*)
plena ž. *komad tkanine, sukna* (lat. *pannus*) – 7. *plene* v. *plat*
počivališče sr. *obitavalište* (lat. *domicilium*) – 111.
[pod ?] prij. s A. – 110. *pod uha (?)* – v. *[*poduha (?)]*
[*poduha ?/ pod uha ?] ž. (?) ili prijedl. izraz (?) *jastuk, uzglavlje; ono što se pri spavanju stavlja pod uši* (lat. *cervical*) – 110.
[polo]žiti (?) svrš. *postaviti, staviti na* (lat. *imponere*) – 79. *[polo]žit (?)*
[pomo]dliti (?) svrš. *pomoliti (se)* (lat. *orare*) – 80. *[pomo]dlit (?)*
poniziti/-žiti (?) svrš. *prezreti* (lat. *contemnere*) – 66.–67. *da ne ponizite/-žite (?)...* (lat. *ne contemnatis unum ex his*)
ponižati nesvrš. *ponizivati* (lat. *condemnare*) – 15. *ponižate* (*nevinnago*) (lat. *nunquam condemnassetis innocentes*)

poustiti svrš. stsl./crsl. i hrvcrsl. *narediti, prisiliti, natjerati* (lat. *cogere*) – 120. *pousti v(el) ubedi* – usp. i *ubediti*

prav pril. hrvcrsl./kajk. *doista, uistinu, zaista* (lat. *etiam*) – 48.

pravo pril. (graf. *brauo* !) *doista, zaista* (lat. *verumtamen (dico vobis)*) – 14.

prazən prid. *isprazan, tašt* (lat. *otiosus*) – 18. *prazne* (uz pretpostavljeno: mn. *riječi* ili češ. jd. *slovo*)

predreti svrš. *razderati, poderati* (lat. *tollere*) – 9. *predret*, 11. *i gore predrena* [*budet*]

prestu[pati] (?) nesvrš. *kršiti, prestupati, ne pridržavati se čega* (lat. *transgredire*) – 42. *prestu[pajut] (?)*

preti se, *-im se* nesvrš. hrvcrsl. ili sthrv. *prepirati se* (lat. *contendere*) – 17. *ne prit se* (lat. *non contendet*)

prikl[u]čiti se/prikl[u]čiti se (?) svrš. crsl. *dogoditi se, desiti se* (lat. *contigere*) – 70. *i ače prikl[u]čit/prikl[u]čit se*

pristati svrš. *stići u luku, pristati lađom uz obalu* (lat. *applicare*) – 122. *i pristaše onde*

prodati svrš. *prodati* (lat. *vendere*) – 33. *proda*

prostran prid. stsl. *širok* (lat. *latus*) – 1. *prostrana* [uz pretpostavljeno: *vrata* – lat. *lata porta*]

prostreti svrš. *pružiti* (ne odgovara lat. *praestare*) – 46. *prostret* [*ruku*?]

prosuti svrš. *izgubiti* (lat. *perdere*) – 58. *prospet* [*dušu svoju*] (lat. *perdiderit animam suam*)

rad pril. *rado, drage volje* (lat. *libenter*) – 116.

rozlučati nesvrš. češ.-hrv. *rastavljati, razdvajati, razlučivati* (lat. *separare*) – 74. *ne rozlučaj*

rozvratiti svrš. češ.-stsl./crsl. *protresti, rastrgnuti, satrti* (lat. *discerpere*) – 104. *i rozvrati* [uz subjekt: nečisti duh; objekt: opsjednuti – lat. *et discerpens eum spiritus immundus*]

rugota ž. *pogrda, psovka* (lat. *contumelia*) – 85. *rugoti* (*izml[viv]še*)

sə zam. crsl. i sthrv. (< *sь*)[297] *ovaj, taj* (lat. *hic*) – 107. *na se bo* – usp. i *to* pod *tə*

sənəm/sańəm (?) m. *skupina, društvo(pri jelu)* (lat. *contubernium*); – 119. *sənmom/ sańmom* (Ijd. u pril. funkciji) *u skupinama*

se povr. zam. (samo uz povr. glagole) – 17. *ne prit se*, 39. *metaše se*, 51. *svičet se*, 63. *vpadat se*, 70. *prikl[u]čit/prikl[u]čit se*

sejati nesvrš. *sijati* (lat. *seminare*) – 22. *sejet (?)* (lat. *qui seminat*)

sever m. *sjever, sjeverna strana* (ne odgovara lat. *auster*[298]) – 19. *ot severa* (uz lat. *Regina austri*)

---

297 M. r. *sь* > *sə* > *sa* > *saj*; sr. r. *se*; ž. r. stsl. *si*, sthrv. *sa*.

298 V. obradu glose.

[sliša]ti (?) nesvrš. *slušati* (lat. *audire*) – 25. *[sliše]če* (lat. *audientes*)
smotriti svrš. stsl./crsl. *pogledati, uprti pogled* (lat. *aspicere*) – 83.<–84.> *smotrše*[299]
srede ž. pl. *mrvice od kruha* (lat. *mica* 'mrvica') – 49. *ot sred*
stati nesvrš. *stajati* (lat. *stare*) – 20. *stahu*
svitati se nesvrš. hrvcrsl. *sjati se, rumenjeti se (?)* (lat. *rutilare*) – 51. *svičet bo se*
tako pril. (lat. *ita*) – 95. *tako da v blud*
tə zam. (< *tъ*)[300] *taj* (lat. *ille*) – 100. *to že* – usp. i *se* pod *sə*
tesən prid. *uzak* (lat. *angustus*) – 3. *tesna* [*vrata* – lat. *angusta porta*]
ti lič. zam. za 2. l. jd. (lat. *tu*) – 57. *ot tebe (?)* (lat. *a te*)
tihost ž. *vedrina, lijepo (tiho) vrijeme* (lat. *serenitas*) – 50.
[*trn]ec ? m. mađ. slav. podrijetla (?) *predvorje* (lat. *triclinium*) – 35.
ubediti svrš. stsl./crsl. isto što *poustiti* – 121. *pousti v(el) ubedi* – v. *poustiti*
[uho ?] sr. *uho* – 110. *pod uha (?)* (lat. *cervical*) – v. i *[*poduha ? / pod uha?]*
ukrotiti/vkrotiti (?) svrš. *ukrotiti, savladati, nadvladati* (lat. *domare*) – 112.
useknutel/-teļ (?) m. crsl. *krvnik, dželat* (lat. *spiculator*) – 118.
v prij. s A i L *u* (lat. *in*) – 96. *v blud* (lat. *in errorem*); 98. *v ne[...]* (lat. *in penetralibus*)
vedeti nesvrš. hrvcrsl. *znati* (lat. *scire*) – 45. *veš* – usp. i *znati*
vednuti nesvrš. *venuti* (lat. *aestuare*) – 23. *vednut*
vi lič. zam. za 2. l. mn. (lat. *vos*) – 103a. *vi*[301] (st. A < *vy*)
videti svrš. *vidjeti* (lat. *videre*) – 24., 26. *videče*, 27. *vidi[te ?]*
vkup pril. stsl./hrvcrsl. *skupa, zajedno* (lat. *pariter*) – 37.
vļna ž. crsl. *val* (lat. *fluctus*) – 40. *vlna[mi ?]*
vloviti svrš. *uloviti* (lat. *capere*) – 87. *vlovili biše*
vpadati se nesvrš. hrvcrsl. *padati, upadati u što* (lat. *cadere*) – 63. *vpadat se*
vremenni prid. crsl. i sthrv. *koji se odnosi na vrijeme, vremenski* (lat. *tempus*) – 55. *zn[amenja ?] vremennih* (lat. *signa ... temporum*)
vsku pril. hrvcrsl. *zašto* (lat. *quare*) – 41. *vsku* [*učenici tvoji*] *prestu[pajut]* (lat. *quare discipuli tui transgrediuntur...*)
zabluditi svrš. *zalutati* (lat. *erravere*) – 68. *i zabludit* [*ovca*]
zbližniti svrš. (kajk.?) *združiti, sjediniti* (lat. *conjungere*) – 73. *zbližni* (lat. *Quod ergo Deus coniunxit*)
zn[amenje]/zn[amen] (?) sr. ?/m. ? *znamen, znak* (lat. *signum*) – 54. *zn[...] vremennih* – usp. i *vremenni*
znati nesvrš. *znati* (lat. *nosere*) – 53. *osuditi znate* – usp. i *vedeti*

---

299 Ptc. pret. akt. I. – Jagić: *smotr že*; Vintr: *s*^{i}*mocr že.*
300 *tъ* > *tə* > *ta* > *taj*.
301 Vintr (str. 99): *vy*.

že pril. i čest. crsl. *zaista; odmah* (lat. *autem; protinus*) – 13., 47., 65., 101., 117.[302] – usp. i *bo*

žestočtvo sr. crsl. *nemilosrdnost, okrutnost, tvrdokornost srca* (lat. *duritia*) – 78. *ot žestočtva*

žestok prid. stsl. ? (ne odgovara lat. *artus*) – 4. *žestoki* (uz pretpostavljeno: *put*; pogr. za lat. *arta via*)

žetva ž. *žetva* (lat. *messis*) – 12.–13. *žetva že*

****žiti/živeti (?)*** nesvrš. *živjeti, bivati, nalaziti se, skupiti se* (lat. *conversari*) – 64. *živ[u]-čem/-[e]čem (?)* (poimeničeni ptc. prez.; za lat. *conversantibus*)

3. 3. 4. 1. 2. Zaključci o leksemima

U našem popisu leksema ima 115 uspostavljenih natuknica. One se zasnivaju na čitanju glosa provedenu u ovome radu. Već je rečeno da broj ovdje navedenih natuknica nije istovremeno i broj potvrđenih leksema u RBG, budući da nesigurna čitanja i nesigurne interpretacije određene grafije onemogućavaju točno utvrđivanje njihova brojčanog stanja. Stoga su neke od navedenih natuknica uvjetno uspostavljene. Uz već spomenute nesigurno uspostavljene natuknice *[*jače ?]* i *[*poduha ?/ pod uha ?]*, te ne posve siguran kao upotrijebljeni leksem prijedlog *[ka ?]*, posve je upitna i natuknica *[*[bezpe]čiti ?]*, preuzeta iz Vintrove glose 103a., uspostavljene na osnovi grafije *iciti ui* i lat. teksta *et securos vos faciemus* (u njegovu čitanju u češkoj interpretaciji: *i <bezpe>čity vy*), na čemu se Jagić nije zaustavljao. U obradi glose utvrđeno je da se grafija *iciti* ne može jednoznačno interpretirati, dok grafiju *ui* za lat. *vos* najvjerojatnije treba uzeti kao stari A lične zamjenice za 2. lice množine *vi* (< *vy*), prisutan i u hrvcrsl. i u sthrv. tekstovima, pa je ovdje uspostavljena neupitna zamjenička natuknica *vi*, dok veznik *i* iz Vintrove interpretacije glose 103a. nije uzet u obzir. Kao neupitna uspostavljena je (prema Jagićevu čitanju 57. glose) i natuknica lične zamjenice *ti* za 2. lice jednine (unatoč gotovo nikakvoj vidljivosti/čitljivosti na snimci) budući da je Jagićevo čitanje u danom kontekstu najlogičnije. Kao upitna označena je natuknica *[*trn]ec ?* iz 35. glose, s nedovoljno jasnom grafijom osnovnoga dijela riječi, ali s logičnijim čitanjem od Jagićeva *finetz* (kao Gmn. od *fintza* za češ. *síňca, síňce*) ili *fenetz* i Vintrova *finecz* za češ. *si<e>nec*. Nasuprot ovoj natuknici kao neupitna uspostavljena je natuknica *gŗst* ž. iz 30. glose na osnovi najvjerojatnije grafije *grztu* (dva *i* bez točke) za Gjd. *grstî* (< *grъstь*) (uz pretpostavljeno *tri*) za razliku od Jagićeva nagađanja, koji grafiju čita *grztri*, te glosu razrješava kao kraćeno *gr(nt)ze tri* (= *gr(n)ce tri* s nepotpuno ispisanim grafemom <tz> = /c/) za lat. *satis tribus*. Vintr grafiju čita *grztu* (tj. s *u*) i razrješava kao češ. *grztú*. Spomenuti prijedlog *[ka]* iz 28. glose *[ka ?] kvasu* prema Jagiću, a prema njemu i po Vintru, ne postoji budući da Jagić *ca* tumači kao pisarsku pogrešku umj. *cua* (= *kva* u *kvasu*), koje da je izbrisano. Ovdje je natuknica ipak uspostavljena

302 Broj ovdje potvrđenih glosa za česticu/prilog *že* ne podudara se s Vintrovim čitanjem orig. grafije *ze*. U njega je u 63. glosi *upadát že*, ovdje: *vpadat se*.

na osnovi snimke, na kojoj je <c> = /k/ sasvim jasno, dok je <a> ponešto umrljano, kao potezom prstom, ali ništa nije izbrisano. Za 71. glosu uspostavljena je na osnovi nesigurne interpretacije (mogućnost postojanja lokalnog zamjeničkog oblika *ože*, kako je zapisano, ili pogr. umj. *eže = ježe*) upitna natuknica *[*ože/ježe ?]*, na koju *[ježe ?]* u popisu samo upućuje, pa ona ne ulazi u konačni zbroj.

Ako iz ukupnoga broja od 115 natuknica izdvojimo kao leksički neuvjerljive *[*[bezpe]čiti ?]*, *[*jače ?]* i *[*poduha ?]*, te s druge strane *[ježe ?]*, koja samo upućuje na *[*ože/ježe ?]*, i *[nelacno ?]*, koja upućuje na *lacno*, ostaje nam broj od 110 natuknica, odnosno sigurno potvrđenih leksema. Od toga je broja sigurnih (nerekonstruiranih) leksema 94, leksema s mogućim dvojnim čitanjem 8 (*omražen[j]e/omrazen[j]e, *ože/ježe ?, poniziti/-žiti, prikl[u]čiti/prikl[u]čiti se (?)*[303], *sənəm/sə́nəm, ukrotiti/vkrotiti, useknutel/-telʲ* te nepotvrđeni infinitiv **žiti/živeti*), a rekonstruiranih je leksema (s bilo kojim rekonstruiranim dijelom) 9 (*izmlʲ[vi]ti, [n]ebo, nečist[ota], [polo]žiti, [pomo]dliti, prestu[pati], [sliša]ti, [*trn]ec (?), zn[amenje ?]/zn[amen ?]*). U tu skupinu ne ubrajamo posve sigurno rekonstruiranu 62. glosu *često* s pogr. graf. *ceto*. Samo u prvoj skupini (sigurni leksemi) pojedini leksemi imaju po više pojavnica, i to uglavnom slabe riječi: veznici, prilozi/čestice, zamjenice: *ače* (4x), *bo* (6x), *čto* (2x), *da* (4x), *gore* (2x), *i* (15x), *iže* (2x), *ne* (6x), *ot* (4x), *se* (5x), *v* (2x), *že* (5x) – ukupno 62 pojavnice. Od slabih riječi samo po jednu pojavnicu imaju: *često, dva, ili, jako, ka (?), lacno/nelacno (?), ləže, na, nə, [n]ebo, *ože/ježe (?), pod (?), prav, pravo, rad, tako, vsku* – ukupno 17 pojavnica. Sklonjive riječi (iz sve tri navedene skupine) rijetko dolaze u osnovnom obliku. To su: *bura, blud* (*v blud* – A = N), *osuditi, omražen[j]e/omrazen[j]e, počivališče, tihost, [*trn]ec (?), ukrotiti/vkrotiti, useknutel/-telʲ* i *žetva* – ukupno 10 pojavnica. Ostale sklonjive riječi dolaze u kojem kosom obliku (različnice), ali uglavnom samo s po jednom pojavnicom. Tako: *bludən – bludnu, bolən – bolne, dlg – dlgi, grst – grstî, izdati – izdast, izmlʲ[vi]ti – izml[viv]še, kotori – kotoro, kupəc – kupcu, kupiti – kupit, kvas – kvasu, lut – lute, metati se – metaše se, mlad – mladi, moči – ne možete, muka – v muke, nečist[ota] – nečist[oti], neumven – neumvenama, nevinnən – nevinnago, nov – nove, nudoimstvo – nudoimstva, on – i, plat – plata, plena – plene, [polo]žiti – [polo]žit, [pomo]dliti – [pomo]dlit, poniziti/-žiti – ponizite/-žite, ponižati – ponižate, poustiti – pousti, prazən – prazne, prestu[pati] – prestu[pajut], pristati – pristaše, prikl[u]čiti/prikl[u]čiti se – prikl[u]čit/prikl[u]čit se, preti se – ne prit se, prodati – proda, prostran – prostrana, prostreti – prostret, prosuti – prospet, rozlučati – ne rozlučaj, rozvratiti – rozvrati, rugota – rugoti, sə – na se, sənəm/sə́nəm – sənmom/sə́nmom, sejati – sejet (?), sever – ot severa, [sliša]ti – [sliše]če, smotriti – smotrše, srede – ot sred, stati – stahu, svitati se – svičet se, tesən – tesna, tə – to, ti – ot tebe, ubediti – ubedi, uho (?) – pod uha (?), vedeti – veš, vednuti – vednut, vlna – vlna[mi ?], vloviti – vlovili, vpadati se – vpadat se, vremenni – vremennih, zabluditi – zabludit, zbližniti – zbližni, znati – znate, žestočtvo – ot žestočtva, žestok – žestoki, *žiti/živeti (?) – živ[u]čem/-[e]čem (?)* – ukupno 66 pojavnica/različnica. Samo rijetki glagoli imaju po više različnica, ali samo s po

303 Izostavljeno *u* treba tretirati kao pisarsku pogrešku, kao i izostavljeno *s* u *če[s]to*.

jednom pojavnicom. Tako: *biti*: *biše, bihom (?) bili, budut*; *predreti*: *predret, predrena*; *videti*: *videče* (2x), *vidi[te ?]* – ukupno 9 pojavnica/različnica. Navedeni primjeri pokazuju da na broj od 110 natuknica / sigurno potvrđenih leksema dolaze ukupno 164 pojavnice sa 75 različnica.

U glosama koje su prvotno smatrane staročeškima nakon potanje raščlambe (glasovne, morfološke, tvorbene, značenjske) od bohemizama je ostalo malo. Od njih je najsigurniji prefiks *roz-* u leksemima *rozlučati* (74. *ne rozlučaj*) i *rozvratiti* (104. *rozvrati*), pri čemu se prva riječ osim prefiksom uklapa u općehrvatski (i kajkavski) gramatički i leksički sustav, dok drugu možemo uzeti kao leksički bohemizam, ali uz stsl./crsl. značenjski utjecaj (vidi obradu glosa). Siguran je leksički bohemizam pril. *lacno* (81. *ne lacno/nelacno*), a značenjski vjerojatno 52. *osuditi* ('rasuditi; razlučiti, razlikovati'). Očiti su leksički crkvenoslavizmi u RBG prije upotrijebljeni kao hrvatski crkvenoslavizmi nego kao staroslavenizmi: *prikl̨[u]čiti/prikl[u]čiti se* (70. *prikl̨[u]čit/prikl[u]čit se*), *žestočtvo* (78. *ot žestočtva*), *smotriti* (83. *smotrše*[304]), *izml̨[vi]ti* (86. *izml[viv]še*) uz dva crsl. kontaktna sinonima *poustiti* i *ubediti* (120.–121. *pousti (ve)l ubedi*), a značenjski ovamo pripada i *izdati* ('dati, podati' – 43. *izdast*). Riječ *nudoimstvo* (90. *nudoimstva*), dosad čini se nepotvrđena, očito je hrvatski crkvenoslavizam, napravljen (možda upravo za danu prigodu) po crsl. i hrv. tvorbenim pravilima. Leksičkih crkvenoslavizama dobro potvrđenih u crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije u ovim glosama ima nešto više. To su: *čto, iže, jako, kotori, [n]ebo, ot, ježe, vl̨na, vsku, že*, dok je zamjenica *sə* (sr. r. *se*), ovdje vjerojatno upotrijebljena kao crkvenoslavizam, inače bogato potvrđen starohrvatski leksem (u osnovnom obliku *sa* i *saj*[305]). Zanimljivo je primijetiti da su to dobrim dijelom tzv. slabe riječi (zamjenice, prilozi, prijedlozi) uz samo jednu imenicu (*vl̨na* 'val'). Kad izdvojimo ove inojezične primjese, od općehrvatskih i hrvatskokajkavskih (znači domaćih) leksema, odnosno onih koji se mogu i tako protumačiti, u ovim su glosama potvrđeni: *ače, biti, blud, bludən, bo, bolən, bura, često, da, dl̨g, dva, gore, gr̨st, i, ili, jako, ka (?), kupəc, kupiti, kvas, ləže, l̨ut, metati se, mlad, moči, muka, na, nə, ne, nečist[ota ?], neumven, nevinnən, nov, omražen[j]e/omrazen[j]e, on, plat, plena, počivališče, pod (?), [polo]žiti (?), [pomo]dliti (?), poniziti/-žiti, ponižati, prav, pravo, prazən, predreti, prestu[pati], pristati, preti se, prodati, prostran, prostreti, prosuti, rad, rugota, sənəm/sańəm, se, sejati, sever, [sliša]ti, srede, stati, svitati se, tako, tə, tesən, ti, tihost, uho (?), ukrotiti/vkrotiti, useknutel/-tel̨, v, vedeti, vednuti, videti, vkup, vloviti, vpadati se, vremenni, zabluditi, zbližniti, zn[amenje ?]/zn[amen ?], znati, žestok, žetva, žiti/živeti (?)*. Uvrstili smo u ovaj popis i sve na bilo koji način upitne lekseme, čiju smo upitnost već ranije raspravili. I leksemi

304 Jagić u glosama 83.<–84.> zbog (pogr.?) graf. *zimocrfe* drži da je stsl. ptc. *sъmoštrъ* dao stčeš. *sъmocrь* uz česticu *že*. Vintr (str. 96) graf. čita *zimocr fe* i transkrbira *s*^{i}*mocr že*. Za naše čitanje v. obradu glose.

305 Vidi: AR XIV s. v. *saj, sa, se* "pron. ovaj, taj; hic, iste" uz napomenu da u Njd. m. r. često dolazi u oblicima *sa* i *si*.

izdati i *osuditi*, okvalificirani kao značenjski crkvenoslavizam i bohemizam, po glasovnom sastavu i tvorbeno pripadaju hrvatskom jezičnom ustroju.

3. 3. 5. Pregled jezičnih značajki po jezičnoj/narječnoj pripadnosti

U glosama koje su u znanost ušle kao češko-crkvenoslavenske, a kasnije je, bar u hrvatskoj filologiji, sve više prevladavalo mišljenje da su hrvatske kajkavske provenijencije s određenim crkvenoslavenskim crtama, nastojat ćemo odrediti što je nakon grafijsko-jezične rašlambe ostalo u njima od čehizama/bohemizama, što su staroslavenizmi i hrvatski crkvenoslavizmi, što u njima ima općenito hrvatsko jezično obilježje, a što su kajkavske jezične crte.

3. 3. 5. 1. Češke jezične značajke

Da bismo odgovorili na pitanje što je od pouzdanih češkim jezičnih značajki nakon grafijske i jezične raščlambe ostalo u ovim glosama, možda je bolje ako prvo ukažemo na crte koje sigurno nisu češke. Najprije ćemo se zaustaviti na grafijskoj razini. Već je spomenuto kako je Jagić (str. 32–33), uspoređujući RBG sa staročeškim praškim *Gregorijanskim glosama* (za koje je u češkoj literaturi utvrđeno da su crkvenoslavensko-staročeška mješavina, što Jagić tvrdi i za RBG), konstatirao njihovu sličnost u jednostavnosti i djelomičnoj podudarnosti grafije, koja da je u RBG još jednostavnija nego u spomenutim praškim glosama. U RBG grafija je zaista jednostavna. Ako pretpostavimo starohrvatsku (i kajkavsku) pripadnost tih glosa, a ne staročešku, i jednoznačni i višeznačni grafemi odgovaraju onima što ih susrećemo u sthrv. latinici. U većini slučajeva grafem odgovara fonemu, osobito na samoglasničkoj razini. Tako: <a> = /a/, <e> = /e/ (primarno, od *jata* i od nazala *ę*), <o> = /o/, <u> = /u/ (primarno i od nazala *ǫ*), ali označava i suglasnik /v/; uz <u> i grafem <i> ima višeznačnu glasovnu vrijednost (primarni /i/ i /i/ od *jerija*, *poluglas* jaki i slabi, *jota*)[306]. Grafija za slogotvorne likvide djelomično se podudara s onom u nešto kasnijoj sthrv. latinici (od 14. st. dalje). Tako je za slogotvorni /r̥/ potvrđeno <r> (2x), što je dosta čest grafem za taj fonem u *Žićima svetih otaca* (prijepis s kraja 15. st. znatno starijega teksta).[307] Slogotvorni /l̥/ potvrđen je s grafijom <l>, <ell>, <ul>, pri čemu Jagić (str. 3) za 2. glosu *idellgi* (= *i dl̥gi*) kaže da je prije crkvenoslavenska (starohrvatska) nego staročeška. Premda bi netko mogao pomišljati i na moravizam, njemu to nije vjerojatno. Vintr (str. 83), pozivajući se na Večerku, navodi za grafiju <el> = /l̥/ potvrdu iz jednoga stčeš. spomenika 13. st. (*uelna* = *vl̥na*). Međutim, on navedenu glosu transkribira: *i d^{e}lgý*, dakle s popratnim samoglasnikom, za što nalazi potvrde u nekim češkim perifernim govorima, ali to nije ista razina s Večerkinim <el> za slogotvorni /l̥/ (bez popratnog samoglasnika): jedno je grafija, a drugo izgovor.

306 Za razliku od stčeš. primjera, u RBG se za /i/ ne pojavljuje grafem <y>.

307 V. Malić 1997., 464–469, tablice fonema i grafema.

Od grafema za suglasnike u RBG jednoznačni su: <d>, <g>, <h>, <m>, <p>, <t>. Grafem <b> osim redovne glasovne vrijednosti /b/ jednom označava i /p/ (*brauo* = *pravo* u 14. glosi), što je nasljedovanje srednjovjekovnoga latiniteta i za što ima potvrda i u sthrv. i u stčeš. latinici. Grafem <c> ima trojnu vrijednost: /c/, /č/, /k/ kao i inače u sthrv. latinici, s time da za foneme /c/ i /č/ služi još i složeni grafem <tz>. Višeznačni su još grafemi: <l> (= /l/ i /l̨/), <n> (= /n/ i jednom nesigurno /ń/), <r> (= /r/ i /r̨/), <ſ> (= /s/ i /š/), <z> (= /z/, /ž/, /s/, /š/). Od udvojenih grafema dolaze samo <uu> (po 1x za /u/ i za /v/) i <tt> (= /t/).[308]

Za razliku od ovih za starohrvatski jezični sustav pretpostavljenih grafijskih vrijednosti, one što ih Vintr (str. 82) prema svom čitanju glosa navodi za staročeški mnogo su složenije. Tako (ovdje citiramo samo razlike prema starohrvatskom):

a = a, á
d = d, ď
e = e, é, ě, ä, ä́, (ie)
(*ei* = ě) [309]
h = ch
i = i/y, í/ý, j, ь, (ie)
l = l[310]
(ll = l̨ ?)
n = n, ň
r = r, ŕ
o = o, ó
t = t, ť
u = u, ú, v, (vú), (ъ?)
z = s, ś, š, z, ž

U primjerima iz drugih srednjovjekovnih čeških spomenika što ih Jagić navodi kao potvrde za češku pripadnost RBG ima i drugih razlika prema navedenim grafijskim vrijednostima. Tako na mjestima gdje u glosama piše <u> = /v/, u staročeškim je spomenicima obično <w> (v. npr. *wyducze* navedeno uz glose 24. i 26., *wlnamy* navedeno uz 40. glosu); na mjestu <h> = /h/ u stčeš. izvorima dolazi <ch> (npr. *stachu* navedeno uz 20. glosu, *tychoſt* uz 50. glosu). Za češko /h/ od primarnoga prasl. /g/ utvrđeno je da u vrijeme nastanka RBG još nije postojalo ni u stčeš.[311], što je Jagiću očito bilo dobro poznato ("für das heutige *h* natürlich nur *g* geschrieben"), pa u tome u vrijeme nastanka glosa nema razlike između sthrv. i stčeš.

Na glasovnoj razini refleks nazala /ę/ u RBG redovito je /e/ (u osnovama i nastavcima) prema češkom /a/, koje Vintr redovito bilježi /ä/ i /ä́/; refleks *jata* redovito je /e/, pa

308 Potvrde za sve navedeno nalaze se u odjeljku *3. 1. Grafija* (iza tablica).

309 Vintr (*ei* = ě) navodi kao upitno (u zagradi!), pri čemu očito misli na primjer *ot severa* u 19. glosi s graf. *zeuuera*, koju on uzima kao jedini slučaj za <ei> = /ě/, što je u ovdašnjoj interpretaciji glosa otklonjeno kao pogrešno (tri *ı*-crtice umj. dvije za <u> = /v/), premda bi dvoglasno /ei/ u nekim situacijama bilo moguće kao starokajkavski refleks *jata* (v. Lončarić 1994., 328).

310 Vintr za grafem <l> navodi samo jednu glasovnu vrijednost premda 5. glosu s grafijom *lute* i sam transkribira: *l'utě* (dakle jednako kao u hrvatskoj interpretaciji: *l̨ute*).

311 V. bilj. 24.

nema ni palatalizacije prefiksa *pre-* < *prě-* prema stčeš. *przye-*. Suglasnički skupovi *skn* i *zdn* pojednostavljuju se u *sn* i *zn* prema češ. (iz prasl.) *skn* i *zdn*. Tako 3. glosu *tezna* Vintr (str. 84) transkribira *těsná*, premda iz jednog stčeš. izvora u navedenom kontekstu navodi *těskná*, i jednako tako 18. glosu *prazne* transkribira (str. 86): *prázné*, premda iz adekvatnoga stčeš. konteksta navodi *prázdné*.

I na kraju: Što je u RBG nesumnjivo staročeško? Bez ikakve je to sumnje prefiks *roz-* potvrđen u dvije glose: 74. *ne rozlučaj* i 104. *rozvrati*, s time da je za prvi od navedenih primjera već rečeno da se osim češkim prefiksom uklapa u općehrvatski (i kajkavski) gramatički i leksički sustav, dok drugi jest leksički bohemizam, ali pod stsl./crsl. značenjskim utjecajem.[312] Na bohemizme upućuju suglasnički skupovi skupovi *dl, dn* u glosama 23. *vednut* (graf. *uednuuṇt* s drugim *n* označenim točkom kao pogr.) i 80. *[...] dlit*[313], za koje smo utvrdili da su u vrijeme zapisivanja glosa mogli pripadati i lokalnim kajk. glasovnim crtama. Siguran je (i glasovni, i sintaktički i leksički) bohemizam zanijekani pril. *ne lacno/nelacno* (81. glosa – prema lat. *facilis*), upotrijebljen za izricanje određenog pojma pomoću negacije ('ne lako') umjesto izravnoga hrv. iskazivanja značenja 'teško, mučno'. Morfološki bi bohemizam mogla biti 18. glosa *prazne* (u Vintra transkribirano: *prázné*) ako se odnosi na češku riječ *slovo* ('riječ') prema lat. *verbum otiosum*, ali može se odnositi i na hrv. množinu *riječi* (u ustaljenoj sintagmi: *(is)prazne riječi*). Ovisno o tome kako razrješavamo kraćenu grafiju prve riječi u 92. glosi: *nebih'ī / bili* (zapravo: *nebıh'ī / bılı*) u pitanju je ili morfološki bohemizam ili crkvenoslavizam. Jagić se (str. 25) pita je li skraćenicu *bih'ī* moguće čitati kao češ. *bihomi* ili *bihmi*, tj. *bychomy* ili *bychmy*.[314] Međutim, pođemo li od stsl. gramatike, pa pretpostavimo stsl. *byhomъ*, odnosno hrvcrsl. *bihomь* (pri čemu bi titla imala označavati izostavljanje *-om*, a <ı> bi bio trag nekadašnjega dočetnoga slabog poluglasa), glosu možemo pročitati kao hrvcrsl.: *bihom*.[315] Upitno je također je li sintaktički bohemizam ili crkvenoslavizam konstrukcija *glagol + instrumental* u glosama 39.–40.: *metaše se vlna[mi]*[316]. Riječ *rugota* iz 85. glose (*i rugoti* – u Vintra: *i rúgoty*) u novijem je obliku *ruhota* u značenju 'contumelia' u stčeš. spomenicima obilno potvrđena, pa bi mogla biti leksički bohemizam, ali isto tako kroatizam, a pogotovo kajkavizam. Ako 67. glosu čitamo *ne ponižite*, ona može biti bohemizam, ali isto tako i kajkavizam, dok u čitanju *ne ponizite* ona pripada općehrvatskom, ali i kajkavskom jezičnom sustavu. Kao leksički bohemizam *<bezpe>čity* ? (ipak s upitnikom!) Vintr (str. 99) rekonstruira nepotpunu grafiju *iciti ui*, tj. *i <bezpe>čity? vy* (prema lat. *et securos vos faciemus*) u glosi koju uspostavlja kao 103a. U ovdašnjoj interpretaciji RBG zaključeno je da je

312 V. obradu glosa.

313 U našoj rekonstrukciji: *[pomo]dlit*, u Vintra (str. 95): *<mo>dlit <śä>*.

314 U Vintrovoj češkoj interpretaciji (str. 97): *ne bych<m>y byli.*

315 Među primjerima iz adekvatnoga biblijskoga teksta i sam Vintr navodi: *ne bihom* iz hrvglag. *Vrbničkog evanđelistara* uz *nebyli bychom* iz jednoga stčeš. izvora.

316 Prema Vintrovim navodima *metáše sě* potvrđeno je iz tri stčeš. izvora; stsl. *vъlaję sę vlъnami*; hrvglag. *Vrbnički evanđelistar*: *valae se vl'nami.*

navedenu grafiju *iciti* bolje ostaviti neriješenom, dok je *vi* normalan stari Amn. lič. zamjenice za 2. lice, prema čemu je u abecednom popisu leksema (odjeljak 3. 3. 4. 1. 1.) i uspostavljena natuknica *vi*. Značenjski će bohemizam biti glagol *osuditi* ('rasuditi; razlučiti, razlikovati') iz 52. glose, tvoren po hrvatskim tvorbenim pravilima i upotrijebljen u hrvatskoj sintaktičkoj konstrukciji *osuditi znate* (lat. *diiudicare nostis*), za koju Gebauer (Jagić, str. 39) kaže da nije češka i da upućuje "do jihoslovanštiny". Prema svemu navedenome, kao nesumnjivi bohemizmi u RBG ostaju: dva nesumnjivo češka prefiksa *roz-*, suglasnički skupovi *dl, dn* (koji i ne moraju biti češki) i zanijekani prilog *ne lacno/nelacno*. Osim te tri (zapravo dvije) pojedinosti sve su ostale glose koje sadrže određene češke odlike s obzirom na češku pripadnost RBG u najmanju ruku polovične: uz jednu češku jezičnu crtu sadrže na drugoj jezičnoj razini drugu, koja se može s dosta vjerojatnosti pripisati bilo hrvatskocrkvenoslavenskom, bilo općehrvatskom, bilo hrvatskokajkavskom sustavu.

3. 3. 5. 2. Crkvenoslavizmi

Osim spomenutih više ili manje očiglednih bohemizama RBG se odlikuju i prisutnošću očitih crkvenoslavizama na raznim jezičnim razinama. To je Jagiću i njegovim sljedbenicima bio poticaj za određivanje češko-crkvenoslavenske provenijencije glosa. Međutim, većina se tih crkvenoslavizama može odrediti pripadnošću hrvatskocrkvenoslavenskoj redakciji, dok se za neke može utvrditi poznavanje i slijeđenje staroslavenskoga kanona, naročito na prijevodnoj razini. Većina potvrđenih crkvenoslavizama pripada morfološkoj i leksičkoj razini. Manje je uočljiva značenjska razina, odnosno izbor riječi potaknut poznavanjem staroslavenskoga kanonskoga teksta i značenja što ga te riječi imaju u njemu, premda one svojim glasovnim sastavom pripadaju hrvatskocrkvenoslavenskom, odnosno općehrvatskom (nekad i kajkavskom) jezičnom sustavu.

Najuočljiviji je morfološki crkvenoslavizam dočetak *-t* u 3. licu jednine i množine prezenta, redovit u svim potvrdama tih glagolskih oblika. To su za 3jd.: 9. *predret*, 22. *sejet* (?), 43. *izdast*, 46. *prostret*, 51. *svičet se*, 58. *prospet*, 63. *vpadat se*, 68. *zabludit*, 70. *prik[u]čit/prikl[u]čit se*, 79. *[polo]žit*, 80. *[pomo]dlit*; za 3mn.: 23. *vednut*, 97. *budut*. Izravni je morfološki crkvenoslavizam među potvrđenim oblicima 43. *izdast*. Jednom je dočetak *-t* upotrijebljen i u 3jd. aorista: 34. *kupit* (pored 33. *proda* u istom kontekstu). Jagić napominje da se na takve aoristne oblike nailazi već u stsl. tekstovima. Spomenuto je da se taj dočetak kao značajan morfostilem u hrvatskim (ugl. latiničkim) tekstovima zadržao nekoliko stoljeća. Morfološki crkvenoslavizmi potvrđeni su i u pridjevskoj i participnoj deklinaciji: 16. *nevinnago* (A = Gjd. m. r., u imeničkoj funkciji), 47. *neumvenama* (Idv. – uz pretpostavljeno: *rukama*); 64. *živ[u]čem/živ[e]čem* (Dmn. ptc. prez., u imeničkoj funkciji). U zamjeničkoj deklinaciji potvrđen je crsl. Ajd. lič. zam. m. r. za 3. lice: 89. *i* (tj. 'ga') i stari Amn. lič. zam. za 2. lice: 103a. *vi* (< *vy*)[317], ali on može pripadati i starohrvatskom sustavu.

317 U Vintrovoj češkoj interpretaciji: *vy*.

Ostali crkvenoslavizmi pripadaju leksičkoj razini. To su u prvom redu slabe riječi, potvrđene najčešće po više puta: odnosna zamjenica *iže* ('koji') – 21., 36. i nesigurna **ože/ježe (?)* ('što' za lat. *quod*[318]) – 71.; upitno-odnosna zamjenica *čto* – 75., 105.; zamjenički pridjev *kotori* ('koji, kakav') – 60. *kotoro*; pokazna zamjenica *sə* (tj. novije *sa(j)* 'ovaj, taj', lat. *hic*) – 107. *na se*; veznik *[n]ebo* ('jer, naime', lat. *nam*) – 61.; prilog *vsku* ('zašto', lat. *quare*) – 41.; prijedlog *ot* (s G) – 19. *ot severa*, 49. *ot sred*, 57. *ot tebe*, 77. *ot žestočtva*; pojačajna čestica i prilog *že* ('zaista; odmah', lat. *autem; protinus*) – 13., 47., 65., 101., 117.

Imenički leksički crkvenoslavizmi: *plat* ('zakrpa', lat. *commissura*) – 6. *plata*; *vlna* ('val', lat. *fluctus*) – 40. *vlna[mi]*; *žestočtvo* ('nemilosrdnost, okrutnost', lat. *duritia*) – 78. *ot žestočtva*; *useknutel/-teļ (?)* ('krvnik, džetat', lat. *spiculator*) – 118. Tvorbeni je hibrid imenica *nudoimstvo*, tvorena od crsl. korijena *nud-* + spojnik *-o-* + hrv. korijen *im-* + sufiks *-stvo* ('grabež, otimačina', pren. 'ono što je oteto', lat. rapina) – 90. *nudoimstva*.

Pridjevski leksički crkvenoslavizmi: *prostran* ('širok', lat. *latus*) – 1. *prostrana* (za *vrata*, izravno iz stsl. prijevoda); *nevinnən* ('nedužan, pravedan', lat. *innocentes*) – 16. *nevinnago*; *vremenni* ('koji se odnosi na vrijeme, vremenski', lat. *tempus*) je bio u RBG upotrijebljen kao crkvenoslavizam, ali je kasnije dosta obilno zastupljen u sthrv. književnosti, a potvrđen je i u kajk. rječnicima – 55. *zn[amenja ?] vremennih.*

Priložni leksički crkvenoslavizmi: *vkup* ('skupa, zajedno', lat. *pariter*), preuzet je izravno iz stsl. prijevoda – 36.–37.: *iže vkup*[319]; hrvcrsl. *vsku* ('zašto, čemu', lat. *quare*) – 41.; *prav* ('doista, uistinu, zaista', lat. *etiam*) – 48., osim u stsl. i hrvcrsl. kao prilog potvrđen je u Bc, pa bi izbor glose mogao biti kajkavski.

Glagolski leksički crkvenoslavizmi: *vedeti* ('znati', lat. *scire*) – 45. *veš*; *svitati se* ('sjati se, rumenjeti se', lat. *rutilare*) – 51. *svičet se*; *prikl[u]čiti/prikl[u]čiti se* ('dogoditi se, desiti se', lat. *contigere*) – 70. *prikl[u]čit/prikl[u]čit se*; *smotriti* ('pogledati, uprti pogled', lat. *aspicere*) – 83.<–84.> *smotrše*; *izml[vi]ti* ('izgovoriti') – 86. *izml[viv]še (rugoti)*; *poustiti* ('*narediti*, *nagovoriti*, *potaknuti na to*, *opomenuti*, *prisiliti*', lat. *cogere*) – 120. *pousti v(el) ubedi*; *ubediti* (isto što *poustiti*) – 121. Vjerojatno je kao hrvatski crkvenoslavizam u tekst ušao glagol *preti se* ('prepirati se', lat. *contendere*), premda bi mogao biti i sthrv. – 17. *ne prit se.*

3. 3. 5. 3. Kajkavizmi

U obradi glosa na više smo mjesta ukazali na činjenicu da se neke jezične odlike koje Jagić interpretira kao bohemizme mogu tumačiti i kao kajkavizmi. Čudno je da Jagić kao rođeni kajkavac nije ni pomišljao na mogućnost kajkavskoga udjela u nastajanju ovih glosa. Vjerojatno je to posljedica onodobnoga slaboga uvida u raširenost slavenskoga bogoslužja i glagoljice u sjevernim hrvatskim (čak i susjednim slovenskim) kra-

318 U sthrv. prijevodima: *kih/kijeh, što* – primjere v. u obradi glosa.

319 Vidi Jagićev (str. 12) adekvatni stsl. navod: stsl. ... iže vъkupъ.

jevima, čemu su pridonijela (i novim otkrićima i dalje pridonose) tek istraživanja u 20. st. U vrijeme kad se Jagić bavio glosama iz *Radonove Biblije* od inojezičnih (i inoprostornih osim na čakavskom tlu) dodira hrvatskih glagoljaša bili su dobro poznati samo oni s češkim samostanom Sazavom u 14. st., pa je bilo lako pretpostaviti da je taj češki samostan (možda i neki drugi) u vrijeme nastanka RBG još nasljedovao staru ćirilometodsku tradiciju crkvenoslavenskoga obreda, pri čemu su veze s hrvatskim glagoljašima posredovale u upoznavanju hrvatske redakcije staroslavenskoga jezika. Otuda onda (uz spomenute očigledne bohemizme) uvjerenje o češko-crkvenoslavenskoj provenijenciji glosa, u kojima je već tada bilo očito da neke crte ukazuju i na određeni udio hrvatskih (odnosno južnoslavenskih) crkvenoslavizama u njihovu oblikovanju.

Ovdje ćemo se zaustaviti na onim kajkavskim odlikama RBG koje nam se čine očitima. Pođemo li od grafijske razine, sve one glose u kojima Jagić i Vintr čitaju <c> = /c/, te ih uzimaju kao sigurne bohemizme, ako ih pročitamo, slijedeći sthrv. latiničku grafijsku tradiciju, s <c> = /č/ postaju isto tako sigurni kajkavizmi. Na prvom su mjestu participi prezenta u glosama 24. i 26.: *uidece* (= *videče* – Vintr: *viďáce*), 25. *[...]ce* (= *[sliše]če* – Vintr: *<slyšá>ce*) i 64. *ziuccem* (! = *živ[u]čem/-[e]čem ?* – Vintr: *živúcem*), te glose: 51. *zuitzet* (= *svičet* – Vintr: *sviecáť*), 77.–78. *ot zeztoctua* (= *ot žestočtva* – Vintr: *ot žestoctva*). Ako isti grafem <c> čitamo kao /k/, u glosi 4. *zeztoci* (= *žestoki*) dobivamo normalan kajk. Njd. odr. prid. m. r. (bez provedene II. palatalizacije) – slično i u Vintra (*žestoký*); u 29. glosi: *umuce* (= *v muke*) imamo kajkavski Ljd. nepalatalne imeničke deklinacije ž. r. (bez provedene II. palatalizacije i s /e/ < /ě/ u nastavku); u Vintra: *u múcě* (s palatalizacijom i neizmijenjenim *ě* u nastavku). Glosa 67. *neponizite*, ovisno o čitanju grafema *z* (*ne ponižite/-zite*), u liku *ne ponižite* može biti bohemizam, ali isto tako i kajkavizam, dok u liku *ne ponizite* ona pripada općehrvatskom, ali i kajkavskom jezičnom sustavu.

Možda kao kajkavsku grafijsku crtu treba spomenuti grafem <tz> u glasovnoj vrijednosti /c/ i /č/ (glose 35. *[*trn]etz*[320] = **trnec* i 51. *zuitzet* = *sviček*[321]), kojom se RBG nadovezuju na sličnu grafiju, tj. <ts> za /c/ i /č/ u latiničkim zapisima prostorno bliskog, iako vremenski udaljenog Jurja iz Slavonije (iz Brežica! – zapisi oko 1380. g.).

Od samoglasničkih pojava treba spomenuti da se poluglasi u RBG (i jaki i slabi) bilježe grafemom <i>. Slabi poluglas vjerojatno ni u njima više nema glasovnu vrijednost, te se bilježi samo po tradiciji (kao i u glagoljici), dok se kao najčešća kontinuanta jakoga poluglasa u onodobnoj kajkavštini pretpostavlja još nedovoljno izdiferencirani *šva*. Tako u glosi 82. *ləže* (komp., < *lьže*, graf. *lize*) u pitanju je slabi poluglas, ali u neprihvatljivu suglasničkom skupu ili pod naglaskom, pa se realizira kao jaki; 113.–114. *nə gore* (< *nъ gorě*), 119. *sənmom/səńmom* (imenički Ijd. m. r., graf. *zinimom*; < *sъnьmomь*, s grafemom <i> u funkciji i jakoga i slaboga poluglasa). U 35. glosi *[*trn]ec* (?) osnova je nejasno napisana, ali je jasan dočetak *-etz* (= *-ec*), upitnoga postanja. Može to

320 Što je Jagić pročitao */enetz/finetz* (u Vintrovoj transkripciji: *si<e>nec*).

321 U Jagića još i krivo pročitana 30.<–31.> glosa *grztri*, koju razrješava kao kraćeno *gr(nt)ze tri*, tj. *grnce tri*, s nepotpuno ispisanim grafemom <tz>.

biti sufiks *-ec* < *-ьсь* s refleksom /e/ < /ь/, što je i kajkavski (pored /ə/ < /ь/), ali i češki refleks.[322] Međutim, ako (uz čitanje **trnec*) prihvatimo tumačenje iz AR-a da je riječ *trnec* mađarskoga postanja[323], onda uopće ne mora biti u pitanju sufiks *-ec* < *-ьсь*.

U onodobnom kajkavskom sustavu refleks *jata* je zatvoreno /e/, a refleks nazala /ę/ je otvoreno /e/[324] (za razliku od češkoga /a/[325]). Ta se dva /e/ uz primarno /e/ u RBG grafijski ne razlikuju, a /e/ < /ě/ ne palatalizira prethodni suglasnik (kao u češkom). Treba napomenuti da /e/ < /ě/ može biti i sjevernočakavski refleks, zapisivaču glosa poznat iz hrvcrsl. redakcije, a refleks /e/ < /ę/ je i općehrvatski. Primjeri za /e/ < /ě/: 3. *tezna* (= *tesna* – Vintr: *těsná*), 9. *predret* (= *predret* – Vintr: *přědřet*), 11. *predrena* (= *predrena* – Vintr: *přědřěna*), 19. *otzeuuera* (ili: *otzeuuera*)[326] (! = *ot severa* – Vintr: *ot sěvera*), 45. *uez* (= *veš* – Vintr: *vieš*), 121. *ubedi* (= *ubedi* – Vintr: *ubědi*). Za morfološki /ě/ već je navedena glosa 29. *umuce* (= *v muke* – Vintr: *u múcě*). U glosi 58. *p(ro)zpet* (= *prospet*) pogrešna je Vintrova transkripcija *prospĕ<je>t* s /ě/ budući da glagol *prosuti* u prezentskoj osnovi ima primarno /e/[327]. Primjere za /e/ < /ę/ (ne samo kajkavske nego i općehrvatske) u osnovama i nastavcima v. u odjeljku 3. 3. 1. 1.

Od suglasničkih pojava već je navedena (uz participe prez.) kajkavska kontinuanta /č/ za prasl. /*ť/, /*sť/, /*sk'/. Osim već navedenih ptc. prez.: 24., 26. *videče*, 25. *[sliše]-če*, 64. *živ[u]čem/-[e]čem* (?) i glagolske osnove 51. *svičet*, ovamo ulazi još tvorbeni nastavak *-išče*: 111. *počivališče*, te pril. *ače* u glosama (69.), (94.), (97.), (103.). Prijedložno-prefiksalni *v(-)* < *vъ(-)* kajkavska je, ali i onodobna općehrvatska značajka. Za suglasničke skupove *dl, dn* već je rečeno da se mogu, osim kao bohemizmi, protumačiti i u okvirima onodobnih kajkavskih glasovnih pojava.

Na sintaktičkoj razini u RBG nailazimo na jednu tipičnu kajkavsku sintaktičku crtu. To je upotreba određenog oblika pridjeva u imenskom predikatu. Ona je očita samo u m. r., budući da se zbog jezičnih promjena (sažimanja) u ž. i sr. r. nominativ (o kojem se u imenskom predikatu radi) određenog oblika ne razlikuje od neodređenoga. Primjere (u kojima prema lat. kontekstu pridjevi dolaze u funkciji imenskoga predikata) nalazimo u glosama 2. *dlgi* (uz pretpostavljeno: *put* – za lat. *spatiosa via*) i 4. *žestoki* (također

322 Lončarić 1994., 328, za kontinuantu poluglasa kaže: "Poluglas čuva posebnu vrijednost, kao *šva* neodređeni srednji glas (*ə*), ili se jednači s jatom" (tj. sa zatvorenim *e*), a Lamprecht, Šlosar, Bauer 1986., 47–49, navode da se poluglas u stčeš. u slabom položaju gubi, a u jakom je položaju dao refleks *e*, te prema nekim zabilježenim toponimima iz 11. st. na *-ec* pretpostavljaju da se taj proces u češkom odigrao već u 10. st. Vintr sve poluglase (i jake i slabe) u transkripcijama bilježi jednako, tj. kao <i> (u superscriptu).

323 V. u obradi glose.

324 Lončarić 1994., 328.

325 U Vintrovim transkripcijama /ä/ i /á/.

326 Prema Lončariću (ibid.) dvoglasi *i̯e* i *e̯i* mogu u dugom slogu biti kajkavski refleksi *jata*, ali kako je u *sěver* prvi slog s *jatom* vjerojatno i tada bio kratak, zaključili smo da je *ıu* ili *ıı* prije pogrešna grafija za <u> = /v/.

327 V. u LP: *prosuti, -sъpǫ, -sъpe̯ši*.

uz pretpostavljeno: *put* – prijevodno netočno za lat. *arta via*[328]). Treći je primjer glosa 99. *mladi* (za lat. *tener*) u prijevodu teksta *ramus eius tener fuerit*, premda oblik m. r. ne odgovara slavenskim prijevodima imenice *ramus* (stsl. *věja*, sthrv. *mladica, grana mladna/mekahna*, stčeš. *ratolesť, ratoleſle*), na koju se pridjev odnosi. Prema Jagiću glosator se oblikom *mladi* izravno poveo za rodom lat. pridjeva *tener* iznad kojega je zapisan, a prema kontekstu i u ovom je primjeru upotrijebljen određeni oblik pridjeva m. r. u imenskom predikatu (*tener fuerit* → *mladi /budet/*).

Većina se ostalih kajkavskih tragova u RBG može protumačiti na leksičkoj, odnosno značenjskoj razini, često s naslanjanjem na stsl. ili hrvcrsl. biblijski prijevod. Tako se glosa 1. *prostrana* (za *vrata* prema lat. *lata porta*) izravno naslanja na stsl. prijevod *prostrana vrata*, ali odabir glose mogao je biti potaknut i kajkavskim (značenjskim) posredovanjem (v. u obradi glose). Slično je i s glosom 3. *tesna* (također za *vrata* prema lat. *angusta porta*). Ovaj put nije u pitanju izravno slijeđenje stsl. prijevoda dotičnoga biblijskoga teksta (Mt 7_{14}: *ǫzъka vrata i těsnъ pǫtь*, premda u stsl. prijevodu ima *těsnaa vrata* iz Lk 13_{24}), ali značenje "tesen" za lat. *angustus* dolazi u Bc (i obratno: "angustus" za *tesen* u Bc hrv.), pa je *tesna* (za *vrata*) vjerojatno kajkavski izbor (eventualno potpomognut poznavanjem iste sintagme iz stsl. prijevoda *Lukina evanđelja*). Uz glosu 5. *ļute* (lat. *saevi*; za *demone*, odnosno *djavle*) rečeno je da je glosator upotrijebio rijedak sthrv. Nmn. pridjeva m. r. na *-e*, ali izbor samoga pridjeva *ļut* očito je kajkavski (v. "ļut" za *saevus* u Bc, i obratno u Habd. i Bc hrv.). U glosi 6. *plata* (Gjd. m. r. – za lat. *commissuram*) upotrijebljen je stsl. leksem *platъ* s kajk. značenjem (v. Bc *commissura* "vustavek, blek, kërpa"). Glose 9. *predret* (3jd. prez., lat. *tollit*) i 11. *predrena* (ptc. pas., za lat. *scissura*) nisu doslovan prijevod lat. teksta, ali kajkavska i općehrvatska značenja navedenih riječi najbolje odgovaraju smislu onoga što se u danom kontekstu htjelo reći, tj. '(nova) zakrpa prodere haljinu, pa bude još gore proderana' (v. Bc *tollo* pod 6. "za ili dotergavam"; Bc hrv. *predert* "perruptus", *prediram* "perrumpo"; Habd. *predert* "ruptus", *predrenje* "ruptura"; AR XI s. v. *1. predrijeti* pod *b.* "prelomiti, prekinuti, pretrgnuti u pravom i prenesenom značenju"). Gramatički su to normalni hrvcrsl./sthrv., ali i kajkavski oblici glagola *predreti/predrti* (< *prědrěti/prědrъti*). Glosa 45. *veš*, premda je glagol *vedeti* u kajk. rječnicima slabo zastupljen, mogla je biti zapisana kao kajkavski lokalizam, potaknut poznavanjem hrvcrsl. tradicije. Glosa 48. *prav* (pril., za lat. *nam* ili *etiam* ?) vjerojatno je upotrijebljena kao crkvenoslavizam (v. LP s. v. *pravъ* adv. "vere; recte; amen"), ali očito prema izvoru različitom od onoga što kao stsl. adekvat za navedeno biblijsko mjesto navodi Jagić (*Jej, Gospodi...*). Međutim, kako se u Bc s. v. *recte* nalazi i značenje "prav", u izboru glose ne bi trebalo zanemariti ni kajkavski udio. I iduća glosa 49. *ot sred*, koja se i glasovnim sastavom (/e/ < /ě/) i morfološkim oblikom (stari Gmn. im. ž. r.) uklapa u sthrv. i kajk. jezični sustav, mogla je u ovdje potrebnom značenju 'mrvice od kruha' ("brotkrumne", na koje LP ukazuje iz slovenskoga) biti upotrijebljena kao kajkavski lokalizam. Ni izbor glose 68. *i zabludit* ne treba tražiti ni u stsl./crsl., ni u stčeš. prijevodima dotičnoga biblijskoga mjesta. Prema

328 O značenjskom nepodudaranju s lat. izvornikom v. u obradi glose.

u obradi glose navedenim rječničkim potvrdama ona je očito hrvatska, a može biti i kajkavska. Za glosu 85. *rugoti* konstatirano je da bi riječ *rugota* (u starijem češkom liku sa suglasnikom *g* na mjestu novijega *h*, tj. *rúhota*) u ovdje potvrđenom značenju 'contumelia' mogla biti leksički bohemizam, ali isto tako i kroatizam, a pogotovo kajkavizam. Glagol *vloviti* iz glose 88. *vlovili biše*[329] (za lat. *caperent*) kajkavski je i općehrvatski, te je u glosu mogao ući i kao lokalni leksem. Za *počivališče* iz glose 111. Vintr (str. 100) dokazuje da može biti i češka tvorba (nasuprot Jagiću, koji za češku pripadnost očekuje *počivadlišče*). Međutim, sufiks jednako tako upućuje na hrvatsku (kajkavsku) provenijenciju glose (pored štokavskog lika *počivalište* i čakavskog *počivališće*), pa riječ u zapisanom obliku možemo uzeti kao kajkavizam. Prilog *rad* i identičan pridjev *rad* leksički su kajkavizmi, premda sama glosa 116. *i rad* (za lat. *et libenter*) očito potječe iz hrvatske crsl. redakcije (potvrđeno na adekvatnom biblijskom mjestu u jednom od rukopisa iz Berčićeve zbirke).[330]

3. 3. 5. 4. Kroatizmi

U ovom ćemo se odjeljku zaustaviti na onim kroatizmima koji u prethodnom odjeljku nisu spomenuti kao kajkavizmi i ujedno kao opći kroatizmi. Tako na samoglasničkoj razini ostaje spomenuti kontinuantu poluglasa /a/ u 28. glosi *ka̲ (?) kvasu* (u grafiji *ca̲ cuazu*), što je, ako se zaista radi o prijedlogu, a ne samo o pogrešnoj grafiji[331], vjerojatno najstarija izravna potvrda za taj refleks[332], koji je u RBG dospio posredovanjem/poznavanjem hrvcrsl. (čakavske) tradicije. Među samoglasničkim pojavama treba spomenuti i /u/ kao općehrvatsku kontinuantu nazala /ǫ/. Kajkavska kontinuanta /o/ u ovim glosama nije zabilježena.[333] Primjere za /u/ < /ǫ/ u osnovama i nastavcima v. u odjeljku 3. 3. 1. 1. Treba spomenuti da je /u/ i češka kontinuanta nazala /ǫ/ (u većini Vintrovih transkripcija dotičnih glosa ta je kontinuanta zabilježena kao /ú/), ali kako se za prednjojezični nazal u RBG redovito bilježi hrvatska kontinuanta (/e/ < /ę/), logično ju je pretpostaviti i za stražnjojezični nazal.

Kao općehrvatsku samoglasničku pojavu treba spomenuti dosljedno provedenu kontrakciju u određenim pridjevskim (i prema njima priložnim) oblicima. Od pridjevskih oblika tu pojavu potvrđuju Njd. m. r. na *-i* (< *-yji*): 2. *dlgi*, 4. *žestoki*, 99. *mladi*; Gmn. sr. r. na *-ih* (< *-yjihъ*): 55. *vremennih*; 41. *vsku* (pril.; < *vskuju* < *vъskǫjǫ*), a

329 Vintr (str. 96): *ulovili bišä.*

330 Jagić (str. 30).

331 Jagić, a prema njemu i Vintr, *ca* uzimaju kao pogrešno napisano pa izbrisano (što prema snimci ne stoji) umj. narednoga *cua* u *cuazu* (= *kvasu*), premda Vintr s adekvatnoga biblijskoga mjesta iz jednoga stčeš. spomenika navodi prijedložni izraz *k kvasu.*

332 Posrednu potvrdu za refleks /a/ od *poluglasa* nalazimo u više-manje istovremenoj *Bašćanskoj ploči*, u kojoj je u osobnom imenu/nadimku *Kosmat* (prema prid. *kosmatъ* – v. u LP) na mjestu primarnoga /a/ zapisan poluglas: *kosmъ̲tъ*. To znači da se refleks *poluglasa* i primarni /a/ glasovno više nisu razlikovali, pa pisari nisu morali znati koji je koji. A kako su se u glagoljici poluglasi (i jaki i slabi) dugo pisali po tradiciji, na danome je mjestu umjesto primarnoga /a/ zabilježen poluglas.

333 Lončarić 1994., 328.

najvjerojatnije i: 8. *nove* (Gjd. ž. r.), 18. *prazne* (vjer. Nmn. ž. r.), 38. *bolne* (Amn. m. r.), budući da su svi ti padeži u određenoj nepalatalnoj deklinaciji imali nastavak *-ię* > *-ie*, koji kontrakcijom daje *-e*. U nepalatalnoj neodređenoj deklinaciji imali su nastavak *-y*, a za preuzimanje nastavka *-e* < *-ę* iz palatalne deklinacije u nepalatalnoj vjerojatno je još prerano. Za pojavu sažimanja nisu relevantni primjeri: 11. *predrena* (Njd. ž. r.), 44. *bludnu* (Ajd. ž. r.) i 1. *prostrana*, 3. *tesna* (Nmn. sr. r.) budući da mogu pripadati i neodređenoj deklinaciji s nastavkom *-a* i određenoj s *-a* < *-aja*[334], odnosno *-u* od *-ǫ* ili *-ǫjǫ*. Nisu relevantni ni zam. pridjev sr. r. 60. *kotoro* i prilozi 14. *pravo* i 81. *lacno/nelacno*, koji potječu od neodređenih oblika na *-o*. Osim u pridjevsko-priložnim oblicima kontrakcija je zastupljena još samo u sthrv. glagolu *stati*, s potvrdom za 3mn. imperf. 20. *stahu.*

Za prijedložno-prefiksalno *vъ(-)* u hrvatskom sustavu (pa tako i kajkavskom) treba pretpostaviti kontinuantu *v(-)*[335]: 29. *v muke*, (96.) *v blud*; 37. *vkup*, 41. *vsku*, 63. *vpadat se*, 88. *vlovili.*

Hrvatska je (ne i kajkavska) suglasnička pojava depalatalizirani /r'/: 10., 114. *gore* (< *gorje*), 109. *bura* (< *burja*), zapisivaču glosa vjerojatno poznata iz hrvcrsl. tradicije, odnosno nepalatalizirani /r/ ispred *jata* (što bismo očekivali ako se radi o bohemizmima): 9. *predret,* 11. *predrena,* 42. *prestu[pajut]*, 49. *ot sred*. Te pojave Jagić tumači "jednostavnom" grafijom RBG, koja ne bilježi razne stčeš. glasovne pojave, koje pak Vintr navodi u svojim transkripcijama te "jednostavne" grafije.

Među općehrvatske suglasničke pojave spada i pojednostavnjivanje suglasničkih skupova *-skьn-* >*-skn-* > *-sn-* i *-zdьn-* > *-zdn-* > *-zn-* u glosama: 3. *tesna* i 18. *prazne*. Pojava je poznata već i u stsl. sustavu (v. uz 3. glosu Jagićev primjer stsl. prijevoda: *těsnъ pǫtь*, te *těsnaa vrata* iz *Lukina evanđelja*).[336] U LP s. v. *prazdьnъ* potvrđen je lik *praznь* iz *Mihanovićeva homilijara* (hrvatske provenijencije!) iz 13. st., pa je potvrda iz RBG znatno starija.

Što se morfoloških oblika tiče, ništa nas ne priječi da među kroatizme uvrstimo (osim već spomenutih oblika među crkvenoslavizmima i kajkavizmima) imeničke Gjd. m. r. 6. *plata*; Gjd. ž. r. 8. *plene*, Djd. m. r. 28. *kvasu*, 32. *kupcu*, Ajd. m. r. (96.) *v blud*, Ijd. m. r. 119. *sənmom/səńmom* (?), Amn. ž. r. 85. *rugoti* (sa starim nastavkom *-i* < *-y* nepalatalne promjene); pridjevske Gjd. ž. r. 8. *nove*, Ajd. ž. r. 44. *bludnu*, Nmn. sr. r. 1. *prostrana*, 3. *tesna*, Amn. m. r. 38. *bolne*, Amn. = Gmn. 55. *vremennih*, te priložni komparativ (od supletivne osnove) 10., 114. *gore*. Od zamjeničkih oblika to vrijedi za Njd. sr. r. pokaz. zam. 100. *to* i Gjd. lične zam. za 2. l. 57. *ot tebe.*

Među glagolskim oblicima (ako i ne uzmemo u obzir prezentske oblike za 3. lice s crsl. dočetkom *-t*, koji su stoljećima kasnije bili knjiška odlika hrvatskih tekstova) potpuno se u općehrvatski morfološki sustav uklapaju infinitivi: 52. *osuditi* (glasovno

334 Uz *tesna* Jagić navodi sintagmu *těsnaa vrata* iz stsl. prijevoda *Lukina evanđelja.*

335 Prvi su poznati primjeri (čakavski) za *vъ(-)* > *u(-)* iz *Povaljske listine* (1250.) – v. Malić 1988., 65–66 i 98.

336 Za stčeš. Jagić konstatira da je karakterističan lik *teſkný* (s nepromijenjenim sugl. skupom *skn*).

i tvorbeno, ali ne i značenjski) i 112. *ukrotiti/vkrotiti*; prezentski oblici za 2mn.: 15. *ponižate*, 56. *ne možete*, 67. *ne ponizite/-žite* (? – u liku *ponizite*), a ako zamemarimo dočetak *-t* u glosama 46. *prostret*, 58. *prospet*[337], 68. *zabludit*, 70. *prikl[u]čit/prikl[u]-čit se*, 97. *budut*, ti oblici 3jd. i 3mn. prez. i danas u hrvatskom glase *prostre, prospe, zabludi, prikļuči se* i *budu*. Slijede aoristni oblici: 3jd. 33. *proda* (za glosu 34. *kupit* s crsl. dočetkom *-t* vrijedi isto što je rečeno za prezentske oblike s tim dočetkom), 2mn. 53. *znaste*, 3mn. 122. *pristaše*; 3mn. imperfekta 20. *stahu*; 3mn. pluskvamperfekta 88. *vlovili biše*; participni: ptc. pret. akt. I. u glosi 83.<–84.> *smotrše* (86. *izml[viv]še* u hrvatski se morfološki sustav uklapa tvorbeno, ali ne i leksički), te ptc. pret. akt. II. 92. *bili*, 88. *vlovili* (uz u kajkavskom glasovnom liku potvrđene ptc. prez. 24., 26. *videče*, 25. *[sliše]če*, 64. *živ[u]čem/-[e]čem (?)*).

Rječotvorje (tvorba riječi) uglavnom je naslijeđena praslavenska kategorija, iz koje pojedini slavenski jezici usvajaju kao pretežna određena sredstva i načine, jedni jedne, drugi druge. Stoga riječi tvorene pojedinim tvorbenim sredstvima i načinima, premda mogu, ne moraju obvezatno pripadati hrvatskom jezičnom sustavu. Osim toga, u obradi pojedinih glosa pokazano je kako je u njihovu izboru sudjelovalo više različitih kriterija, tako da sam opis njihova tvorbenog sastava ne govori izričito o njihovoj jezičnoj pripadnosti. Primjerice, u glosama 52.–53. *osuditi znate* glagol *osuditi* pripada hrvatskom glasovnom i tvorbenom sustavu, ali u danom biblijskom kontekstu, u kojemu odgovara lat. *dijudicare*, tj. 'rasuditi; razlučiti, razlikovati', nema značenje što ga taj glagol ima u hrvatskom, nego ima značenje stsl. i stčeš. prijevodnih adekvata dotičnoga konteksta, tj. *uměete rasǫždati*, odnosno *rozſuditi znate, ſuditi vmyete*. A čitav pak izraz *osuditi znate* s infinitivom kao dopunom glagolu *znati* opet pripada hrvatskom sintaktičkom sustavu. Takvih mješavina glasovno-tvorbeno-sintaktički-značenjskih ima više vrsta (stsl.-sthrv., hrvcrsl.-kajk., hrv.-češ. i dr.), te se ovdje nećemo posebno zadržavati na utvrđivanju onih glosa koje bi po svim navedenim kriterijima pripadale općehrvatskom sustavu. Tvorbena je raščlamba glosa, sa svim zastupljenim sredstvima i načinima, obrađena u odjeljku 3. 3. 3.

Jednu sintaktičku crtu RBG prepoznali smo kao kajkavsku i spomenuli ju među kajkavizmima (određeni oblik pridjeva u imenskom predikatu). Kao općehrvatsku sintaktičku odliku možemo odrediti konstrukcije s (namjernim) veznikom *da* u glosama: 66.–67. *da ne ponizite/-žite* (?) (prema lat. *ne condemnatis*); 87.–88. *da vlovili biše* (prema lat. *ut caperent*); 95.–(96.) *tako da v blud* (prema lat. *ita ut in errorem...*).[338] U starohrvatski sintaktički sustav možemo uvrstiti i glosu 74. *ne rozlučaj* (bez obzira na češ. prefiks, za razumijevanje nerelevantan i vjerojatno automatski zapisan), u kojoj je (na mjestu lat. konjunktiva *non separet* i stsl. indikativa s veznikom *da – da ne razlǫčajetъ*, odnosno hrvglag. *da ne razlučajet*, te stčeš. ... *czlowiek nerozluczy*) upotrijebljeno u sthrv. tekstovima uobičajeno 3. lice jd. imperativa jednako 2. licu

337 Prema Vintrovu: *prospě<je>t*.

338 Premda Gebauer (Jagić, str. 38) izričito kaže da veznik *da* nije češki, i Jagić i Vintr navedene glose određuju kao crsl.-češ.

(potvrđeno i u stsl, vjerojatno iz prasl.). U glosi 55. *vremennih* upotreba pridjevskog Gmn. uz pretpostavljeni Amn. *zn[amenja]* u službi pravoga objekta (prema lat. *signa autem temporum*) očito slijedi čakavsku normu s G = A (u svim rodovima i brojevima), glosatoru poznatu iz hrvcrsl. tradicije.

4. Umjesto zaključka – sasvim ukratko

Glose iz *Radonove Biblije* (RBG), vjerojatno sa samoga početka 12. st., ako ne i starije, jedan su od najstarijih slavenskih jezičnih spomenika, uključujući ovamo i tekstove iz staroslavenskoga književnoga kanona kao i one najstarije iz pojedinih narodnih crkvenoslavenskih redakcija, te zapise narodnih riječi i imena u latinskim ispravama pripadnima pojedinim slavenskim narodima. Ovo posljednje odnosi se na zapadnokršćanske narode s latinskim bogoslužjem i latinicom kao njemu pripadnim pismom. U Hrvata te su isprave objavljene u Akademijinoj ediciji *Codex diplomaticus – Diplomatički zbornik*. Kao takav (tj. izrazito star) jezični spomenik RBG su neobično značajne za početak pismenosti i jezičnu povijest svakoga od slavenskih naroda kojemu bi njihov postanak potencijalno mogao pripadati i čije bi grafijske i jezične crte imao sadržavati. Zato i nemali filološki prijepori oko njihove pripadnosti. Po nekim očitim jezičnim pojedinostima kao njihovi "vlasnici" u obzir dolaze Česi (eventualno i Slovaci). U vrijeme kad su RBG otkrivene (kraj 19. st.) i prvi put objavljene (1904.) na Hrvate kao moguće sudionike u njihovu nastajanju još nitko nije pomišljao, premda je njihov prvi objavljivač i komentator Jagić uviđao neke hrvcrsl. odlike (tumačeći ih dodirima čeških i hrvatskih glagoljaških redovnika), dok je češki povjesničar jezika Gebauer (kojega je Jagić pozvao u pomoć pri tumačenju i utvrđivanju određenih jezičnih crta u glosama) uočio neke "južnoslavenizme". Posljedica je to onodobnoga nepoznavanja raširenosti slavenskoga bogoslužja u najsjevernijim hrvatskim stranama, pa čak i u susjednim slovenskim krajevima, za što se prvi dokazi otkrivaju tek tijekom 20. st. U RBG ima nekoliko nezanemarivih čeških elemenata, među kojima su najuočljivija dva primjera za češki prefiks *roz-* (utvrđeno je da ti primjeri u svim jezičnim segmentima nisu samo češki, tj. gramatičkim oblikom, značenjem, sintaktičkom upotrebom) i po jedan primjer za karakteristične češke suglasničke skupove *dn, dl* (za koje je pak utvrđeno da su mogli pripadati i onodobnim kajkavskim govorima, ako su – prema Ramovšu – još u 20. st. postojali u nekim slovenskim govorima). Uz još poneke manje uočljive bohemizme ti su primjeri zasjenili sve ostale jezične crte RBG upućujući (uz nezanemarive crkvenoslavizme, koji bi imali nasljedovati staru češku ćirilo-metodsku tradiciju) istraživače navedenih glosa na zaključak o njihovoj nesumnjivoj češkoj provenijenciji. Pri svemu tome najviše čudi činjenica da Jagić, rodom kajkavac, nije primijetio ni jednu jedinu kajkavsku jezičnu crtu, ili ih bar nijednom nije spomenuo, premda je uočio određenu povezanost glosa s hrvatskom crkvenoslavenskom tradicijom. Tek od I. polovine 20. st. u raspravu se uključuju i hrvatski istraživači, koji u glosama uočavaju nezanemarive hrvatske i hrvatskocrkvenoslavenske, ali i kajkavske jezične odlike, te njihov postanak vežu uz sjeverne hrvatske krajeve i prvoga zagrebačkoga biskupa Duha, rodom Čeha.

Oni pojedine glose tumače dijalogom između latinista Duha, koji premda Slaven nije dobro razumio lokalni govor, i njegova pomagača u prevođenju latinskoga biblijskoga teksta na jezik razumljiv domaćoj pastvi. To bi imao biti lokalni kajkavski govornik, ali i poznavatelj hrvatskocrkvenoslavenske redakcije u cjelini, kao i stsl./crsl. prijevoda danoga biblijskoga teksta, vjerojatno dakle pripadnik slavenskobogoslužnoga klera. Da takav lokalni sjevernohrvatski poznavatelj hrvatske crkvenoslavenske norme (i njezina pisma glagoljice) nije bio nikakvo "čudo", ovdje upozoravamo na njemu prostorno bliskoga, premda vremenski udaljenoga, Jurja iz Slavonije rodom iz Brežica (Georgius de Slavonia/Sclavonia), koji je (oko) 1380., vjerojatno u svojstvu nastavnika na Sorbonni u Parizu, zapisao prvu glagoljičku početnicu. Ona sadrži glagoljičku azbuku s latiničkim nazivima glagoljičkih slova i s njihovim brojnim vrijednostima, uz napomenu: "Iste alphabetum est chrawaticum", te nekoliko osnovnih molitava – *Očenaš*, *Zdravo, Marijo*, *Vjerovanje nicejsko-carigradsko*, *Vjerovanje apostolsko*, sve skupa popraćeno francuskom transkripcijom (za francuske studente), a na kraju su ponovno zapisani nazivi glagoljičkih slova, ovaj put glagoljicom. Postoji i nekoliko značajnih Jurjevih latinskih i hrvatskih latiničkih zapisa što se odnose na Hrvatsku i Hrvate. Oni hrvatski pisani su čakavštinom, koja je u ono doba imala status hrvatskoga književnoga jezika, ali u njima se razabiru i neke kajkavske i/ili slovenske jezične crte, koje ukazuju na njegovo nečakavsko podrijetlo.

Već je rečeno da Jagić grafiju RBG određuje kao češku, ali "jednostavnu" (jednostavniju čak i od više-manje istovremenih praških *Gregorijanskih glosa*) s obzirom na kasnije stčeš. tekstove, tj. takvu koja ne bilježi pojedine značajne češke glasovne pojave, posebno palatalizacijske i reflekse *jata*. Slijedeći njega Vintr u svojoj transkripciji tu "jednostavnu" grafiju razrješava tako da na mjestu zapisanih grafema unosi onovremene (pretpostavljene) češke glasovne odlike, među ostalima čak i onu za kontinuantu prednjojezičnoga nazala /ę/, za koju je i Jagić utvrdio da odgovara hrvcrsl. normi. Međutim, ako grafiju RBG čitamo prema odlikama stare hrvatske latinice, a ne na češki način, ako njezinu "jednostavnost" zamijenimo identičnim "jednostavnim" hrvatskim glasovnim odlikama, dobivamo u rezultatu tekst koji glavninom odgovara pravilima hrvatskoga jezičnog sustava na svim razinama, uz određene hrvatskocrkvenoslavenske i lokalne kajkavske jezične crte i uz svega nekoliko očitih bohemizama. To pak govori u prilog raširenosti slavenskoga bogoslužja na jeziku hrvatskocrkvenoslavenske redakcije i u sjevernim hrvatskim stranama, što potvrđuju i sve brojnija otkrića glagoljičkih tekstova s toga prostora, a u vezi s time i u prilog logičnosti pretpostavke o nastanku RBG na tom (tj. sjevernohrvatskom) prostoru, odnosno govori o njihovoj pripadnosti hrvatskoj jezičnoj baštini.

II. ČAKAVSKE GLOSE

1. Uvod

Nakon glosa iz *Radonove Biblije* (RBG) iz najstarijega razdoblja hrvatske latiničke pismenosti – one do sredine 15. stoljeća – poznata su još dva spomenika te vrste. Oba potječu s čakavskoga jezičnog područja i od glosa iz *Radonove Biblije* dijele ih gotovo tri stoljeća. To su glose poznate pod nazivom *Korčulanske glose*, iako nisu korčulanske, nego prije zadarske, vjerojatno iz 80-ih godina 14. stoljeća, te spomenik iz sredine 15. stoljeća, koji u literaturi nije poznat pod oznakom glosa premda ima sva njihova obilježja i koji sam nazvala *Rešetarovim glosama* po njihovu objavljivaču i tadašnjem vlasniku Milanu Rešetaru. Riječi su u tom spomeniku zapisane na zasebnom dvolistu papira, a Rešetar ih je nazvao "popisom riječi".[1]

Korčulanske glose (kratica: KG) javljaju se kao hrvatski tumač latinskoga teksta *Evanđelja*, tj. onih njegovih dijelova što su potpadali pod obvezatna misna čitanja/tumačenja na narodnom jeziku. Zapisane su iznad teksta *Muke po Mateju* (kao i glavnina RBG), na listovima 149v–156v (originalna paginacija CXXXIIr–CXLIr), u latinskom misalu za koji se pretpostavlja da je nastao za vrijeme vladavine hrvatsko-ugarskoga kralja Ljudevita Anžuvinca (1342.–1382.). Ukupno ih ima 52.[2] U znanosti se obično povezuju i spominju zajedno s ***Odlomkom Korčulanskoga lekcionara*** (kratica: KL), što je uvezan zajedno s navedenim latinskim misalom iz 14. stoljeća u kojem su glose zapisane. Za uvez je utvrđeno da je nastao krajem 14. ili početkom 15. stoljeća, pa su prema tome i svi sastavni dijelovi kodeksa najkasnije iz toga vremena.

O samom latinskom kodeksu, što sadrži i latinski misal, i hrvatski odlomak lekcionara (zapravo rituala/obrednika) i neke druge sastavne dijelove, osnovne podatke doznajemo od Jánostóla Melicha[3] (nakon što ga je sasvim ukratko opisao, posebno se zadržavši na njegovu vizualnom izgledu, Frano Radić[4]). Prema Melichovu navođenju rukopis je (Melich tu očito misli na misal, koji čini glavni sastavni dio kodeksa) pisan na izvanrednoj talijanskoj pergameni, talijanskim tipom gotičke minuskule, pa Melich pretpostavlja kao mjesto nastanka kodeksa Veneciju ili neki drugi talijanski grad. Ovu pretpostavku možemo dovesti u sumnju budući da je hrvatski tekst lekcionara (obrednika) pisan istim tipom slova (ne i istom rukom), a on je sigurno nastao u našim krajevima, pa je jednako tako mogao tu nastati i glavni (misalni) dio kodeksa. Osim toga,

1 Rešetar 1904. – Autorici ovoga napisa nije poznato gdje se danas nalazi spomenuti dvolist na kojem su zapisane *Rešetarove glose*, a za koji Rešetar kaže da je u njegovu vlasništvu. Najvjerojatnije tamo gdje se čuva i ostala Rešetarova ostavština.

2 Obično se spominje da ih ima 53, ali taj je broj posljedica pogrešnog brojenja njihova prvog objavljivača J. Melicha 1903.

3 Melich 1903., 36–41.

4 Radić 1890., 255–256.

u Melichovo se doba o hrvatskoj latinskoj i latiničkoj pismenosti znalo neusporedivo manje od današnjih naših spoznaja.

Kodeks se sastoji od više zajedno uvezanih dijelova. Glavni, misalni dio s liturgijskim rasporedom po redovnoj crkvenoj godini obuhvaća listove VI–CXXXVIII originalne paginacije, pri čemu se na listovima CXXXII–CLIII nalazi *Passio Domini nostri secundum Matheum*, u čijem su tekstu upisane hrvatske glose. Unutar teksta *Muke* nedostaju dva lista, a posljednje hrvatske glose zapisane su na listu CXLI. Naknadno je na listu CLIIII upisan oficij kralju sv. Ladislavu. Kako se u misi posvećenoj Ljudevitu Anžuvincu on oslovljava kao "Rex et dominus noster", Melich zaključuje da je misal nastao u vrijeme njegove vladavine. Na temelju toga se i glose datiraju u 14. stoljeće. Međutim (kao ogradu uz takvo datiranje) treba naglasiti da je spomenuta misa Ljudevitu Anžuvincu upisana izvan glavnoga, misalnog dijela kodeksa (na 23. listu zasebnog dijela kodeksa, koji nema originalnu paginaciju). Ipak, uvez potvrđuje da su svi sastavni dijelovi kodeksa iz kraja 14. ili najkasnije početka 15. stoljeća. U prvotno prazne rubrike u kalendaru upisana su kasnije, i to vjerojatno sredinom 15. stoljeća, imena sv. Krševana (*Gricogoj. m.* – 24. studenog) i sv. Šimuna (*Simon Justi* – 4. veljače), po čemu Melich zaključuje da je kodeks u već uvezanom stanju dospio u Zadar u 15. stoljeću. Tome se protivi gotovo doslovna podudarnost hrvatskoga odlomka lekcionara (obrednika) s adekvatnim tekstom u *Zadarskom lekcionaru.* I glose i odlomak lekcionara (blagoslov vode i soli u predvečerje Bogojavljenja) poznati su pod nazivom *korčulanski*, ali po jezičnim su značajkama zadarske provenijencije. Očito je dakle da je, ako već ne misalni dio kodeksa, a ono hrvatski obredni zapis, pa onda i uvez nastao u Zadru. Kodeks je krajem 19. stoljeća pronašao Frano Radić u franjevačkom samostanu na otočiću Badiji kod Korčule, pa otuda i hrvatskim glosama i odlomku lekcionara naziv *korčulanski.* Godine 1890. Radić je odlomak lekcionara i objavio (u prijepisu uz faksimil prve stranice). Sam se misal sigurno upotrebljavao u Zadru još u 15. stoljeću, što se zaključuje po zapisima u kalendaru, a ne zna se kako je i kada dospio na Badiju kod Korčule. Vjerojatno ga je sa sobom donio neki zadarski franjevac. Od 1893. godine misal je vlasništvo biblioteke Mađarskoga nacionalnog muzeja.

Glose je objavio Jánostól Melich u Budimpešti 1903. u navedenom prilogu[5], utvrdivši njihova izrazita tekstovna podudaranja sa *Zadarskim lekcionarom*, što ukazuje na ispis iz predloška vrlo bliskog *Zadarskom lekcionaru.* Međutim, podudaranja ima i s *Bernardinovim* i s *Ranjininim lekcionarom*, a to bi pak moglo ukazivati na negdašnje postojanje njihova zajedničkog (pra)predloška. To je naizgled u skladu s mišljenjem[6] da prototip (prototipovi) hrvatskoga lekcionara seže u znatno dublju prošlost nego što pokazuju sačuvani primjerci i dokumenti u kojima se oni spominju, kao i to da se lekcionar prepisivanjem širio raznim hrvatskim krajevima, pri čemu su nastajale nove verzije. Neka se zajednička (prevodilačka) rješenja nalaze i u novijim lekcionarima,

5 Zajedno sa spomenutim odlomkom lekcionara, zapravo rituala, iz istoga kodeksa, što je drugo izdanje toga odlomka, a kao i Radićevo također u prijepisu (1903., 49–61).

6 Fućak 1975.; Putanec 1993.

sve do 18. stoljeća[7], što pokazuje koliko je značajnu ulogu lekcionar imao u stoljetnom oblikovanju hrvatskoga književnojezičnoga izražavanja.

Iduće, pedesetak godina mlađe glose autorica ovoga napisa nazvala je ***Rešetarovima*** (kratica: RG) budući da osim podatka da se rukopis svojevremeno nalazio u Rešetarovu vlasništvu nemamo nikakvih drugih pouzdanih podataka o njemu i da je tekst glosa on dosad jedini objavio. A objavio ih je u Jagićevu "Archivu" 1904. pod naslovom *Ein serbokroatisches Wörterverzeichniss aus der Mitte des XV. Jahrhunderts*, dakle kao "popis riječi" (i to srpskohrvatski!). Da se ipak ne radi o "popisu riječi", premda su riječi zapisane zasebno, tj. izvan teksta na koji se odnose, nego prije o glosama, vidi se po tome što zapisivač i latinski tekst i hrvatski prijevod navodi u onom gramatičkom obliku i u kontekstu koji tumači. Rešetar nije siguran u namjenu tog "popisa", premda utvrđuje da je u pitanju evanđeoski (?) tekst, ali ne iz *Biblije*, jer u njoj ne nalazi riječi i oblike zapisane u ovom popisu. Analiza leksema zastupljenih u RG sugerira drugačiji zaključak o predlošku ovih glosa. A kako zapisivač ta tumačenja (glose) zapisuje na posebnom komadu papira, to bi moglo značiti da je latinski predložak kojim se služio bio vrlo skupocjen i da nije htio na njemu zapisivati. Možda je to bio neki skupocjeni lekcionar ili zbirka propovijedi, gdje se nalaze navodi iz *Biblije*, ali ne doslovno preuzeti iz nje.

Rukopis u kojem su te *Rešetarove glose* zapisane fragment je od dva dvostruka lista iz nekoga većeg latinskog kodeksa, kojemu pismo i kratice po Rešetarovu tvrđenju upućuju na sredinu 15. stoljeća. Na prvoj se stranici nalaze neki recepti, na drugoj stranici uglavnom moralno-filozofske sentencije iz *Biblije*, zatim slijedi tumačenje o bezgrešnom Marijinu začeću. Za nas je najzanimljiviji drugi list, na kojem se pod natpisom *fclavíce* u dva stupca nalazi "popis riječi" koji ovdje nazivamo *Rešetarovim glosama.* Iza toga slijede neke liturgijske napomene. Za datiranje spomenika – osim spomenutih paleografskih razloga – važna je i bilješka koja govori o konvenciji o suradnji između Zapadne i Istočne crkve, održanoj u Firenci za vrijeme pape Eugena. Naknadno je dopisana bilješka o smrti pape Eugena 21. ožujka 1447., dok je za spomenutu konvenciju iz povijesnih izvora poznato da je održana 1439. godine. Prema tome, popis hrvatskih riječi/glosa nastao je vjerojatno u vrijeme kad su zapisane navedene bilješke, što znači između 1439. i 1447. godine. Zapisivaču je navedeni popis vjerojatno trebao poslužiti pri tumačenju latinskoga teksta u crkvi, te stoga bilježi hrvatski prijevod teže razumljivih latinskih izraza, a tumači i neke teže razumljive latinske riječi i oblike njemu poznatijima latinskima.

S obzirom na grafijske, pravopisne i jezične crte ove ćemo čakavske glose (KG i RG), nastale u više-manje bliskom vremenskom razdoblju (kraj 14. st. – kraj I. polovine 15. st.), razmatrati paralelno.

7 To se dobro zapaža u *Akademijinu rječniku*, u kojem pod nekim natuknicama nalazimo posve identične ili gotovo identične potvrde od najstarijih lekcionara do onih novijih.

2. Popisi glosa

2. 1. Korčulanske glose

Korčulanske glose s odnosnim latinskim tekstom navest ćemo prema Melichovu prijepisu, uz nužne ispravke prema (vrlo nečitkoj) fotokopiji originala kojom raspolažemo, uz našu transkripciju (s razrješenjem kratica) te uz Melichov navod adekvatnih dijelova teksta iz *Zadarskog*, *Bernardinova* i *Ranjinina lekcionara* (kratice: ZL, BL, RL). U doslovnim podudaranjima s bilo kojim od navedenih lekcionara kratica lekcionara bit će podvučena[8]:

1. indignati sunt[9] – *ſmutıſeſe*[10] = ***smutiše se*** (ZL, BL, RL *rasrdiše se*[11])

2. quid molesti estis huic mulieri[12] – *uſilni* = ***usilni*** (ZL *žalosni*, BL *usilni*, RL *trudite*)

3. nam – *Jere* = ***jere*** (ZL, BL, RL *jere*)

4. oportunitatem – *urime* = ***vrime*** (ZL *vrimena*, BL *prigodu*, RL *podobna bremena*)

5. primo açimorum[13] – ***blagdana*** (ZL *prvi tada dan blagdana*, BL *prvi tada dan od blagdana*, RL *prvi dan prije Uzma*)

6. ad quendam – *cnicomu* = ***k nikomu*** (ZL, BL *k nikomu*, RL *k njekomu*)

7. sicut constituit – *çapouidi* = ***zapovidi*** (ZL *zapovidal biše*, BL *naredi*, RL *zapovidi*)

8. et contristati – *içaloſni* = ***i žalosni*** (ZL *i žalosni*, BL *ožalošćeni*, RL *i zlosrdni*)

9. non bibam amodo de hoc genimine uitis – *goſçe odouoga ploda* = ***jošće od ovoga ploda*** (ZL *od sada od sega ploda*, BL *veće neću piti ovoga roda loznoga*, RL *od segaj ploda*)

10. et ymno dicto – *i piſan recxi*[14] = ***i pisan rekši*** (ZL, BL *i pisan rekši*, RL *i rekše poj*[15])

---

8 Doslovne podudarnosti isključuju bilo kakva pravopisna, fonološka, morfološka ili kontekstualna neslaganja. Kada se ne bismo striktno na njih obazirali, podudaranja bi bilo znatno više.

9 Melich u prijepisu latinskog teksta redovito piše *s* umj. *ſ*, te razrješava kratice, a u hrvatskom prijepisu glosa na kraćenim dijelovima obilježava title.

10 Melich napominje da je u riječi slovo *i* zapisano bez točke (*ı*), te da će u idućim navodima pisati dijakritički znak prema originalu, premda on, koliko je na snimci originala vidljivo, češće piše *i* tamo gdje je u originalu *ı*. Kako to za interpretaciju ionako nije bitno, zadržat ćemo njegovo čitanje, uz napomenu da Melich u latinskom tekstu redovito piše *i*, premda je u originalu uglavnom *ı* uz rjeđe slučajeve s tankim potezom dijakritičkog znaka (*i*).

11 Melich primjere iz ZL donosi u prijepisu (prema Rešetarovu izdanju iz 1894.), a iz BL i RL u transkripciji (prema Maretićevu izdanju iz 1885. i Rešetarovu iz 1894.). Ovdje se primjeri iz navedenih lekcionara donose ispravljeni prema originalnim tekstovima i u transkripciji.

12 U orig. kraćeno *Q^{i}d* i bez vidljivog znaka kraćenja: *mlieri*. Melich dosljedno piše malo slovo umj. velikog na početku rečenice.

13 Pogrešno. U originalu: *Prıma ... açımor(um)*.

14 Čini se da u originalu piše: *reçxı*.

15 Melich u zagrade kao upitno stavlja čitanje *toj*.

11. Omnes uos scandalum patiemini in me – *ſſi ui ſablaçēge budete gimiti uāni* = ***Vsi vi sablaženje budete jimiti va mni*** (ZL *Vsi vi sablažńeni budete o mni,* BL *Svi vi hoćete smetńu imiti u mni*, RL *Svi vi sablaznite se u menje*)

12. et si omnes scandaliçati fuerint in te, ego nunquam scandaliçabor – *ſcruſeni... ſcruſan*[16] = ***skrušeni ... skrušen*** (ZL *Ako vsi sablažńeni budu o tebi, ja nigdare ne budu sablažńen*, BL *I još ako smućeni vsi budu u tebi, da ja nigdar u tebi smućen ne budu*, RL *Ako svi sablazne se u tebje, ja nikadar neću sablazniti se*)

13. ter me negabis – *çatagısı*[17] = ***zatajiši*** (ZL *trikrat me zatajiš,* BL *trikrat me ćeš zatajati,* RL *trikrat se ćeš odvrći od mene*)

14. etiam si oportuerit me mori tecum, non te negabo – *aco potribno bude umrite (!) ſtobō*[18]*, neçatagutebe* = ***ako potribno bude umriti s tobom, ne zataju tebe*** (ZL *ako bude potribno meni umriti s tobom, ne zatajim tebe,* BL *I ako bude meni triba umriti s tobom, ne zataju tebe,* RL *ako potrjebno menje bude umrijeti s tobom, ne odvrgu se tebe*)

15. in villam – *na ſelo*[19] = ***na selo*** (ZL, BL, RL *u selo*)

16. cepit contristari et mestus esse – *i pocaſe ſaloſtiti i tuçan bi* = ***i poča se žalostiti i tužan bi***[20] (ZL *i poča tugovati i žalostiti se*, BL *poča se žalostiti i tužan biti*, RL *poče žalovati i tužiti*)

17. tristis est anima mea – *çaloſna* = ***žalosna*** (ZL, BL, RL *žalosna*)

18. sustinete hic – *pote*^{r}*bıte*[21] *totu* = ***potrpite totu*** (ZL *Potrpite totu,* BL *počekajte*, RL *trpite ovdje*)

19. et progressus pusillum – *i odſaci*[22] *malo* = ***i odšači malo*** (ZL *I odišad malo,* BL *I odstupivše*[23] *od ńih maļahno*, RL *I pošad malo*)

20. ut non intretis in temptationem[24] – *da ne uapdete (!)*[25] *u napaſt*[26] = ***da ne vpadete v***[27] ***napast*** (ZL, BL *da ne ulizete u napast,* RL *da ne uljezete u napast*)

---

16 Tako u Melicha uz uputu u bilj. na Belostenčevo *zkruſſen* i Stullijevo *skrusciti*. Na snimci nejasno.

17 Melichovo čitanje; na snimci čitak samo početak: *çata*.

18 U Melicha: *stobō*.

19 Na snimci se glosa uopće ne vidi.

20 Melich pretpostavlja da je pogr. umj. *biti*; u tom bi se slučaju radilo o doslovnom podudaranju s BL – usp. i infinitive u ostala dva adekvatna teksta.

21 Uz izuzetak grafije <b> za /p/ doslovno podudaranje sa ZL.

22 Melich u bilj. napominje da je možda napisano *odisacy*. Na snimci nejasno.

23 U Melicha: *odstupivši*.

24 *Vulg.*: *ne intretis in tentationem.*

25 Prema Melichu pogr. umj. *uapadete* (tj. *vapadete*), što nije potvrđeno. Na snimci nejasno.

26 Na snimci nedovoljno jasno. U Melicha: *napas*, ali je vjerojatnija ligatura ili znak kraćenja za *ſt* na kraju retka.

27 Usp. bilj. uz 24. glosu.

21. spiritus quidem promptus est – *duch tada priprauā ge* = ***duh tada pripravan je*** (ZL *Duh ujistinu pripravan jest*, BL *Duh stanovito pripravan jest,* RL *Duh krjepak jest*)

22. erant enim oculi eorum grauati – *teſchi*[28] = ***teški*** (ZL, BL *oteščali,* RL *tegotne*)

23. et ex(h)ibebit michi modo plusquam duodecim legiones angelorum – *i dal bi ... ſada ueçe*[29] = ***i dal bi ... sada veće*** (ZL *i dal bi mani sada veće,* BL *i on bi dao meni sada veće*, RL *poslao bi menje*)

24. et ingressus intro – *i Vliſi*[30] *fnuta*^{r} = ***i vliši vnutar*** (ZL *I uliši unutar*[31], BL *I ulizše unutra*, RL *I uljeze unutra*)

25. cum ministris – *ſlugami* = ***slugami*** (ZL, BL, RL *slugami*)

26. cum multi falsi testes accessissent – *cada fnoſi criui ſuidoci priſtupachu* = ***kada vnozi krivi svidoci pristupahu*** (ZL *kada mnozi krivi svidoci prihodiše,* BL / RL *i mnozi krivi svidoci / svjedoci pristupiše*)

27. nouissime autem uenerunt – *i poſlia tada* = ***i poslija tada*** (ZL *i najposlińa*, BL *da napokon*, RL *i potom toga*)

28. reedificare – *uſidati* = ***uzidati*** (ZL *uzidati*, BL, RL *sazidati*)

29. amodo – *odſele*[32] = ***odsele*** (ZL, RL *odsele*, BL *od sada*)

30. sedentem a dextris uirtutis[33] celi (!)[34] – *çrıpoſtı*[35] = ***kriposti*** (ZL, BL *kriposti*, RL *sile*)

31. reus est mortis[36] – *doſtogage*[37] = ***dostojan je*** (ZL *dostojan jest,* BL, RL *dostojan je*)

32. una ancilla – ***raba*** (ZL, BL, RL *raba*)

33. et post pusillum accesserunt qui stabant – *i potō to (!) toga ṕſtipiſe (!)*[38] *chi uocolo ſtachu* = ***i potom toga pristupiše ki uokolo stahu*** (ZL *I potom toga malo pristupiše*

---

28 Grafija <ch> za /k/ nejasna.

29 Glosator ne prevodi *michi* (= *meni*), vjerojatno kao dobro poznato.

30 U Melicha: *vliſi*; prema narednoj riječi *fnuta*^{r} s <f> = /v/ (< *vъ*) očito i prethodnu riječ treba čitati s /v/, a ne /u/. Usp. i 20. glosu.

31 Graf. u ZL *Iulissi unutar* može se čitati i *vliši vnutar,* pa bi se u tom slučaju radilo o doslovnom podudaranju.

32 U Melicha razdvojeno: *od ſele*. U bilješci napomena da drugdje *amodo* prevodi s *jošće* (uz uputu na 9. glosu).

33 U originalu bez znaka kraćenja: *ututis*, iznad čega je upisana glosa.

34 Pogrešno. U originalu: *dei.*

35 U Melicha: *çripoſti.*

36 Iznad *e* za *est* ravna crtica kao znak kraćenja. Latinski tekst ovdje treba shvatiti kao 'podliježe (kazni) smrti', pa u skladu s tim i hrvatske prijevode.

37 Prema Melichovu čitanju razdvojeno: *doſtoga ge* uz napomenu da je iznad *a* izostavljen znak za skraćivanje; dočetak glose na snimci nije čitljiv.

38 U Melicha: *p*^{ri}*ṣtipiſe*. Kratica za *pri* je *ṕ* (slovo *p* s malom okomitom/ukošenom crticom iznad slova). Tako i d.

ki okolo stahu, BL *I malo potom toga pristupiše oni koji stahu onde*, RL *I malo poslije pristupiše oni koji stahu*)

34.[39] num et loquela tua manifestum te facit – *çaç ... ocitna* = ***zač... očitna*** (ZL *jere rič tvoja očita tebe čini,* BL *jere i rič tvoja tebe očituje,* RL *riječ tvoja očita te čini*)

35. cepit detestari et jurare – *rotiti i ꝑſegati*[40] = ***rotiti i prisegati*** (ZL *rotiti i prisegovati*, BL *se ... zaklinati i prisegovati,* RL *ročiti se i kleti se*)

36. et uinctum adduxerunt eum et tradiderunt poncio pilato[41] presidi – *i ſſeçana ... i predaſega*[42] *biſcupu*[43] *... ſudçu* = ***i svezana ... i predaše ga biskupu ... sudcu*** (ZL *I vezana privedoše ńega i predaše ga Ponciju Pilatu sucu,* BL *I svezana ga povedoše i pridaše ga Ponciju Pilatu sudcu,* RL *I svezana povedoše ńega i pridaše ga Ponciju Pilatu sudcu*)

37. qui eum tradidit quod dampnatus esset: penitencia ductus ... – *oſugen ge ... pochagaffiſe* = ***osujen je ... pokajavši se*** (ZL *da osujen jest pokajavši se,* BL *da jest osujen pokajavši se,* RL *da bi osuđen Jezus i pokaja se*)

38. agrum liguli in sepulturam peregrinorum – *niuu ...na pogrebēge putnichof* = ***ńivu ... na pogrebenje putnikov*** (ZL *ńivu ... za pogrebenje putnikov,* BL *ńivu ... da bude na pogrebenje putnikov,* RL *ńivu ... za grobe od putnika*)

39. ager – *gniua* = ***ńiva*** (ZL, BL, RL *ńiva*)

40. precium apropriati (!)[44] – *cenu ucinenu* = ***cenu ucińenu*** (ZL *cinu ucińenoga,* BL *cinu procińenu,* RL *cijenu pricjeńujuće*)

41. constituit – ***naredil***[45] (ZL *naredil je*, BL *obredio je*, RL *skaza*)

42. per diem autem sollempnem consueuerat – *blagdana çacō biſe* = ***blagdana zakon biše*** (ZL *I u dan praznika biše zakon*, BL *a na dan blagdana imaše sudac običaj*, RL *na svake blage dni bješe zakon*)

43. unum uinctum – *uçnicha*[46] = ***uznika*** (ZL, BL *uznika,* RL *jednoga sužńa*)

---

39 Ovdje je u Melicha preskočena jedna brojčana oznaka, pa ova glosa ima broj 35. Otuda u krajnjem zbroju u njega 53 glose umj. 52.

40 U Melicha: *p^{ri}segati.*

41 U Melicha: *Poncio Pilato.*

42 U Melicha: *predasega.*

43 Ova riječ stoji iznad latinske *poncio.* Melich u bilješci napominje da je zapisivač *poncio* pogrešno pročitao *pontifico*, čime se jedino i može tumačiti neobično *biskupu* u tom kontekstu, ali je čudno da je tumač latinskog teksta pogriješio u čitanju imena Poncija Pilata.

44 Pogrešno umj. *appreciati.* U originalu na prijelazu redaka: *apꝑcialti* s ravnom titlom na drugom *p* za *pre.*

45 Na snimci nečitko.

46 Na snimci nečitko.

44. habebat (!)[47] autem unun (!)[48] uinctum insignem – *ſlamenita* = ***zlamenita*** (ZL, RL *naročita,* BL *zamirita*)

45. propter sedicionem – *ubogſtou* (!)[49] = ***ubojstvo*** (ZL nema, BL *za razbojstvo,* RL *za krv*)

46. quod propter inuidiam tradidissent eum – *nenauidoſt ṕdali* = ***nenavidost pridali*** (ZL *da za nenavidost pridali bihu ńega,* BL *da za nenavidost pridali su ńega*, RL *jere [za] zavidost izdaše ńega*)

47. pro tribunali – *na ſudu* = ***na sudu*** (ZL, BL, RL *na sudu*)

48. multa enim passa sum hodie per uisum propter eum – *ier*[50] *ſam uele muçna (!) danaſcha pouidēgu* = ***jer[e] sam vele muč[e]na danaska po videnju*** (ZL *jere sam vele mučena danas po vidinju*, BL *jere sam vele trpila danas po vidinju u sni*, RL *mnogo mučena bih danas ńega radi*)

49. seniores persuaserunt populis – *nauciſe pulch* = ***naučiše plk*** (ZL *naučiše narod*, BL *nagovarahu puk,* RL *nagovoriše narod*)

50. quod[51] nihil (!)[52] proficere[53] – *neꝑgaſe*[54] = ***ne prujaše*** (ZL, BL *ne prudi,* RL *ne primože*)

51. post ... parasceuen – *ca uelim petco/*[55] = ***za Velim petkom*** (ZL *za Velim petkom,* BL: *Drugoga tada dne, ki jest za petkom*, RL: *po petku*)

52. illi autem abeuntes munierunt sepulchrum[56] – *poſaci udvardiſe*[57] = ***pošači utvrdiše*** (ZL *pošadči utvrdiše,* BL *pošadči obastriše*[58] *stražami greb zapečativši ga,* RL *pošadče utvrdiše*)

---

47 Pogrešno umj. *habebant*.

48 Melich kraćeno *unū* pogr. razrješava: *unun* umj. *unum* (ako nije tiskarska greška).

49 U Melicha pogrešno umj. *ubogſtuo*: iza *t* jasno se vidi *u*. U bilješci napomena da treba čitati: *ubojstvo*.

50 U Melicha: *iere*, ali se krajnje *e* na snimci ne vidi.

51 Prema Melichu – u originalu samo *Q nichil*.

52 Pogrešno umj. *nichil*.

53 Pogrešno umj. *proficeret*.

54 U Melicha sa *s* umj. *ſ*: *neꝑ*^{ru}*gaſe* i s napomenom u bilješci da je upotrijebljen znak za *pro* u značenju *pru*, međutim na snimci se upravo taj znak slabo razabire.

55 Prema Melichu. Međutim, u prvoj riječi dočetno slovo na kraju ima petlju spuštenu i zakrenutu ulijevo, pa se očito radi o znaku kraćenja *ŋ* (koji nalazimo npr. u Šibenčaninovu zapisu *Cantilene pro sabatho*), tj. *uelin̄*, dok se u idućoj riječi na kraju vidi samo ravna, malo ukošena spuštena crta, a ne uobičajeni znak za slovo *m* (i *n*) na kraju riječi koji navodi Melich.

56 U Melicha (kao i inače s razriješenim kraticama) posljednja riječ s *ch* na mjestu originalnoga *c*: *sepulcru(m)* – v. u Mar. II natuknicu: *sepulcr/um (i sepulchrum)*.

57 Prema Melichovu čitanju; na snimci nedovoljno jasno. Sasvim je jasno samo početno *ud* i u dočetku *ſ* u *ſe* za *še*; u sredini riječi vjerojatnije je <u> za /v/.

58 U Melicha pogr.: *obastride*.

2. 2. Rešetarove glose

Rešetarove glose, tj. njegov "popis" sadrži 85 natukničkih jedinica, ali to nije i broj zastupljenih hrvatskih riječi jer neke natuknice sadrže samo latinska tumačenja, dok se za neke od hrvatskih riječi navode i sinonimi. Navodimo ih redom kako su zapisane, i to u Rešetarovu prijepisu (transliteraciji). U našem čitanju navodi se transkripcija, a Rešetarovo se čitanje navodi u bilješkama.

ſclauíce

1. *Naro, as. pocitati*[59] = ***počitati***[60]

2. *Meditor ris. poucitiſe* = ***poučiti se***

3. *Formo as. obraçiti* = ***obraziti***

4. *Tabeſco is. pomangcati* = ***pomańkati***

5. *Calu(m)pnior*[61]. *ris. obrehy* = ***obreći***

6. *Suadeo. es. poc̥p̥ti*[62] *naucignēge*[63] = ***pokripiti na učińenje***

7. *Tempo*[64] (tj. *Tempero*). *as. raſtuoriti* = ***rastvoriti***

8. *Atenuo* (! – tj. *attenuo*). *as. ſtancíti*[65]. *l' omlohauíti* = ***stančiti*** vel ***omlohaviti***

9. *Fecu(n)do as.* ***ploditi***

10. *Diſpono is. Raçrediti* = ***razrediti***

11. *Conpono* (! – tj. *compono*) *is. ſlågati (!)*[66] = ***slágati***

12. *Conyectuõr*[67] (! – tj. *coniector*) *ris. vganati* = ***uganati***

---

59 U svojem prijepisu Rešetar slovo *i* bilježi bez točke ili s nadrednom kosom crticom slijeva udesno (*ı, í*), kao što nalazi u rukopisu. Nadredne znakove bilježi u skladu sa svojim uvjerenjem da samoglasnički grafemi s nadrednim znakom imaju određenu akcenatsku vrijednost (v. o tome: Rešetar 1894., VIII; 1898., Rad 134, 98). U svojem prijepisu ne uzimam to u obzir i pišem obično slovo *i* (s točkom). Title koje označavaju izostanak slova *m* i *n* ili nekog drugog pojedinačnog slova razrješavam u oblim zagradama.

60 Rešetar transkripciju, tj. svoje čitanje, navodi u zagradama.

61 S ravnom titlom iznad *pn*. U latinskim riječima kraćene dijelove navodimo u oblim zagradama.

62 Rešetar bilježi dva mala nadredna *i* iznad *c* i iznad *p* – u prvom je slučaju vjerojatno u predlošku bila mala okomita crtica iznad slova *c*, što je uobičajena kratica za *ri*; *i* iznad *p* očito je zabunom izostalo u retku, pa naknadno upisano nadredno.

63 Title Rešetar bilježi ravnom crtom.

64 Kratica za *per* je slovo *p* sa stablom prekriženim vodoravnom crticom *p̥*.

65 U bilj. Rešetarova napomena da je ispravljeno od *ſtançati*.

66 U Rešetara pogr. *ſ̱* umj. *ſ* vjer. tiskarska pogreška jer i sam čita *slágati*; iznad prvoga *a* dopisano još jedno sitno *a*, što je očito znak dužine samoglasnika (za razliku od *slàgati* 'izreći laž'). Po Rešetarovoj napomeni u bilješci, ispred riječi bilo je prvotno napisano *ſrehyiua*, što on dopunjuje s [*ti*] i čita *sređiva[ti]*, a onda je *hyiua* prekriženo i zamijenjeno s *diti*, dakle *srediti*, i napokon je čitava riječ još jednom precrtana.

67 Valovita titla iznad drugoga *o* nije znak kraćenja. Možda upućuje na to da je prethodno slovo *u* pogr. napisano, tj. *conyector* (od *coniectare*).

13. *Deuotō obit uľ obitouāge* (tj. *Devot(i)o ... obitova(n)ge*) = ***obit*** vel ***obitovanje***

14. *Inclinantes. ṕclagnaiuhíymſe*[68] = ***priklańajući im se***[69]

15. *Reſpuentes. odrinuffege* = ***odrinuvše***[70] ***je***

16. *Squalle(n)tis. neciſtohye* = ***nečistoće***

17. *Contagiu(m) miſlyenge* = ***mišl̨enje***

Illecebritas delectat(i)o *p̃ua/prava*[71] = ***prava/parva*** (?)

18. *Arce(n)s odrinuyuhye* = ***odrińujuće***[72]

19. *Spuma gracillis.* ***pina***[73] ***puhla***

20. *Forma. ſtaf* = ***stav***[74]

21. *Inte(n)cio* (! – tj. *intentio*)[75] *fnímange. ı.*[76] *miſlyenge* = ***vnimanje***[77] vel ***mišl̨enje***

22. *Preſencia* (! – tj. *praesentia*) *ṕdſtoyange* = ***pridstojanje***

23. *Abſcencia* (! – tj. *absentia*) *odſtoyange* = ***odstojanje***

24. *Expiencia*[78] (! – tj. *experientia*) *raçmotroua(n)ge* = ***razmotrovanje***

25. *Petulla(n)cia* (! – tj. *petulantia*) *lacomoſt* = ***lakomost***

26. *Ingluuia çarlſtuo* = ***žarlstvo***[79]

27. *Laſciuia*[80] – *Libido* ***blud***

luxuia (! – tj. *luxu[r]ia*) = ***luksurija***

---

68 Kratica za *pri* je slovo *p* s nadrednom kosom (okomitom?) crticom *ṕ*. Tako i d. u slogu *pri.*

69 Iza glose je lat. napomena ispisana kraticama, koje Rešetar razrješava: *secundum grammaticam haec dictio est participium.*

70 Rešetar <ſ> = /v/ redovito transkribira kao /f/: *odrinufše je.* Tako i d.

71 U Rešetara iznad *pu* valovita titla uz čitanje *prava.* Čitav taj drugi redak glose, što ga Rešetar ostavlja bez komentara, nije jasan u odnosu prema prvom retku niti s obzirom na odnos lat. i hrv. dijela: lat. bi značilo otprilike 'zamamna naslada', pa to nema veze s hrvatskim adekvatom dešifrirali ga kao *prava*, što čini Rešetar, ili možda kao *parva* ('prva').

72 U Rešetara: *odriṉujuće.*

73 Iznad *i* je ravna crtica (tj. *ī*), premda nema razloga za titlu.

74 Rešetar: *staf.*

75 Mar. I s. v. *intencio* i Mar. II s. v. *presencialis, presencialitas (i presentialitas)* i neke druge riječi na *-cia, -cio* i sl. umj. lat. *-tia, -tio* imaju oznaku *sh* ('starohrvatski'), pa se može zaključiti da je pisanje <c> umj. lat. <t> bila neka starohrvatska grafijska manira. Isto vrijedi i za iduću glosu 22. *Preſencia* i druge s pisanjem <e> umj. lat. <ae>, za koje se također u Mar. I i Mar. II nalazi oznaka *sh.*

76 Kratica *ı.* za *vel* često i d.

77 Rešetar: *fnímanje.*

78 Uobičajena lat. kratica za *per*: slovo *p* sa stablom prekriženim vodoravnom crticom *p̶.*

79 Rešetar: *žrlstvo.*

80 Za natukničku riječ *Laſciuia* Rešetar napominje da je kasnije napisana na margini, što znači da je *Libido* prava lat. natuknica. U idućem se retku nalazi još i *luxu[r]ia* (bez znaka kraćenja za izostavljeno *r*), što može biti latinski sinonim uz natuknicu, ali riječ je potvrđena i kao odomaćena posuđenica (npr. u *Žićima svetih otaca*), a ovdje je napisana malim početnim slovom, pa se čini da je ipak sinonim uz *blud*; u AR-u riječ nije potvrđena.

28. *Comr̃cū*[81] *otayſtuo*[82] = ***otajstvo***[83]

29. *Victo(r)ia*[84] *ṕmoçenge* = ***primoženje***

30. *Oppoſicio ſuprotifglyenge* = ***suprotivl̨enje***[85]

31. *ex Ortacio*[86] (! – tj. *ortatio*, odnosno *exhortatio*) *ſpominange* = ***spominanje***

32. *Orthor poćplyuyu*[87] = ***pokripl̨uju***

33. *Vices. crat* = ***krat***, *Q*^{ot} *vicib(us) / colico crat*[88] = ***koliko krat***

34. *Vices. Redi* = ***redi***

35. *Stratus. loçe* = ***lože***

36. *Aminiculu(m)* (! – tj. *adminiculum*) *pomoth* = ***pomoć***

37. *Frugalitas temp̨lancia*[89] (! – tj. *temperantia*). *ı.*[90] *raſtuor* = vel ***rastvor***[91]

38. *Inteſti(n)a. çnutargna* = ***znutarńa***[92]

39. *Conyectores. ganafci* = ***ganavci***[93]

40. *Rece(n)s ṕſan* = ***prisan***

41. *Declarat(i)o ocitoua(n)ge:* = ***očitovanje***

42. *Indicat(i)o ſrecenge* = ***zrečenje***

ſgouorenge[94] = ***zgovorenje***

43. *Narat(i)o pocitange* = ***počitanje***

---

81 Iznad *rc* valovita titla (vjer. pogr. umj. iznad *e*), iznad *u* ravna: *Com(m)erciu(m)*

82 U bilješci Rešetarova napomena da je prekriženo ranije *oſt*. U AR IX potvrđeno je i *otajnost* (15.–18. st.) i *otajstvo* (od 16. st., ali s mnogo više potvrda); ovo je očito starija potvrda.

83 Riječ značenjem ne odgovara lat. natuknici (*commercio* 'trgovina, razmjena' i sl. – v. Mar. I s. v. *commerci/um*; Mar. II s. v. *mysterium* pod *3. Vulg.* "otajstvo, vjerska tajna"; AR IX s. v. *otajstvo* "secretum, mysterium, sacramentum").

84 Iznad *ia* valovita titla.

85 Rešetar: *suprotifl̨enje.*

86 Prema Rešetarovoj napomeni u bilj. u riječi su između *Or* i *ta* izbrisana dva slova, možda *to*: "(to?)". Riječ je, očito, pogrešna (vjer. umj. *exhortatio*); za hrvatsku riječ nema ništa slično u njezinim rječničkim lat. prijevodima (v. AR XVI s. v. *spomen, spomin* i izv.; LP s. v. *sъpominati, sъpomęnǫti* "meminisse").

87 Umjesto kraćenoga *ri* Rešetar ispisuje malo nadredno *i* iznad *c* (usp. *poćp̑ti* u 6. glosi i tamo bilj. 62), a za cijelu hrvatsku riječ napominje da je napisana iznad prekrižene *ſpominam.*

88 Prema Rešetarovoj napomeni sve je od *Vices* (do kraja) kasnije dodano.

89 Za *per* lat. kratica: slovo *p* sa stablom prekriženim vodoravnom crticom *p̨.*

90 Nije jasno na što se odnosi kratica za *vel* (v. bilj. 76).

91 Riječ *rastvor* nije jednostavno protumačiti kao prijevod lat. *frugalitas* i *temperancia* (v. Mar. I s. v. *frugalitas* pod *4.* "ljetina, rod, urod"; Mar. II s. v. *temperantia* "prava mjera, umjerenost, trijeznost, vlast nad sobom...", ali s. v. *temperare* pod *1. a.* "miješati, pomiješati u pravoj mjeri..."; AR XIII s. v. *rastvor* pod *b)* "mješavina, rastopina" s primjerom iz ljekaruše iz 15. st.

92 Rešetar: *znutrńa.*

93 Rešetar: *ganafci.*

94 Po Rešetarovoj napomeni napisano kasnije iznad *ſrecenge.*

44. *Fabula ppouiſt. l' Varcigne(n)ge*[95] = ***pripovist*** vel ***varčińenje***

45. *Conyecturå ganca* = ***ganka***

46. *Annu(n)ciå*[96] *nauiſhe(n)ge:* = ***navišćenje***

47. *Proſperor. coriſtyuyu*[97] = ***korišćuju***

48. *Aptus. ſpretan* = ***spretan***

[98]*P.ſpitas*[99] (= *prosperitas*). *Coriſt / prud*[100] = ***korist prud***

49. *Aúſitas*[101] *ſhyeta. ſuprotifna* = ***šćeta, suprotivńa*** (?)[102]

[2. stupac][103]

50. *Preťita*[104] *mimoſadſa. l' preſadſa. biffa* = ***mimošadša*** vel ***prešadša, bivša***[105]

51. *Preſencia. ſadagna l' naſtoyehya* = ***sadańa*** vel ***nastojeća***

52. *Futura buduhya* = ***budućа***

53. *Detract(i)o* (*detractatio*)[106] *clyeuetange* = ***kļevetanje***

---

95 U Rešetara *barcigne(n)ge* (= *barčińenje*) uz napomenu u bilješci da je *b* ispravljeno od *v*, ali prije će biti obratno. Na početku riječi *v* se obično pisalo *V*, koje je bilo teško razlikovati od *b*. Riječ Rešetaru očito nije bila poznata. Ona i nije potvrđena, ali se može lako razumjeti kao *ad hoc* napravljena složenica od *var* + *činenje* – v. AR XX s. v. *7. var* m. i ž. "prijevara, himbenost; griješka, pogreška; šteta", od osnove što je u *varati, varka* (uglavnom s dubrovačkim potvrdama).

96 Kružić iznad dočetnog *a* možda je upotrijebljen kao znak kraćenja – *Annu(n)cia(cio)* ?, ali jednako je napisan i dočetak prethodne natuknice: *Conyecturå*, koju ni po čemu ne treba kratiti. – Što se tiče pisanja <c>/<t> v. Mar. I s. v. *annunciacio* "navješćivanje, objava", *annuncio* "objava, navještenje", ali i *adnuntiatio* "objava"; *annunciare* "javiti, dojaviti" pored *annuntiare* v. *adnuntiare* "dojaviti, oglasiti".

97 Rešetar smatra da je <ty> nesigurno umj. <h> za /ć/ (ako već, onda prije umj. <hy>), ali to ne mora biti točno (usp. ovdje bilj. 109). Navodi da je ispred cijelog tog teksta prekriženo *opraflyam* = ***opravļam*** (u Rešetara: *opraflam*).

98 Po značenju to bi imala biti nova natuknica, ali nije jasno zašto Rešetar ispred nje nije stavio redoslijedni broj.

99 Za *pro* upotrijebljena je kratica *P.* (veliko *P* s točkom), a za *per* slovo *p* sa stablom prekriženim vodoravnom crticom.

100 Na prijelazu redaka, bez ikakva interpunkcijskog znaka između dvaju sinonima (kao ni u transkripciji).

101 Iznad *u* ulijevo okrenuta kvačica kao kratica za *er* (*ú*).

102 Druga riječ (ako čitamo: <n> = /ń/) nije potvrđena (v. AR XVII), ali je moguća i tvorbeno i značenjski; ako se čita <n> = /n/, tj. *suprotivna*, to bi bio poimeničeni Nmn. sr. r. prid. u značenju 'ono što je protivno', tj. 'štetno', kao i u narednim primjerima); Rešetar: *suprotifna*.

103 Rešetar: Kolumne 2.

104 Kao znak kraćenja za *er* upotrijebljena je ulijevo okrenuta kvačica uz *t* (*t'*) – v. bilj. 101.

105 Rešetar: *bifša*.

106 Rešetar kraticu *Detractō* razrješava (u zagradi!) kao *detractatio*, međutim u Bc hrv. uz *klevetanje* dolazi "detractio" (Bc nema ni *detractio* ni *detractatio*); v. i Mar. I s. v. *detractio* pod *4. Vulg.* "klevetanje", dok *detractatio* upućuje na *decrectatio*, a tamo: "odbijanje, izbjegavanje, izvlačenje od nečega".

54. *Calu(m)pnia. vaſhyna*[107] = ***vašćina***

55. *Pſona*[108] *ſobſtuo* vel. *chip.* = ***sobstvo*** vel ***kip***

56. *Eſſencia bitge* = ***bitje***

57. *Subſta(n)cia ſuhtyaſtuo*[109] = ***sućastvo***

58. *Inꝑperiu(m)*[110] *(improperium) priroc* = ***prirok***

59. *Miſ' ia*[111] (*miseria*) *niſhyeta ul' neuolya* = ***nišćeta*** vel ***nevoļa***

60. *Miluus pilyuh* = ***piļuh***[112]

61. *Fruges oçaſtge* = ***ožastje***[113]

62. *Exerciciu(m) varſnoua(n)ge* = ***varsnovanje***[114]

63. *Induſt'a*[115] (*industria*). *domiſal* = ***domisal***[116]

64. *Inſtans.* ***hip***

65. *obſtruſo. clauſo* [samo latinski]

66. *Vaſti. ı. ampli*[117] *Sciroc* = ***širok***

---

107 S Rešetarovom napomenom da je ispred toga precrtano *obriçange* (= ***obricanje***) – v. AR VIII s. v. *obreći* pod *b.* "okriviti, objediti" i s. v. *obricańe* "*nom. verb. od* obricati", a s. v. *1. obricati* "*impf. prema pf.* obreći", te pod *b)* samo jedan "primjer prema onima kod *obreći* pod *b.*" iz glag. spomenika 15. st.

108 Kao znak kraćenja upotrijebljeno je veliko slovo *P* sa stablom prekriženim vodoravnom crticom.

109 Rešetar (u svojoj bilj. 16) postavlja pitanje graf. <hty> = /ć/ i upućuje na bilj. 14 (ovdje 97).

110 Upotrijebljen je uobičajeni znak kraćenja za *pro* – slovo *p* sa stablom prekriženim petljom.

111 Kao znak kraćenja za *er* upotrijebljena ulijevo okrenuta kvačica iza *ſ* – v. bilj. 104.

112 AR IX s. v. *piļuh* "isto što piļug i istoga postańa" s rječničkim potvrdama i napomenom da se govori na Rabu u značenju "kobac", a s. v. *1. piļug* "neka grabežļiva ptica, možda kobac", također s rječničkim potvrdama i jednom Kavanjinovom.

113 Riječ u AR-u nije potvrđena; tvorbeno je gl. imenica od *ožeti* (ptc. pas. *ožast*), a s. v. *ožeti* u AR IX "stiskujući (stisnuvši) iscijediti". Mar. I *fruges* (mn.) upućuje na *frux* (jd.), a tamo pod *1.* "plod, rod, usjevi, žito, svaki plod koji daje zemļa", pod *2.* "voće na stablima, žir". Može se zaključiti da je značenjska veza između lat. natuknice i hrv. prijevoda posredna: voće (*fruges*) može se ožeti, iscijediti, tj. ono se ožima, pa bi *ožastje* imalo značiti 'ono što se dobiva ožimanjem'.

114 Rešetar: *vrsnovanje.*

115 Za znak kraćenja (ulijevo okrenuta kvačica) usp. bilj. 104.

116 U AR II s. v. *domisao* "consilium, ono čemu se čovjek domisli" – nije jasna veza s lat. natuknicom *industria*; v. Divk. s. v. *industria* "poslenost, radinost, prometnost, marljivost"; Mar. I s. v. *industria* pod *1.* "radinost, marljivost, poslenost, marnost, radišnost".

117 V. Divk. s. v. *amplus* pod *1)* "prostran, opširan, opsežan, golem, velik"; s. v. *vastus* pod *1)* "pust, prazan", pod *2)* "neizmjeran, ogroman, pust", ali adv. *vāstē* pod *1)* "na daleko i široko"; u Mar. I s. v. *ample*, adv. pod *1.* "obilno, bogato"; s. v. *amplicare* pod *3.* "povećati, proširiti" i s. v. *amplificare* pod *1.* "povećati, umnožiti, proširiti" jedine su poveznice lat. osnove *ampl-* s našom *šir-*; Mar. II s. v. *vaste* adv. pod *1.* "na daleko i široko"; sve ostale izvedenice od osnove *vast-* značenjski su povezane s haranjem, pustošenjem, razaranjem i sl. Prema tome, u novijim rječnicima veza lat. natuknice/natuknica i naše prevedenice "širok" nije osobito pouzdana, međutim u starijima je ipak potvrđena: Bc s. v. *amplus* navodi "prostran", ali s. v. *vastus* "jako velik, prostran, dug i širok" i s. v. *vastè, adv.*"jako

67. – **75.** [samo latinski]

76. *Coeuus* (! – tj. *coaevus*). *varſnic* = ***varsnik***[118]

77. *Cerimo(n)ie*[119] [.] *naredbe* = ***naredbe***

78. *Crimi(n)ator. obrecnich* = ***obrečnik***[120]

79. *Suſuro* (! – tj. *susurro*). *briçlif* = ***brižļiv***[121]

80. *Plauſus. vgoyhay*[122] = ***ugojaj***[123]

81. *Plaude(n)t manib(us)*[124]. *pleſhyu rucami* = ***plešću rukami***

82. *Aplauſ(us)*[125] *ugahyange* = ***ugajanje***[126]

83. *Fa(n)taſie. pomame.* vel. *hinbe* = ***pomame*** vel ***hinbe***

84. *Vagabu(n)dus. ſchitauaç* = ***skitavac***

85. *Promtitudo* (! – tj. *promptitudo*) *naparuçtuo* = ***naparučtvo***[127]

3. Raščlamba

Grafijske, pravopisne i jezične crte navedenih čakavskih glosa (KG i RG) razmatrat ćemo paralelno.

3. 1. Grafija

Započinjemo tablicama glasovnih vrijednosti višeznačnih grafema i višestrukog grafijskog predočavanja pojedinih fonema. Tablice su sastavljene po istom načelu kao i za RBG, tj. u tablicama se fonemi uz pojedine grafeme (i obratno, grafemi uz foneme) navode po čestotnom redoslijedu. U zagradama se navodi broj upotreba, a za redovite

---

veliko, it. dugo i široko"; Bc hrv. s. v. *širok* navodi i "amplus", a s. v. *široko* i "amplè"; Jambr. hrv. *širok* prevodi "latus, amplus" i *širina* "latitudo, amplitudo".

118 Rešetar: *vrsnik.*

119 Divk. s. v. *caerĕmonia* i mlađe *caerĭmōnia* pod *3)* "sveti čin, pobožni obred, običaj, ceremonije"; Mar. I s. v. *caerimonia* pod *2.* "štovanje, iskazivanje štovanja prema bogovima"; pod *3.* "vjerski obred, ceremonija". Veza lat. natuknice i naše prevedenice *naredbe* očito je posredna: za vjerski obred (ceremoniju) postoje pravila/naredbe kako se ima obavljati.

120 U AR VIII riječ nije potvrđena, ali je pravilno tvorena imenica što označava vršitelja radnje prema glagolu *obreći* pod *b.* "okriviti, obijediti", tj. 'klevetnik'.

121 Rešetar: *brižļif.* – Značenjska veza lat. i hrv. riječi nije jasna – v. leksičku obradu riječi u odjeljku 4. 1.

122 Vjer. pogr. umj. *vgoh̲yay*. Rešetar (u bilj. 18) napominje da je između *a* i *y* jedno slovo izbrisano, čini se *y*.

123 Rešetar: *ugođaj.*

124 Kao znak kraćenja je ulijevo okrenuta kvačica uz dočetno *b* – usp. bilj. 104.

125 Znak kraćenja kao uz prethodnu natuknicu.

126 Rešetar: *ugađanje.*

127 U AR VII potvrđen je pril. *naparuč* sa značenjem "pri ruci, u pripravi" (u Mikaljinu rječniku značenje "in promptu"); imenica bi imala značiti 'ono što je pri ruci'. U Mar. II s. v. *promptitudo* "pripravnost, spremnost, hitroća, odlučnost", a s. v. *promptu*, adv. "gotovo, pripravno, spremno, pri ruci".

i pretežite upotrebe kratice red. i ugl. U tablice se za RG uključuju se i primjeri koje Rešetar navodi kao precrtane. Nakon tablica slijedi naknadni komentar pojedinih grafijskih rješenja.

Tablica višeznačnih grafema

	KG					RG			
grafemi	fonemi								
b	b (red.)	p (1x)				b (red)			
c	k (ugl.)	č (5x)	c (3x)	z (1x)		k (ugl.)	č (10x)	c (1x)	
ç	z (7x)	ž (4x)	č (2x)	ć (2x)	c (1x)	ž (5x)	z (4x)	c (1x)	č (1x)
ch	k (7x)	h (3x)				k (3x)			
chy						ć (2x)			
f	v (6x)					v (8x)			
g	g (red.)	j (ugl.)				g (red.)	j (ugl.)		
gly						ļ (1x)			
gn	ń (1x)					ń (5x)			
h						h (red.)	ć (5x)		
hty						ć (1x)			
hy						ć (8x)	j (< *d' 2x + ? 1x[128])		
i	i (red.)	j (1x)				i (ugl.)	j (1x)		
J	j (1x)								
l	l (red.)					l (red.)	ļ (1x)		
ly						ļ (6x)			
n	n (red.)	ń (2x)				n (red.)	ń (1x)	n/ń (? 1x)	
ng						ń (1x)			
ſ (s[129])	s (red.)	š (ugl.)	z (3x)	ž (1x)		s (red.)	š (ugl.)	z (2x)	
Sc						š (1x)			
th						ć (1x)			
ty						ć (1x)			
u	u (red.)	v (ugl.)				u (ugl.)	v (ugl.)		
V	u/v (? 1x)					v (5x)	u (1x)		
x	š (1x)								
y						j (8x)	i (3x)		
yh						j (< *d' ? 1x)[130]			
Ø	j (1x)					j (1x)			

128 V. bilj. 130.

129 Melich u svom prijepisu često piše *s* umj. *ſ*; neka mjesta na snimci nisu vidljiva.

130 Vjer. pisarska pogr. umj. *hy*, stoga pod upitnikom pribrojena tamo.

Tablica različito obilježenih fonema

	KG	RG
fonemi	grafemi	
c	c (3x) ç (1x)	c (1x) ç (1x)
č	c (5x) ç (2x)	ch (10x) ç (1x)
ć	ç (2x)	hy (8x) h (4x) chy (2x) hty (1x) th (1x) ty (1x)
h	ch (3x)	h (red.)
i	i (red.)	i (ugl.) y (3x)
j	g (ugl.) i (1x) J (1x) Ø (1x)	g (ugl.) y (8x) i (1x)
j (< *d')		hy (2x + ? 1x) yh (? 1x)
k	c (ugl.) ch (7x)	c (ugl.) ch (3x)
ļ		ly (6x) gly (1x) l (1x)
ń	n (2x) gn (1x)	gn (5x) n (1x + ? 1x) ng (1x)
p	p (ugl.) b (1x)	p (red.)
š	ſ (ugl.) x (1x)	ſ (ugl.) Sc (1x)
u	u (red.) V (? 1x)	u (ugl.) V (1x)
v	u (ugl.) f (6x) V (? 1x)	u (ugl.) f (8x) V (5x)
z	ç (7x) ſ (3x) c (1x)	ç (4x) ſ (2x)
ž	ç (4x) ſ (1x)	ç (5x)

Kao što je i s ostalim hrvatskim srednjovjekovnim latiničkim spomenicima slučaj, i ova se dva ovdje razmatrana svojim grafijskim rješenjima djelomično podudaraju, djelomično razlikuju, a ne slažu se u potpunosti ni s jednim dosad poznatim latiničkim rukopisom toga razdoblja. Budući da tablice dovoljno govore same za sebe[131], zadržat ćemo se samo na nekim grafijskim posebnostima ovih spomenika. Napominjemo da brojke navedene u tablicama uz pojedine grafeme, odnosno uz fonemske realizacije grafema imaju samo relativnu vrijednost jer su riječi zastupljene u glosama i malobrojne i posljedica slučajnog zapisivačeva izbora (ovisnog o njegovu znanju, odnosno neznanju latinskoga jezika i teksta koji tumači), a ne odraz nekoga određenog, zaokruženog jezičnog diskurza. Stoga su i fonemi u njima zastupljeni odraz takva više-manje slučajnog izbora. Tako primjerice u KG nije zastupljena ni jedna riječ s fonemom /ļ/, a ni u jednom od dva razmatrana spomenika nema riječi s fonemom /f/[132], koji je u ono doba već neprijeporan član hrvatskoga fonološkog sustava, i čakavskoga (a oba su ova spomenika čakavska) i štokavskoga.[133] Jednoznačno su u ovim glosama

131 Za usporedbu s grafijom latiničkih spomenika 14.–15. stoljeća upućujem na neke svoje grafijske obrade, prvenstveno na tablice: Malić 1997., 464–469 (za ŽSO); 1999., 107–108 (za BZ), 119–120 (za MM), 131–132 (za SG); 2002., 146–147 (za ŠM), 312–313 (za RZ), 449–450 (za KL) (ponešto ispravljeni podaci prema prvim izdanjima iz 1973., 1977., 1989b.).

132 Grafem <f> u oba je spomenika tek jedna od grafijskih inačica obilježavanja fonema /v/, premda ga Rešetar (u skladu s tadašnjim grafijsko-jezičnim spoznajama) interpretira kao /f/.

133 Vjerojatno i kajkavskoga, samo što kajkavski zapisi do sredine 15. stoljeća (autorici) nisu poznati. Možda bi se našao pokoji primjer među kajkavizmima iz *Petrisova zbornika* (1468.).

obilježeni fonemi: /a/, /b/, /d/, /e/, /g/, /l/, /m/, /n/, /r/, /s/. Udvojeni grafemi nisu potvrđeni. Potpuno se ova dva spomenika razlikuju u grafijskom predočavanju fonema /ć/ (odnosno njegova čakavskog adekvata). U KG zastupljen je samo u dva primjera i u oba se bilježi grafemom <ç>, kojim se još obilježavaju fonemi /c/, /č/, te /z/, /ž/. Tom značajkom da se /ć/ s jedne i /c/, /č/ s druge strane obilježavaju istim grafemom KG se djelomično podudaraju s prvim dijelom ŽSO, u kojem je zastupljena sporadična upotreba grafema <c> (kojim se inače obilježavaju /c/, /č/, /k/ i sporadično /ž/ i /š/) u glasovnoj vrijednosti /ć/, te s BZ, gdje nailazimo na obratnu pojavu: da se <çh> kao jedan od češćih grafema za /ć/ sporadično upotrebljava i za /č/. Zasebno mjesto među hrvatskim latiničkim spomenicima toga razdoblja zauzima šibenski zapis SG, u kojem se /ć/ redovito bilježi grafemom <t> (premda treba napomenuti da se u tom rukopisu grafemi/slova <t> i <c> gotovo ne razlikuju). Za razliku od KG, u RG se fonem /ć/ bilježi na više načina, više-manje netipičnih: s jedne su strane grafemi <hty> (1x), <th> (1x) i <ty> (1x), koji se samo sporadično javljaju i u nekim drugim latiničkim spomenicima, a s druge je strane grafijski niz <chy> (2x), <h> (4x), <hy> (8x), <yh> (1x), od kojih se <chy> (uz nešto češće <chi>) javlja jednom u KL, <hy> (uz <hi>) sasvim je sporadičan u ŽSO (u primjeru *hyer* 2x uz *hier*), <yh> je najvjerojatnije pogr. umj. <hy>, dok se <h> dosta često javlja u dubrovačkom VHM. Obrađujući taj spomenik, mislila sam da se radi o pisarskim pogreškama, tj. o slučajnom izostavljanju slova *c* u redovitom grafemu <ch>. Iz perspektive grafije RG treba i na pojavu <h> = /ć/ u VHM gledati kao na manje zastupljenu grafijsku crtu.[134] Posebnost je RG bilježenje refleksa prasl. /*d'/ (> čak. /j/, štok. /đ/) na isti način kao /ć/: <hy> (2x, od toga 1x u prekriženoj riječi, ali to za grafijski sustav nema značenja), dok je <yh> najvjerojatnije pogreška umj. <hy>: *frehyiua...* (= *srejiva...*) u precrtanoj riječi navedenoj u bilješci uz 11. glosu, zatim 82. *ugahyange* (= *ugajanje*), te 80. *vgoyhay* (= *ugojaj*). Rešetar tu grafiju čita /đ/ (kao što čita i refleks /*d'/ u ZL[135]), iako kaže da se RG odlikuju sjevernočakavskim značajkama, među koje se nikako ne uklapa /đ/ < /*d'/. Kako u čakavskim spomenicima onoga doba nema grafijskog oslonca za razlikovanje primarnoga /j/ i /j/ < /*d'/, i u ovom ga spomeniku čitam/transkribiram kao /j/. Naime, /ć/ i /j/ (i onaj od /*d'/) jednako se bilježe u gotovo svim čakavskim latiničkim spomenicima, od RZ[136] nadalje, samo što su zajednički grafemi u njima vrlo često <g> i <gi>. U ovim se glosama refleks prasl. /*d'/ zaista grafijski razlikuje od primarnoga /j/, pa stoga Rešetar i misli da ga treba čitati /đ/. Međutim, grafijsko nepodudaranje s primarnim /j/ može biti i posljedica malobrojnosti zastupljenih primjera s refleksom prasl. /*d'/. S druge strane, podudaranje u bilježenju refleksa prasl. /*t'/ (tj. /ć/) i /*d'/ (tj. čak. /j/) može se tumačiti i glagoljičkim odnosno zapadnoćiriličkim grafijskim utjecajem, budući da je

134 Iz drugih dubrovačkih (srednjovjekovnih) spomenika ta mi grafijska crta nije poznata.

135 Već je Ružičić 1930. utvrdio da se na temelju grafije u ZL ne može govoriti o razlikovanju primarnoga /j/ i refleksa /*d'/. To potvrđuje i moje istraživanje grafije ZL.

136 U RZ se npr. refleks /*d'/ jednom bilježi posebnim grafemom <gi>, ali u istoj riječi i jednako kao što se inače bilježi primarni /j/, tj. <i>: *megiu* (= *meju*), ali i: *meiu* (= *meju*).

u oba ta pisma *đerv* bio zajednički grafem za reflekse prasl. /*t'/ i /*d'/. Taj utjecaj ne mora biti neposredan (postojanje glagoljičkoga ili ćiriličkoga predloška), nego – kao i u drugim latiničkim tekstovima toga i kasnijih razdoblja – posredan (poznavanje osnovnih načela glagoljičke ili ćiriličke grafije[137]). Treba spomenuti kako Rešetar drži da je istovjetna grafija za obilježavanje /ć/ i refleksa prasl. /*d'/ znak starine spomenika (pričem ne objašnjava to mišljenje). Grafijsko razlikovanje u bilježenju refleksa prasl. /*d'/ od primarnoga /j/ (uz već spomenutu ogradu o malobrojnosti primjera) možemo uzeti kao posebnost RG, premda je njihov zapisivač i inače imao neka svoja pravila o bilježenju /j/ u određenim položajima. Tako u imenicama na *-je* fonem /j/ redovito bilježi s <g> (22x), koji se izvan tog položaja javlja još samo jednom: 15. *odrinuffege* (= *odrinuvše je*), dok inače /j/ bilježi grafemom <y> (8x) uz dva primjera za grafem <i>: 14. *p(ri)clagnaiuhiymſe* (= *priklańajući im se*). U ovom bi primjeru grafem <y>mogao biti dvoznačan. Postavlja se pitanje treba li ga čitati /i/ kao u primjerima 5. *obrehy* (= *obreći*), 54. *vaſhyna* (= *vašćina*), ili kao slijed *ji*, što je u hrvatskoj latiničkoj pismenosti vrlo frekventna glasovna vrijednost grafema <y>. Ovdje je u pitanju postojanje/nepostojanje prejotacije, za koju bi to u ovom spomeniku bila jedina potvrda (odnosno jedini primjer s položajem za prejotaciju). Ipak, grafijski slijed <i> + <y> u ovom je primjeru vjerojatno samo posljedica nastojanja da se razgraniče dva susjedna /i/ budući da je u latiničkoj grafiji glasovna vrijednost grafema <i> višeznačna: osim /i/ još i *ji, ij, iji*, pa i na leksemskoj granici: *i + i/ji, j + i/ji*. Ovdje još treba spomenuti da je grafem <Ø> za intervokalnu *jotu*, inače vrlo čest u hrvatskim latiničkim spomenicima, u ovdje razmatranim glosama zastupljen samo po jednom: KG 27. *poſlia* (= *poslija*), RG 27. *luxu[r]ia* (= *luksurija*) .[138]

Idući su grafijski problem fonemi /l̩/, /ń/. Kao što je već rečeno, u KG /l̩/ nije potvrđen, a od tri primjera za /ń/ dva se pišu s <n> (utjecaj glagoljičke tradicije[139]), a jedan s <gn>: 38. *niuu* (= *ńivu*), 40. *ucinenu* (= *ucińenu*) pored 39. *gniua* (= *ńiva*). U RG je za /l̩/ najčešći grafem <ly>: 17., 21. *miſlyenge* (= *mišl̩enje*), 59. *neuolya* (= *nevol̩a*) i dr. (ukupno 6 primjera) uz po jedan primjer za <gly> i za <l> (utjecaj glagoljičke tradicije kao i za <n> = /ń/): 30. *ſuprotiſglyenge* (= *suprotivl̩enje*), 79. *briçlif* (= *brižl̩iv*), dok za /ń/ ima <n>, <gn> (kao u KG) i jednom <ng> (što može biti i pogreška): 18. *odrinuyuchye* (= *odrińujuće*[140]), 38. *çnutargna* (= *znutarńa*), 49. *ſuprotifna* (= *suprotivńa* ?), 51. *ſadagna* (= *sadańa*) i dr. (ukupno 5 primjera s <gn>) uz 4. *pomangcati* (= *pomańkati*), s time da primjer *suprotivńa* nije siguran (v. bilj. 102). Prema tome, trag glagoljičke tradicije u pisanju <n> = /ń/ (i KG i RG) i <l> = /l̩/ (samo RG) prisutan je u oba spomenika.

137 Vidi npr. Moguš 1984.; Malić 2000.

138 Već je spomenuto da riječ može biti sinonim uz natukničku lat. riječ *laſciuia*, ali i hrv. posuđenica (v. ovdje bilj. 80).

139 Vidi: Malić 1992., 103–104.

140 Rešerar: *odrinujuće*, ali to bi bio ptc. prez. od glagola *odrinivati*, koji nije potvrđen; u pitanju je glagol *odrińivati*.

U fonemskom nizu /s/ – /š/ – /z/ – /ž/ grafem <ſ> za /s/ u oba je spomenika bezizuzetan, a za /š/ prevladava (16x u KG i 14x u RG). U KG jedan je primjer za <x> = /š/: 10. *recxi* (= *rekši*). Ta je grafija rijetka, ali potvrđena u pojedinačnim primjerima u ZL i VHM.[141] U RG u jednom primjeru dolazi inače dosta uobičajena grafija <Sc> (modificirano <ſc> na početku riječi) u glasovnoj vrijednosti /š/: 66. *Sciroc* (= *širok*). S druge strane, grafija <ç>, <c> u glasovnim vrijednostima za /z/, /ž/, na koju kao sporadičnu nailazimo već od ŠM[142], a obilno je zastupljena u nekim dijelovima ZL[143], u ovim je spomenicima pretežita, dok je inače vrlo frekventna grafija <ſ> za /z/, /ž/ ovdje sporadična. Tako u KG <ç> = /z/ dolazi 6x, a <ſ> = /z/ 3x, u primjerima: 26. *fnoſi* (= *vnozi*), 28. *uſidati* (= *uzidati*), 44. *ſlamenita* (= *zlamenita*), uz jedan primjer za <c> = /z/: 51. *ca uelim* (= *za Velim petkom*); <ç> = /ž/ dolazi 4x, a <ſ> = /ž/ svega jednom: 16. *ſaloſtiti* (= *žalostiti*). U RG <ç> = /z/ dolazi 4x, a <ç> = /ž/ 5x, dok <ſ> = /z/ dolazi dvaput u 42. glosi, i to (prema Rešetarovoj napomeni) u kasnije ispisanom *ſgouorenge* (= *zgovorenje*) iznad prvotnoga *ſrecenge* (= *zrečenje*), koje je upravo zbog neuobičajene upotrebe <ſ> = /z/ u ovom spomeniku moglo biti problematično sugerirajući čitanje *srečenje*, te je naknadno pojašnjeno sinonimom *zgovorenje*.

Problem koji se javlja u svim latiničkim spomenicima, onodobnima i kasnijima, upotreba je grafema <f> u glasovnoj vrijednosti /v/, o kojoj je već bilo mnogo govora u literaturi.[144] Kao što sam pokazala grafijskom analizom više spomenika[145], grafem <f> za /v/ javlja se najčešće na kraju riječi i u suglasničkim skupovima, ali ne samo onima gdje se može ostvariti kao alofon /f/, nego – dapače – mnogo češće u položajima gdje nema fonetskih mogućnosti takva ostvaraja, tj. ispred sonanata (u ŽSO čak i ispred samoglasnika), dok se s druge strane <u> = /v/ bilježi ne samo na početku riječi ispred samoglasnika i u međusamoglasničkom položaju, nego i u suglasničkim skupovima u kojima je moguća fonetska realizacija alofona /f/ (koja se i ostvaruje u nekim dijalekatskim govorima i u drugim slavenskim jezicima). Tako je i u oba ovdje razmatrana spomenika. U KG: 11. *ffi* (= *vsi*), 36. *ffeçana* (= *svezana*), 37. *pochagaffiſe* (= *pokajavši se*), 38. *putnichof* (= *putnikov*), dakle u suglasničkim skupovima *vs, sv, vš* i na kraju riječi, ali i u skupu *vn* (ispred sonanta): 24. *fnutar* (= *vnutar*), 26. *fnoſi* (= *vnozi*), a s druge strane i <u> = /v/ ne samo ispred sonanta (*vr*) nego i u skupovima *sv, tv*: 4. *urime* (= *vrime*); 26. *ſuidoci* (= *svidoci*), 45. *ubogſtuo* (= *ubojstvo*), 52. *uduardiſe* (! = *utvrdiše*). U RG grafemom <f> bilježi se /v/ u skupovima *vš, vc* i na kraju riječi: 15. *odrinuffege* (= *odrinuvše je*), 50. *biffa* (= *bivša*), 39. *ganafci* (= *ganavci*), 20. *ſtaf* (= *stav*), 79. *briçlif* (= *brižļiv*), ali i ispred sonanata: 21. *fnimange* (= *vnimanje*), 30.

141 U Malić 2000., 119, tumačim pojavu grafema <x> u glasovnim vrijednostima /h/ s jedne, te /s/, /š/ s druge strane ćiriličkim grafijskim utjecajem na latiničku grafiju.

142 Vidi: Malić 2002., 147.

143 Prema: Rešetar1898., Rad 134, 94.

144 Upućujem prvenstveno na Vončinin prekretnički članak iz 1977., te na svoja zapažanja u: Malić 1973., 104–105; 1977., 67; 1989a., 147–148; 1989b., 33–36; 1999., 105–106, 120. Od spomenika kojih sam grafiju sama proučavala upotreba grafema <f> za /v/ nije potvrđena samo u SG.

145 V. prethodnu bilj.

ſuprotifglyenge (= *suprotivļenje*), 47. *opraflyam* (= *opravļam*), 49. *ſuprotifna* (= *suprotivńa/suprotivna* ?). Redovito se bilježi <u> = /v/ u sufiksu *-stvo*, a i inače u skupu *tv*: 26. *çarlſtuo* (= *žarlstvo*), 28. *otayſtuo* (= *otajstvo*), 55. *ſobſtuo* (= *sobstvo*), 57. *ſuhtyaſtuo* (= *sućastvo*), 85. *naparuçtuo* (= naparučtvo); 7. *raſtuoriti* (= *rastvoriti*), 37. *raſtuor* (= *rastvor*). U RG upotreba grafema <v> za obilježavanje suglasnika /v/ na početku riječi relativno je češća nego u ostalim onovremenim spomenicima: 54. *vaſhyna* (= *vašćina*), 62. *varſnouāge* (= *varsnovanje*), 76. *varſnic* (= *varsnik*) uz <v> = /u/: 12. *vganati* (= *uganati*), 80. *vgoyhay* (= *ugojaj*), jednom očito i u obliku velikog slova *V* (sličnoga malome *b*): 44. *Varcignēge* (= *varčińenje*), što Rešetar čita: *barčińenje*. Jedini primjer s <v> (zapravo V) u KG mogao bi biti dvoznačan (*vliši/uliši* ?), ali smo prema drugim pokazateljima zaključili da se ipak radi o starijem liku prefiksa *v-* (< *vъ-*)[146].

Bilježenje slogotvornih /l̥/ i /r̥/ granično je pitanje grafijske i jezične problematike, kojim sam se u svojim dosadašnjim radovima više puta bavila.[147] Ovdje ću se držati svoga stava da slogotvorne /l̥/ i /r̥/ unutar jednoga spomenika ne treba tretirati jednako jer im ni razvoj nije tekao paralelno. Držim da popratni samoglasnički grafemi uz *l* označavaju knjiški izgovor slogotvornoga /l̥/ s određenim pazvukom (naslijeđen iz crkvenoslavenske tradicije), dok za slogotvorni /r̥/ to vrijedi samo ako se taj popratni samoglasnički grafem unutar jednoga spomenika piše različito. Iz praktičnih razloga takve primjere u transkripciji pišem <l>, <r> (bez ikakva označavanja eventualnog pazvuka). Ako u nekom spomeniku redovito piše <ar>, pretpostavljam da se radi o preuzimanju stvarnoga lokalnog izgovornog stanja u pisanom tekstu. U KG samo je jedan primjer za slogotvorni /l̥/, napisan najčešćom onovremenom grafijom za taj fonem: <ul>, koji u transkripciji prenosim kao <l>: 49. *pulch* (= *plk*). Za slogotvorni /r̥/ dva su primjera, napisana grafijom <er> i <ar>, pa i njih prenosim kao <r>: 18. *poteŕbite* (! = *potrpite*), 52. *uduardiſe* (! = *utvrdiše*). Što se tiče slogotvornoga /r̥/, možemo reći da je stanje u KG podudarno s onim u KL (s time da su tamo zastupljena čak četiri načina zapisivanja slogotvornoga /r̥/) i još više sa ZL, gdje se također bilježi <ar> i <er>. U RG slogotvorni /l̥/ nije zastupljen, dok se slogotvorni /r̥/ redovito piše <ar>, pa ga tako i prenosim pretpostavljajući da grafija odražava izgovorno stanje: 26. *çarlſtuo* (= *žarlstvo*), 38. *çnutargna* (= *znutarńa*), 62. *varsnouāge* (= *varsnovanje*), 76. *varſnic* (= *varsnik*), za razliku od Rešetara, koji <ar> prenosi kao /r/.

Među gore navedenim primjerima iz KG mogu se zapaziti još dvije grafijske pojave karakteristične za onodobne spomenike. Jedno je upotreba grafema <b> u glasovnoj vrijednosti /p/ (pod utjecajem evropskog latiniteta): 18. *poterbite* (= *potrpite*), na koju nailazimo u pojedinačnim primjerima u RBG, RZ, u zapisima Pavla Šibenčanina, u ŽSO i nekim drugim spomenicima. Drugo je zamjena slova *d* i *t*, koja se može tumačiti samo glagoljičkim utjecajem (sličnost glagoljičkih slova, koju latinaš ne mora zamijetiti), obično neposrednim (nepostojanje glagoljičkoga predloška ili među/predpredloš-

146 V. bilješke uz KG 20. i 24. (odjeljak 2. 1.).

147 Vidi npr. Malić 1987.; 1989b., 36–37; 1992., 149; 1997., 162–164; 1999., 106, 133.

ka): 52. *uduardiſe* (= *utvrdiše*), a nailazimo na nju u ŠM, ZL, ŽSO, VHM (uz potvrde za zamjene drugih sličnih glagoljičkih slova: uz *t* i *d* još *l* i *v*, zatim *i* i *o*, te *g*, *h*, *k*).[148]

Među grafijskim osobitostima ovdje razmatranih spomenika valja napomenuti da ni u jednom od njih nije upotrijebljen ni jedan udvojeni grafem, čak ni inače neizostavan, iz evropskog latiniteta naslijeđeni <ſſ>. Time se oni uglavnom slažu sa ZL, u kojem su udvojena slova rijetka, pa je tako rijetko i <ſſ> za /s/, dok za /š/ dolazi samo jednom.[149]

Od znakova kraćenja upotrebljavaju se tada uobičajeni. Najčešća je titla[150] za izostavljanje suglasnika *m, n* (u RG samo za izostavljanje *n* u imenica na *-nje*), zatim slovo *p* s malom kosom (ravnom?) crticom iznad slova (tj. *ṕ*) za *pri*, slovo *p* sa stablom prekriženim petljom za *pro* ꝓ, slovo *p* sa stablom prekriženim vodoravnom crticom (tj. *ꝑ*) za *pre* (rijetko i za *per*). U RG Rešetar bilježi malo *i* iznad *c* za *ri* (vjerojatno je u pitanju bila mala nadslovna crtica kao i kod *ṕ* za *pri*): 6. *poćp̍ti*[151] (= *pokripiti*), 32. *poćplyuyu* (= *pokripl̍uju*). U KG jednom je upotrijebljen znak kraćenja za *pro* u glasovnoj vrijednosti *pru*: 50. *neꝓgaſe* (= *ne prujaše*). U KG u 51. glosi, što glasi *za Velim petkom*, prema snimci se čini da je prvo *m* označeno znakom kraćenja *ŋ* (nalazimo ga, primjerice, u CS), što izdavač nije zamijetio, a na mjestu drugoga *m* (što ga izdavač označava uobičajenim znakom kraćenja za *m* na kraju riječi: ʒ) nalazi se okomita crta što se proteže kroz sve tri linije retka. U KG Melich nedovoljno jasnu grafiju u 20. glosi čita *napas*, s posve neuobičajenim za čakavske spomenike pojednostavnjivanjem dočetnog suglasničkog skupa *-st* > *-s*. Vjerojatnije je da se radi o ligaturi ili o lat. kratici za izostavljeno slovo na kraju riječi (v. i bilj. 26 uz KG). Za isti neizmijenjeni dočetni skup usp. i: *nenauidoſt* (= *nenavidost*) u 46. glosi. U RG je, u latinskom tekstu, kao znak kraćenja za izostavljeno slovo dosta frekventna ulijevo okrenuta kvačica (’). U istim je glosama još jedan grafijski zanimljiv primjer: u riječi *ſlᵭgati* (= *slágati*) u 11. glosi: malo nadredno *a* ispisano je okomito iznad prvoga *a*. To je očito oznaka dugoga samoglasnika, budući da Rešetar riječ čita *slágati* (kako bi se razlikovala od *slàgati* ‘izreći laž’).

Glose su u određenoj mjeri pokazatelj i za onovremenu latinsku grafiju što se upotrebljavala na području i u vrijeme zapisivanja glosa (za razliku od klasičnolatinske). Tako u KG vidimo da se grafem <ç> nije upotrebljavao samo u hrvatskim riječima, nego i u latinskima: 5. *açimorum*, 12. *scandaliçati .... scandaliçabor*. Oba spomenika /v/ pišu grafemom <u>, tako u KG: 9. *uitis*, 11. *uos*, 22. *grauati*, 27. *nouissime ... uenerunt*, 30. *uirtutis*, 36., 43., 44. *uinctum*, 46. *inuidiam*, 48. *uisum*, 51. *parasceuen*; u RG: 13. *Deuot(i)o*, 26. *Ingluuia*, 27. *Laſciuia*, 49. *Au(er)ſitas*, 60. *Miluus*, ali ipak i <v> (samo

148 Vidi o tome Malić 2000., 113–114.

149 Prema: Rešetar 1898., Rad 134, 96.

150 I Melich i Rešetar bilježe ju kao ravnu nadslovnu crticu.

151 Za *i* iznad *p* v. bilj. 62.

kao veliko slovo <V>): 29. *Victo(r)ia*, 33., 34. *Vices*, 66. *Vaſti*. Isto tako zapisivači glosa pojednostavnjuju grafeme <æ>, <œ> u <e> – u KG samo po jedan primjer: 16. *mestus*, 37. *penitencia*; u RG takvih kraćenja za <æ> ima više: 22., 51. *Preſencia*, 50. *Pre(te) rita*, 76. *Coeuus*, 77. *Cerimonie*, 83. *Fa(n)taſie*. Latinske imenice na *-tia, -tio* pišu *-cia, -cio* – KG: 36. *poncio*, 37. *penitencia*, 45. *ſedicionem*, ali i: 20. *temptationem*; RG: 21. *Inte(n)cio*, 22., 51. *preſencia*, 23. *Abſcencia*, 24. *Exp(er)iencia*, 25. *Petulla(n)-cia*, 30. *Oppoſicio*, 31. *ex Ortacio* (!), 37. *Temp(er)ancia*, 56. *Eſſencia*, 57. *Subſta(n)-cia*, 62. *Exerciciu(m)*[152], ali ipak i: 13. *Deuot(i)o*, 41. *Declarat(i)o*, 42. *Indicat(i)o*, 43. *Narat(i) o*. U RG se umj.<ph> piše <f> (u danom primjeru <F>): 83. *Fa(n)taſie*, a umj. <ni> piše se <ny>: 12. *Conyectuor*, 39. *Conyectores*, 45. *Conyectura*, dok se geminate najčešće pojednostavnjuju: 8. *Atenuo*, 43. *Narat(i)o*, 79. *Suſuro*, ali ipak i 30. *Oppoſicio* i 28. *Com(m)erciu(m)*[153]. U KG samo je jedan (netočan) primjer za pojednostavnjivanje geminata: u Melichovu čitanju 40. apropriati, što je pogr. umj. *appria|ti* (*aprecia|ti* – na prijelazu redaka). Ovdje navodim i ostale potvrde odstupanja od klasičnolatinskoga, odnosno srednjovjekovnoga latinskoga u našim glosama, da se sve nađu na okupu, a bolje će ih moći protumačiti naši latinisti. Tako KG: 20. *in temptationem*, 37. *dampnatus*, 42. *sollempnem*; RG: 5. *Calupnior*, 11. *Conpono*, 36. *Aminiculu(m)*[154], 54. *Calu(m) pnia*, 58. *Inp(ro)periu(m)*, 85. *Promtitudo*. Neke od razlika prema (klasično)latinskom ukazuju i na nedovoljno poznavanje latinskoga jezika naših zapisivača, na što se nailazi i u drugim hrvatskim spomenicima, ali i na neke njihove grafijske manire.

3. 2. Pravopis

Od pravopisnih odlika KG i RG razmotrit ćemo sastavljeno/rastavljeno pisanje riječi i bilježenje/nebilježenje suglasničkih promjena do kojih je u jeziku dolazilo nakon gubljenja slabog poluglasa. U vrijeme kada su nastali naši spomenici sastavljeno pisanje proklitika i enklitika s riječju na koju se akcenatski naslanjaju još je više-manje redovita pojava, premda ima i odstupanja, a u tom pak odstupanju čini se da svaki zapisivač ima neka svoja (ne uvijek dosljedna) pravila. Više potvrda te vrste ima u KG jer su one nešto kontekstualno razrađenije od RG. Tako se u KG prijedlozi mogu i ne moraju pisati sastavljeno: 6. *cnicomu* (= *k nikomu*), 9. *odouoga* (= *od ovoga*), 11. *uāni* (= *va mni*), 14. *ſtobom* (= *s tobom*), 48. *pouidēgu* (= *po videnju*), pa i 29. *odſele*, što možemo razriješiti *odsele* i *od sele* (kao u suvremenim pravopisima: *odsada* i *od sada*), ali prijedlog *na* u svim se potvrđenim primjerima piše odvojeno: 15. *na ſelo* (= *na selo*), 38. *na pogrebēge* (= *na pogrebenje*), 47. *na ſudu* (= *na sudu*), pa i: 20. *u napaſt* (= *u napast*), 51. *ca uelim* (= *za Velim petkom*). Negacije, koliko ih ima, pišu se sastavljeno: 14. *neçatagu* (= *ne zataju*), 50. *neꝑgaſe* (= *ne prujaše*). Veznik *i* samo se jednom piše

152 Mar. I i Mar. II uz riječi u kojima se javlja pisanje <e> za lat. <ae>, <oe> i <c> za lat. <t> imaju oznaku *sh* ('starohrvatski'), pa se može zaključiti da je za oba slučaja to bila određena starohrvatska, tj. srednjovjekovna, grafijska manira.

153 V. bilj. 81 uz 28. glosu (odjeljak 2. 2.).

154 Mar. I *aminiculum* obilježava *sh* ('starohrvatski') uz uputu na *adminiculum*.

sastavljeno: 8. *içalosni* (= *i žalosni*) uz 11 primjera za rastavljeno pisanje. Enklitika *se* uz povratne glagole piše se sastavljeno, kao i u ostalim onovremenim spomenicima: 1. *ſmutiſeſe* (= *smutiše se*), 16. *pocaſe* (= *poča se*), 37. *pochagaffiſe* (= *pokajavši se*). Za ostale zamjeničke enklitike samo je jedna potvrda, sa sastavljenim pisanjem (u postpoziciji): 36. *predaſega* (= *predaše ga*), dok se glagolska enklitika *je* piše rastavljeno: 21. *priprauā ge* (= *pripravan je*), 31. *doſtoga ge*[155] (= *dostojan je*), 37. *oſugen ge* (= osujen je). U RG se i proklitike i enklitike pišu sastavljeno: 6. *naucignēge* (= *na učińenje*); 2. *poucitiſe* (= *poučiti se*), 14. *ṕclagnaiuchiymſe* (= *priklańajući im se*); 15. *odrinuffege* (= *odrinuvše je*).

I KG i RG s obzirom na bilježenje/nebilježenje suglasničkih promjena uklapaju se u opći pravopisni trend hrvatske (ne samo srednjovjekovne) pismenosti sa supostojanjem fonološkog i morfonološkog načina pisanja. Rješenja su različita od spomenika do spomenika, ali u svima su prisutne obje mogućnosti. Tako se u KG asimilacija po zvučnosti bilježi u 22. *teſchi* (= *teški*), ali se ne bilježi na granici prefiksa i osnove u skupovima *ds, dš*: 19. *odſaci* (= *odšači*) i 29. *odſele* (= *odsele* – ako taj prilog shvatimo kao jednu riječ!). U RG takav je primjer 23. *odſtoyange* (= *odstojanje*). Asimilacija po zvučnosti u RG provodi se u prefiksu *raz- > ras-*: 7. *raſtuoriti* (= *rastvoriti*), 37. *raſtuor* (= *rastvor*), ali ne i na granici osnove i sufiksa: 55. *ſobſtuo* (= *sobstvo*). U RG ima i primjer za neprovedenost asimilacije po mjestu izgovora: 83. *hinbe*. Jednačenje po zvučnosti i po načinu izgovora i slijevanje geminata zabilježeno je u KG: 24. *vliši* (*vliz- + -ši > vlisši > vlišši > vliši*).[156]

Pojednostavnjivanje suglasničkog skupa *stn* zabilježeno je u KG: 8. *žalosni*, 17. *žalosna*. Tako je u većini onodobnih spomenika (u zapisima Pavla Šibenčanina ipak: *žalostnih* ŠM, *radostni* CS). Za kombinaciju *dental + afrikata* jedini je primjer u KG 36. *sudcu*, a tako se ta riječ najčešće piše i u onim spomenicima u kojima inače preteže pojednostavnjivanje navedenoga skupa ispadanjem dentala. Susret dentala i sibilanta u ovim je glosama različito zabilježen – u KG s promjenom *dental + sibilant > afrikatu*: 19. *odšači*, 52. *pošači* (*od-/po- + -šad- + -ši > od-/po- + -šadši > -šači*), a u RG bez te glasovne promjene: 50. *mimošadša, prešadša*. U RG jedan je primjer za čuvanje dočetnog *-č-* iz osnove ispred sufiksa *-stvo*: 85. *napaṙučtvo*, u kojem se umjesto očekivanog *afrikata + dental > sibilant* pojednostavnjuje suglasnički skup u sufiksu: *na- + paruč- + -stvo > naparučtvo* umjesto *naparuštvo*. Takvo je bilježenje u onodobnim spomenicima karakteristično uglavnom za knjiške riječi, dok se one uobičajene u svakodnevnom govoru uglavnom pišu s provedenom glasovnom promjenom. Tako se npr. u mnogim spomenicima piše *zašto, nešto, ništa, pošten*, ali apstraktna imenica (knjiška) *počtenje*. Time su obuhvaćeni svi primjeri za pravopisno registriranje/neregistriranje glasovnih promjena u KG i RG.

155 V. bilj. 36 uz 31. glosu (odjeljak 2. 1.).

156 Dalje će se primjeri navoditi u transkripciji jer u narednim glasovnim pojavama grafija više nije relevantna u tumačenju primjera.

3. 3. Jezik

3. 3. 1. Glasovne crte

U KG među refleksima poluglasa nema tipičnih primjera za čakavsku "jaku vokalnost"[157]. Primjeri kao 21., 27. *tada*, 23. *sada*, 26. *kada* s vokalizacijom slabog poluglasa nisu samo čakavski; isto tako ni osnova *sablaz-* (< *sъblaz-*): 11. *sablaženje*, niti primjeri s /a/ od sekundarnog poluglasa kao: 10. *pisan* (< *pěsnь*), 24. *vnutar* (< *vъnǫtrь*), te u 1jd. enkl. prez. glagola *biti*: 48. *sam* (< *smь*), ili s analoškim /a/ u kosim padežima imenice *dan*, pa i u izvedenicama: 5., 42. *blagdana*, 48. *danaska*. Ostali zastupljeni primjeri s /a/ od poluglasa (/ъ/, /ь/) sadrže redovitu vokalizaciju jakog poluglasa – u Njd. m. r. pridjeva: 16. *tužan*, 21. *pripravan*, 31. *dostojan*, te u glagolskom prilogu prošlom (participu preterita I.): 19. *odšači*, 52. *pošači* (< *šьdъ-* + *-ši* – s naknadno izvršenom suglasničkom promjenom *dš* > *č*). Tako i u prijedlogu *vъ*, koji s L lič. zam. za 1. l. čini jednu izgovornu cjelinu: 11. *va mni* (< *vъ mьně*). U RG situacija je slična: vokalizacija slabog poluglasa u primjerima koji nisu samo čakavski: 51. *sadańa*, 57. *sućastvo*, sekundarnoga poluglasa u 24. *vnutar*, 63. *domisal*, te redovna vokalizacija jakog poluglasa u Njd. m. r. pridjeva i imenica: 40. *prisan*, 48. *spretan*, 84. *skitavac*, te u participu preterita I.: 50. *mimošadša, prešadša*.

U vezi s kontinuantama poluglasa treba naglasiti da ni u jednom od ovih dvaju spomenika nisu zabilježeni primjeri s fakultativnim duljenjem /ь/ > /i/ u slijedu *-ьj-* + *samoglasnik*, inače najčešće zastupljenim u imenica tvorenih sufiksom *-ьje* > *-je/-ije* i u pridjeva tvorenih sufiksom *-ьji* > *-ji/-iji*, što je u hrvatskim latiničkim spomenicima toga razdoblja trag crkvenoslavenske tradicije, bilo samo na pravopisnoj razini, bilo na leksičkoj.

U oba spomenika u refleksu jata prevladava ikavizam, s time da u KG dolaze i dva ekavizma u leksičkom morfemu, a u oba po jedan u prefiksu *prě-*. Primjeri iz KG: 4. *vrime*, 6. *k nikomu* (tj. 'nekomu'), 7. *zapovidi* (3jd. aor.), 10. *pisan*, 11. *jimiti*, 14. *potribno*, 14. *umriti*, 27. *poslija*, 30. *kriposti*, 40. *ucińenu* pored ekavizma u istoj osnovi: 40. *cenu* (tj. *cenu ucińenu*), te 48. *po videnju*. Prvi od navedenih ekavizama u potpunosti se slaže s Jakubinski-Meyerovim pravilom, a drugi samo djelomično jer je iza *n* nekad bio meki poluglas (< *viděnьje*). Oba su refleksa potvrđena u prefiksu *prě-*, i to u istoj riječi (*prědati*): 36. *predaše* i 46. *pridali*. Jedan je ikavizam potvrđen u gramatičkom morfemu: 11. *va mni* (< *vъ mьně*). Primjeri iz RG: 6. *pokripiti* i 32. *pokripļuju*, 13. *obit* i *obitovanje*, 19. *pina*, 40. *prisan* ('prijesan; svježʼ), 44. *pripovist*, 46. *navišćenje*, te u prefiksu *prě-*: 22. *pridstojanje*, 29. *primoženje*, ali i ekavizam 50. *prešadša* uz jedan ekavizam u leksičkom morfemu: 81. *plešću*. Pretežitost ikavskog refleksa uz određenu zastupljenost ekavizama povezuje oba ova spomenika s dosad analiziranim zadarskim

157 Moguš 1977., 21.

spomenicima RZ, KL, ZL, ispravama iz 15. st. sa zadarskoga otočja, Zoranićem,[158] a od njih možda najprije s RZ, premda o nekom apsolutnom podudaranju ne može biti riječi, u prvom redu zbog nesumjerljivosti veličine tekstova i u njima zastupljenih leksema, ali najviše stoga što ni među tim spomenicima doslovnog podudaranja nema. U svima je njima raspoređenost ikavsko-ekavskih reflekasa jata na određen način samosvojna, što sugerira svjestan (knjiški) izbor autora odnosno zapisivača tekstova.

Za ostale samoglasničke pojave nema mnogo potvrda. Tako u KG dolazi samo jedan primjer za čakavsko /ę/ > /a/ iza palatala: 16. *poča* (3jd. aor.), a u RG nema nijednog. U KG se na temelju grafije <ul> za /l̥/ i <er>, <ar> za /r̥/ pretpostavlja bilježenje slogotvornih likvida s knjiškim (naslijeđenim iz crsl.!) pazvukom u izgovoru[159], dok u RG potvrdâ za /l̥/ ili njegovu noviju kontinuantu /u/ nema, a na temelju jednoznačne grafije <ar> za nekadašnji /r̥/ pretpostavljamo bilježenje narodnog izgovora *ar*: 26. *žarlstvo*, 62. *varsnovanje*, 76. *varsnik*.[160] U KG jedan je (nesiguran!) primjer za otpadanje krajnjega samoglasnika: 48. *jer* (? – Melich ga transliterira *iere*, ali na snimci se krajnje *e* ne vidi) pored 3. *jere*. Nema nijedne potvrde za otpadanje krajnjega *-i* u infinitivu: 11. *jimiti*, 14. *umriti*, 16. *žalostiti*, 28. *uzidati*, 36. *rotiti i prisegati*, a tako je i u RG: 1. *počitati*, 2. *poučiti se*, 3. *obraziti*, 4. *pomańkati*, 5. *obreći*, 6. *pokripiti* i dr. Prejotacija je potvrđena u KG 11. *jimiti*, a za upitnu grafiju u RG 14 (*ṕclagnaiuhiy̯mſe = priklańajući im/jim* ?[161] *se*) zaključili smo da <y> ipak ne označava prejotaciju.[162] U RG dolaze i primjeri za sjeverno- i srednjočakavko *iz- > z-*: 38. *znutarńa*, 42. *zrečenje, zgovorenje*, dok u KG nema primjera s prefiksom *iz-/z-*. Primjer *stahu* u KG 33. nije potvrda za kontrakciju na glasovnoj razini unutar spomenika, već je u pitanju leksička upotreba na čakavskom području raširenoga glagola *stati* ('stajati')[163].

Granična samoglasničko-suglasnička promjena *vъ(-) > v(-)* ili *u(-)* ni u jednom od onovremenih spomenika zbog grafijskih problema nije lako rješiva: sigurni su samo primjeri u kojima se kontinuanta nekadašnjega prijedloga/prefiksa *vъ(-)* bilježi grafemom <f>, kao što je u KG 24. *vnutar* (graf. *fnutar*), pa onda pretpostavljamo da je tako i susjedno *vliši* (graf. *Vlifi*), dakle *vliši vnutar*. U mlađem ZL obje su riječi napisane s <u> (graf. *Iulissi unutar*) i u mojoj su transkripciji ZL i pročitane *uliši unutar*[164], a tako postupa i Maretić u transkripciji BL: *ulizše unutra*[165]. Međutim, navedena se grafija u

158 Vidi: Malić 1977., 82–85; 1995., 106–109; Rešetar 1898., Rad 134, 109–115; Jakić-Cestarić 1957., 410–412; Ružičić 1930., JF 9, 43–72.

159 Malić 1987.; 1992., 106–108.

160 Rešetar, u skladu sa svojim mišljenjem da je popratni samoglasnik uz nekadašnji slogotvorni /r̥/ samo stvar grafije, te primjere transkribira s /r/.

161 Rešetar: *im.*

162 Objašnjenje v. u odjeljku o grafiji.

163 Vidi isti oblik *stahu* već u RBG (20. glosa – za lat. *stabant*).

164 Vidi: *SPH 43*, 54.

165 Vidi: *Djela JAZU V*, 71.

ZL može pročitati i *vliši vnutar*, pa bi se onda radilo o doslovnom podudaranju KG i ZL. U KG je navedeni prijedlog/prefiks osim s početnim <f>, <V> zabilježen i s grafijom <u>, čije je čitanje upitno, ali se s obzirom na gore spomenuti primjer odlučujemo za /v/: 20. *da ne uapdete* (pogr.!) *u napast*, tj. *da ne vpadete v napast*. U primjeru iz RG 21. *vnimanje* (graf. *fnimange*) zbog graf. <f> sigurno je /v/, dok je u primjerima 80. *ugojaj* (graf. *vgoyhay*) i 82. *ugajanje* (graf. *ugahyange*) moguća tvorba i s *vъ-* i s *u-*[166].

Od suglasničkih promjena ovdje se nećemo vraćati na one što su posljedica gubljenja slaboga poluglasa i koje su već navedene u odjeljku o pravopisu. Navest ćemo one što su u skladu s vremenom nastanka spomenikâ i one koje pokazuju njihovu čakavsku pripadnost. Od prvih treba spomenuti neizmijenjeni suglasnik *l* na kraju riječi i sloga. Tako u KG: 23. *dal*, 41. *naredil*; 2. *usilni*; u RG: 63. *domisal*; 26. *žarlstvo*. Treba spomenuti i neizmijenjene sekundarne suglasničke skupove *suglasnik* + *j*. U oba spomenika potvrde su samo za imenice na *-je* (< *-ьje*). Tako u KG: 11. *sablaženje*, 38. *pogrebenje*, 48. *videnju*; u RG: 6. *učińenje*, 13. *obitovanje*, 17. *mišļenje*, 21. *vnimanje* vel *mišļenje*, 22. *pridstojanje* i dr. (sve imenice odglagolne tvorbe) uz samo jednu imeničku tvorenicu: 56. *bitje*. II. palatalizacija u Nmn. m. r. potvrđena je samo u KG: 26. *vnozi ... svidoci*. Od ostalih suglasničkih pojava na prvome mjestu izdvajamo čakavsku kontinuantu /j/ od prasl. /*d'/ – u KG: 37. *osujen*, 50. *ne prujaše*; u RG već spomenuti primjeri: 11. *srejiva...*, 80. *ugojaj*, 82. *ugajanje*.[167] Od čakavskih crta potvrđena je još promjena *kl* > *kļ* ispred prednjojezičnog samoglasnika: RG 53. *kļevetanje*. Od pojava koje nisu samo čakavske, ali su za čakavštinu vrlo karakteristične treba spomenuti tipičan (ne samo čakavski) skup *šć* < **sk', *st'* – u KG: 9. *jošće*; u RG: 46. *navišćenje*, 47. *korišćuju*, 49. *šćeta*, 54. *vašćina*, 59. *nišćeta*, 81. *plešću*, zatim disimilacijske promjene *mn* > *vn, zn* > *zl* u KG: 26. *vnozi*, 44. *zlamenita*, te intervokalni *ž* > *r* u KG: 3. *jere*, 48. *jer* (*jer[e]*?), ali u RG 29. *primoženje* bez promjene.

3. 3. 2. Morfološki oblici

Ma koliko glose same po sebi bile oskudan tekst (diskurz), barem za prve od njih – KG – mogli bismo sastaviti gotovo potpune morfološke paradigme. Za RG, koje se svojim sastavom razlikuju od KG, to se ne bi moglo reći, premda i u njima ima zanimljivih morfoloških podataka. Razmotrit ćemo ih zasebno. Najprije KG:

Deklinacije:

– imenice m. i sr. r.: Njd. 21. *duh*, 42. *zakon*, 4. *vrime*; Gjd. 5., 42. *blagdana*, 9. *od ... ploda*; Djd. 36. *biskupu ... sudcu*; Ajd. = Njd. 49. *plk*, Ajd. = Gjd. 43.–44. *uznika ... zlamenita*; Ajd. sr. r.: 11. *sablaženje*, 15. *na selo*, 38. *na pogrebenje*, 45. [*za*] *ubojstvo*;

166 U LP i *vъgaždati* i *ugaždati*, oboje s latinskim tumačenjem "placere".

167 Rešetar ih, u skladu sa svojim uvjerenjem o razlikovanju primarnoga /j/ i /j/ < /*d'/, transkribira s /đ/.

Ljd. 47. *na sudu*, 48. *po videnju*; Ijd. 51. *za ... petkom*; Nmn. 26. (*vnozi krivi*) *svidoci*; Gmn. 38. *putnikov*;

– imenice ž. i m. r. na *-a*: Njd. 32. *raba*, 39. *ńiva*; Ajd. 38. *ńivu*, 40. *cenu*; Imn. 25. *slugami*;

– imenice ž. r. *i*-deklinacije: Ajd. 10. *pisan*, 20. *v napast*, 46. [*za*] *nenavidost*; Nmn. 30. *kriposti*;

– lične zamjenice – za 1jd. L 11. *va mni*; za 2jd. A 14. *tebe*, I 14. *s tobom*; za 3jd. G enkl. m. r. 36. *ga*; za 2mn. N 11. *vi*;

– zamjeničko-pridjevska deklinacija – m. i sr. r.: Njd. m. r. 12. *skrušen*, 21. *pripravan*, 31. *dostojan*, 37. *osujen*; Gjd. 9. *od ovoga*, 33. *potom toga*; Djd. 6. *k nikomu*; Ajd. = Gjd. 34. *zač ... očitna* [*tebe čini*], 36. *svezana* (*predaše ga*), Ijd. 51. *za Velim* (*petkom*); Nmn. m. r. 2. *usilni*, 8. *žalosni*, 12. *skrušeni*, 26. *vnozi krivi* (*svidoci*); 11. *vsi*, 33. *ki*; – ž. r.: Njd. 17. *žalosna*; Ajd. 40. (*cenu*) *ucińenu*; Ndv. 22. [*oči*] *teški* (iznad lat. teksta: *erant enim oculi eorum gravati*).

Među navedenim deklinacijskim oblicima na prvome mjestu valja izdvojiti tipičan čakavski Gmn. imenica m. r. na *-ov*: *putnikov*, zatim noviji Ljd. imenica m. i sr. r. na *-u*: *na sudu, po videnju* (uz koji možda samo zbog malobrojnosti primjera nije potvrđen i stariji oblik na *-i*), od zamjenica stari L lične zamjenice za 1jd. *mni* (< *mьně*), pa onda uz njega i prijedlog *va* s vokalizacijom poluglasa (zbog jedne izgovorne cjeline): *vъ mьně* > *va mni*, zatim noviji oblik instrumentala *s tobom*, te u zamjeničko-pridjevskoj deklinaciji stari, neokrnjeni Djd. m. r. *k nikomu*.

Glagolski oblici:

– infinitiv: 11. *jimiti*, 14. *umriti*, 16. (*poča*) *se žalostiti* (*i tužan bi*) (u BL ... *i tužan biti*, pa je možda i ovdje zabunom *bi* umj. *biti*), 28. *uzidati*, 35. *rotiti i prisegati*;

– prezent: 1jd. 14. *ne zataju tebe* (futur I.), enkl. 48. *sam*; 2jd. 13. *zatajiši* (crsl.! – futur I.); 3jd. 14. *bude* (v. futur II.); 2mn. 11. *budete* (v. futur I.), 20. *da ne vpadete* (*v napast*) (zav. reč.);

– futur I.: 2mn. 11. (*sablaženje*) *budete jimiti*; za svršene glagole v. prezent;

– futur II.: 3jd. 14. (*ako potribno*) *bude umriti*;

– aorist: 3jd. 7. *zapovidi* (u ZL *zapovidal biše*), 16. *poča*; 3mn. 1. *smutiše se*, 33. *pristupiše*, 36. *predaše*, 49. *naučiše*, 52. *utvrdiše*;

– imperfekt: 3jd. 42. (*blagdana zakon*) *biše*, 50. *ne prujaše* (u ZL *ne prudi*); 3mn. 26. *pristupahu*, 33. *stahu*;

– kondicional: 3jd: 23. *dal bi*;

– imperativ: 2mn. 18. *potrpite*;

– glagolski pridjev radni (aktivni particip preterita I.): 23. *dal* (u kondic.), 41. *naredil* (očito u perfektu – u ZL: *naredil je*, u BL: *obredio je*); mn. 46. *pridali* (vjer. u pluskvamperfektu – u ZL: *pridali bihu ńega*, ali BL perfekt: *pridali su*);

– glagolski pridjev trpni (pasivni particip preterita): 12. *skrušeni ... skrušen*, 36. *svezana ...* (*predaše ga*), 37. *osujen*, 40. (*cenu*) *ucińenu* (Ajd. ž. r.), 48. *muč[e]na*; gl. imenice tvorene od ptc. pas.: 11. *sablaženje*, 37. *pogrebenje*, 48. *po videnju*;

– glagolski prilog prošli (aktivni particip preterita I.): 10. *rekši*, 19. *odšači* (< *odšadši* – u ZL: *odišad*), 24. *vliši* (< *vlizši*), 37. *pokajavši se*, 52. *pošači* (u ZL: *pošadči*).

Osim enklitike gl. *biti* za 1jd. *sam*, koja je upotrijebljena u pasivnoj rečenici (48. *jer[e] sam vele muč[e]na danaska*), u sva tri potvrđena jedninska prezentska oblika i u jednome od množinskih upotrijebljen je prezent svršenih glagola (odnosno svršeni/perfektivni prezent glagola *biti*) u futurskom značenju, što je ne samo u vrijeme nastanka spomenika nego i kasnije normalna upotreba tih oblika. Jednako je tako sasvim uobičajeno 1jd. prezenta sa starim nastavkom *-u*: 14. *zataju*. Oblik 2jd. prezenta 13. *zatajiši* morfološki je crkvenoslavizam, koji se u onodobnim (i kasnijim!) spomenicima obično javlja u stilskoj funkciji, kada se sadržaj glagolske radnje želi posebno naglasiti. Ovdje se odnosi na Isusove riječi Petru kako će ga prije negoli pijetao zapjeva triput zatajiti. Na adekvatnome mjestu u ZL stoji: *trikrat me zatajiš*, premda je crkvenoslavizam na *-ši* i u ZL još relativno frekventan na značenjski istaknutim mjestima. Futur I. tvoren perfektivnim prezentom glagola *biti* i infinitivom običan je čakavski futur nesvršenih glagola: 11. *sablaženje budete jimiti* (*sablaženje* je dopuna glagolu nepotpuna značenja *jimiti*, s kojim zajedno čini glagolsku svezu). U primjeru: 14. *ako potribno bude umriti* upotrijebljen je perfektivni prezent glagola *biti* s dopunom u infinitivu svršenoga glagola u značenju futura II. U primjeru 20. *da ne vpadete v napast* normalna je upotreba prezenta svršenoga glagola u zavisnoj rečenici. U oblicima za izricanje prošlosti znatno prevladavaju aorist i imperfekt nad perfektom, koji je potvrđen u samo jednom, nepotpunom primjeru (samo particip 41. *naredil*), a tako je i s jedinim primjerom za (vjerojatni) pluskvamperfekt (46. *pridali*). Zanimljivo je da uz nekoliko potvrda za glagolski prilog prošli (particip preterita I.) nije potvrđen nijedan glagolski prilog sadašnji (particip prezenta), koji je u spomenicima obično vrlo frekventan oblik.

U RG, koje su (po Rešetaru) sastavljene kao "popis riječi", ima znatno manje potvrđenih morfoloških oblika. Tako od deklinacijskih imeničkih: Ajd. sr. r. 6. *na učińenje*; Nmn. m. r. 34. *redi*, 39. *ganavci*; Nmn. ž. r. 16. *nečistoće*, 77. *naredbe*, 83. *pomame* vel *hinbe*; Gmn. m. r. 33. (*koliko*) *krat*; Imn. ž. r. 81. *rukami*. Među njima treba ukazati na kratku množinu *redi* i na stari Gmn. s nultim nastavkom *krat*. Od zamjeničkih oblika potvrđena su samo dva množinska oblika lične zamjenice za 3. lice: Dmn. 14. *im* i stari Amn. (m. r.?) 15. *je* (*odrinuvše je*).

Glagolski oblici u RG još su malobrojniji. U početnom dijelu potvrđeni su infinitivi: 1. *počitati*, 2. *poučiti se*, 3. *obraziti*, 4. *pomańkati*, 5. *obreći*, 6. *pokripiti* (*na učińenje*), 7. *rastvoriti*, 8. *stančiti* vel *omlohaviti*, 9. *ploditi*, 10. *razrediti*, 11. *slágati*, 12. *uganati* (sve uz uobičajene lat. natuknice u 1. licu jd.). Od sklonidbenih oblika potvrđeni su samo prezentski: 1jd. 32. *pokripļuju* (lat. *Orthor*), 47. *korišćuju* (lat. *Proſperor*) i (u istoj glosi prekriženo) *opravļam*, te 3mn. 81. *plešću* (lat. *Plaude(n)t*), dakle 1jd. pre-

zenta dolazi i sa starim nastavkom *-u* i s novijim (dočetkom) *-m*, i to i u glagolskoj vrsti (1. razred V. vrste – na *-ati, -am*) za koju Rešetar[168] navodi da u ZL 1jd. prezenta osim redovitog nastavka *-u* može imati i dočetak *-m*. Ostali glagoli mogu u 1jd. imati nastavak *-u/-ju*, ali u njima je ipak običniji *-m*. S tim se zapažanjem dobro slaže i KL: *govoru, moļu, posvećuju, svidokuju, zovu* uz *zaklinam* (15x u obrednoj formuli), ali jednom ipak i *molim*, a dobrim dijelom to potvrđuje i dubrovački VHM, premda u njemu i drugi glagoli mogu imati dočetak *-m*.[169]

Od ostalih glagolskih oblika potvrđeni su samo participi, i to i u starijoj sklonidbenoj funkciji i u novijoj priložnoj – particip prezenta: 14. *priklańajući* (*im*) *se* (lat. *Inclinantes*), 18. *odrińujuće* (lat. *Arce(n)s*), 51. *nastojeća* (u imeničkoj službi – lat. *Preſencia*), 52. *buduća* (u imeničkoj službi – lat. *Futura*); particip preterita I.: 15. *odrinuvše* (*je*) (lat. *Reſpuentes*), 50. *mimošadša* vel *prešadša, bivša* (u imeničkoj službi – lat. *Pret(er)ita*), dakle particip prezenta u priložnoj funkciji ima i stariji oblik na *-će* (18. glosa) i noviji na *-ći* (14. glosa), a particip preterita stariji na *-vše* (15. glosa), ali to je ujedno i jedini primjer za priložnu funkciju participa preterita I. u RG. Samo je posredno, u brojnim gl. imenicama, potvrđen particip pasivni (glagolski pridjev trpni), i to onaj s dočetkom *-n*: 6. *učińenje*, 13. *obitovanje*, 17., 21. *mišļenje*, 21. *vnimanje*, 22. *pridstojanje*, 32. *odstojanje*, 24. *razmotrovanje*, 29. *primoženje*, 30. *suprotivļenje*, 31. *spominanje*, 41. *očitovanje*, 42. *zrečenje, zgovorenje*, 43. *počitanje*, 44. *varčińenje*, 46. *navišćenje*, 53. *kļevetanje*, 54. *obricanje*, 62. *varsnovanje*, 82. *ugajanje* uz samo jedan primjer drukčije participne tvorbe: 61. *ožastje*.

Posebna je (knjiška) morfološko-sintaktička kategorija (zapravo morfološki kalk nastao izravnim prevođenjem s latinskoga[170]) Nmn. i Amn. sr. r. pridjeva i participa (inače najčešće zamjenica i pridjeva) za izricanje neodređenosti, općenitosti, ukupnosti, sveobuhvatnosti onih subjektnih i objektnih pojmova što se u hrvatskom jezičnom sustavu obično izražavaju jedninskim oblicima srednjega roda zamjenica, odnosno pridjeva u imeničkoj funkciji.[171] Primjeri su samo iz RG: 38. *znutarńa* (lat. *Inteſti-(n)a*), 50. *mimošadša* vel *prešadša, bivša* (lat. *Pret(er)ita*), 51. *sadańa* vel *nastojeća* (lat. *Preſencia*), 52. *buduća* (lat. *Futura*) i eventualno, već spomenuta, nesigurna 49. glosa: *suprotivna* (ili imenica *suprotivńa* u Njd., uz *šćeta* – lat. *Au(er)ſitas*).

3. 3. 3. Tvorba riječi

Od tvorbenih postupaka (načina), sredstava i kategorija zadržat ćemo se na onima najoučljivijima i najčešćima. U obzir ćemo uzeti samo izravno potvrđene tvorenice. Pritom je na prvi pogled uočljivo da je, kao i u suvremenom jeziku, u imenica i pridjeva sufiksacija najplodniji tvorbeni način, a u glagola prefiksacija, a tek potom sufiksacija.

168 1898., Rad 134, 161–162.

169 Malić 2004., LXXXIII.

170 U glagoljičkim tekstovima i s grčkoga. – Vidi o tome: Hudeček 1997.

171 Vidi o tome: Malić 2004., XCIV–XCVII.

Ostali tvorbeni načini su sporadični. I na ovoj se jezičnoj razini KG i RG ponešto razlikuju, ali obratno nego u morfologiji: za tvorbu riječi RG pružaju više potvrda, ne toliko što se tiče tvorbenih obrazaca, koliko količine zastupljenih primjera.

Od imeničkih sufiksa u KG potvrđeni su: *-je* – 38. *pogrebenje*[172], 11. *sablaženje*, 48. *videnje* (odglagolna tvorba, pri čemu prva imenica označava glagolsku radnju, a druge su dvije apstraktne); *-nik* – 38. *putnik*, 43. *uznik* (odimenička tvorba za muške osobe); *-ok* – 26. *svidok* (muška osoba); *-ost* – 30. *kripost*, 46. *nenavidost* (apstraktni pojam); *-stvo* – 45. *ubojstvo* (radnja); *-Ø* – 20. *napast* (apstraktni pojam). Potvrda je za imeničku tvorbu slaganjem: 5., 42. *blagdan*. Od pridjevskih su sufiksa zastupljeni: *-ak* – 22. *težak*, *-an* – 31. *dostojan*, 34. *očitan*, 21. *pripravan*, 16. *tužan*, 2. *usilan*, 8., 17. *žalostan*; *-it* – 44. *zlamenit*. Glagolske tvorenice potvrđene u KG sve su prefiksalne tvorbe. Uglavnom prefiksacijom nesvršenih glagola postaju svršeni (perfektivizacija): *na-* – 41. *narediti*, 49. *naučiti*; *od-* – 19. *oditi* (*odšači*); *po-* – 52. *pojti* (*pošači*), 37. *pokajati se*, 18. *potrpiti*; *pri-* – 33. *pristupiti*; *s-* – 1. *smutiti se*; *u-* – 14. *umriti*, 28. *uzidati*; *za-* – 7. *zapoviditi*, 13., 14. *zatajiti*. Rjeđi su primjeri u kojima se prefiksacijom od svršenoga glagola opet dobiva svršeni, a od nesvršenoga nesvršeni: 20. *vpasti* (*vpadete* – od *pasti*); 26. *pristupati* (*pristupahu* – od *stupati*).

U RG među imeničkim sufiksima po broju potvrđenih primjera treba izdvojiti sufikse *-je* i *-stvo*. Za imenice apstraktnog i konkretnog značenja odglagolne tvorbe sa sufiksom *-je* najviše je potvrda. Primjere vidi uz particip pasivni u prethodnom odjeljku. Složena je imenica tvorena (od participa pasivnog) sufiksom *-je* 44. *varčińenje* (< *var-* + *-čińenje* – v. bilj. 95), a odimenička je tvorba sa sufiksom *-je* 56. *bitje*. Za sufiks *-stvo* i njegovu pravopisnu inačicu *-čtvo* potvrde su: 26. *žarlstvo*, 28. *otajstvo*, 55. *sobstvo*, 57. *sućastvo*, 85. *naparučtvo* (riječ složena od pril. *naparuč* + *-stvo*). Ostali potvrđeni imenički sufiksi (bez ulaženja u značenjske kategorije): *-ac* – 39. *ganavac*, 84. *skitavac*; *-aj* – 80. *ugojaj*; *-ba* – 77. *naredba*; *-ka* – 45. *ganka*; *-nik* – 78. *obrečnik*, 76. *varsnik*; *-oća* – 16. *nečistoća*; *-ost* – 25. *lakomost*; *-Ø* – 37. *rastvor*, 44. *pripovist*. Zbog grafije nesigurna je tvorba sufiksom *-ńa*: 49. *suprotivńa* (usp. i pridjevski sufiks *-an*). Prefiksalno-sufiksalna tvorba sa sufiksom *-Ø* je 58. *prirok* (< *pri-* + *-rok-* + *-Ø*), a nije sigurno je li prefiksalna odimenička ili sufiksalna odglagolna tvorba sa sufiksom *-Ø* 63. *domisal* (od *do-* + *-misal* + *-Ø* ili od *domisliti* – *domisl-* + *-Ø*, sa sekundarnim *a*). Pridjevi su u RG rijetki. Potvrđeni su sufiksi: *-ļiv* – 79. *brižļiv*; *-ńi* – 38. *znutarńi* (od priloga *znutar*), 51. *sadańi* (od priloga *sada*), a zbog grafije je nesiguran *-an*[173] – 49. *suprotivan* (od priloga *suprotiv* – potvrđeni oblik: *suprotivna* poimeničeni Nmn. sr. r. prid. ili imenica *suprotivńa* u Njd. – v. imenički sufiks *-ńa*).

172 Primjeri se navode u osnovnom obliku, a ne u obliku potvrđenom u tekstu glose.

173 Isti dočetak ima, ali nije tvorenica: 40. *prisan*.

U glagola je i ovdje najzastupljenija prefiksalna tvorba, i to za tvorbu svršenih glagola od nesvršenih: *mimo-* – 50. *mimojti* (*mimošadša* – od *iti*); *o-* – 8. *omlohaviti* (od *mlohaviti*); *po-* – 1. *počitati* (od *čitati* 'štovati'), 6. *pokripiti* (od *kripiti*), 4. *pomańkati* (od *mańkati*), 2. *poučiti se* (od *učiti*); *raz-/ras-* – 10. *razrediti* (od *rediti*), 7. *rastvoriti* (od *tvoriti*); *pre-* (< *prě-*) – 50. *prejti* (*prešadša* – od *iti*); *s-* – 8. *stančiti* (od *tančiti*[174]); dvije su potvrde za tvorbu svršenoga glagola od svršenoga: *ob-* – 5. *obreći* (od *reći*); *od-* – 15. *odrinuti* (*odrinuvše* – od *rinuti*) i jedna za tvorbu nesvršenoga od nesvršenoga: *u-* – 12. *uganati* (od *ganati* – oba s istim značenjem 'gatati'). Jedan je primjer za svršeni glagol odimeničke sufiksalne tvorbe: 3. *obraziti* (od *obraz* u značenju 'lik' i sufiksa *-iti*). Sufiksalna odimenička i odglagolna tvorba zastupljenija je u tvorbi nesvršenih glagola. Tako je odimenička tvorba: 9. *ploditi* (od *plod* + *-iti*), ali češća je odglagolna: 47. *korišćivati* (1jd. prez. *korišćuju* – od *koristiti* i sufiksa *-ivati* uz alomorfizaciju osnove *ist/išć*), 18. *odrińivati* (*odrińujuće* – od *odrinuti* i sufiksa *-ivati* uz alomorfizaciju osnove *in/iń*), 32. *pokripļivati* (od *pokripiti* i sufiksa *-ivati* uz alomorfizaciju osnove *ip/ipļ*), 14. *priklańati se* (od *prikloniti se* i sufiksa *-iti* uz alomorfizaciju osnove *on/ań*).

Među tvorbenim načinima i sredstvima posebno treba izdvojiti tvorbu glagolskih imenica od svršenih i nesvršenih glagola sufiksom *-je* (s različitim značenjskim nijansama u odnosu na osnovnu glagolsku radnju, njezinu nesvršenost, svršenost, izvršivost, posljedičnost, te značenjem apstraktnih i konkretnih pojmova). Taj se tvorbeni uzorak (model) obično drži jednim od rijetkih crkvenoslavenskih tvorbenih utjecaja (zapravo poticaja) u onodobnom hrvatskom književnom jeziku. On je, kao jedna od važnih književnojezičnih sastavnica, zastupljen u čitavoj starijoj hrvatskoj pismenosti i književnosti, bez obzira na pismo i na narječnu osnovu tekstova. Ovom je prigodom zanimljivo istaknuti da se ni u jednom od ovdje razmatranih spomenika ne javlja crkvenoslavenska inačica navedenoga sufiksa – *-ije*, koja se inače javlja u nekim hrvatskim latiničkim tekstovima, osobito u za ovu prigodu zanimljivom KL. Međutim, njezina pojava nije tvorbene naravi, već se tumači ili crkvenoslavenskim pravopisnim utjecajem (kao izvanjsko knjiško obilježje teksta) ili preuzimanjem određenih crkvenoslavizama kao gotovih leksema. Na kraju treba naglasiti da tvorbeni načini i sredstva zastupljeni u ovdje razmatranim spomenicima pokazuju postojanost naslijeđenog praslavenskog tvorbenog sustava kroz čitav jezičnopovijesni razvoj sve do našega vremena.

3. 3. 4. Sintaktičko-stilske pojedinosti

Na nekoliko sintaktičkih pojedinosti može se naići u KG, koje su svojim sastavom nešto kontekstualnije od RG. Tako u 11. glosi nailazimo na upotrebu glagolske sveze umjesto glagola ista značenja: *Vsi vi <u>sablaženje</u> budete <u>jimiti</u> va mni* kao doslovan adekvat/prijevod latinskog teksta: *Omnes vos scandalum patiemini in me.* Na odgovarajućemu mjestu u ZL i RL stoji hrvatskoj sintaksi primjerenije: *Vsi vi <u>sablažńeni budete</u> o*

174 Vidi: AR XVIII s. v. *1. tančiti.*

mni, odnosno *Svi vi sablaznite se u menje*, dok je u BL značenjski udaljenija sveza: *Svi vi hoćete smetńu imiti u mni*.[175]

Također je latinskim originalom uvjetovana amplifikacijska upotreba sinonima u 16. glosi: ... *i poča se žalostiti i tužan bi[ti?]* (lat. *cepit contristari et mestus esse*), pri čemu je ono *bi* iz drugoga sinonimnog skupa možda paralelizam aoristu *poča* iz prvoga skupa, dakle još jedna stilska figura unutar amplifikacije, ali možda je pogrešno umjesto *biti*, pa je onda paralelizam s infinitivom *žalostiti*, kao što je u BL: *poča se žalostiti i tužan biti*, odnosno u ZL: *poča tugovati i žalostiti se*, RL: *poče žalovati i tužiti*. Drugi je takav amplifikacijski primjer *rotiti i prisegati* iz 35. glose (lat. *cepit detestari et jurare*). Na sinonime, premda ne u stilskoj, nego u leksičkoj funkciji, nailazimo i u RG, i to imeničke i glagolske (i participne u imeničkoj funkciji), u jednini i u množini. Tako: 8. *stančiti* vel *omlohaviti*, 13. *obit* vel *obitovanje*, 21. *vnimanje* vel *mišļenje*, 44. *pripovist* vel *varčińenje*, 49. *šćeta, suprotivńa* (ili: *šćeta suprotivna* ?), 50. *mimošadša* vel *prešadša, bivša*, 51. *sadańa* vel *nastojeća*, 55. *sobstvo* vel *kip*, 59. *nišćeta* vel *nevoļa*, 83. *pomame* vel *himbe*.

Zanimljivo je napomenuti da uz dva potvrđena glagolska pridjeva radna (II. aktivni particip preterita) u KG nije potvrđen ni cijeli perfekt ni pluskvamperfekt (41. *naredil* – ZL: *naredil je*; 46. *pridali* – ZL: *pridali bihu*), pa ne možemo znati je li zapisivač glosa za perfekt mislio na puni oblik pomoćnoga glagola ili enklitički. Vjerojatno ovo drugo, jer su u svim potvrdama za imenski predikat (koji se u spomenicima obično ponaša/tvori jednako kao perfekt) upotrijebljeni enklitički oblici pomoćnoga glagola: 21. *duh tada pripravan je* (lat. *spiritus quidem promptus est* – ZL i BL ... *pripravan jest*, RL *krjepak jest*), 31. *dostojan je*[176] (ZL *dostojan jest*, BL i RL *dostojan je*), 37. *osujen je* (lat. *qui eum tradidit quod dampnatus esset* – ZL *osujen jest*, BL *jest osujen*, RL *da bi osuđen*), 48. *jer[e] sam vele muč[e]na* (lat. *multa enim passa sum* – ZL *jere sam vele mučena*, BL *jere sam vele trpila*, RL *mnogo mučena bih*), s time da je u prva tri primjera pomoćni glagol u postpoziciji, što je očito uvjetovano latinskim originalom, a inače je to u hrvatskim srednjovjekovnim spomenicima najčešće crkvenoslavenski knjiški utjecaj.

Zanimljiva je upotreba priloga *tada* u funkciji isticanja/pojačavanja iskaza (za latinsko *quidem, autem*), što u AR XVII s. v. *tada* i *tadaj* nije izdvojeno kao zasebno značenje, premda se na takve primjere nailazi i u drugim starim hrvatskim tekstovima: 21. *duh tada pripravan je* (lat. *spiritus quidem promptus est* – ZL *ujistinu*, BL *stanovito*), 27. *i poslija tada* (lat. *novissime autem* – ZL *i najposlińa*, BL *da napokon*, RL *i potom toga*). Za 33. *potom toga* (lat. *post pusillum*) ZL ima *potom toga malo*, BL *malo potom toga*, RL *malo poslije*. Inačice pokazuju da je variranje sličnih stilskih i izražajnih sredstava bilo slobodan izbor tadašnjih pisaca/prevoditelja i zapisivača.

175 Latinski originali i paralelni tekstovi iz Zl, BL i RL nalaze se u popisu glosa (odjeljak 2. 1.).

176 Hrvatski prijevod nije identičan lat. tekstu iznad kojega je glosa upisana (*Reus est mortis*). Objašnjenje vidi u bilj. 36 uz KG.

4. Leksik

Leksik je ona jezična razina po kojoj su nam glose – osobito iz aspekta povijesne leksikografije – najzanimljivije. Uz izrazito rane leksičke potvrde iz RBG, od ovdje razmatranih čakavskih glosa za KG može se unaprijed pretpostaviti da će, u usporedbi s AR-om, njihove potvrde biti među najstarijima, a nastojat ćemo ih dopuniti i napomenama o zastupljenosti u nekim drugim (jezično analiziranim) spomenicima 14. stoljeća. Kao pomoć za određivanje njihova značenja prema latinskim natuknicama na koje se odnose poslužit će nam, uz klasičnolatinski Divkovićev *Latinsko-hrvatski rječnik* (kratica: Divk.) i Marevićev *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik* (kratica: Mar. I i II), još i Habdelićev *Dikcionar ili reči slovenske* (kratica: Habd.), Belostenčev *Gazophylacium*, ponašeno *Gazofilacij* (kratica: Bc i Bc hrv.) i Jambrešićev *Lexicon latinum* (kratica: Jambr. i Jambr. hrv.), koji su (u usporedbi s Divk. i Mar.) vremenom postanka bliži nekim upotrebama i značenjima riječi uobičajenima u našim srednjovjekovnim spomenicima. Potvrđenost nećemo istraživati za najfrekventnije naslijeđene riječi kao npr. *ako, biti, da, i...* Riječi se obilježavaju uobičajenim gramatičkim kraticama. Participi u pridjevskoj/poimeničenoj/imeničkoj funkciji tretiraju se kao pridjevi i dolaze kao zasebne natuknice.

4. 1. Obrada leksika

ako vez. – KG 14. *ako potribno bude* (lat. *etiam si oportuerit*)

biskup m. – KG 36. *biskupu* (bez. lat. adekvata; u tekstu što se odnosi na Poncija Pilata – v. bilj. 43 uz KG 36); u AR-u I potvrde su od 13. st., od *Vinodolskog zakona* nadalje

biti svrš. i nesvrš. – KG: 14. *bude*, 11. *budete*, 16. *bi[ti ?]*, 23. *bi*, 42. *biše*; 48. *sam*, 21., 31., 37. *je* (u službi kopule imenskog predikata) – usp. *bivši, budući*

bitje sr. – RG 56. (lat. *Effencia*, tj. *essentia*[177]) 'bit, suština; bivstvo; jastvo' (?); Mar. I s. v. *essentia* pod *1.* navodi "bit, bivstvo, priroda, suština, bitnost, glavni sadržaj, esencija"; Bc s. v. *essentia* navodi "jestvo, bitje", a Jambr. samo "bitje"; Bc hrv. s. v. *bitje* na prvome mjestu navodi "stališ, stańe, *status*", pod *2.* "bitje, sobstvo, ... *substantia*", pod *4.* "narav, ili natura človečanska; *natura*", pod *5.* "jestvo, narav...; *essentia*"; Jambr. hrv. s. v. *bitje* navodi "essentia, substantia"; precizno značenje hrv. adekvata za lat. *essentia* bez konteksta je teško odrediti jednako kao i same lat. natuknice

bivši prid. (postanjem ptc. pret. akt. I. gl. *biti*) – RG 50. *mimošadša* vel *prešadša, bivša* (lat. *Pret(er)ita*, tj. *praeterita*) Nmn. sr. r. u imeničkoj službi pod lat. utjecajem u značenju 'ono što je prošlo, prošlost'; AR I s. v. *biti, budem* pod *II. 6.* nema potvrda

177 Latinska se tumačenja (uz natuknicu) iz RG donose u originalnom obliku uz ispravke, odnosno svođenje na lat. standardizirani oblik. Za KG latinski se kontekst donosi prema Melichovu čitanju (uz neophodne ispravke prema snimci originala). Ipak, za riječi u našim glosama pisane s <c> umj. lat. <t>, kao i za one pisane s <e> umj. lat. <ae> v. bilj. 75 uz RG 21. *Inte(n)cio*, za koje se (i za kakve) u Mar. I i Mar. II nalazi oznaka *sh* ('starohrvatski'), pa se na temelju toga zaključuje da je pisanje <c> umj. lat. <t> i <e> umj. lat. <ae> bila određena starohrvatska grafijska manira.

za pridjevsko značenje, nego samo za priložno – usp. i *mimošadši, prešadši* – usp. *biti, budući*

blagdan m. – KG 5., 42. *blagdana* (lat. *primo açimorum*; *per diem ... sollempnem*); AR I s. v. *1. blagdan* upućuje na *blag* pod *3. c) bb)*, a tamo je u značenju "praznik, dies festus"[178] potvrda iz Mon. croat. bez oznake vremena, te iz BL, RL, F. Vrančića i dr.

blud m. – RG 27. (lat. *Laſciuia*, tj. *lascivia*, za koje se u bilješci kaže da je kasnije dopisano[179] /uz *Libido*/) 'prevelika potreba, želja za intimnim odnosima, požuda'; u idućem je retku dopisano *luxu[r]ia*, ali nije jasno je li ta riječ navedena kao sinonim lat. natuknice *Libido* ili kao sinonimna posuđenica uz domaću riječ *blud*); AR I s. v. *1. blud* pod *3.* za hrv. posuđenicu "libido" ima potvrde od 16. st.

brižļiv prid. – RG 79. (lat. *Sufuro* /!/, tj. *susurro*) 'zabrinut, uznemiren' (?); Divk. s. v. *1. susurrus m.* navodi značenje "šapat ljudski, zujanje vjetra", a s. v. *2. susurrus adj.* "šapćući"; Mar. II s. v. *susurro m.* navodi značenje "1. *Eccl.* olajavač, klevetnik, opadač; 2. mrmljalo, brundalo, gunđalo" i s. v. *susurrio m.* "*Vulg.* opadač, klevetnik, olajavač", a s. v. *susurrus[1] adi.* "mrmljajući, gunđajući, brundajući; šapćući"; Bc pod *susurro m.* donosi značenje "šeptavec, skrovnomermravec, ogovarjavec", a Jambr. "vuho-bajavec, prišeptavec, koji otajno od jednoga do drugoga reči ponaša"; nijedan od njih ne donosi pridjev od osnove *susurr-*; Bc hrv. i Jambr. hrv. nemaju pridjeva *brižļiv* ili *brižan*; AR I *brižan* i *brižļiv* tumači lat. "sollicitus", a potvrde su od 16. st.; sva ta rječnička značenja teško se mogu dovesti u vezu s hrv. prijevodom *brižļiv* za lat. *susurro* u RG; eventualno se hrv. adekvat *brižļiv* (prid.) može donekle (u prenesenom smislu) dovesti u vezu s prid. *susurriosus* u Mar. II, gdje se pod *2.* navodi "sumnjiv, sumnjičav", tj. koji je sumnjičav u neku je ruku brižljiv (zabrinut) u odnosu na ono što se govori ili čini

budući prid. (postanjem ptc. prez. gl. *biti*) – RG 52. *buduća* (lat. *Futura*) Nmn. sr. r. u imeničkoj službi 'ono što će se zbiti u budućnosti, budućnost'; AR I za *budući* ima zasebnu natuknicu, koju upućuje na *biti (budem)* pod *II. 5.*, a tamo je pod *b.* za pridjevsku upotrebu u značenju "futurus" samo jedna potvrda iz Karadžića – usp. *biti, bivši*

cena ž. – KG 40. *cenu ucińenu* (lat. *precium apropriati*) 'cijena'; u AR I s. v. *cijena* kaže se da dolazi od 14. st. i u svim rječnicima

da vez. (namjerni) – KG 20. *da ne vpadete v napast* (lat. *ut*)

danaska pril. – KG 48. *jer[e] sam vele muč[e]na danaska* (lat. *hodie*) 'danas'; AR II *danaska* upućuje na *danas*, a tamo se kaže da dolazi od 14. st., s potvrdom iz Spom. sr., vjer. dubrovačkom[180]

178 Doslovni se citati iz AR-a i ostalih rječnika navode pod običnim navodnicima; značenja što ih daje autorica stavljaju se u jednostruke navodnike.

179 V. bilj. 80 uz glosu 27.

180 Većina potvrda što se u AR-u navode iz Mon. serb. (Miklošič) i Spom. sr. (Pucić) dubrovačke je provenijencije.

dati svrš. – KG 23. *dal bi* (lat. *et ex(h)ibebit...*); prema AR-u II "Ovaj glagol ne samo [da] dolazi od prvijeh vremena, nego je i praslavenski"; potvrde su mnogobrojne

domisal ž. – RG 63. (lat. *Induſt(ri)a*, tj. *industria*) 'rezultat razmišljanja'; određenu značenjsku bliskost lat. natuknice i njezina hrv. adekvata nalazimo samo u Bc s. v. *industria* "... ex industria aliquid facere, z dobrem premišleńem, ali z marļivostjum nekaj činiti"; AR II s. v. *domisao* ima značenje "consilium, ono čemu se čovjek domisli", s potvrdama samo iz Stullijeva rječnika, *Poljičkog statuta* i Kavanjina

dostojan prid. – KG 31. *dostojan je* (glosa je upisana iznad lat. *Reus e(st) mortis* – u bilj. 36 uz navedenu glosu objašnjava se kako je moglo doći do prijevoda *dostojan je* na naizgled neodgovarajućem mjestu); u AR II s. v. *1. dostojan* kaže se da je riječ prasl. i da dolazi u svim rječnicima, a književne su potvrde od pol. 15. st. dalje

duh m. – KG 21. *duh tada pripravan je* (lat. *spiritus*); u AR II s. v. *duh* kaže se da je riječ prasl., ali pod *1. d.* za značenje "spiritus, animus" potvrde su tek od 16. st., od izdanja senjske glag. tiskare nadalje

ganavac m. – RG 39. *ganavci* (lat. *Conyectores*, tj. *coniectores*) 'gatalac; tumač snova'; Bc s. v. *conjector* ima značenje "tolnačnik seńańa"; u Bc hrv. nema *ganavac*, a od iste osnove ima *ganka, zaganka*; ni u AR III riječ *ganavac* nije potvrđena, ali dolaze druge izvedenice od iste osnove: *ganańe, ganati, gančica, ganka*

ganka ž. – RG 45. (lat. *Conyectura*, tj. *coniectura*) 'zagonetka; gatanje, proricanje' (?); Bc hrv. s. v. *ganka, zaganka* navodi značenje "aenigma, problema, tis, obſcura quaeſtio...", a Bc s. v. *aenigma* "govoreńe potajno, ili zakrito, koje se lehko nemre razneti (! – tj. razmeti), i taki pogoniti, ako se neodpre, i nepretolmači; zaganka, ganka"; Mar. I s. v. *coniectura* navodi značenja: "1. pretpostavljanje, zaključivanje ... 2. pogađanje, nagađanje ... 3. ... proricanje, tumačenje snova, predskazivanje"; AR III s. v. *ganka* ima značenje "zagonetka" i potvrdu iz Zoranića uz već spomenutu iz Bc hrv. – usp. i *ganavac*

hinba ž. – RG 83. *pomame* vel *hinbe* (lat. *Fa(n)taſie* /!/, tj. *phantasiae*), što se sve troje teško može značenjski povezati; Bc s. v. *phantasia* ima tumačenje "prazno, tešče mišļeńe, sublaznost", a s. v. *phantasma* "krivo, lažļivo, prazno, tešče štimańe, sublazen"; Bc hrv. s. v. *himba* ima sinonime "prevara. (D. it.) varka, tlapstvo, prihineńe", a s. v. *pomama* kao sinonim ima "pomamleńe" i uputnicu na *mahnitost* s lat. adekvatima "dementia, furor, insania, vesania, rabies, delirium, amentia, pherenitis, lymphatus, lymphatio, œstrum, mentis alienatio"; Divk. nema *phantasia*, a za *phantasma* navodi značenje "priviđenje, utvora, strašilo"; Mar. II s. v. *phantasia* pod *1.* navodi "sanjarija, tlapnja, utvara", a s. v. *phantasma* "utvara, priviđenje, strašilo"; AR III s. v. *himba* navodi značenje "prijevara" uz napomenu da dolazi od 15. st. i u gotovo svim rječnicima; AR X za *pomama* navodi lat. značenja "furor, dementia, cupido", a od hrv. "a. bjesnilo, bjesnoća...; b. ludost...; c. žeļa, požuda..."; dakle iz potvrđenih se značenja ne mogu sinonimno povezati ni hrv. riječi *himba* i *pomama*, niti bilo koja od njih s lat.

phantasia (donekle se može povezati Belostenčevo tumačenje za *phantasma* s hrv. *hinba*) – usp. *pomama*

hip m. – RG 64. (lat. *Inſtans*, tj. *instans*) 'čas, trenutak'; Bc s. v. *instans* pod *3.* ima "punctum temporis, tempus praesens, hip, čas, hip vremena", a Bc hrv. s. v. *hip* "čas od vremena, instans, momentum, punctum temporis"; AR III s. v. *1. hip* navodi "momentum" s najstarijom potvrdom iz Marulića, a dolazi u svim starijim rječnicima

i vez. (sastavni) – KG 8., 10., 16. (2x), 19., 23., 24., 27., 33., 35., 36. (2x)

ja zam. (lična za 1jd.) – KG 11. *va mni*; u AR IV s. v. *1. ja* pod *A. 2. e)* kaže se za oblik Ljd. *mni* da se upotrebljava u 15. i 16. st., premda je oblik znatno stariji nego što pokazuju potvrde u AR-u

jere/jer (?) vez. (uzročni) – KG 3. *jere* (lat. *nam*), 48. *jer[e] sam vele muč[e]na* (lat. *enim*) 'jer'; AR IV s. v. *1. jer* navodi da je riječ najprije bila relativna zamjenica, a tek je kasnije postala veznik; prasl. je oblik *ježe*; za uzročni veznik potvrde su pod *2. conj. e.* sa značenjem "quod, quia; nam, enim, etenim" uz napomenu da dolazi "od prvijeh vremena"; i za oblik *jere* i za *jer* najstarije su potvrde dubrovačke iz Spom. sr. i Mon. serb., za prvi iz 1283., za drugi iz 1395., uz mnogobrojne mlađe potvrde

jošće pril. – KG 9. *jošće od ovoga ploda* (lat. *amodo*) 'odsada'; AR IV s. v. *jošte* navodi da u liku *jošće* dolazi od 14. st., ali potvrda na koju upućuje ima lik *ošće*, a za lik *jošće* najstarije su potvrde iz BL; za značenje upućuje *jošte* (kao i sve izvedenice: *jošt, jošter, joštera, joštere*) na *1. još*, a tamo su sva podznačenja povezana s 'još'; značenja koje bi odgovaralo lat. *amodo* ni pod jednom natuknicom povezanom s osnovom *još-* u AR-u nema

k prij. (s D) – KG 6. *k nikomu* (lat. *ad*)

kada vez. (vrem.) – KG 26. (lat. *cum*); potvrdu s kontekstom v. kod *kriv* (ZL na adekvatnome mjestu ima također *kada*)

ki zam. (odnosna) – KG 33. ... *ki uokolo stahu* (lat. *qui*) 'koji'; u AR V s. v. *koji* pod *1. b. n)* sigurna je hrv. potvrda za oblik *ki* tek iz Marulića; ranije su iz Mon. serb. (dubrovačke?)

kip m. – RG 55. *sobstvo* vel *kip* (lat. *P(er)ſona*, tj. *persona*) 'osoba'; u AR IV s. v. *1. kip* kaže se da je riječ mađarskog podrijetla i da dolazi od 15. st.; pod *1.* navodi se značenje "persona; razumno stvoreńe uopće, a napose ili u kojega je duša i tijelo (čeļade), ili u kojega je sam duh (kao Bog, anđeo)" s uputom na *čeļade, lice, osoba, sopstvo*; za sinonim *sopstvo* upućuje se na Bc hrv., gdje se pod *kip 3.* navodi "kip, sobstvo ili osoba" – usp. *sobstvo*

kļevetanje sr. gl. im. – RG 53. (lat. *Detract(i)o*) 'klevetanje'; AR V s. v. *klevetańe* navodi potvrde iz rječnika: Mikaljina, Belostenčeva i Stullijeva uz tek nekoliko potvrda iz pisaca od 17. st. dalje; za čakavski lik sa suglasničkim skupom *kļ* nema potvrda

koliko pril. – v. *krat*

korist ž. – RG 48. *korist[,] prud* (lat. *P(ro)ſp(er)itas*, tj. *prosperitas*) 'korist, probitak'; dok *korist* i *prud* jesu sinonimi, čini se da naš prevoditelj opet nije našao najbolje

rješenje za prijevod latinske natuknice; Bc za *prosperitas* ima "dobra sreča, dober stališ", Jambr. "napredļivost, navoļnost, čestitost, dobrosrečnost", Divk. "povoljnost, napredak, sreća", Mar. II "sreća, povoljnost, dobri izgledi", a sve to nije isto što i *korist*; Bc *korist* ima s. v. *utilitas*: "hasen, hasnovitost, [D.] korist, koristnost, napredek"; Jambr. hrv. *korist* upućuje na lat. *utilitas*, a tamo ima "hasen, prudnost"; AR V s. v. *korist* pod *1.* navodi značenje "plijen" kao najstarije; pod *2.* navodi "utilitas, usus, ... ńešto što ko stječe, dobiva...", te pod *b. b)* "dobitak (novčani, a može biti i drugi), dohodak", što također ne odgovara lat. *prosperitas* – usp. *prud*

korišćivati nesvrš. – RG 47. *korišćuju* (lat. *Proſperor*) 'koristiti se, imati korist'; značenjski je odnos lat. natuknice i hrv. adekvata jednako nesukladan kao što je već rečeno za imenicu *korist* uz lat. *prosperitas*; Bc *prospero* tumači "srečno činim, srečim, čestim, čestito činim", a Jambr. "čestitim, povoļno činim"; Mar. II za *prosperare* pod *1.* ima "učiniti da što bude napredno ili sretno, usrećiti koga", a za *prosperari* "imati sreće, polaziti za rukom"; AR V *korišćivati* upućuje na *koristivati*, a tamo kaže da je iterativ prema *koristiti*, te da dolazi samo u Voltiggijevu rječniku s prez. *koristivam*, što smatra nedovoljno pouzdanim, pretpostavljajući da bi možda trebalo biti *korišćivati, korišćujem* ili *korišćivam*; naša je potvrda, dakle, vrlo rani dokaz za tu AR-ovu pretpostavku; sličnu tvorbu *koristovati* AR upućuje na *koristiti 1.*, a tamo ima "prodesse, biti koristan, činiti korist, davati koristi", dakle ništa što bi upućivalo na lat. *prosperare* – usp. i *opravļati*

krat pril. – RG 33. *krat* (lat. *Vices*) 'put(a)', *Q[u]ot vicib(us)* | *koliko krat* 'koliko put(a)'; Bc hrv. i Jambr. hrv. nemaju *krat*; u AR V s. v. *2. krat* navodi se oznaka m. r., ali se kaže da dolazi samo s brojevima i riječima što znače mnoštvo, te znači isto što i *put*, odnosno da se upotrebljava samo adverbijalno, te se, ovisno o tome uz koje riječi dolazi, od padežnih oblika upotrebljavaju samo Gdv., Gmn. i Amn.; uz *koliko* potvrde se navode pod *1. d. c)*, a najstarija je iz 1419. iz Mon. serb. (dubrovačka?), a zatim tek iz izdanja senjske glag. tiskare

kripost ž. – KG 30. *kriposti* (lat. *a dextris u[ir]tutis* /tj. *virtutis/ dei*) 'snaga, sila kao Božja osobina'; u AR V s. v. *krepost* značenje što odgovara ovdje potvrđenom (prema lat. *virtus*) nalazi se pod *1. e.*; potvrde su od 15. st. Menčetićeve ijekavske, a ikavske su tek iz 16. st. od izdanja senjske glag. tiskare nadalje

kriv prid. – KG 26. *kada vnozi krivi svidoci pristupahu* (lat. *cum multi falsi testes accessissent*) 'lažan'; AR V preneseno značenje "falsus, koji nije po istini" navodi pod *1. b. c)* "lažļiv, o riječima neistinitijem, što se govore s namjerom da se ko prevari", ali bez prijenosa značenja na onoga tko govori takve lažljive riječi, što je slučaj u našem primjeru; potvrde su tek od 16. st.

lakomost ž. – RG 25. (lat. *Petulla(n)cia* /!/, tj. *petulantia*) 'pohlepa; proždrljivost'; hrv. adekvat opet ne odgovara lat. natuknici; Divk. za *petulantia* navodi "obijest, raskalašnost, raspuštenost, zloradost", Mar. II "preobilje; bezobraznost, raskalašenost, raspuštenost, obijest, zloradost; nerazboritost, nemar, opuštenost", Bc "prokšija, objednost, hinčļivost", a Bc hrv. uz *lakomost* navodi "lakomija, (D.) proždreńe, proždralost" i lat.

"gula, ingluvies, insatiabilitas..."; značenja koje bi odgovaralo lat. *petulantia* nema ni u AR V s. v. *lakomost*; najstarije su potvrde, u uobičajenim značenjima 'pohlepa' i rjeđe 'proždrljivost', od poč. 15. st. nadalje ugl. dubrovačke, a od čakavskih najstarije su iz izdanja senjske glag. tiskare

lože sr. – RG 35. (lat. *Stratus*) 'postelja' ili samo 'pokrivač na postelji' (?); Bc s. v. *stratum* ima značenje "posteļa", a s. v. *stratus ... lectus* "presterta posteļa"; Jambr. *stratum* prevodi "posteļa; nastir za živinu, steļa", a *stratus* upućuje na *stratum*; ni Habd., ni Bc hrv. ni Jambr. hrv. nemaju *loža, lože*; AR VI s. v. *lože* kaže da je riječ prasl. i da dolazi samo u spomenicima pisanima crkvenim ili miješanim jezikom; pod *a.*, gdje je značenje 'postelja', hrv. su potvrde samo iz *Naručnika* i Š. Kožičića (hrvcrsl.); riječ se povezuje i s *1. loža*, a tamo se pod *c.* navodi značenje 'pokrivač na postelji' s potvrdom samo iz Vrančićeva rječnika (*culcitra*)

[luksurija] ž. – RG 27.; riječ je napisana/otisnuta ispod lat. natuknice *Lafciuia* u liku *luxu[r]ia* (bez znaka kraćenja za izostavljeno *r*), što može biti lat. sinonim uz natuknicu, ali kao hrv. posuđenica i sinonim za hrv. riječ *blud*; riječ u AR-u nije potvrđena, ali je potvrđena kao odomaćena posuđenica npr. u *Žićima svetih otaca* – prijepis s kraja 15. st., predložak iz 14. st. – čak tri puta, i to s grafijom <x> = /ks/[181], kao što je u posuđenicama i inače uobičajeno – za značenje v. *blud*

malo pril. – KG 19. *i odšači malo* (lat. *pusillum*); u AR VI s. v. *mao* pod *2. adv.* potvrde su od 16. st.

mimošadši prid. (postanjem ptc. pret. akt. I. glagola *mimojti*) – RG 50. *mimošadša* vel *prešadša, bivša* (lat. *Pret(er)ita*, tj. *praeterita*) Nmn. sr. r. u poimeničenom značenju 'ono što je prošlo, proteklo; prošlost'; AR VI natuknicu *mimoići* upućuje na *mimoći*, gdje pod *1. e.* za ptc. pret. I. *mimošad, mimošadši* kao najstariji izvor navodi Starine 23, u kojima je IZ s kraja 14. ili poč. 15. st. i SO iz 1496., uz napomenu da se oblik upotrebljavao do 17. st.; pridjevska je upotreba potvrđena, ali ne u navedenoj poimeničenoj službi; u Bc hrv. s. v. *mimo* pod *5.* navodi se kajk. lik *mimo šestni* s lat. značenjem "praeteritus, anteactus, transactus" – usp. *bivši, prešadši*

mišļenje sr. – RG 17. (lat. *Contagiu(m)*); 21. *vnimanje* vel *mišļenje* (lat. *Inte(n)cio*, tj. *intentio*); u prvom primjeru lat. *contagium* je očito pogr. protumačeno značenjem koje odgovara latinskom *cogitatio, cogitatum*; Bc za *cogitatio* ima "misel, mišļeńe", a za *cogitatum* "kaj je mišļeno, premišļeno", dok za *contagium* ima "kužni beteg, kuga od dotikańa"; Jambr. za *cogitatio* ima "mišleńe, misel, mneńe", a *contagium* ima pod natuknicom *contages* uz značenje "bol, nemoč, kuga ka se od dotikańa prime, pomor"; Divk. za *contagio, contagium* pod *2)* ima "zaraza, prelažljiva bolest, ...napose moralna zaraza, okaljanje, zao primjer"; Mar. I s. v. *contagio* pod *1.* navodi "dodir, kontakt, druženje, komunikacija, veza"; za drugi primjer Bc s. v. *intentio* ima "nategneńe; nameneńe, odlučeńe"; Jambr. za *intentio* ima "nakaneńe; 2. nategneńe, napinańe; 3. terseńe; 4. povekšavańe"; Divk. s. v. *intentio* pod *2)* navodi "napinjanje duha... Napose: napeta

181 Malić 1997., 613.

pažnja, pozornost", što bi odgovaralo našem *vnimanje*; Mar. I s. v. *intentio* pod *4.* ima "nakana, namisao, naum, smjeranje, htijenje, volja, želja", što je donekle blisko ovdje upotrijebljenu *mišļenje*; približno značenje za sinonim *vnimanje* može se naći u AR VI s. v. *2. misao* pod *j. b)* "pomńa, nastojańe" – usp. *vnimanje*

mučiti nesvrš. – KG 48. *...jer[e] sam vele muč[e]na* (lat. *multa enim passa sum*); u AR VII s. v. *1. mučiti* pod *1. a.* u značenju "zadavati muku" hrv. su potvrde tek od 16. st.

na prij. (s A i L) – KG 15. *na selo* (lat. *in villam*), 47. *na sudu* (lat. *pro tribunali*); 38. *ńivu ... na pogrebenje putnikov* (lat. *... in sepulturam peregrinorum*); RG 6. *pokripiti na učińenje* (lat. *Suadeo*); prema AR VII s. v. *1. na* prve dvije potvrde iz KG potpadaju u potpodjelu pod *1. mjesto*, treća pod *9. namjena*, a četvrta iz RG pod *10. svrha*

naparučtvo sr. – RG 85. (lat. *promtitudo* /!/, tj. *promptitudo*) 'pripravnost, spremnost da se bude komu pri ruci'; Bc za lat. *promptitudo* navodi značenje "pripravnost, pospešnost, hitroća"; Divk. s. v. *2. promptus, m.* "in promptu, samo u abl. sing. s *in*, 1) očevidnost... 2) pripravnost, gotovost"; Mar. II s. v. *promptitudo* (i *promtitudo*) "pripravnost, spremnost, hitroća, odlučnost"; AR VII ima samo natuknicu *naparuč* "adv., pri ruci, u pripravi" s potvrdom iz Mikaljina rječnika i senjskog *Naručnika* uz uputu na potvrdu iz Lucića s. v. *1. naruč f.* pod *b.*, a tamo "o onome što je kome dobro, što mu je povoļno, zgodno, što mu je kao na ruku, pri ruci" s potvrdama iz Marulića i Lucića, te jednom *gdi nam bi na paruč*, također iz Lucića; iz priloga *naparuč* izvedena je apstraktna imenica, dosad nepotvrđena, koja se može dovesti u vezu sa značenjem lat. *promptitudo, promptus*

napast ž. – KG 20. *da ne vpadete v napast* (lat. *in temptationem*); AR VII za riječ *napast* kaže da joj "potvrda ima od najstarijih vremena", ali sigurne hrv. tek su od 15. st., sa značenjima pod *a)* "bijeda, nevoļa, zlo" i pod *b)* "navođeńe, poticańe na kakvo rđavo djelo", što odgovara značenju u našem primjeru

naredba ž. – RG 77. *naredbe* (lat. *Cerimo(n)ie* /!/, tj. *caeremoniae*) u mn. 'zbir crkvenih naredaba, regulâ uz neku (svetu) prigodu'; Bc za *caeremonia* ima "ceremonija, naredba ili naređeńe cirkveno, cirkveni način, običaj sveti", a Bc hrv. *naredba* dopunjuje sa *S. Navuk* i tumači "regula, disciplina, ae. 2. t. j. zapoved, odreģeńe"; Divk. uz *caeremonia* kaže da je mlađe *caerimonia*, s tumačenjem pod *3)* "sveti čin, pobožni obred, običaj, ceremonije"; AR VII nema navedeno značenje izravno formulirano – neki primjeri iz mlađih pisaca (Orbin, Matović) za to značenje, ali ne samo za to, dolaze pod *b.* s tumačenjem "uredba, ustanova", dok se pod *d.* daje značenje "pravilo" s navodom iz Bc hrv., ali uz izostavljanje *S(veti)* uz *navuk*, pa se time gubi Belostenčevo značenje

narediti svrš. – KG 41. *naredil [je]* (lat. *constituit*) 'naložiti, zapovjediti'; jednako i ZL; BL: *obredio je*; AR VII s. v. *narediti* pod *b.* kaže "isto što *odrediti*", s potvrdama od 15. st.

nastojeći prid. (postanjem ptc. prez. gl. *nastojati*) – RG 51. *sadańa* vel *nastojeća* (lat. *Preſencia*, tj. *praesentia*) Nmn. sr. r. u poimeničenom značenju 'ono što se sada

zbiva, sadašnjost'; iz značenja navedenih u AR VII s. v. *nastojati* teško bi se ptc. prezenta mogao protumačiti kao *sadańi*, ali primjer iz glag. *Naručnika* pod *b.*, gdje se navodi značenje "nastajati, postajati": *Strah jest nastojeće ali buduće pogibli misal* upravo je potvrda pridjeva *nastojeći* (od ptc. prez.) za značenje 'sadańi'; među rječničkim potvrdama u AR-u navode se iz Daničićeva rječnika primjeri 14.–15. stoljeća s ptc. prez. u značenju "praesens"; isto značenje navodi i LP s. v. *nastojati* za ptc. prez. *nastoję*; s druge strane, Bc *praesentia* tumači "ovdešńica, ovdešnost, nazočnost", ali *praesens* "ovdešńi, sadašńi, nazočni"; i Jambr. *praesens* tumači "sadašńi, sadańi, vezdašńi, ovdešńi ..."; to znači da *sadańi* i *nastojeći* jesu sinonimi (= *praesens*), ali je *nastojeći* u tom značenju očito leksički crkvenoslavizam – usp. *sadańi*

naučiti svrš. – KG 49. *naučiše plk* (lat. *persuaserunt populis*) 'nagovoriti koga, uvjeriti'; ZL na adekvatnome mjestu ima: *naučiše narod*, BL *nagovarahu narod*, RL *nagovoriše narod*; AR VII s. v. *naučiti* navedeno značenje ima pod *b.* "naputiti, nasvjetovati, navesti" s prvom sigurnom hrv. potvrdom tek iz Marulića

navišćenje sr. gl. im. – RG 46. (lat. *Annu(n)cia*) 'čin kojim anđeo Gabrijel Djevici Mariji naviješta rođenje Božjega sina'; u AR VII s. v. *navješćeńe* potvrde su od 16. do 18. st. i osim jedne sve su ikavske – usp. u AR-u i *navješteńe*

ne čest. – KG 14. *ne zataju tebe*, 20. *da ne vpadete*, 50. *ne prujaše*

nečistoća ž. – RG 16. *nečistoće* (lat. *Squalle(n)tis*); Bc hrv. za *nečistoča* među značenjima ima i *squalor, squaliditas*, a Bc za te riječi navodi "smrad, nesnaga, nesnažnost" uz uputu na *immunditia*, a tamo "nesnaga, nečistoča, nesnažnost, smrad", pa se i u našem primjeru vjer. radi o konkretnom značenju, u AR-u VII potvrđenom od 14. st.

nenavidost ž. – KG 46. *[za] nenavidost pridali* (lat. *propter invidiam*) 'zavist, zavidnost'; Bc *invidia* upućuje na *invidentia*, a tamo "nenavidnost. (D.) zavidnost"; Jambr. *invidia* tumači "nazlob, nenavidnost, jal"; AR VII s. v. *nenavidost* značenje 'zavist, zavidnost' ima pod *b)*, a potvrde su od 16. st.

nevoļa ž. – RG 59. *nišćeta* vel *nevoļa* (lat. *mi(f(er)ia*) 'bijeda, nevolja'; Mar. II s. v. *miseria*[1] pod *1.* navodi značenja "nevolja, nesreća, jad, tegoba, nuždа"; AR VIII s. v. *nevoļa* pod *b.* navodi "bijeda, zlo, nesreća", a s. v. *ništeta* pod *b)* "bijeda, nevoļa", što pokazuje da su *nišćeta* i *nevoļa* sinonimi; za obje riječi potvrde su od 16. st. – v. *nišćeta*

niki zam. (neodr.) – KG 6. *k nikomu* (lat. *ad quendam*) 'neki' (čak.); AR VII s. v. *neki* pod *a. a) aa)* ima potvrde od BL nadalje

nišćeta ž. – v. *nevoļa*

ńiva ž. – KG 38. *ńivu ... na pogrebenje putnikov* (lat. *agrum liguli*), 39. *ńiva* (lat. *ager*); u oba slučaja u sva tri lekcionara: *ńiva*; AR VIII s. v. *ńiva* navodi Belostenčevu napomenu da je riječ dalmatinska; potvrde nisu brojne, a najstarija je iz PL 1250.

obit m. – RG 13. *obit* vel *obitovanje* (lat. *Deuot(i)o*, tj. *devotio*) 'redovnički zavjet'; Bc za *devotio* navodi "pobožnost" i pod *2.* "pobožno obećańe, alduvańe, Bogu prikazańe, posvečeńe, (D.) bogoļubstvo, bogomolstvo, bogomilost"; Divk. za *devotio* ima

klasičnolat. značenje "zavjetovanje, žrtvovanje, napose podzemnim bogovima"; Mar. I s. v. *devotio* pod *6.* uz kraticu *sh* (tj. starohrvatski) navodi značenje "pobožnost"; AR VIII s. v. *1. objet* – uz napomenu da je od *ob-vjet* – navodi značenja "a) obećańe...; b) zavjera...; c) zavjet..."; ovdje nas zanima značenje pod *c)* s potvrdama iz Mikaljina, Della Bellina i Stullijeva rječnika, od kojih posljednji ima značenje "devotio"; književne su potvrde iz Kožičića, Barakovića, Glavinića, Kavanjina te iz *Paljetkovanja* L. Zore: "Objet /òbjet/ svečano obećańe svešteníka i redovnika"; u najstarijim dubrovačkim molitvenicima VHM i ADM potvrđeno je preneseno značenje 'redovnički red' u sintagmi *objet/obit ženski*, tj. 'ženski red', a kao apstraktna (glagolska) imenica 'obećanje' služi *objetovanje/obitovanje*[182] – v. *obitovanje*

obitovanje sr. gl. im. (apstr.) – RG 13. *obit* vel *obitovanje* (lat. *Deuot(i)o*, tj. *devotio*) 'redovničko zavjetovanje'; AR VIII s. v. *objetovańe* navodi da značenja pod *a)* i *b)* odgovaraju onima kod *objet a)* i *b)*, a pod *c)* navodi "pobožnost" iz Stullijeva rječnika s potvrdom iz glag. brevijara, dakle nema značenja 'zavjet; zavjetovanje'; premda dolaze pod zajedničkom lat. natuknicom *devotio* i premda su povezani veznikom *vel* (= 'ili') *obit* i *obitovanje* nisu pravi sinonimi: *obit* je ono što je posljedica/rezultat *obitovanja* – v. *obit*

obrečnik m. – RG 78. (lat. *Crimi(n)ator*) 'klevetnik'; Bc i Jambr. za *criminator* navode značenje "okrivitel"; Habd., Bc hrv. i Jambr. hrv. nemaju ništa s osnovom *obreč-/obrek-*; Divk. za *criminator* navodi "opadač", a Mar. I "tužitelj, klevetnik"; u AR VIII riječ nije potvrđena, ali je pravilno tvorena od osnove glagola *obreći* i sufiksa *-nik* za vršitelja radnje – v. i *obreći*

obreći svrš. – RG 5. (lat.*Calu(m)pnior* /!/, tj. *calumnior*) 'oklevetati, okriviti, potvoriti'; Bc s. v. *calumnior* navodi "krivo potvarjam - tvoril sem - riti, krivo i falšlivo kaj govorim na pravičnoga človeka", a Jambr. "krivo koga potvarjam, ali zlo kakvo nazoči govorim"; Divk. s. v. *calumnior* pod *1)* navodi "na sudu opadnuti, obijediti, osvaditi", a pod *2) a)* "iz pletke [!] nepravedno, krivo koga optužiti, obijediti"; Mar I s. v. *calumniari* pod *1.* navodi "iznijeti lažne optužbe, lažno optužiti...", a pod *2.* "namjerno krivo ili lažno iznositi, krivo predstavljati, prikazivati u lažnom svjetlu"; AR VIII s. v. *obreći* (s prez. *obrečem* i *obreknem*) pod *a.* navodi značenje "obećati", a pod *b.* navodi se značenje koje odgovara navedenom lat. u RG: "oklevetati, okriviti, obijediti" s potvrdama iz *Krčkoga statuta*, Budinića, Barakovića i Glavinića – v. i *obrečnik*

očitan prid. – KG 34. *zač ... očitna [te/tebe čini]* (lat. *num et loquela tua manifestum te facit*) 'očit, očevidan, bjelodan'; kao dio gl. sveze *činiti očitna/očitnim*, što je prijevod lat. *manifestum facere* ('činiti očitim'), dolazi u ZL: *jere rič tvoja očita tebe čini* i RL: *riječ tvoja očita te čini* (BL: *jere i rič tvoja tebe očituje*); u AR VIII s. v. *očitan* potvrde su od BL nadalje, ali gl. sveza potvrđena je samo s. v. *očit* pod *a. a) bb)*

od prij. (s G) – KG 9. *jošće od ovoga ploda* (lat. *amodo de hoc genimine vitis*)

182 Zanimljiv je raspored ikavsko-jekavskih likova u ta dva molitvenika: stariji VHM ima *objet ženski* (2x), ali *obitovanje* (uz glagol *objetovati* i *zavjet*), dok mlađi ADM ima *obit ženski* (2x) i *objetovanje* (2x) – na temelju vlastita istraživanja – D. M.

oditi[183] svrš. – KG 19. *i odšači malo* (lat. *et progressus pusillum*) 'otići'; ZL: *i odišad malo*, RL: *I pošad malo*; u AR VIII s. v. *1. odići* glagol je u tom liku potvrđen samo u nekoliko hrv. izvora od BL do M. A. Reljkovića, a nema ga ni u hrvatskim rječnicima; u AR IX lik *otići* bogato je zastupljen, uz napomenu da je potvrđen od 13. st. i u gotovo svim rječnicima

odrinuti svrš. – RG 15. *odrinuvše je* (lat. *Reſpuentes*) 'odgurnuti; odbaciti, odagnati, otjerati' (?); u kajk. rječnicima nema glagola *odrinuti* ni išta drugo od osnove *odrin-*, ali i Bc hrv. i Jambr. hrv. imaju *rineńe* (*naglo/nadol* "praecipitatio"); Divk. s. v. *respuo* pod *2)* navodi "zabaciti, prezreti"; Mar. II s. v. *respuere* pod *2.* "odbaciti, odbiti, zabaciti, prezreti, odagnati, otjerati"; AR VIII s. v. *odrinuti* navodi značenje "oturiti, otisnuti" uz napomenu da se upotrebljava u pravom i u prenesenom značenju; od rječnika navode se Daničićev s potvrdama iz 13. i 14. st. i Stullijev s napomenom da je riječ iz glag. brevijara; književne su potvrde iz Mon. serb., *Petrisova zbornika*, izdanja senjske glag. tiskare, A. Dalmatina, Marulića, Zoranića, Radovčića, Došena; riječ je vjer. upotrijebljena kao crkvenoslavizam ili pod crsl. utjecajem, premda nije potvrđena u LP (ali jest osnovni glagol *rinǫti* "trudere; interficere")

odrińivati nesvrš. – RG 18. *odrińujuće*[184] (lat. *Arce(n)s*) 'odgurivati'; AR VIII s. v. *odrińivati, odrińujem* navodi "impf. prema pf. *odrinuti*" s potvrdom samo iz Stullijeva rječnika

odsele pril. – KG 29 (lat. *amodo*) 'odsada'; u AR-u VIII potvrde su malobrojne, od 15. do 18. st.; u Stullijevu rječniku napomena da je riječ iz ruske *Biblije*

omlohaviti svrš. – RG 8. *stančiti* vel *omlohaviti* (lat. *Atenuo* /!/, tj. *attenuo*) 'oslabiti'; Bc hrv. za *omlahavļujem* navodi "debilito, infirmo, enervo, labefacto, infringo", za *mlahavem* "langueo, languesco, flaceto, deficio..."; Jambr. hrv. *mlahav postajem* upućuje na *langvesco*, a *mlahavoga činim* na *debilito, langvefacio*; AR VIII s. v. *omlohaviti* navodi kao osnovno značenje "debilitare" (tj. 'oslabiti'), te pod *a. a)* "učiniti da bude tko mlohav (ili da bude što mlohavo)" i pod *b)* "postati mlohav" – s primjerima 15. do 18. st., u kojima je značenje 'oslabiti, učiniti slabim'; pridjev *mlohav* (v. AR VI), obilno potvrđen, ima značenje 'slab, nejak' u pravom i prenesenom smislu; ni rječnici Bc, Jambr., Divk. i Mar. nemaju za lat. adekvat (tj. *attenuare*) među značenjima *omlohaviti* u danas znanom značenju (tj. 'biti mlitav, omlitavjeti'), a jednako tako ni AR-ove potvrde iz rječnikâ i književnosti – potvrde v. kod *stančiti*

on zam. (lična za 3. l.) – KG 36. *predaše ga* (Ajd. = Gjd. m. r.); RG 14. *priklańajući im se* (Dmn.), 15. *odrinuvše je* (stari A, ali nije sigurno da li za jedninu m. i sr. r. ili za množinu)

opravļati nesvrš. – RG 47. *opravļam* (lat. *Proſperor*) 'obavljati, raditi' (po Rešetarovoj je napomeni u bilj. prekriženo ispred *korišćuju*, s čime svakako nema

183 Zvjezdicom se obilježava nepotvrđeni osnovni oblik riječi, koji bi mogao i drugačije glasiti, ovdje npr. *otiti*.

184 U Rešetara: *odrinujuće*.

veze); u AR IX s. v. *opravļati* potvrde su od 14. st., ali sigurne hrv. tek od BL; za značenje što se navodi pod *a.* "činiti, raditi, vršiti", koje je očito ovdje u pitanju, potvrde su tek od 16. st. – usp. i *korišćivati*

osuditi svrš. – KG 37. *osujen je* (lat. *dampnatus esset*); prema AR-u IX glagol *osuditi* potvrđen je od 13. st., ali hrv. su potvrde tek od ZL i BL

otajstvo sr. – RG 28. (lat. *Comerciu(m)*[185] /!/, tj. *commercium*) 'vjerska tajna' (?); nema veze s lat. natuknicom uz koju je *otajstvo* navedeno kao prijevod; Divk. za *commercium* navodi: "1) trgovina, trgovački promet. 2) pravo prodavanja ili kupovanja... 3) općenje, drugovanje, miješanje s kim"; u Mar. I sva su navedena značenja za *commercium* u vezi s trgovinom; i Bc *commercium* tumači "teržeńe, terštvo, duguvańe, pajdaštvo, dogovarjańe, skup govoreńe. (D.) općeńe"; Bc hrv. *otajstvo* upućuje na *skrovnost*, što nije zabilježeno, ali *skroven, skrovno* upućuje na *otajen, otajno*; AR IX *otajstvo* tumači "secretum, mysterium, sacramentum", odnosno "a) tajna uopće...; b) o dubokim tajnama kršćanske vjere, koje se ne mogu razumom dokučiti...; c) isto što otajnost pod b.", a tamo "sacramentum, t. j. onaj obred u rimskoj crkvi, koji daje duši veliku milost, punu tajne", te "d) o čemu, što je čudno, neobično, što iznenađuje...; e) zagonetka...; f) o onome što se uzima u prenesenom (figuralnom) smislu..."; sve su potvrde, kao i za ostale tvorenice od iste osnove, iz hrv. i bos. katoličkih izvora[186], i to iz sva tri narječja, od 15. do potkraj 18. st.; prema tome, lat. natuknica u RG očito je pogrešno prevedena kao *otajstvo*; pitanje je kako je zapisivač RG napravio takvu pogrešku u značenju jer latinska značenja što se u rječnicima navode za našu riječ nisu takva da bi krivo čitanje moglo dovesti do navedene zamjene

ov zam. (pokaz.) – KG 9. *jošće od ovoga ploda* (lat. *amodo de hoc genimine uitis*) 'ovaj'; ZL i RL: ... *od sega/segaj ploda*, BL: *ovoga roda loznoga*; AR IX s. v. *ov* navodi samo izvore u kojima su potvrde za Njd. m. r.; potvrde su iz hrv. izvora 15.–18. st. iz sva tri narječja; potvrde za kose padeže navode se u AR-u s. v. *ovaj*

ožastje sr. – RG 61. (lat. *Fruges*) 'rezultat ožimanja' (?); Bc s. v. *fruges* navodi "vsaki sad k hrane potreben"; Divk. *fruges* upućuje na *frux*, a tamo pod *1)* ima "plod, rod, usjevi, žito, sočivo"; i Mar. I *fruges* upućuje na *frux*, a tamo pod *1.* navodi "plod, rod, usjevi, žito, svaki plod koji daje zemlja", a pod *2.* (očito bliže ovdje potrebnom značenju) "voće na stablima"; AR IX ima samo *ožeće* kao gl. imenicu od *ožeti* u značenju 'iscijediti'; imenica *ožastje* (s /a/ < /ę/ iza palatala) očito je izvedenica toga glagola, tj. 'ono što se dobije kao rezultat glagolske radnje'; neobična je tvorba ptc. pas. *ožast* (od kojega je imenica izvedena) umj. *ožat*, ali mogao je nastati unutar prve glagolske vrste analogijom prema ptc. pas. glagola 1. razreda tipa *došast, našast...* i od njih tvorenih glagolskih imenica *došastje, našastje...*

petak m. – KG 51. *za Velim petkom* (lat. *post ... parasceuen*); tako i ZL (BL: *za petkom*, RL: *po petku*); AR IX s. v. *3. petak* pod *b) aa)* ima svezu *Veliki petak* s hrv.

185 Za grafiju v. bilj. 81.

186 Osim Popovićevih rječničkih, ali za njega se zna da se služio hrv. rječnicima.

potvrdama tek od Nalješkovića nadalje; lik *Veli petak* potvrđen je u AR-u XX s. v. *veli* pod *c.* "*veli* kao stalni atribut" i tamo pod *b)* "uz imena dana znači jedan određeni dan" s najstarijim potvrdama za navedenu svezu iz ZL i BL, a zatim tek iz 17. st.

piļuh m. – RG 60 (lat. *Miluus*, tj. *milvus*) 'neka ptica grabljivica (kobac ?)'; Bc s. v. *milvius et milvus* navodi značenje "piļuh, kańuh, kańa, jastreb"; Jambr. s. v. *milvius milvus* ima samo "kańa, kańac, kańuh"; Bc hrv. s. v. *piļuh* ima "milvus, milvius", a Jambr. hrv. *piļuh* upućuje na *vultur, milvus*; Mar. II s. v. *milvus* pod *1.* navodi: "kobac, ptica grabljivica"; u AR IX s. v. *piļuh* kaže se da je isto što *piļug*; uz rječničke potvrde donosi Kušarovu potvrdu s Raba sa značenjem 'kobac'; s. v. *1. piļug* kaže se da riječi "nema ni u jednom drugom slav. jeziku, a kamoli u indoevropskom. Možda je u svezi s *1. pile*, t. j. ptica koja grabi piliće"; potvrde su također samo rječničke uz jednu iz Kavanjina

pina ž. – RG 19. *pina*[187] *puhla* (lat. *Spuma greacillis* /!/, tj. ... *gracilis*) 'pjena'; AR IX s. v. *pjena* pod *a.* za "pjena na vodi" potvrde, osim rječničkih, ima tek od 16. st., i to dubrovačke, bosanske i slavonske; pod *b.* za značenje "pjena na čemu drugom" jedina je hrv. potvrda iz J. S. Reljkovića – usp. i *puhal*

pisan ž. – KG 10. *i pisan rekši* (lat. *et ymno dicto*) 'himan', tj. u značenju lat. *hymnus*, prema LL s. v. *himan*: "metrički i ritmički tekstovi koji se recitiraju ili pjevaju u liturgijskim činima", a s tim se značenjem slaže i predikatni glagol: *pisan reći*; isto i ZL, BL; AR IX s. v. *1. pjesan* nema toga značenja; pod *a.* navodi značenje "ono, što se pjeva, pjevańe, pjesma", pa onda pod *a) bb)* uz glagole "koji znače pjevańe", pod *b.* "kńiževno mańe ili veće djelo u stihovima", te pod *b)* uz glagole "koji znače posao oko sastavļańa pjesni", zatim pod *c.* "stih" samo s potvrdom iz Della Bellina i Voltiggijeva rječnika i pod *d.* "basma, bajańe" samo s potvrdom iz Dž. Palmotića; značenje 'himan' nemaju ni Bc i Jambr.: Bc s. v. *hymnus* navodi "canticum; oda, pesem, popevka", a Jambr. "hvalna popevka, pesem", ali ipak Bc hrv. s. v. *pesem, pesma* među ostalim značenjima navodi i "pesem cirkvena, psalmus, hymnus, canticum"

plk m. – KG 49. *naučiše plk* (lat. *persuaserunt populis*) 'puk, ljudstvo, narod'; ZL: *naučiše* narod, BL: *nagovarahu* puk, RL: *nagovoriše* narod; AR XII s. v. *1. puk* pod *b.* sa značenjem "narod, okupļeno mnoštvo, gomila, stanovnici zemļe ili grada, uopće ļudi, svijet" najstariju među brojnim potvrdama ima iz VHM, tj. oko 1400. g.

plod m. – KG 9. *od ovoga ploda [loznoga]* (lat. *de hoc genimine vitis*) u svezi *plod lozni* 'grožđe', pren. 'vino'; ZL i RL: *od sega/segaj ploda loznoga*, BL: *ovoga roda loznoga*[188]; Bc s. v. *genimen* (tisk. *ginimen*!) pod *2.* ima "plod, rod; *genimen vitis*, vino"; AR X primjer iz RL navodi s. v. *1. plod* pod *e.*, gdje je značenje "proizvod, produkt (u pravom i u prenesenom smislu)" uz napomenu da je prijevod lat. *de hoc genimine vitis* iz Mt 26_{29} i da se još primjera istoga mjesta iz evanđelja nalazi s. v.

187 Graf. *pīna* s titlom na *i*, što Rešetar ne komentira i transkribira: *pina*. Možda je zapisivač titlom htio označiti izostavljeno *n*: *pi(n)na*, pri čemu bi digraf <nn> imao ukazati na kratkoću prethodnoga sloga.

188 Jednako i u dubrovačkim inačicama BL: LL i DDL.

1. lozan, a tamo (AR VI) uz primjere iz ZL, BL i RL još i iz A. Dalmatina; ostale su potvrde za navedeno značenje mlađe, od kojih jedna glasi: *Vino izažeto od ploda loznoga* (Matović); svi navedeni primjeri pokazuju da u njima *plod* nije "proizvod", kako se kaže u AR-u, nego da *plod lozni* (izravni prijevod lat. *genimen vitis*) treba shvatiti kao svezu sa značenjem 'grožđe' (iz kojega se izažimlje vino) i da se ona u evanđeoskom tekstu upotrebljava u prenesenom smislu umj. *vino*

ploditi nesvrš. – RG 9. (lat. *Fecu(n)do*) 'davati, donositi plod'; AR X za navedeni glagol navodi mnogobrojne potvrde, od kojih je najstarija iz BL; naš bi primjer po lat. adekvatu išao pod *a.* "davati, nositi plod, imati ploda, roditi, rađati", u daljoj potpodjeli pod *a) aa) ccc)* "o stablu, trsu, zrnu, cviječu", a za to je značenje najstarija potvrda iz *Korizmenjaka* (senjska glag. tiskara 1508.)

po prij. (s L) – KG 48. *jer[e] sam vele muč[e]na danaska po videnju* (lat. ... *per visum propter eum*); ZL: ... *jere sam vele mučena danas po vidinju krozi ńega*, BL: *jere sam vele trpila danas po vidinju u sni cića ńega*; prema AR X s. v. *3. po* naš bi primjer pripadao pod *7. način..., b.* po *s lok.*, gdje je najstarija hrv. potvrda iz glag. *Petrisova zbornika* iz 1468. g.

počati svrš. – KG 16. *poča se žalostiti* (lat. *cepit contristari...*) 'početi'; u AR X s. v. *početi* potvrde su mnogobrojne, a najstarije sigurne hrv. iz BL i Marulića; u značenjskoj potpodjeli ide pod *II. 1.* "učiniti početak", te pod *a. d) s dopunom u inf. aa)* "inf. je od trajnoga glagola"

počitanje sr. gl. im. – RG 43. (lat. *Narat(i)o* /!/, tj. *narratio*) 'kazivanje, pripovijedanje'; Bc za *narratio* navodi "povedańe", a Jambr. "pripovedańe, povedańe"; Divk. s. v. *narratio* navodi "pripovijedanje, pripovijest"; Mar. II s. v. *narratio* "priča, pripovijest, pripovijedanje"; AR X s. v. *počitańe* nema toga značenja (najobičnija su značenja 'poštovanje; čašćenje'), ali kod glagola *počitati* pod *d.* ima značenje "kazivati, pripovijedati" s potvrdama iz Zoranića, Barakovića i Radovčića (splitski pisac II. pol. 17. st.) – v. *počitati*

počitati nesvrš. – RG 1. (lat. *Naro* /!/, tj. *narro*) 'kazivati, pripovijedati' – v. *počitanje*; glagol i njegova izvedenica vjerojatno su trag crsl. leksičke tradicije

pojti svrš. – KG 52. *pošači utvrdiše* (lat. *abeuntes munierunt*) 'poći'; ZL: *pošadči utvrdiše*, BL: *pošadči obastriše*, RL: *pošadče utvrdiše*; AR X s. v. *poći* pod *1. Oblici ... g. particip pret. I.* navodi oblike: *pošad, pošadьše, pošadče, pošače, pošadši, pošadči, pošav*, ali nema *pošači*; potvrde su mnogobrojne, od 15. st. nadalje

pokajati se svrš. – KG 37. *osujen je ... pokajavši se* (lat. *qui eum tradidit quod dampnatus esset: penitencia ductus*); isti oblik *pokajavši* se i u ZL i BL; AR X s. v. *pokajati* refleksivni oblik *pokajati se* sa značenjem 'spoznati svoj grijeh i izraziti žaljenje zbog njega, izvršiti pokoru zbog učinjenoga grijeha', koje je ovdje u pitanju i koje je uobičajeno značenje toga glagola u hrv. jeziku, navodi pod *b. a) refleks.*, te bez dopune kao u našem primjeru pod *bb) aaa)* s najstarijom potvrdom iz BL

pokripiti svrš. – RG 6. *pokripiti na učińenje* (lat. *Suadeo*) 'nagovoriti na što, uvjeriti u što'; Bc s. v. *suadeo* navodi "nagovarjam -voril sem, snubim, tolnač dajem, svetujem", a Jambr. "nagovarjam, vpučavam, svetujem, dopovedam"; Bc hrv. i Jambr. hrv. s. v. *pokrepļujem* nemaju značenja *suadeo*; AR X s. v. *pokrijepiti* nema navedenoga značenja, ali ima s. v. *pokrepļivati* pod *b.* "poticati, nagovarati"

pokripļivati nesvrš. učest. – RG 32. *pokripļuju* (lat. *Orthor*[189]) 'poticati; opominjati' (?) (uz Rešetarovu napomenu da je hrv. riječ napisana iznad prekrižene *spominam*); Bc, Jambr., Divk. i Mar. nemaju riječi *orthor*, a Bc hrv. i Jambr. hrv. nemaju ništa slično ni s. v. *pokrepļujem* ni s. v. *spominam se*; AR X s. v. *pokrepļivati* pod *a.* navodi značenje "krijepiti, jačiti" s potvrdama od 16. st., pod *b.* "poticati, nagovarati", pod *c.* "potvrđivati" s jednom srpcrsl. potvrdom iz 14. st.

pomama ž. – RG 83. *pomame* vel *hinbe* (lat. *Fa(n)tafie* /!/, tj. *phantasiae*) – v. naprijed kod *hinba*

pomańkati svrš. – RG 4. (lat. *Tabefco*) 'nestati, poginuti, propasti' (?); Bc nema glagola *tabesco*, ali s. v. *tabes* navodi značenja "gńileńe, sušeńe, sehneńe, veneńe, gineńe, raspadańe"; prema Divk. taj glagol znači "otapati se, ginuti, nestajati"; Mar. II s. v. *tabescere* pod *2.* ima "ginuti, nestajati, raspadati se, trošiti se, kvariti se, truliti, propadati", pod *3.* "ginuti, kopniti, umirati od ljubavi, čežnje za kim"; AR X s. v. *pomankati/pomańkati* kaže da se riječ javlja od 15. st. i da se značenja "uvelike prepleću jedno s drugim", a navodi ih ovim redom: "*a.* nedostati, pofaliti, premaći se. ... *b.* malaksati, klonuti, oslabiti, posrnuti. ... c. nestati, iščeznuti. ... *d.* umrijeti, poginuti, lipsati, crknuti. ... *e.* propasti, zatamaniti se, zatrti se. ... *f.* prestati, svršiti se. ... *g.* učiniti nedostatak, mańak u čemu. ... *h.* pogriješiti, t. j. učiniti pogrešku. ... *i.* sagriješiti, t. j. učiniti grijeh, grehotu. ... *j.* propustiti. ... *k.* ... odstupiti, udariti natrag. ... *l.* umańiti se, postati mańi. ... *m.* ne priteći u pomoć, ne pomoći. ... *n.* Rijetka pojedinačna značeńa... "; čini se da su od navedenih značenja ona od *c.* do *e.* najbliža onome što ga razabiremo iz latinskog adekvata naše natuknice, premda je ono pod *b.* najuobičajenije, s najstarijim potvrdama u pravom i prenesenom značenju iz BL

pomoć ž. – RG 36. (lat. *Aminiculu(m)* /!/, tj. *adminiculum*) 'potpora'; prema Bc *adminiculum* znači "podpor, podporńa, kol, kolec", a Bc hrv. s. v. *pomoč*, među ostalim, ima i *adminiculum*; Jambr. *adminiculum* upućuje na *adjumentum*, a tamo navodi "pomoč", a Jambr. hrv. *pomoč* upućuje na *auxilium, adjutorium, adjumentum*; i Divk. s. v. *adminiculum* pod *1)* navodi značenje "sve, o što se loza, grah i druge ovake biljke pritiču, kolac, pritka, trklja", a tek pod *2) b)* ima "pomoć, potpora", a Mar. II tek pod *3.* ima "pomoć, potpora, oslonac"; AR X s. v. *pomoć* pod *b.* navodi značenje "potpora" s potvrdom iz Vrančićeva rječnika uz tumačenje "adminiculum" i malobrojnim hrv. potvrdama – po jedna dubrovačka iz Mon. serb. i jedna iz Mon. croat. iz 15. st., te jedna iz Glavinićeva *Cvita* 1628.

189 Navedena riječ mogla bi biti latinski grecizam prema grč. *orthóō*, čija bi se neka značenja eventualno mogla dovesti u vezu s našim *pokripļivati*. – Za ovu napomenu zahvaljujem kolegici dr. sc. Sanji Perić-Gavrančić. V. i Senc 1910. (1988.) s. v. *ὀρθόω* (*ὀρθός*).

poslija pril. – KG 27. *i poslija tada* (lat. *novissime autem*) 'poslije, nakon, potom', u svezi *poslija tada* 'zatim, pak'; ZL *i najposlińa*, BL *da napokon*, RL *i potom toga*; AR X s. v. *poslija* pod *a) adv.* i pod *b) praepos. s gen.* navodi primjere iz čakavskih ikavskih pisaca 15.–18. st., te jednoga bosanskog, ali ni jednom u navedenoj svezi *poslija tada* – usp. *tada*, usp. i *potom*

potom pril. – KG 33. *i potom toga pristupiše* (lat. *et post pusillum*) 'nakon, zatim'; ZL i BL uz *potom toga* imaju i *malo*: *i potom toga malo / i malo potom toga pristupiše*, a RL: *i malo poslije pristupiše*; AR XI navodi primjere od 16. st. nadalje, ali nema nijednoga za sintagmu *potom toga* – usp. *tada*, usp. i *poslija*

potribno pril. – KG 14. *ako potribno bude umriti s tobom* (lat. *si oportuerit me mori*) u glag. svezi *biti potribno* 'trebati'; ZL *ako bude potribno...*, BL *ako bude meni triba ...*, RL *ako potrjebno menje bude ...*; u AR XI s. v. *potreban* (riječ potvrđena od 15. st.) adekvatni su primjeri navedeni pod *a.* "onaj koji je od potrebe" ... *f)* "*s dopunom u inf. ... bb) inf. kao dopuna, upravo kao subjekt rečenici* potrebno je", među ostalim primjerima i ovdje naveden iz RL

potrpiti svrš. – KG 18. *potrpite totu* (lat. *sustinete hic*) 'počekati, pričekati'; jednako i ZL, BL ima *počekajte*, a RL *trpite ovdje*; ni Bc (koji s. v. *sustineo* pod *1.* ima "podnašam, terpim"), ni Jambr., ni Divk., ni Mar II. s. v. *sustineo, sustinere* nemaju navedenoga značenja, a nema ga ni s. v. *sustento, sustentare*, na koje neki od njih upućuju; AR XI s. v. *potrpjeti* pod *c.* ima značenje "počekati, pričekati", koje se slaže s navedenim *počekajte* iz BL, a pod *a)* "*kao neprelazan glagol*" navodi se primjer iz RL, ali iz *Muke po Marku* (Mk 14_{34}), koji se ponešto razlikuje od naprijed navedenoga iz *Muke po Mateju*: *Potrpite ovdje sa mnom* i gotovo isti iz Bandulavića: *Potrpite ovdi i bdite sa mnom* (prema Karadžićevu: *Počekajte ovdje*); značenje 'počekati, pričekati' za *potrpiti* vjerojatno je nastalo pod crsl. utjecajem (v. u LP s. v. *potrъpěti* "patienter ferre"); navedeni primjeri pokazuju višestoljetnu povezanost hrvatskih lekcionara: KG starije su od bilo kojega sačuvanoga hrvatskog lekcionara; prvi iza njih je ZL iz istoga (zadarskoga) jezičnoga kruga; RL na jednome mjestu ima *trpite*, a na drugome *potrpite*, što je vjerojatno poteklo iz nekoga drugog čakavskog predloška, a ne iz BL, kojim se u jednom dijelu svoga lekcionara služio N. Ranjina; na kraju niza je Bandulavić, koji se slaže s RL (*potrpite*) i kojemu nije bila strana dubrovačka tradicija

poučiti se svrš. – RG 2. (lat. *Meditor*) 'razmisliti, pomisliti' (?); Bc s. v. *meditor* navodi "raz-ali-pre-mišļavam", a Jambr. "razmišļam, premišļam"; Divk. s. v. *meditor* pod *1)* ima "razmišljati, promišljati, misliti na..., snovati što", a pod *2)* "pripravljati se na..., vježbati se, pripravnom naukom zanimati se"; Mar. II s. v. *meditari* pod *1.* navodi "razmatrati, promišljati, razmišljati, snovati, mozgati, prosuđivati", pod *2.* "pripraviti, namisliti, smisliti, ... spremiti se, uvježbati se", a pod *3.* "uvježbavati"; AR XI s. v. *1. poučati* pod *b)* ima refl. *poučati se* s potvrdom iz Stullijeva rječnika za značenje *meditari*, a s. v. *poučiti* pod *b.* "refl. *poučiti se* kao svrš. glag. prema nesvrš. *1. poučati* pod *b.*, t. j. misliti, razmišļati" samo s jednom potvrdom iz splitskoga pisca 17. st. Albertija: *Pomenuh dni prve, poučih se u svih dilih tvojih ...* (prema lat. *mediatus sum in omnibus*

operibus tuis iz Ps. 142_5) uz napomenu da razvitak značenja nije jasan; zatim još s. v. *poučivati* pod *b)* "refl. samo u dva primjera, kojima značeńe odgovara značeńu glag. *poučiti* pod *b.*" iz istoga pisca (Albertija); Miklošič u LP s. v. *poučati sę* i *poučiti sę* navodi lat. značenje "meditari", što se slaže s navedenim značenjima u AR-u s. v. *1. poučati, poučiti* i *poučivati*, sve refl. pod *b.*, gdje su primjeri uglavnom iz izvora ili crkvenoslavenskih ili onih kojima je jezik pod crsl. utjecajem, pa je značenje 'misliti, razmišljati; razmisliti' za glagole *poučati se, poučiti se, poučivati se* u hrvatskoj književnosti trag ili crkvenoslavenske ili latinske knjiške tradicije, koja se proteže do u 18. st.

predati/pridati svrš. – KG 36. *i predaše ga ... sudcu* (lat. ... *eum et tradiderunt*) (tako i ZL; BL i RL *pridaše*), 46. *[za] nenavidost pridali* (lat. *tradidissent eum*) (ZL *pridali bihu*; BL *pridali su*; RL *izdaše*) 'izručiti; izdajom dati u čije ruke, izdati'; u AR XI s. v. *2. predati* kaže se da dolazi u svim rječnicima osim u Bc i Jambr., međutim, Bc s. v. *trado* ima *pridajem* kao D. (tj. *dalmaticae*), ali ga nema u Bc hrv.; Jambr. *trado* prevodi "v ruke dajem, podajem, izdajem, izručam"; Divk. s. v. *trado* pod *1) a)* navodi "predati komu što na brigu, u zaštitu, povjeriti, preporučiti", a pod *b)* "izdajom predati, izdati"; Mar. II s. v. *tradere* pod *1.*"predati, uručiti, prepustiti..." i pod. *4.* "izdajom predati, izdati"; prvonavedeno značenje u AR XI s. v. *2. predati* nalazi se pod *a. a)* "predati što konkretno" ... *aa) bbb)* "silom predati koga kome i protiv voļe onoga, koji biva predan", što odgovara značenju prvog primjera iz KG, a od hrv. potvrda ima samo jednu sličnu iz BL; za drugi primjer iz KG adekvat iz RL pokazuje da se radi o značenju 'izdati', a ono se u AR-u navodi pod *d)* (zabunom umj. *d.*), gdje se navodi jedna crsl. potvrda iz 14. st. iz Daničićeva rječnika, a zatim još samo po jedna iz BL i Kanižlića u adekvatnim kontekstima, što bi moglo značiti da je navedeno značenje u hrv. književnosti bilo trag crsl. leksičke tradicije, koji se protegnuo sve do Kanižlića

prešadši prid. (postanjem ptc. pret. akt. I. od *prejti*) – RG 50. *mimošadša* vel *prešadša, bivša* (lat. *Pret(er)ita*, tj. *praeterita*) Nmn. sr. r. u imeničkoj funkciji u značenju 'ono što je prošlo, prošlost'; Bc s. v. *praeteritus* ima "prešestni. (D. prošastni) preminut, predńi. *aetas praeterita*, prešestna doba"; AR XI ima pridjevsku natuknicu *prešastan* "koji je prešao, t. j. prošao, prošli, prošasti" samo s jednom potvrdom iz 18. st. (Dalla Costa, Split); s. v. *prijeći* pod *2.* ima značenje "proći, minuti" sa svega nekoliko potvrda, od toga tri iz glagoljaške književnosti 15. i 16. st., jedna je iz srp. pisca sv. Save, jedna dijalektalna, dok ona iz Lucića čini se nema to značenje, što znači da je navedeno značenje vjer. crkvenoslavizam (u LP s. v. *prěiti* kao prvo značenje navodi se "praeterire") – usp. *bivši, mimošadši*

pridstojanje sr. gl. im. – RG 22. (lat. *Preſencia*, tj. *praesentia*) 'nazočnost' (?); LP za *prědъstojanije* ima "excellentia"; Bc za *praesentia* ima "ovdešńica, ovdešnost, nazočnost", a za *excellentia* "izvišenost, izveršenost, prevrednost, verloča"; AR XI s. v. *predstojańe* ima "stajańe pred kim ili pred čim, nazočnost" s jednim Daničićevim crsl. primjerom iz 15. st. i jednim iz Terzića, poljičkoga pisca s poč. 18. st., uz koji je napomena da je *pridstojanje* prijevod lat. *praesentia*; s. v. *predstojati* pod *a)* sa značenjem

"stajati pred kim ili pred čim, u pravom i u prenesenom smislu" hrv. su potvrde od 16. st. iz djela kojih je jezik hrvcrsl. ili pod crsl. utjecajem (Kožičić, *Aleksandrida*) i jedna iz splitskoga pisca Albertija s poč. 17. st.; prema tome, riječ u hrv. književnosti očito ima crsl. obojenost, premda nema ono značenje koje se nalazi u LP

priklańati se nesvrš. – RG 14. *priklańajući im se* (lat. *Inclinantes*) 'prigibati se (pred kim), klanjati se' (?); nakon hrv. prijevoda glosa sadrži napomenu (s Rešetarovim razrješenjem lat. kratica): "secundum grammaticam haec dictio est participium"; Mar. I s. v. *inclinans, antis* ima gramatičku oznaku "adi. partic.", tj. prid. participnog postanja; Divk. nema *inclinans*, a s. v. *in-clino* navodi značenje "nagibljem, naklanjam, prigibljem", s. v. *inclinatus* ima značenje "nagnjen, naklonjen, naslonjen"; AR XII s. v. *priklańati* pod *a)* navodi "nagibati, nagińati, prigińati", tj. 'inclinare', ali nema povratnog oblika; hrv. su potvrde iz Marulića, *Transita*, Lukarevića (Dubrovnik, 16. st.) i Georgicea (čakavski pisac iz prve trećine 17. st.)

primoženje sr. gl. im. (apstr.) – RG 29. (lat. *Victo(r)ia*) 'premoć, pobjeda'; Bc s. v. *victoria* navodi značenje "obladańe, predobleńe", a Jambr. "obladańe, predobleńe, premožeńe, dobitje, predobitje"; Bc hrv. i Jambr. hrv. nemaju *premožeńe/primožeńe* (ni *premoreńe/primoreńe*); LP *prěmoženije* prevodi "victoria" uz napomenu "glag.", tj. potvrđeno iz glagoljaške književnosti; AR XI s. v. *premožeńe* značenje "pobjeda; lat. victoria" ima pod *a)* s potvrdama iz Jambrešićeva (*premoženje*) i Stullijeva (*primoženje*) rječnika, iz hrv. književnih djela 15.–16. st. što su pod crsl. jezičnim utjecajem, te iz Terzića (poč. 18. st.); potvrda iz RG i one u AR-u očito su leksički crkvenoslavizmi – pokazuje to i glasovni sastav: narodni bi (čakavski) lik u RG imao glasiti *primorenje*

pripovist ž. – RG 44. *pripovist* vel *varčińenje* (lat. *Fabula*) '(izmišljena) pripovijest; izmišljotina'; Bc za *fabula* ima "pripovest izmišļena"; Jambr. za *fabula* navodi "občinsko govorenje, glas", pod *2.* "šalna pripovest", a pod *3.* "puna navuka zmišlenka"; Bc hrv. uz *pripovest* navodi "(D) pričica; fabula, fictio, apologus..."; Jambr. hrv. *pripovest zmišļena* upućuje na *fabula*; i Divk. za *2. fabula* pod *2)* ima "pripovijest izmišljena, izmišljotina", a to odgovara sinonimu *varčińenje* (v. tamo) u RG; u AR XII s. v. *pripovijest* tomu bi donekle odgovaralo značenje pod *a.*, premda se tamo kaže "isto što bajka", s potvrdama iz više rječnikâ sa značenjem 'fabula', dok su ostale potvrde rijetke: prva je iz BL, pa onda tek po jedna iz 17. i 18. st. – v. *varčińenje*

pripravan prid. – KG 21. *duh tada pripravan je* (lat. *promptus est*) 'spreman'; ista riječ dolazi na adekvatnome mjestu i u ZL i BL, dok RL ima *krjepak*; Bc s. v. *promptus* ima značenje "gotov, spraven, pripraven", a Jambr. s. v. *promptus* pod *2.* navodi "gotov, fleten, pripraven, pospešen, priskočni, spraven k čemu", ali ni Bc hrv. ni Jambr. hrv. nemaju *pripraven*; Divk. s. v. *1. promptus* adj. pod *2)* navodi "o čeljadi: gotov, spreman, čil, snažan, silan, okretan, pripravan"; AR XII s. v. *pripravan* pod *a.* uz značenje "spravan, spreman, gotov" ima dosta potvrda od 15. st. nadalje

prirok m. – RG 58. (lat. *Inp(ro)periu(m)* /!/, tj. *improperium*) 'prijekor'; Bc za *improperium* ima "spoganańe, oponašańe, metańe pred oči kakvoga greha"; Jambr. *improperium* upućuje na *improberium*, a tamo "zla kakvoga dela zpogańańe"; Divk.

pod pridjevskom natuknicom **improprius* navodi supst. *impropria* "neprikladni izrazi", a Mar. I *improperium* prevodi "grdnja, pogrda, psovka"; AR XII s. v. *1. prirok* pod *d)* ima "prijekor, pokuda", što bi odgovaralo našoj potvrdi, s primjerima iz Zoranića, Zlatarića, Hektorovića, Barakovića

prisan prid. – RG 40. (lat. *Rece(n)s*) 'svjež, skorašnji, nedavni'; Bc *recens, tis. adj.* tumači "frišek, stopravni, nezdavni" i pod *2.* "modernus, vezdašńi", a Jambr. "stopravńi, skorńi, nezdavńi, sadańi"; Divk. za *recens* pod *1) adj.* ima "nov = svjež, mlad, skorašnji"; Mar. II s. v. *rec/ens[1], entis adi.* pod *1.* navodi "nov, svjež, skorašnji, mlad"; AR XI s. v. *prijẹsan* ima značenja "nekiseo, svjež, sirov, maloprešńi", koja djelomično odgovaraju našem primjeru, pri čemu za lat. adekvat *recens* od rječnika navodi samo Mikaljin; osim rječničkih potvrda samo je jedna iz 18. st.

prisegati nesvrš. – KG 35. *[poča se] rotiti i prisegati* (lat *cepit detestari et jurare*) 'prisezati, kleti se, zaklinjati se '; ZL i BL na adekvatnome mjestu imaju *prisegovati*, RL *kleti se*; Bc s. v. *juro* navodi značenje "prisežem" uz primjer *jurare in litem, priseči k pravde*; Jambr. *juro* tumači "zevsema se rečih čijeh deržati"; Bc hrv. ima natuknicu *prisežem*, a Jambr. hrv. *prisegam*; u AR XII za *prisegati* kaže se da je "nesvrš. prema svrš. *prisegnuti (priseći)*", a s. v. *prisegnuti* navodi značenje "zakleti se"; oblik *prisegati* da dolazi samo u kajkavaca i čakavaca, a potvrde su – osim već navedenih kajk. iz Bc i Jambr. – samo čakavske (glagoljičke) iz 15. i 16. st. – usp. *rotiti se*

pristupati nesvrš. – KG 26. *kada vnozi krivi svidoci pristupahu* (lat. *accessissent*) 'prilaziti, približavati se'; BL i RL: *pristupiše*, ZL: *prihodiše*; u KG i ZL očito se radi o pogrešnoj upotrebi nesvrš. glagola umj. svrš. (v. Mar. I s. v. *accessi* "perf. verbi *accedere*"); AR ima dosta brojne potvrde (čakavske i štokavske) od Marulića nadalje – usp. i *pristupiti*

pristupiti svrš. – KG 33. *potom toga pristupiše ki uokolo stahu* (lat. *accesserunt*) 'prići, približiti se'; glagol isti u sva tri lekcionara; AR XII ima srpcrsl. potvrde iz Daničićeva rječnika od 13. st.; hrv. su potvrde brojne (čakavske i štokavske), od BL nadalje – usp. i *pristupati*

prud m. ili ž. – RG 48. *korist[,] prud* (lat. *P(ro)fp(er)itas*) 'korist, probitak' (za značenje *prosperitas* v. napomenu kod *korist*); i Bc i Jambr. imaju glagol *prudim* (s. v. *prosum*), Jambr. ima i izv. *prudnost* (s. v. *utilitas*), ali imenicu *prud* obojica imaju samo u značenju "sabulum", tj. 'krupan pijesak, šljunak': Bc s. v. *sabulum* "zernasteji[190] pesek, prud", Bc hrv. *prud* "sabulum" (i prid. *pruden* "sabulosus"); Jambr. hrv. *prud* upućuje na *sabulum*, a tamo "debeli pesek" (i prid. *pruden* s uputom na *glareosus*, a tamo "muļnast, pesnat, pruden"); AR XII s. v. *2. prud* uz značenje "korist, probitak, hasna" navodi i m. i ž. rod; od dosta brojnih potvrda (čakavskih i štokavskih) najstarija je iz glagoljičkoga IZ (kraj 14. ili poč. 15. st.) – usp. *korist*

pruditi nesvrš. – KG 50. *ne prujaše* (lat. *quod nichil proficeret*) 'koristiti, biti od koristi, pomagati'; ZL i BL: *ne prudi*, RL: *ne primože*; Bc *proficio, feci* tumači "napre-

190 Graf. *Zernaſztei* – vjer. pogr. umj. *Zernaſzti.*

dujem, napredek činim, pospešujem, vučem, opravļam, činim" i pod *2.* "hasnem", dok se *prudim* nalazi s. v. *prosum* ("hasnem, prudim"); i Bc hrv. glagol *prudim* tumači "prosum" i upućuje na *hasnem*, a s. v. *hasnem, -neti* ima sinonime "prudim, -diti" i kao (D.) "koristim, koristujem, -stiti"; Jambr. s. v. *proficio* pod *1.* navodi "napredujem, hasnujem, koristim, pomažem se, napredek činim, rastem vu navuku", a pod *2.* upućuje na *prosum*, gdje navodi značenje "hasnovit jesem, napredujem, hasnim, prudim, koristujem"; Jambr. hrv. *prudim* upućuje na *prosum*; Divk. *proficio* tumači "naprijed doći" i pren. "napredovati, koristovati se, dobiti ... napose: pomoći, koristovati, prijati"; AR XII s. v. *1. pruditi* uz značenje "hasniti, koristiti; prodesse" navodi brojne potvrde iz rječnikâ i hrv. književnosti od BL nadalje, uz napomenu da se govori u Dalmaciji i Hrv. primorju

puhal prid. – RG 19. *pina puhla* (lat. *Spuma gracillis* /!/, tj. *gracilis*) 'nježan, prozračan'; Bc hrv. ima natuknicu *puhkek* sa značenjem "fungosus" i uputom na *rahel*, a tamo "porosus, rarus, spongiosus, ... fungosus, fungiosus ..."; Bc s. v. *fungosus* navodi "redek, puhkek, rahel kot gliva"; nema natuknice *gracilis, gracilus*, nego pod *gracilipes* navodi "gracilus; tenek, tenehen"; Jambr. s. v. *fungosus* i Jambr. hrv. nemaju *puhel, puhkek* i sl.; Jambr. *gracilis* upućuje na *gracilentus*, a tamo "tenek, gingav, suhorlast"; Divk. s. v. *gracilis* pod *1)* navodi "tanak, vitak", a Mar. I pod *1.* "mršav, tanak, vitak, okretan"; AR XII s. v. *puhao* navodi značenja: "*a) šupaļ...; b) rahal, prorahļen...; c) mek* (o kruhu)", s malobrojnim potvrdama, od kojih je našoj potvrdi najbliže značenje pod *b)*, gdje se navodi samo dijalekatska potvrda iz kajk. Trebarjeva; zapravo nijedan od navedenih rječnika nema potvrdu za ovdje navedeno značenje, koje je jedino prikladno uz imenicu *pina* ('spuma')

raba ž. – KG 32. (lat. *ancilla*) 'služavka'; jednako u sva tri lekcionara (v. Mt 26_{69}); općeusvojena književna crsl. posuđenica, u hrv. književnosti u vrlo frekventnoj upotrebi od PL iz 1250. do u 18. st.; AR XII s. v. *1. raba* navodi značenja "robińa, služavka, službenica" (ista značenja ima i lat. riječ *ancilla*)

rastvor m. – RG 37. (lat. *Frugalitas[,] temp(er)ancia*) 'otopina, rastopina' (?); našu je riječ dosta teško dovesti u vezu sa značenjima navedenih lat. adekvata (među kojima očito nedostaje interpunkcijski znak razdvajanja); Divk. za *frugalitas* navodi značenja "urednost, štedljivost; čestitost; u višem smislu: razboritost, trijeznost", a za *temperantia* "umjerenost, prava mjera, trijeznost, vlast nad strastima i požudama; vlast nad sobom", ali pod *temperatio* "prava mjera, pravo miješanje, prava kakvoća"; Mar. I za *frugalitas* navodi značenja: "1. urednost, štedljivost, čestitost...; 2. razboritost, trijeznost, mudrost...; 3. mjera, umjerenost...; 4. ljetina, rod, urod"; Mar. II za *temperantia* navodi ugl. isto što i Divk.; značenju 'rastopina, otopina' donekle se približava Bc, koji za pridjev *temperatus* ima "lagoden, razlagoden", ali uz (D.) "raztvoren", tako i pod *temperator* "lagodnik, lagoditel. (D.) raztvornik", dok se sama imenica *rastvor* pojavljuje s. v. *temperamentum* "lagoda, lagodnost, lagodeńe. (D.) rastvor"; veza među Belostenčevim značenjima kajk. *lagoden, lagodnik* i čak. (D.) *raztvoren, raztvornik* razabire se s. v. *dilutus* "voden, lagoden, zmešan. (D.) vodän, razvodńen, raztvoren", te

s. v. *diluo* pod *2.* "mešam, lagodim. (D.) raztvarjam-tvoriti"; AR XIII s. v. *rastvor* pod *b)* navodi značenje "mješavina, rastopina" s potvrdom iz glag. knjige recepata iz 15. st.; to je značenje u kojem se riječ *rastvor* i danas upotrebljava; Belostenčev *raztvornik*, tj. *rastvornik*, u AR-u nije zabilježen – usp. i narednu riječ

rastvoriti svrš. – RG 7. (lat. *Temp(er)o*) 'otopiti, rastvoriti, razvodniti' (?); ugl. vrijedi što je rečeno za prethodnu imenicu, a veza s lat. adekvatom (natuknicom) može se donekle razumjeti iz Bc navoda s. v. *tempero*: "lagodim, mešam, slabim; *vinum aqua temperare*, vino z vodum lagoditi"; iz takve relativno česte upotrebe glagola *temperare* (za razrjeđivanje vina vodom) moglo se uopćavanjem razviti značenje 'rastvoriti', odnosno 'otopiti, razvodniti'; AR XIII značenja glagola *rastvarati, rastvoriti* ima uglavnom iz značenjskoga kruga 'otvarati; otvoriti'; ipak s. v. *rastvoriti* među rječničkim potvrdama navodi se iz Stullijeva rječnika ptc. pas. *raztvoren* s jednim od značenja "temperato, temperatus", uz napomenu da "ima zacijelo ono značeńe, koje se ovdje navodi pod *a, c, dd)*", a tamo: "upotrebļava se kao stručni izraz za fizički ili kemijski proces miješańa, rastapańa, raspadańa različnih materija u Šulekovu ńem.-hrv. rječniku"; ipak ima i opće značenje "pomiješati, razvodniti" pod *c) cc)*, ali osim Bc potvrde s. v. *dilutus* "lagoden, zmešan. (D.) razvodńen, raztvoren" nema hrv. potvrda, a pod *h. Rijetka pojedinačna značeńa* pod *a)* navodi značenje "otopiti" s jednom potvrdom iz Menčetića – usp. *rastvor*

razmotrovanje sr. gl. im. – RG 24. (lat. *Exp(er)ıencia* /!/, tj. *experientia*) 'razmatranje, spoznavanje' (?); Bc s. v. *experientia* navodi "spoznańe, spoznanost, izkušańe, veščnost", a Jambr. "z-poznanost, z-poznańe, kušańe"; AR XIII za navedenu riječ ima samo ovu potvrdu iz RG sa značenjem "iskustvo, vježba, vještina, znańe"; to je, međutim, značenje lat. riječi *experiencia/-tia* (v. Divk. s. v. *experientia* pod *2)* "iskustvo, vježba, vještina, znanje" i Mar. I s. v. *experientia* pod *3.* "praktično znanje, vještina, umijeće"), koje nije potvrđeno u krugu naših riječi *razmatrač, razmatrateļ, razmatrańe, razmatrati, razmatrivati, razmotrivati*

razrediti svrš. – RG 10. (lat. *Diſpono*) 'poredati, (po)razmjestiti, postaviti u red'; Bc s. v. *dispono* navodi sinonim *ordino* i značenje "razreǵujem, -dil sem, na red postavļam", a Bc hrv. s. v. *razreǵujem* navodi značenja "dispono, digero, ordino"; Jambr. s. v. *dispono* "*Synon.* ordino; nareǵujem, redim, na red spravļam"; Jambr. hrv. nema *razreǵujem*; AR XIII s. v. *razrediti* pod *b.* navodi značenje "rasporediti u prostoru i vremenu" s potvrdama od 16. st. (Hektorović, *Aleksandrida, Dubrovački psaltir*) do 18. st. i iz raznih narodnih pjesama

reći svrš. – KG 10. *i pisan rekši* (lat. *et ymno dicto*); jednako u ZL i BL; AR XIII s. v. *reći* navedeni participni oblik navodi pod *h. c)* od ZL do kraja 18. st., te s glasovnom promjenom *rehši* od 16. do 18. st., ali i taj je lik (jednom) potvrđen već u ZL

red m. – RG 34. *redi* (lat. *Vices*) značenje nejasno, možda 'poredak' (?), a možda i 'baštinik, nasljednik' (?)[191]; Bc nema natuknicâ *vices, vicis*, a Bc hrv. s. v. *red* nema

191 Vidi: AR XIII s. v. *1. red* i *2. red.*

ništa što bi upućivalo na navedene lat. riječi ("ordo, series, ... modus, classis, dispositio. 2. *red duhovni*, religio sacra, status religiosus, ordo religionis. 3. *red popovski*, ordo sacer ..." i dr.; Jambr. s. v. *vicis* upućuje na *vicissitudo*, a tamo "promina, izmina, drugačnost"; Jambr. hrv. nema *red*; Divk. *vices* upućuje na *vicis*, a tamo pod *1)* "izmjena, mijena", pod *2)* adv. sa značenjem "umjesto, mjesto, radi, poput koga"; Mar. II s. v. *vicis* među ostalim navodi "služba, dužnost, posao, položaj, čast; promjena, suslijed, uzastopnost, izmjena, mijena; obrat, sudbina" i dr.; prema tome, rječničke se potvrde za lat. *vices, vicis*, starije i novije (osim Marevićeva "promjena, suslijed, uzastopnost"), teško mogu dovesti u vezu s hrv. riječju *red* u bilo kojem od njezinih poznatih značenja; u AR XIII potvrđene su dvije opće imenice *red*, od kojih obje mogu imati kratku množinu *redi*: *1. red* s mnogobrojnim podznačenjima u krugu lat. značenjâ 'ordo, series, gradus, classis' i *2. red* "baštinik, nasljednik, potomak" od tal. *erede* (lat. *hered-*), s potvrdama s Krka, iz Istre i sjevernog Primorja, od glag. isprave iz 1100. g., VZ i RI nadalje do dijalekatske potvrde iz Istre s kraja 19. st.; prva od njih potvrđena je mnogobrojnim potvrdama iz književnosti i iz rječnikâ, ali ni u jednom od rječničkih navoda nema ništa što bi se moglo povezati s lat. riječima *vices, vicis*; druga nema rječničkih potvrda, a upravo bi se ona možda mogla pretpostaviti eventualnim prijenosom značenja navedenih lat. riječi 'mijena, izmjena, promjena; uzastopnost' – ipak usp. i *vices* (= 'krat') u RG 33.

rotiti se nesvrš. – KG 35. *[poča se] rotiti i prisegati* (lat. *cepit detestari et jurare*) 'zaklinjati se, kleti se, prisezati'; ZL: *se poča rotiti i prisegovati*; BL: *se poča zaklinati i prisegovati*; RL: *poče ročiti se i kleti se*; Bc s. v. *detestor* pod *2.* navodi "preklinjam", a pod *3.* "svedočim se, ili na svedočanstvo zovem nekoga"; Bc hrv. *rotìm* uz značenja "adjuro, juramento stringo..." upućuje na *zaklinjam*, a tamo "adjuro, dejuro"; pod *zaklínjam se* "juro" uz uputu na *prisežem*; Jambr. s. v. *detestor* pod *2.* navodi "zaklinjam, kunem" i pod *3.* "svedoke zezavam"; Jambr. hrv. nema *rotim*; Divk. s. v. *de-testor* pod *2)* među ostalim navodi "ograđivati se, prosvjedovati"; Mar. I s. v. *detestari pod 1.* navodi "zazivati zlo na koga, proklinjati"; ostala značenja ni u Divk. ni u Mar. ne mogu se dovesti u vezu s našim kontekstom; u AR XIV s. v. *rotiti (se)* navodi se značenje "zakliňati (se), prisezati, kleti se"; kaže se da je riječ stara i da dolazi u svim slavenskim jezicima osim bugarskoga; potvrde su mnogobrojne od 13. do 18. st. i iz svih rječnika; po svemu ispada da su naši glagoli *prisegati/-zati* i *rotiti (se)* postali istoznačnice i da se u navedenoj KG pojavljuju u amplifikaciji – usp. *prisegati*

s prij. (s I) – KG 14. *umriti s tobom*; tako i ZL, BL; RL: *umrijeti s tobom*

sablaženje sr. gl. im. – KG 11. *vsi vi sablaženje budete jimiti va mni* (lat. *Omnes vos scandalum patiemini in me*) 'sablazan[192], smutnja'; ovdje je u pitanju glagolska sveza *sablaženje jimiti* (prijevod lat. *pati scandalum*) 'sablazniti se'; ZL: *sablažńeni budete*, RL: *sablaznite se*, BL: *hoćete smetńu jimiti*; u AR XIV riječ u navedenom liku nije potvrđena, a i glagol *sablaziti se*, od kojega je izvedena (ptc. pas. *sablažen*), ima

192 Vidi: AR XIV s. v. *1. sablazan* pod *a. b)* "smutńa (u širem smislu) i ono, što jest (ili može biti) zazorno, a ne mora biti grijeh".

samo jednu hrv. potvrdu iz RL uz jednu srpcrsl.; potvrđeno je *sablazńeńe* s potvrdom iz BL (*sablazńenje* krivo pročitano umj. *sablažńenje*: isti grafem za /z/ i /ž/); običniji je glagol *sablazniti (se)* (sa srpcrsl. potvrdama od 13. st. i dosta brojnim hrvatskima od 15. st. nadalje uz Stullijevu rječničku napomenu da je riječ preuzeta iz glag. brevijara) i od toga glagola izvedena imenica *sablažńeńe* (sa srpcrsl. potvrdom iz 13. st., a od hrvatskih iz ZL i glag. *Naručnika* s poč. 16. st.), pa iako navedenih likova *sablaženje* i *sablaziti se* nema ni LP (i u njemu *sъblažńenije, sъblazniti*), riječ je očito crsl.-knjiški obojena; u hrv. je književnosti mnogo običnija i češća imenica *sablazan* (v. u AR XIV s. v. *1. sablazan* s hrv. potvrdama od 14. st. nadalje)

sada pril. – KG 23. (lat. *modo*); u AR XIV s. v. *2. sada (sad)* za lik s vokalizacijom poluglasa potvrde su od 14. st.

sadańi prid. – RG 51. *sadańa* vel *nastojeća* (lat. *Prefencia* (!), tj. *praesentia*) Nmn. sr. r. u poimeničenoj službi u značenju 'ono što se sada zbiva, sadašnjost'; AR XIV s. v. *sadańi* ima potvrde od 14. st., ali u navedenom liku, s vokalizacijom poluglasa (< *sъda*), tek od poč. 15. st.; potvrde su mnogobrojne, ali za navedenu upotrebu poimeničenoga Nmn. sr. r. u značenju 'sadašnjost' nema potvrda – usp. *nastojeći*

selo sr. – KG 15. *na selo* (lat. *in villam*); prasl. riječ za koju su u AR XIV s. v. *1. selo* potvrde mnogobrojne, od 13. st. nadalje, a najstarije su one pisane u Dubrovačkoj kancelariji

skitavac m. – RG 84. (lat. *Vagabu(n)dus*) 'skitnica, skitač'; Bc za *vagabundus* ima značenje "klateči, potepajuči, sim tam obhaģajuči", a Jambr. "klatliv, sim-tam-se klateči, potepajuči"; Bc hrv. i Jambr. hrv. riječ imaju u kajk. liku *skitavec* (Bc. hrv. sa značenjem "erro, vagus, gyrovagus..." i uputom na *klatež*, a tamo pod [D.] "skitalac; vagator"; Jambr. hrv. *skitavec* upućuje na *vagator*, a tamo je uputa na *vagabundus*); AR XV s. v. *skitavac* uz značenje "isto što *skitnica, skitač, skitalac*; od osn. glagola *skitavati se*[193]" u natukničkom odjeljku donosi napomenu: "Nalazi se u jednom popisu riječi iz sredine XV vijeka. Rešetar u Archiv f. slav. Phil. 26, 362.", što je potvrda za ovdašnju glosu; ostale su potvrde iz rječnikâ Vrančićeva, Vitezovićeva, Belostenčeva i Stullijeva uz samo nekoliko književnih iz 18. st.

skrušen prid. (postanjem ptc. pas. gl. *skrušiti*) – KG 12. *skrušen ... skrušeni* (lat. *fcandaliçati ... fcandaliçabor,* tj. oblici glagola *scandalizare* 'sablažnjavati, izazivati sablazan, užasavati' – v. Mar. II) 'sablažnjen, užasnut, smućen' (?); ZL: *sablažńeni ... sablažńen*, BL: *sablazne se ... neću sablazniti se*, RL: *smućeni ... smućen*; nije jasan prijenos značenja od *sablažńen, užasnut, smućen* na *skrušen*; Habd., Bc hrv. i Jambr. hrv. nemaju glagola *skrušiti* ni bilo što od iste osnove; AR XV s. v. *skrušiti* pod *b.* navodi prenesena značenja, ali ona su sva u krugu značenja 'slomiti (se)' i 'pokajati (se)'; pod *b. c) aa)* i *bb)* navodi ptc. pas. *skrušen* u pridjevskoj i priložnoj službi, s brojnim potvrdama od 14. st., od RZ nadalje, i to pod *aa) bbb)* za čovjeka, u značenju 'pokoran,

193 Za taj glagol AR ima potvrdu samo iz Bc s. v. *palitor* "Sim tam bludim, skitavam se", a za gl. imenicu *skitavańe* iz Bc hrv. "klatarija, skitavańe. *Vagatio*".

ponizan, koji se kaje' koje bolje pristaje uz *skrušen* u KG nego tamo navedeno (ishitreno?) značenje 'sablažnjen, užasnut, smućen'

slagati nesvrš. – RG 11. *slágati* (lat. *Conpono* /!/, tj. *compono*) 'stavljati nešto jedno pored drugoga, jedno na drugo'; Bc s. v. *compono* na prvome mjestu navodi "slažem, složilsem, spravļam, skladam", a Jambr. "skup-stavļam, nared - slažem..."; Bc hrv. *slažem-složilsem* tumači "compono, construo..." i upućuje na *sklapļem*, a tamo "jungo, conjungo, compingo, compono..."; Jambr. hrv. nema *slažem* ni bilo što drugo od te osnove; AR XV s. v. *2. slagati* navodi opće značenje "postavļati što jedno na drugo ili jedno kraj drugoga na pravilan način ili u kakvom redu"; potvrde su brojne, ali tek od 16. st. premda je riječ prasl.

sluga m. – KG 25. *[s] slugami* (lat. *cum ministris*); isto u sva tri lekcionara; u AR XV s. v. *1. sluga* hrv. su potvrde tek od 15. st. premda je riječ prasl.

sobstvo sr. – RG 55. *sobstvo* vel *kip* (lat. *P(er)ſona*, tj. *persona*) 'osoba'; Bc s. v. *persona* na prvome mjestu navodi "*prosopon*; osoba, sobstvo, kot: trisu (!) sobstva prosvetoga (!) Trojstva, persona, pelda, kip", pod *2.* "larva", a Jambr. na prvome mjestu ima "larva", a pod *2.* "sobstvo, osoba"; Bc hrv. *osoba, sobstvo* tumači "persona, prosopon, hypostasis", s. v. *sobstvo* ima "substa(n)tia, subsistentia, hypostasis", s. v. *kip* pod *3.* ima "sobstvo, ili osoba, Persona. v. g. Trisu (!) kipi [D. kipa] ili sobstva, ili Persone, t. j. osobe Presvetoga Trojstva. *Persona, ae.*"; Jambr. hrv. *osoba* upućuje na *persona*, a *kip* mu je "icon, imago, effigies"; AR XV s. v. *sopstvo* pod *a.* ima značenje "lice, osoba, biće, supstancija, individuum" i navodi potvrde iz rječnikâ i iz književnosti, od kojih su dvije najstarije iz glag. IZ (kraj 14. ili poč. 15. st.) i KZ (1468.), a ostale tek od 17. st. dalje, u pisaca čakavskih i štokavskih (dubrovačkih i bosanskih), što pokazuje da su pisci slijedili glagoljašku tradiciju; za drugo podznačenje pod *b)* "u kršćanskom bogoslovnom smislu jedan dio Trojstva" potvrde su od 16. st. – usp. *kip*

spominanje sr. gl. im. – RG 31. (lat. *ex Ortacio* /!?/ – vjer. pogr. umj. *exhortatio*[194]) 'nagovaranje, poticanje, opominjanje' (?); lat. *exhortatio* sugerira navedeno značenje, dok se uobičajena hrvatska značenja vezana uz osnovu *spomen-/spomin-* kreću u krugu spominjanja, sjećanja, pamćenja; Bc za *exhortatio* ima "nagovarjaće, opominaće; ponukavaće", a Jambr. "nagovarjaće" i pod *2.* "opominaće"; za natukničku riječ *spominaće* Bc hrv. navodi "memoratio, memoratus, recordatio, reminiscentia, repetentia" uz uputu na *spomenek*, a tamo "mentio, commemoratio, memoria, anamnesis"; Jambr. hrv. *spominaće* upućuje na *recordatio*, a tamo "spomeneće, spomenek, spomen, spomenutje, pomneće, spominaće", dakle uobičajena hrv. značenja, a ne ona vezana uz lat. *exhortatio*; Mar. I *exhortatio* tumači "bodrenje, sokoljenje, hrabrenje, poticanje, nukanje, nagovaranje, opominanje", a Mar. II *recordatio* "spominjanje, sjećanje, uspomena, spomen, pamćenje"; u AR XVI potvrđeni su dvojaki oblici: *spominaće, spomińaće* i *spominati, spomińati*; uz imenicu *spominaće* navode se značenja: "a) uspomena ...; b) sjećaće ...; c) razmatraće ..." s potvrdama od 16. st., a uz *spomińaće* "a. uspomena, sje-

194 Bc, Jambr., Divk. i Mar. nemaju *ortatio, orthatio*, ni bilo što slično.

ćańe...; b. spomińańe u molitvi ...; c. isticańe...", ali kod oba glagola nalaze se podznačenja koja se slažu s Bc s. v. *exhortatio*: kod *spominati* pod *a. f)* "opomińati, poticati" s dvije potvrde iz ŽSO i pod *g)* "nagovarati na što" s potvrdom iz glag. *Mirakulâ* (poč. 16. st.); kod *spomińati* pod *a. g)* "opomińati" s potvrdama iz dvaju pisaca 17. i 18. st. (Posilović, Banovac); prema tome, potvrda iz RG bila bi dosad jedina poznata potvrda za imenicu *spominanje* u značenju 'nagovaranje, poticanje, opominjanje' i najstarija za glagol od kojega je izvedena – usp. *spominati*

spominati nesvrš. – RG 32. *spominam* (lat. *Orthor* /!?/ – vjer. pogr. umj. *hortor*[195]) 'poticati, nagovarati, opominjati' (?); riječ je prema Rešetarovoj napomeni prekrižena i zamijenjena s *pokripļuju*; ovdje upotrijebljeni rječnici: Bc, Jambr., Divk. i Mar. nemaju *orthor*; Bc s. v. *hortor* ima "nagovarjam, -ril sem, opominam, -nul sem"; Bc hrv. *nagovarjam* tumači "adhortor, cohortor, hortor, admoneo...", *opominam* "moneo, admoneo, commoneo, ... dehortor", a *spominam se* "memini, commemini, recordor, reminiscor, memoriam teneo, in memoriam revoco, reduco, redigo, memoro, memoror, memoriam repeto, memoriam complector" te upućuje na *pametim*, a tamo (uz "(D.) pantim") "memoro, animo complector, ... recordor, commemoror, reminiscor" uz uputu na *spominam se*, dok za *pokrepļujem* ima "refocillo, reficio, recreo" i pod *2.* "corrobero, confirmo, fomento, vegeto"; Jambr. s. v. *hortor* navodi "nagovarjam, nudkam, nutkujem"; Jambr. hrv. *nagovarjam* upućuje na *suadeo, adhortor*, *nukam* na *suadeò*, a *opominam* upućuje na *admoneo, moneo*, dok za *spominam se* ima dvije natuknice – prvu upućuje na *recordor, memini, reminiscor*, a drugu na *colloquor*; dakle, kao i kod imenice *spominanje*, Bc hrv. i Jambr. hrv. i za glagol *spominati* donose uobičajena hrv. značenja, a ne ona vezana uz lat. *hortor*; Divk. za *hortor* pod *1)* navodi "sokoliti, sloboditi, podbadati, poticati"; Mar. I za *hortari* pod *1.* ima "poticati, hrabriti, sokoliti, bodriti; nagovarati, savjetovati koga"; značenja u AR XVI v. kod imenice *spominanje*

spretan prid. – RG 48. (lat. *Aptus*) 'okretan, sposoban, snalažljiv'; Bc, među ostalim, za *aptus* ima "prikladen, pripraven", Jambr. "spreten, prikladen"; Bc hrv. i Jambr. hrv. nemaju natuknicu *spretan*; Divk. kao jedno od mogućih značenja lat. *aptus*, koje odgovara hrv. adekvatu *spretan*, navodi "prikladan, sposoban"; Mar. I pod *4.* navodi "prikladan, primjeren, pogodan...", te pod *5.* "sposoban, valjan, kadar, zgodan, prikladan"; AR XVI s. v. *spretan* ima navedeno značenje pod *a.* "prikladan, zgodan, okretan, vrstan, umješan, snalažļiv", s rječničkim potvrdama i lat. adekvatom *aptus* iz Jambr. i Ivekovića (uz napomenu da se upotrebljava u Hrvatskoj) te s ovom potvrdom iz RG; neobično je da za riječ koju i danas upotrebljavamo u navedenom značenu nema više potvrda iz starijeg razdoblja

stančiti svrš. – RG 8. *stančiti* vel *omlohaviti* (lat. *Atenuo* /!/, tj. *attenuo*) 'stanjiti; pren. oslabiti, učiniti slabim'; Bc za *attenuo* navodi "otenčavam..., tenčim, tenko činim, na meńe spravļam", a Jambr. "pritenim, otenim, tenko činim", s. v. *extenuo* "1. tenim, tenko činim... 2. pomenšavam"; svi kajk. rječnici osnovu natukničkoga glagola imaju u kajk. liku *tenk-/tenč-*, tako Habd. *stenčam* "extenuo", *stenčan* "extenuatus", *stenčanje*

195 Usp. i prethodnu bilj.

"extenuatio", Bc hrv. *ztenčavam* "enacio, macrio, emacero; *ztenčati koga*, extenuare aliquem; *ztenčiti drevo*, subtiliare lignum", Jambr. hrv. *stenčam* "extenuo", *stenčańe* "extenuatio"; jedini je izuzetak od toga kajk. pravila *stańen* u Bc hrv. ("gelatus, gelifactus, concretus, coagulatus; *stańena juha*, galreda" s uputom na *merzletina*); Divk. s. v. *attenuo* pod *1)* ima "tanjiti, umanjiti, oslabiti"; Mar. I s. v. *attenuare* "tanjiti, istanjivati...; slabiti, oslabiti; umanjiti..."; AR XVI s. v. *stančiti* navodi ovu potvrdu iz RG uz značenje "učiniti što tankim, istańiti, umańiti, razrijediti, oslabiti", pri čemu samo posljednje od navedenih značenja odgovara sinonimu *omlohaviti* u RG; drugim sufiksom tvoren glagol *stančati* (koji je prema Rešetarovoj napomeni bio prvotno napisan, pa ispravljen u *stančiti*) osim rječničkih potvrda u AR-u ima i potvrde iz protestantskih *Proroka*, bos. pisca Radnića i istarskih narodnih pjesama; rječničke su potvrde za *stančiti* iz Mikalje, Belostenca i Stullija, a za *stančati* iz Habdelića, Belostenca (hrv.) i Voltiggija, samo što su Belostenčeve potvrde ovdje pogrešno navedene budući da su tvorene prefiksom *z-* (< *iz-*)[196]; očito je glagol *stančiti* sinonim glagolu *omlohaviti* na prenesenoj značenjskoj ravnini – usp. *omlohaviti*

stati nesvrš. – KG 33. *ki uokolo stahu* (lat. *qui stabant*) 'stajati'; Bc ima inf. *stati* potvrđen, među ostalim, s. v. *asto* "idem simppliciter quod sto; *stojim - stal-sem,* stare ad tumulum, *stati pri grobu*" i *sto* ("stare ante ostium, *stati pred vrati*; ad curiam, *na večnice stati*; stare promissis, *stati do konca, ú obečańu*" itd.), te Bc hrv. s. v. *stojim* ("sto, sisto; *stati ú obečańu*, stare promissis"); Jambr. nema potvrde za infinitiv; AR XVI s. v. *2. stati* navodi značenje "isto što *stojati* ili *stajati*" s potvrdama iz svih starijih hrv. rječnika i s mnogobrojnim potvrdama iz književnosti od RI nadalje, ali za infinitiv najstarije su književne potvrde iz ŽSO, ZL, Menčetića i BL

stav m. ili ž. – RG 20. (lat. *Forma*) 'oblik; pren. stas' (?); Bc s. v. *forma* pod *1.* navodi "zvanska prilika, kip, obličaj", pod *2.* "način, tvorilo", pod *3.* "lepota"; Jambr. pod *1.* "zvunska prilika vsakoga dugovańa", pod *2.* "način", pod *3.* "kip", pod *4.* "lepota", pod *5.* "obraz", pod *6.* "spodoba"; ni Habd., ni Bc hrv. ni Jambr. hrv. ne navode *stav*; u AR XVI s. v. *1. stav m.* kaže se da "znači što je ustaļeno ili sastavļeno" i uspoređuje s *2. stav f.*, gdje pod *b. a)* uz značenje "lik, oblik, struktura" navodi primjer iz RG uz Barakovića i Mrnavića, a pod *b)* ima blisko značenje "uzrast, statura" s primjerima iz Zoranića i Mrnavića

sućastvo sr. – RG 57. (lat. *Subſta(n)cia*, tj. *substantia*) 'bit, suština'; Bc za *substantia* ima "bitje, sobstvo", a Jambr. "bitje, bivstvo"; Bc hrv. za *bitje* na prvome mjestu navodi "stališ, stańe; *status, conditio*", pod *2.* "bítje, sobstvo, (D. item), stavnost, sočanstvo [!?], vičnost, bivstvo, sućanost[197]; *substantia*", a pod *3.* "bitje stvarih ili duguvań; *substantia, summa*"; *sobstvo* tumači "substantia, subsistentia, hypostasis"; Jambr. hrv. *bitje* upućuje na *essentia, substantia*, a *sobstvo* nema; RG ne povezuje *sućastvo* sa *sobstvom*, koje ima samo za lat. *persona* uz sinonim *kip* u 55. glosi; LP za *bytije* ima "substantia", a za *sǫštьstvo* "essentia" uz uputu na hrv. *sućastvo*; Mar. I s. v. *essentia*

196 U Bc svi hrvatski prijevodi s. v. *extenuo, extenuatio, extenuatus* imaju prefiks *iz-* (*iztenč-, izmled-*).

197 Graf. *ſzuchyanoſt* s <chy> (za /ć/ ?) za razliku od ostalih primjera s <ch> (u Bc sustavu za /č/).

ima "bit, bivstvo, priroda, suština, bitnost", a Mar. II za *substantia* pod *1.* ima "bit, bitak, opstojnost, suština, jezgra, srž"; AR XVI s. v. *sućastvo* ima značenje "bistvo, bit" i potvrde iz izdanja senjske glagoljaške tiskare, hrv. protestantskih pisaca, te iz Zoranića, Budinića i Glavinića; znatno su brojnije potvrde za mlađi lik *sućanstvo*; riječ je očito knjiška crsl. postanja (< *sušťьstvo* < *sǫšťьstvo*)

sud m. – KG 47. *na sudu* (lat. *pro tribunali*) 'mjesto gdje se sudi' (v. Mt 27_{19}); jednako u sva tri usporedna lekcionara; u AR XVI s. v. *1. sud* pod *a.* navodi se značenje "ļudi, koji sude, radńa, kojom se sudi, mjesto, gdje se sudi"; potvrde su iz svih rječnika, a književne su potvrde mnogobrojne, ali osim onih iz stsrp. izvora i iz Dubrovačke kancelarije (iz isprava srpskih velikodostojnika Dubrovčanima) najstarije su hrv. potvrde iz ZL, BL, RL, Menčetića i Marulića

sudac m. – KG 36. *i predaše ga ... sudcu* (lat. *et tradiderunt .. presidi*); u AR XVI potvrde su od PL, tj. 1250. g., nadalje

[suprotivan prid. *?]* – RG 49. *šćeta. suprotivna*[198] (? – zbog graf. nesigurno: *suprotivńa* ?) (lat. *Au(er)ſitas* /!/, tj. *adversitas*) Nmn. sr. r. u poimeničenoj službi 'ono što je protivno čemu, što se protivi čemu'; AR XVII za *suprotivan* donosi značenja "protivan, suprotan, oprečan, različan, neprijateļski", te pojedinačna značenja "nesretan; mrzak, nemio; zao", ali među njima nema značenja 'štetan'; potvrde su od VZ nadalje – v. *[suprotivńa ?]*

suprotivļenje sr. gl. im. – RG 30. (lat. *Oppoſicio*, tj. *oppositio*) 'protivljenje, suprotstavljanje'; Bc za *oppositio* ima "proti stavļańe", a Jambr. "suprot postavļańe"; u hrv. dijelu nijedan nema imenicu *suprotivļeńe/suprotivleńe/suprotiveńe* premda imaju (kao i Habd.) po nekoliko natuknica od osnove *suprot-*; Divk. za *oppositio* ima "protivustavljanje", a Mar. II "protivnost, suprotstavljenost, protivljenje"; AR XVII s. v. *suprotivļeńe*, uz napomenu da je gl. im. od *suprotiviti se*[199], ima potvrde iz rječnikâ: Vitezovićeva s. v. *pugnantia* "borenje, suprotivļenje, boriteļstvo" i Jambr. s. v. *adversatio* (ali u liku *suprotiveńe*), te *kod vode od suprotiveńa* (za lat. *apud aquam contradictionis* – Ps. 80_8) iz Kašićeva *Rituala*; dakle jedino je Vitezovićeva potvrda u ovdje navedenom natukničkom liku, pa je naša potvrda za taj lik najstarija dosad poznata – usp. i *[suprotivńa ?]*

[suprotivńa ž. *?]* – RG 49. *šćeta. suprotivńa* (? – zbog grafije nedovoljno sigurno: *suprotivna*?) (lat. *Au(er)ſitas* /!/, tj. *adversitas*) 'suprotnost; protivljenje'; nije jasna veza između sinonima (?) *suprotivńa* i *šćeta*, pa ni u slučaju da se čita (bez točke između riječi i s <n> = /n/): *šćeta suprotivna*, dakle ne kao imenički sinonim, nego kao sintagma s pridjevom; Bc za *adversitas* ima "suprotivnost, protivnost", a Jambr. još i "suprotivčina, suprotivost"; Divk. nema ni *adversitas* ni *aversitas*; Mar. I za *adversitas* pod *1.* navodi "protudjelovanje, protuotrov", pod *2.* "nesreća, patnja", te pod *3.* "spor, razmirica, prepirka"; u AR XVII za imenicu u navedenom liku nema potvrde, ali ima

198 Rešetar: *suprotifna.*

199 U AR XVII s. v. *suprotiviti (se)* navodi se značenje "protiviti se, suprotiti se, opirati se", a s. v. *suprotiti se* "protiviti se, odupirati se, suprotiviti se".

1. suprotiva f. sa značenjima "protivnost, suprotnost, smetńa, prepreka", te pod *b.* "nesreća, nevoļa, teškoća, nezgoda" i pod *c.* među pojedinačnim značenjima "borba, boj; ustuk; lijek; suprotna strana", a sve to baš nije blisko *šćeti/šteti* – v. i *[suprotivan ?]* – usp. *suprotivļenje*; usp. i *šćeta*

svezati svrš. – KG 36. *svezana ... predaše ga ... sudcu* (lat. *vinctum*) 'vezanjem lišiti slobode'; AR XVII s. v. *svezati* navedeno značenje ima pod *d.* "sputati, okovati, lišiti slobode vezańem" s potvrdama (izuzev starijih iz Dubrovačke kancelarije) od KL, ZL i BL nadalje

svidok m. – KG 26. *vnozi krivi svidoci* (lat. *testes*) 'svjedok'; AR XVII s. v. *svjedok* ima brojne potvrde (i opet izuzev starijih iz Dubrovačke kancelarije) od ZL nadalje

šćeta ž. – RG 49. *šćeta. suprotivńa* (*suprotivna* ?) (lat. *Au(er)ſitas* /!/, tj. *adversitas*) pren. 'suprotnost, protivnost' (?), tj. ono što je suprotno, protivno čemu, to je i štetno; Bc i Jambr. s. v. *adversitas* nemaju ništa što bi odgovaralo imenici *šćeta/šteta* niti tu riječ u hrv. dijelu imaju potvrđenu; u AR XVII s. v. *1. šteta* među mnogobrojnim primjerima i značenjima[200] (ugl. u krugu lat. *vanitas, damnum*) nema nijednoga koji bi se mogao dovesti u vezu s lat. *adversitas* ili *adversatio*, odnosno hrv. *suprotivńa*, ev. *suprotivna* (prid.)

širok prid. – RG 66. (lat. *Vaſti* vel *ampli*, tj. *vastus, amplus*); Bc za *amplus* ima "prostran" i pod *2.* "velik, vreden", za *vastus* "jako velik, prostran, dug i širok"; Bc hrv. *širok* tumači "latus, amplus, laxus, barycus"; Jambr. za *amplus* ima značenje "širok, prostran", *latus* samo upućuje na *amplus*, a za *vastus* navodi "zapušten, opušten, zatert, na nikaj spravļen" i pod *2.* "prevelik, kruto ali nezmerno velik, s[t]rašno velik" uz uputu na *immanis, amplus, spatiosus*; Jambr. hrv. za *širok* ima "latus, amplus"; Divk. s. v. *amplus* pod *1)* navodi "prostran, opširan, opsežan, golem, velik", pod *2)* "znatan, obilan, velik", dakle ne i 'širok', a s. v. *vastus* pod *1)* "pust, prazan, ... opustošen, poharan", a pod *2)* "neizmjeran, ogroman, pust, užasan"; Mar. I nema *amplus*, a u Mar. II s. v. *vastus* sva su značenja u vezi s pustošenjem, ružnoćom i sl.; AR XVII s. v. *1. širok* donosi značenje "što zauzima veći ili mańi prostor u pravcu protivnom svojoj dužini, suprotno je uzak", pa onda pod *a. a)* "u navedenom značeńu", a pod *a. b)* "koji ili što obuhvaća velik prostor bez obzira na dužinu, koji ili što se pruža nadaleko i naširoko, prostran, golem, velik"; s lat. značenjem "amplus" dolazi u rječnicima Mikaljinu, Habdelićevu, Vitezovićevu, Della Bellinu, Jambrešićevu, Stullijevu, ali nijedan od njih za *širok* ne navodi lat. značenje 'vastus', za koje potvrdu donosi samo Bc (v. naprijed s. v. *vastus* "dug i širok"); osim potvrda iz Dubrovačke kancelarije sigurne su hrv. potvrde u AR-u tek iz poč. 16. st.

tada pril. – KG 21. *duh tada pripravan je* (lat. *quidem*) 'zaista, uistinu', 27. *i poslija tada* (sveza) (lat. *autem*) 'zatim, pak'; u AR XVII s. v. *tad* i *tada, adv.*, navodi se značenje "onda, u ono vrijeme; tum, tunc", a zatim se potpodjela značenja raščlanjuje po gramatičkim i sintaktičkim kontekstima u kojima je prilog *tad(a)* potvrđen; tako se

200 12 rječničkih stupaca, odn. 6 stranica.

drugo od ovdje navedenih značenja može pronaći pod. *a.* "u navedenom značeńu" u pododjeljku *i)* "sveze *der tada, potle tada, tada to prvo, istom tad, tada istom* znače isto što *još tada, čak tada, zatim, tek tada*", s nekoliko potvrda 16.–18. st., pri čemu sveza *poslija tada* iz KG nije potvrđena, ali je usporediva s navedenom *potle tada*; među mnogobrojnim podznačenjima i još brojnijim primjerima za prilog *tada* u AR-u nije se našla potvrda za prvo od navedenih značenja u KG ('zaista, uistinu'), čije su istoznačnice potvrđene na adekvatnim mjestima u ZL (*Duh ujistinu pripravan jest*) i BL (*Duh stanovito pripravan jest*) – usp. i *poslija*

ta(j) zam. (pokaz.) – KG 33. *i potom toga pristupiše* (lat. *post pusillum*) 'taj', u svezi *potom toga* 'poslije, nakon, potom'; AR XVII s. v. *taj* svezu (zapravo složeni prilog) *potomtoga* navodi pod *2. a. c) ee) ddd)* sa značenjem "isto što *potom*", te s rječničkom potvrdom iz Mikalje i najstarijom književnom iz glag. RR (oko 1400.); u tom složenom liku dolazi u Habd. "potom, potlam, potomtoga; postmodum, postea" i u Bc hrv. "potomtoga. (D.) posļe toga; exin, deinde, post...", dok Jambr. hrv. ima samo *potom* – usp. i *potom*

težak prid. – KG 22. *teški [oči]* (lat. *erat enim oculi eorum gravati*) 'otežao (od umora)', kao atribut uz *oči*; ZL i BL: *Bihu bo/tada oči ńih oteščali*; RL: *bjehu oči ńih tegotne*; AR XVIII s. v. *3. težak* nema značenja koje bi odgovaralo ovome u KG, premda se (barem u razgovornom jeziku) i danas kaže "teške su mi oči"

ti zam. (lič. za 2jd.) – KG 14. *ako potribno bude umriti s tobom, ne zataju tebe*; riječ je u AR-u XVIII potvrđena mnogobrojnim potvrdama; za navedeni instrumentalni oblik *tobom* potvrde su tek od 16. st. (iz Zlatarića i F. Vrančića), premda dolazi i u starijim spomenicima

totu pril. – KG 18. *potrpite totu* (lat. *hic*) 'ovdje, tu'; jednako i u ZL; BL: *Počekajte ovde*; RL: *trpite ovdje*; Bc hrv. s. v. *tote, totu* navodi "*istic.* totu ga ravno hočeš najti, *istic planè illum invenies*"; Jambr. s. v. *isthic, adv.* navodi "totu, tote, toteka, totekar, ovde", ali Jambr. hrv. nema tih riječi; AR XVIII s. v. *totu* "isto što *tote, toti*", tj. za značenje 'tu' pod *a)* osim već navedene Belostenčeve potvrde od rječničkih navodi još Vitezovićevu i Mikaljinu, a od književnih od pol. 15. st., i to iz ZL, *Petrisova zbornika*, Marulića, Hektorovića, senjskih glag. izdanja s poč. 16. st. i drugih kajk. i čak. izvora do u 17. st., te iz istarskih i jačkih (tj. ugarskohrvatskih) narodnih pjesama; riječ očito pripada čakavsko-kajkavskom jezičnom krugu, a ovo će joj biti najstarija dosad poznata potvrda

tužan prid. – KG 16. *i poča se žalostiti i tužan bi[ti ?]* (lat. *mestus* /!/, tj. *maestus*) 'žalostan'; AR XIX donosi potvrde iz svih rječnika, a od književnih pod *1. a. a)* najstarija je tek iz Marina Držića[201]

201 Potvrda što se navodi iz zadarskoga *Života sv. Katarine* (Starine 1) ima pogrešnu dataciju: 15. st. – spomenik je, naime, znatno mlađi.

ubojstvo sr. – KG 45. *[za] ubojstvo* (lat. *propter sedicionem*[202]) 'umorstvo, nasilno oduzimanje života'; ZL nema; BL: *za razbojstvo*; RL: *za krv*; Bc za *seditio* ima "buka, zmutńa", a Jambr. "buka, zmutńa, podižeńe puka"; Bc hrv. i Jambr. hrv. nemaju ni *ubojstvo* ni *razbojstvo*, ali ipak Bc ima *ubojstvo* s. v. *homicidium* kao (D.); Divk. s. v. *seditio* ima: "1) nesloga, zadjevica, svađa... 2) buna, pobuna, ustanak"; isto tako i Mar. II; AR XIX s. v. *ubojstvo* uz značenje "oduzimańe života hotimično, bez ovlašćeńa i nasilno" donosi rječničke potvrde iz Mikalje, Vitezovića, Belostenca, Della Belle, Stullija, Voltiggija (sa značenjem "homicidio, homicidium, caedes, occisio") i s brojnim potvrdama pod *a. a)* "u pravom smislu" od 14. st. nadalje – iz Šurminovih *Hrvatskih spomenika*, zatim iz ZL (ali iz Lk 23_{19}), iz glag. spomenika 15.–16. st., Marulića, Kožičića, protestantskih pisaca itd. do u 19. st.

uciniti svrš., ***ucińen*** ptc. pas. – KG 40. *cenu ucińenu* (lat. *precium appreciati*[203]) 'odrediti cijenu, procijeniti'; ZL: *cinu ucińenoga*; BL: *cinu procińenu*; RL: *cijenu pricjeńujuće*; Bc s. v. *apprecio* ima "cenim, -nil sem, -niti; preceńam, -nil sem, -niti; [D] procińam, -nio sam, -niti"; Bc hrv. s. v. *uceńen* ima "appretiatus"; Jambr. hrv. *uceńam* upućuje na *appretio*, kojega nema u lat. dijelu; Divk. nema *appretio*; Mar. I za *appreciare*^{2} pod. *2.* ima "procijeniti"; AR XIX s. v. *ucijeniti* ima značenje "odrediti cijenu", što se podudara s Belostenčevim značenjem za *apprecio*, premda ostali rječnici što se navode u AR-u nemaju toga lat. adekvata (Stulli ima tal. *apprezzare, apprezzato* – uz napomenu da je riječ *ucjēniti* iz glag. brevijara); ostale su potvrde od poč. 15. st. (dubrovačka isprava), pa onda od ZL nadalje, a ovdje navedena potvrda iz ZL nalazi se pod *c.* "pas. biti ucijeńen": *I uzeše trideset srebrńakov, cinu ucińenoga* (lat. *pretium appretiati*)

učińenje sr. gl. im. – RG 6. *pokripiti na učińenje* (s. v. lat. *Suadeo*, što se odnosi na *pokripiti*, a ne na *učińenje*) 'čin izvršenja radnje'; Bc hrv. riječ ima u liku *učineńe* i tumači "factio, factum, perpetratio", a Jambr. hrv. je uopće nema; AR XIX s. v. *učińeńe* navodi značenje "radńa kojom je što učińeno, izvršeno, dovršeno"; potvrde su iz većine hrv. rječnika, a najstarija je književna s kraja 14. ili poč. 15. st. iz glag. IZ, zatim iz isprava s poč. 15. st. i d.

uganati nesvrš. – RG 12. (lat. *Conyectuõr ris* /!/, tj. *conjector* – ili je lat. imenica pogr. prevedena glagolom /i pogrešno napisana !/ ili je pisarska pogr. umj. *conyecturo*) 'gatati, proricati'; Bc *conjector, oris* tumači "tolnačnik seńańa", dok *conjecturo* upućuje na *conjicio*, a tamo pod *7.* ima "zagańam. (D.) gonetam" i pod *8.* "tolnačim"; Jambr.

---

202 Segmenta *propter sedicionem* nema u Mt 27_{16} u *Vulgati* (na koju se uglavnom naslanjaju KG), pa ni u suvremenom prijevodu, a nedostaje i u prijevodu ZL, ali ga ima Lk 23_{19}: ... *Barabam, qui erat propter seditionem quandam factam in civitate et homicidium, missus in carcerem.* To bi značilo da se lat. predložak KG, kao i ZL, BL i RL nisu doslovno naslanjali na *Vulgatu*, nego da su imali neki drugi lat. izvor, koji je navedeni segment imao i u Mt 27_{16}, ali je u KG pogrešno preveden, jer se *ubojstvo* iz KG i *za krv* iz RL odnosi na *homicidium*, dok se prijevod *za razbojstvo* iz BL očito odnosi na *propter seditionem.*

203 Kraticu: *appc̄ia/ti* (na prijelazu redaka – s ravnom titlom na drugome *p* za *pre*) Melich je pogrešno razriješio kao: *apropriati.*

conjecto... & conjecturo tumači "sumļim, domišļam se, pogaģam, mnim"; Bc hrv. ima dvije natuknice *ugańam*: prvu prevodi "conjecto" i upućuje na *zagańam*, a za drugu ima "impello, compello"; tamo se još nalaze riječi *uganańe* ("conjectura, conjectio, divinatio, prædictio, ariolatio, præsagium") i *ugańavec* ("divinator, augurator, fatidicus"), a primjer što ga AR XIX s. v. *uganati* navodi iz Bc [hrv. ?] nije nađen[204]; Jambr. hrv. nema ni *ugańam/uganam* ni *zagańam/zaganam*[205]; Divk. za *conjector* ima "nagađač, tumač...; napose: gatač, vrač", a pod *conjicio*, među ostalim, "budućnost nagađati, pogoditi, gatati, proricati"; AR XIX s. v. *uganati* navodi značenje "gatati", a osim spomenute nenađene potvrde iz Bc [hrv. ?] donosi još ovdašnju iz RG (*uganati, conjector* iz Archiva 26) i jednu Zoranićevu (*Vsi i vsaki za uganati i istumačiti ganku zamišļen osta*), a potvrđene su i izvedenice: *uganańe, uganavac, uganiti, uganka*, te s *ń* umj. *n*: *1. ugańańe, 1. ugańati, ugańav, ugańavac, ugańavica*

ugajanje sr. gl. im. – RG 82. (lat. *Aplauſ(us)*, tj. *aplausus*) 'ugađanje, povlađivanje, odobravanje, laskanje'; navedenu lat. riječ nemaju ni Bc ni Jambr., a nemaju je ni Divk. i Mar. I, ali imaju *plausus*; tako Bc za *plausus* "z rukami pleskańe", Jambr. "veliko raduvańe, plesk, ali pleskańe z rukami"; Divk. s. v. *plausus* pod *2)* "pljeskanje za povlađivanje, pak uopće: povlađivanje"; Mar. II s. v. *plausus*[2] pod *2.* "odobravanje, pljeskanje, pohvala"; AR XIX s. v. *ugađańe* pod *a. b)* navodi značenje "odobravańe, laskańe" uz ovaj primjer iz RG i jedan iz Antuna Dalmatina; glagol *ugađati* nema potvrda za takvo značenje, premda je slično pod a. "biti ugodan, goditi, činiti kome po volji, biti susretljiv..." – usp. *ugojaj*

ugojaj m. – RG 80. (lat. *Plauſus*) čini se da je značenje isto ili vrlo blisko prethodnoj riječi (v. navedena tumačenja za *plausus* iz Bc, Jambr., Divk. i Mar. II); AR XIX s. v. *ugođaj* tek među "pojedinačnim rjeđim značeńima" pod *f. a)* ima značenje "odobravańe", uz navođenje ovoga primjera iz RG (koje karakterizira kao "Odlomak rječnika iz XV v. Kvarnerskog područja") i još jednoga, kojemu je zabunom izostao izvor – usp. *ugajanje*[206]

umriti svrš. – KG 14. *ako potribno bude umriti s tobom* (lat. *si oportuerit me mori tecum*) 'umrijeti'; AR XIX s. v. *umrijeti* značenje "prestati živjeti" (o ljudima) ima pod *a. a) aa)* s potvrdama od poč. 15. st.

uokolo pril. – KG 33. *ki uokolo stahu* (lat. *qui stabant* – za prilog u Mt 26_{73} nema lat. adekvata, ali ima Lk 23_{10}[207]); ZL: *ki okolo stahu*; BL: *koji stahu onde*; RL: *koji stahu*; AR XIX s. v. *uokolo* navodi značenje "okolo, naokolo" uz gramat. odrednicu "adv. i praepos. s gen."; najstarija je potvrda za prilog iz M. Držića

---

204 "uganam, stavļam se, ćutim; animadverto, adverto, conjicio, conjecto, praesagio, cognosco" – primjer nije nađen ni u Habd., ni u Jambr. i Jambr. hrv., ni u Mikalje.

205 Ima *zagońka*, što upućuje na *aenigma*, a tamo još i "pitańe šegavo, vpleteno" s uputom na *gonetka*.

206 Usp. i *ugađaj* u AR XIX: "ugađańe, radńa, kojom se čini komu što po voļi" s primjerima iz Gundulića i Radnića, te iz Šulekova rječnika.

207 Za isti problem v. napomenu u bilj. 202 uz *ubojstvo*.

usilan prid. – KG 2. *usilni* (lat. *molesti*) 'dosadan, koji dosađuje'; BL: *Zač usilni jeste ovoj ženi?*; ZL: *Ča žalosni jeste u voj ženi?*; RL: *Što trudite ovuj ženu?*; suvr. prijevod Bibl. 1968. (Mt 26_{10}): *Zašto dosađujete ovoj ženi?*; u AR XIX među rječničkim potvrdama za *usilan* lat. adekvat *molestus* dolazi samo u Della Belle ("molestus; usion, dosadan, težak"); pod *a. h)* s hrv. značenjem "dosadan" navode se potvrde iz ZL i RL (ali s drugih mjesta u evanđeoskom tekstu), te gotovo istovjetna Bandulavićeva onoj gore navedenoj iz BL: *Zašto usioni jeste ovoj ženi?* uz još jednu dubrovačku iz 17. st.; naš primjer očito potječe iz doslovnog prijevoda lat. *Quid molesti estis huic mulieri?* (Mt 26_{10}) u značenju: 'Zašto ste dosadni ovoj ženi?' (tj. 'zašto dosađujete') i za navedeno je značenje najstarija potvrda

utvrditi svrš. – KG 52. *pošači utvrdiše*[208] *[grob]* (lat. *abeuntes munierunt sepulcrum*) 'čvrsto zatvoriti, učvrstiti'; isto i ZL: *A oni pošadči utvrdiše grob*; RL: *A oni pošadče utvrdiše grob*; BL: *A oni pošatči obastriše stražami greb zapečativši ga*; AR XX među mnogobrojnim značenjima glagola *utvrditi* navedeni primjer iz ZL navodi kao jedini hrv. (uz adekvatan Karadžićev) pod *m.* "čvrsto zatvoriti, začepiti. a) akt."

uzidati svrš. – KG 28. (lat. *reedificare*) 'sazidati, sagraditi'; isto i ZL: *Mogu razvaliti crikav Božju i po trih dneh uzidati ju*; BL i RL: *sazidati*; u AR XX s. v. *1. uzidati* pod *a. a)* kaže se da je "*uzidati* isto što *sazidati, sagraditi kakvu građevinu,* tako *crkvu, crkvicu, tempal, oltar, stup...* i sl." s najstarijom potvrdom iz dobrinjske glag. isprave iz 1321. g.; osim potvrde iz RL (vjer. preuzete iz BL) sve su potvrde do 17. st. iz čakavskih izvora (često glag.), a nakon toga dolazi u nekoliko štokavskih pisaca, u kojih je to vjer. naslanjanje na stariju hrv. književnojezičnu prijevodnu tradiciju

uznik m. – KG 43. *uznika* (lat. *unum vinctum*) 'zatvorenik, sužanj'; tako i ZL, BL, a RL: *sužńa*; AR XX navodi značenje "sužań, tamničar, rob"; rječničke su potvrde iz Habdelića, Belostenca, Vitezovića i Stullija, a najstarija književna iz glag. *Cvěta vsake mudrosti* oko 1400. (usp. i *2. uza* u značenju 'zatvor, tamnica' pod *a. b)* s potvrdama od 14. st.)

v (< *vъ*) prij. (s A) – KG 20. *da ne vpadete v napast* (lat. *in temptationem*) 'u'; AR XIX s. v. *2. u* ima hrv. potvrde za lik *u* tek od 16. st., ali dolazi već u 13. st., ne samo u dubrovačkim (štokavskim) nego i u čak. spomenicima (najstarija je PL iz 1250.) – v. *va*

va prij. (s L) – KG 11. *sablaženje budete jimiti va mni* (lat. *in me*) 'u'; ZL: *o mni*; BL: *u mni*; RL: *u menje*; AR XX s. v. *2. v* za lik *va* kaže da dolazi u crkvenom jeziku i u čakavaca; kao prijedlog za mjesto u prenesenom značenju uz L dolazi pod *a. b) bb)* s najstarijom potvrdom iz glag. RR oko 1400.

varčińenje sr. gl. im. – RG 44. *pripovist* vel *varčińenje* (lat. *Fabula*) 'izmišljena pripovijest, izmišljotina' (v. bilj. 95 uz navedenu glosu i odjeljak o tvorbi 3. 3. 3., gdje se navedena riječ tumači kao složenica od *var* + *činenje*, i to od *7. var, m. i f.*, u AR XX sa značenjem "prijevara, himbenost; griješka, pogreška; šteta; od osnove, što je u

208 Za slogotvorni /ŗ/ → /r/ u KG v. tumačenje u odjeljku o grafiji (3. 1.).

varati, varka"; povezivanje značenja 'pripovijest' uz *varati, varka* zasniva se na jednom od značenja lat. *fabula* 'izmišljotina'; Bc s. v. *fabula* ima "pripovest izmišļena", te pod *5.* "*fabulas componere*, izmišļati, znahajati pripovesti", a Jambr. s. v. *fabula* pod *2.* "šalna pripovest" i pod *3.* "puna navuka zmišlenka"; Divk. s. v. *2. fabula* pod *2)* navodi "pripovijest izmišljena, izmišljotina", a Mar. I s. v. *fabula*[1] pod *3.* "bajka, izmišljotina, mit, izmišljena pripovijest"; ovo je dosad jedina poznata potvrda za imenicu *varčińenje*, možda *ad hoc* napravljenu za danu prigodu – v. *pripovist*

varsnik m. – RG 76. (lat. *Coeuus*, tj. *coaevus*) 'vršnjak'; Bc s. v. *coaevus* kaže da je "idem quod *coaetaneus*", a tamo "jedne dobe ali jedne starosti, jedno časni; veršńak, veršńača, jedneh let"; Bc hrv. *veršńak* tumači "coaetaneus, coaevus"; Jambr. s. v. *coaetaneus* navodi "*coaevus, a, um*; jedno-dobni, jedno-letni, jedno-vremeniti; verstńak, verstńakińa"; Jambr. hrv. *verstnik* upućuje na *coaetaneus*; Divk. nema ni *coaevus* ni *coaetaneus*; Mar I. s. v. *coaetaneus* navodi "vršnjak, suvremenik"; AR XXI s. v. *1. vrsnik* navodi značenje "vršńak, parńak, drug, suvremenik"; od rječničkih potvrda Mikaljina ima lat. adekvat *coaevus*, a najstarija je potvrda iz ZL

varsnovanje sr. gl. im. – RG 62. (lat. *Exerciciu(m)*, tj. *exercitium*) 'postavljanje u vrstu, red, postrojavanje (vojnika)' ili pren. 'vježbanje, muštranje (vojnika)'; Bc s. v. *exercitium* pod *3.* navodi "muštra", a Bc hrv. s. v. *muštra* pod *2.* navodi "muštra junakov, razbrojeńe vitezov"; Bc *exercitio* upućuje na *exercitatio*, a tamo ima "izvučańe, privučańe"; Jambr. nema natuknice *exercitium* ni *exercitio*, ali *exercitamentum* tumači "*exercitio, exercitatio, exercitium*; navučańe, privučańe, nastojańe; muštrańe", a glagol *exercituo* tumači "vojnike popisavam, pobiram, spravļam"; Divk. i Mar. I za *exercitium* imaju "vježba, vježbanje", Mar. I pod *2.* još "vojne vježbe, vojni manevri"; AR XXI nema riječi *vrsnovańe*, ni glagola *vrsnovati* od kojega bi bila izvedena (< *vrstnovanje, vrstnovati*), nego *1. vrstańe* "razređivańe po vrstama, stavļańe u red ili vrstu, dijeļeńe čega po nekom redu, postrojavańe, na pr. vojnika" samo s potvrdom iz Karadžićeva rječnika, te *1. vrstati* "dijeliti po vrstama, stavļati u red ili vrstu,ređati" s potvrdom iz Šulekova rječnika; v. i *vrst* pod *a.* "rod, ... red, sorta, fela" s potvrdama od 15. st. i *1. vrsta* "rod, red, sorta, fela, narav ... a. o ļudima" s potvrdama od 14. st.

vas zam. – KG 11. *vsi vi* (lat. *omnes vos*) 'sav'; AR XX s. v. *2. vas* donosi mnogobrojne rječničke i književne potvrde, od 13. do 17. st.

vašćina ž. – RG 54. (lat. *Calu(m)pnia* /!/, tj. *calumnia*) 'pogrda, uvreda'; Bc s. v. *calumnia* ima značenje "potvoreńe, potvora, obšanost, špotnica", a Jambr. pod *2.* "lažlivo i krivo suprot komu govoreńe, ali potvoreńe", a ni Habd., ni Bc hrv. ni Jambr. hrv. nemaju riječi *vaščina/vaština*, što znači da ne pripada kajkavskom leksiku; AR XX s. v. *vaština* navodi značenje "pogrda, poruga, ruglo, sramota, uvreda"; nema hrv. rječničkih potvrda, ali književne su potvrde brojne, od 14. do 18. st.

veće pril. – KG 23. *dal bi sada veće* (lat. *plus*) 'više'; ZL: *i dal bi mani sada veće o[d] dvanadeste tisuć kolin anjelskih*, BL: *i on bi dao meni sada veće...*; Bc nema *plus*, a Bc hrv. *več* tumači "plus..."; Jambr. *plus* tumači "več, veče", a Jambr. hrv., kao i Bc

hrv., ima samo *več*; u AR XX s. v. *1. veće* kaže se "isto što *više*", te pod *a. a) aa)* "u poređivańu *veće nego, veće od, veće što*" s brojnim potvrdama od 14. st.

vele pril. – KG 48. *jer[e] sam vele muč[e]na* (lat. *multa enim passa sum*) 'jako, mnogo'; Bc adv. *multo* tumači "vnogo", a uz *multum* pored "vnogo" navodi i "*valde*, jako"; Jambr. za adv. *multo* navodi "mnogo, vele", ali ni Habd., ni Bc hrv. ni Jambr. hrv. nemaju *vele*; AR XX s. v. *1. vele* donosi značenje "veoma, mnogo; multum, multo", a potvrde su mnogobrojne, od 14. st.

veli prid. – KG 51. *za Velim petkom* (lat. *post parascevem*) 'velik', u sv. *Veli petak* 'Veliki petak'; isto i ZL; Bc *parasceve* tumači "Veliki petek"; Jambr. s. v. *parasceve* pod *2.* navodi "Apud Judaeos dies ante sabbathum" i dalje "Veliki petek"; u AR XX s. v. *veli* kaže se "isto što *velik*", pod *c.* ima "*veli* kao stalni atribut", te pod *b)* "uz imena dana znači jedań određeni dan" s gore navedenom potvrdom iz ZL

vi zam. (lič. za 2mn.) – KG 11. *vsi vi* (lat. *omnes vos*); AR XX *vi* upućuje na *ti*, a tamo pod *b. b)* za oblik *vi* navodi potvrdu iz Marulića i dva mlađa pisca

videnje sr. gl. im. (apstr.) – KG 48. *jer[e] sam vele muč[e]na ... po videnju* (lat. *per visum*) 'priviđenje (u snu)'; ZL: *jere sam vele mučena danas po vidinju krozi ńega*; BL: *jere sam vele tarpila danas po vidinju u sni cića ńega*; Bc s. v. *visio* pod *2.* navodi "quod phantasia", a tamo "quod imaginatio" uz značenje "prazno, tešče mišleńe, sublaznost"; Jambr. *visio* tumači "videńe, vidjeńe"; Bc hrv. s. v. *viǵeńe vu snu* navodi "visum, visio, spectrum, phasma, phantasma"; Jambr. hrv. *videńe* upućuje na *visio*; AR XX s. v. *1. viđeńe* pod *d.* ima značenje "prikaza u snu, priviđeńe, utvara, pojava" s najranijom ovdje navedenom potvrdom iz ZL

vlisti svrš. – KG 24. *vliši vnutar* (lat. *ingressus intro*) 'ući'; ZL: *uliši unutar* (*vliši vnutar* ?), BL: *ulizše unutra*; Bc *ingredior* tumači "nuter idem" uz primjer *ingredi in feudum* "vu imańe vlesti"; Jambr. *ingredior* tumači "nuter dohajam, nuter idem, vlezavam"; Bc hrv. s. v. *vlezujem* "ingredior" navodi primjere "vlesti vu očinstvo, vlesti vu s. red"; Jambr. hrv. ima *vlezavam silum* s uputom na *irrumpo* i *vlezeńe silum* s uputom na *irruptio*; AR XIX s. v. *uļesti* "ući" navodi mnogobrojne potvrde, rječničke i književne, od 14. st. – pod *a. a) aa) bbb) uļesti u što* najstarija je potvrda iz ZL

vnimanje sr. gl. im. (apstr.) – RG 21. *vnimanje* vel *mišļenje* (lat. *Inte(n)cio*, tj. *intentio*) 'pažnja, pomnja'; Bc za *intentio* navodi "nategneńe; 2. nameneńe, nakaneńe, odlučeńe; 3. quod attento", a s. v. *attento* "kušam, -šal sem, puščam se vu kaj"; i u Jambr. za *intentio* slično: "nakaneńe; 2. nategneńe, napinańe; 3. terseńe; 4. povekšavańe"; ni Habd., ni Bc hrv. ni Jambr. hrv. nemaju *vnimańe* ni bilo što slično; Divk. za *intentio* pod *2)* navodi, među ostalim, "napeta pažnja, pozornost, ... brižnost, pomnja, skrb za..."; Mar. I *intencio* upućuje na *intentio*, a s. v. *intentio* (i *intensio*) pod *3.* navodi "marljivost, revnost, nastojanje, pozornost, pažnja, brižnost, pomnja"; pod *4.* ima "nakana, namisao, naum, smjeranje, htijenje, volja, želja", što je donekle blisko ovdje upotrijebljenu sinonimu *mišļenje*; AR XIX s. v. *unimańe* ima značenje "pažńa, pomńa, brižļivost"; navodi primjer *vъnimanije* ("attentio") iz LP, zatim rus. *внимание* sa značenjem "pažńa, uzimańe u obzir" i *unimańe* iz Stullijeva rječnika sa značenjem

"attentione, diligenza; attentio, diligentia" (uz napomenu da je iz glag. brevijara); ista je napomena o podrijetlu iz glag. brevijara i za glagol *unimati* iz Stullija, uz koji se navodi značenje "primati, uzimati (na um), paziti; slušati što, poslušati koga"; osim Stullijeve rječničke potvrde iz hrv. književnosti još su samo dvije iz Kožičića (hrvcrsl.) za ptc. prez. *vnemlaje* (tj. *vnemļaje*); osim značenja iz Mar. I s. v. *intentio* pod *4.* ništa se od ovdje navedenih potvrda (hrv. i crsl.) ne može povezati s navedenim sinonimom *mišļenje* – usp. *mišļenje*

vnog prid. – KG 26. *vnozi krivi svidoci pristupahu* (lat. *multi*) 'mnogi'; ZL i BL: *mnozi krivi svidoci*; RL: *mnozi krivi svjedoci*; Bc s. v. *multus* navodi "vnogi", a Jambr. "vnogi, mnogi"; Bc hrv. ima *vnogi* "multus" i sve izvedenice s osnovom *vnog-*; Jambr. hrv. nema ništa s osnovom *mnog-*, a od osnove *vnog-* ima: *vnožeńe* "multiplicatio", *vnožim* "multiplico", *vnožina* "multitudo"; AR XXI lik *vnogi* upućuje na *mnogi*, ali taj se lik spominje samo u uvodnom dijelu natuknice *mnogi*, gdje se kaže da dolazi u kajkavaca "i u gdjekojih starijih čakavaca", te navodi Kolunića, Antuna Dalmatina i Kraljića, ali među primjerima nema onih s likom *vnog-*; od čakavskih spomenika kojima sam se sama bavila lik *vnog-* dolazi u KL i ŽSO[209], a Rešetar ga spominje i za ZL[210]; neodređeni nominativni oblik *mnog* potvrđen je u AR VI s. v. *mnogi* pod *1. Adj.* iz Vrančićeva rječnika (*mnog*, numerosus) i pod *1. b. b)* u jednom primjeru iz RL (*Ako li umrijeti budet* [tj. zrno], *mnog plod prineset*)

vnutar pril. – KG 24. *i vliši vnutar* (lat. *intro*) 'unutra'; ZL: *unutar* (*vnutar* ?), BL i RL: *unutra*; Bc za pril. *intro* ima "v-nuter", a za glagol *intro* "nuter idem"; Jambr. pril. *intro* tumači "nuter", a za glagol navodi samo lat. istoznačnice; Bc hrv. ima pril. *vnuter* "intro", a Jambr hrv. ima samo prid. *nuterńi*, koji upućuje na *internus*; AR XIX s. v. *unutar*, sa značenjem "unutra", od hrv. rječnika navodi Habdelićev, Belostenčev i Vitezovićev; navodi se i adekvatna potvrda iz ZL, nekoliko potvrda iz glag. književnosti, zatim iz Glavinića i Pergošića, što znači da je riječ vezana za sjeverno- i srednjočakavsko te kajkavsko područje; potvrda iz KG dosad je najstarija poznata; dolazi još i u ŽSO[211]

vpasti svrš. – KG 20. *da ne vpadete v napast* (lat. *ut non intretis in temptationem*[212]) 'pasti, upasti u što'; ZL i BL: *da ne ulizete*, RL: *da ne uljezete*; ni Bc ni Jambr. nemaju glagol *vpasti* pod *intro*, koji usporedni lekcionari prevode s *ulisti/uljesti* 'ući'; Bc *vpadam, vpasti* navodi s. v. *incido* "vpadam; *incidere in aes alienum*, vu duge vpasti"; Jambr. s. v. *incido* navodi "vpadam, nuter opadam"; Bc hrv. s. v. *vpadam* navodi "incido; *vpasti vu mreže*, incidere, (ve)l incurrere in plagas, in retia", a Jambr. hrv. ne navodi taj glagol; prijevod navedene KG bliži je suvremenom hrv. prijevodu Mt 26_{41}: *da ne padnete u napast* (NZ u Bibl. 1968., 25; NZ 1992., 86), kakav je već u RL iz Lk

209 Vidi: Malić 1993., 200; 1995., 116.

210 Rešetar 1898., Rad 136, 107. Zapravo u ZL ima dosta potvrda za *vnog-*, ali ipak pretežu one s osnovom *mnog-*.

211 Vidi: Malić 1997., 697.

212 *Vulg.*: *ne intretis in tentationem.*

22_{40}, što ga navodi AR XIX s. v. *1. upasti* pod *II. a. bb)* "u prenesenom smislu: *upasti u što, pod što*": *Da ne upadete u napast*

za prij. (s I) – KG 51. *za Velim petkom* (lat. *post*) 'poslije, nakon'; u AR XXI *za* kao prijedlog s instrumentalom što pokazuje vrijeme "poslije ili iza kojega se nešto događa" dolazi pod *c. b) aa)* s potvrdama iz Della Bellina, Belostenčeva, Stullijeva i Voltiggijeva rječnika, a od književnih je potvrda najstarija iz ZL

zač vez. – KG 34. *zač ... očitna* (lat. *num*) 'jer'; ZL: *jere rič tvoja očita tebe čini*, BL: *jere i rič tvoja tebe očituje*; AR XXI s. v. *zač* značenje 'jer' navodi pod *b.* s najstarijom potvrdom iz glag. RR oko 1400., a najmlađom iz istarskih narodnih pjesama s kraja 19. st.

zakon m. – KG 42. *blagdana zakon biše* (lat. drugačije: *per diem autem sollempnem consueverat*) 'običaj'; ZL: *I u dan praznika biše zakon...*, BL: *a na dan blagdana imaše sudac običaj...*, RL: *na svake blage dni bješe zakon*; RZ (1345.) ima riječ *zakon* u naslovu (*Red i zakon od primļenja na dil dobroga činńenja sestar naših reda svetoga otca našega Dominika*), ali tu znači 'način'; šibenske BZ s kraja 14. st. (zapis Pavla Šibenčanina) imaju riječ *zakon* u značenju 'način' bogato potvrđenu, osobito u svezama složenima s nekim pridjevom ili zamjenicom i instrumentalom *zakonom*, koje kazuju na koji se način što radi, dešava i sl. i imaju priložno značenje, odnosno znače ono što bi značio prilog izveden iz pridjevske ili zamjeničke osnove[213]; Habd. s. v. *zakon, navada* navodi značenja "consuetudo, usus, mos", drugo je *zakon, pravda* "lex"; slično i Bc hrv. s. v. *zákon, navada* ima značenja "consuetudo, usus, mos, ritus", ali Bc pod tim latinskim natuknicama nema riječi *zakon*; Bc hrv. ima i *zakon, pravda* "lex, jus, scitum..."; AR XXII s. v. *1. zakon* značenje 'običaj' ima pod *c.* s potvrdama iz Vrančićeva, Habdelićeva, Belostenčeva i Vitezovićeva rječnika te najstarijom književnom potvrdom iz ZL[214], pa je potvrda iz KG dosad najstarija poznata

zapoviditi svrš. – KG 7. *zapovidi* (lat. *constituit* !) 'zapovjediti, narediti'; isto i RL: *zapovidi*, ZL: *zapovidal biše*, BL: *naredi*; Bc, Jambr., Divk. s. v. *constituo* i Mar. I s. v. *constituere* nemaju ništa što bi upućivalo na značenje 'zapovjediti; zapovijedati'; Habd. s. v. *zapovedam* ima značenje "impero, jubeo", Bc hrv. "committo, dictito, edico, ... commendo, praecipio...", a Jambr. hrv. "mando, jubeo, impero", dakle, ništa podudarno s lat. izvornikom KG; isto vrijedi i za rječničke potvrde navedene u AR XXII s. v. *zapovidjeti*; tamo se navodi značenje "dati zapovijed, narediti, naložiti, odrediti. Isto je što *zapovjediti*, s kojim je likom istoga postańa i značeńa"; s. v. *zapovjediti* kaže se da je "isto što *zapovidjeti*" i da "dolazi u tri lika, jekavskom, ikavskom i ekavskom", a potvrde donosi samo ijekavske i ekavske, dok su ikavski oblici navedeni s. v. *zapovidjeti*; ovdje navedeni oblik 3jd. aor. *zapovidi* naveden je pod *1. Oblici. ... d.* s potvrdama iz ZL, BL i pobliže neodređeno iz Archiva für slavische Philologie[215]

---

213 Malić 1999., 114. – Vidi i: AR XXII s. v. *1. zakon* pod *b.*

214 Potvrda iz *Naredbi Kaptola senjskoga* iz 14. st. ovdje je krivo razvrstana (mjesto joj je pod *a. uredba, naredba*).

215 U RG glagol *zapoviditi* nije potvrđen.

zatajiti svrš. – KG 13. *zatajiši*; 14. *ne zataju tebe* (lat. *negabis; non te negabo*) 'zanijekati, odreći se (koga)'; iz starog oblika 1jd. prez. na *-u* u 14. glosi ne razabire se pripada li infinitivu *zatajiti* ili *zatajati*; ZL: *trikrat me zatajiš; ne zatajim*, BL: *trikrat ćeš me zatajati; ne zataju*; Habd. s. v. *zatajim* ima značenje "occulto"; Bc hrv. s. v. *zatajam, skrovno deržim* navodi značenje "celo, occuleo, occulto, deculto...; *zatajiti koga*, celare quempiam, secretum sumere quempiam" uz uputu na *skrivam*, a pod *2.* "nego, abnego, denego, negito, inficior"; Jambr. hrv. *zatajam* upućuje na *nego, occuleo*; u AR XXII s. v. *zatajiti* kaže se da je "isto što *zatajati*", a tamo pod *c.* navodi značenje "zanijekati, poreći, ne priznati" i pod *d.* "odreći se, odmetnuti se, odvrći se od koga ili čega", pri čemu su se i pod *c.* i pod *d.* našli i primjeri pripadni glagolu *zatajiti*; za *zatajiti* najstarija je potvrda iz glag. RR oko 1400., a ostale potvrde nisu brojne; *zatajati* je mnogo obilnije potvrđeno; primjeri iz KG nisu navedeni ni pod jednom od natuknica u AR-u

zgovorenje sr. gl. im. (apstr.) – RG 42. (lat. *Indicat(i)o*) 'ono što je izgovoreno, izrečeno', možda pren. 'izreka'; po Rešetarovoj napomeni naknadno napisano iznad *zrečenje*; Bc za *indicatio* ima "kazańe, na znańe dańe", a pod *2.* "ceneńe"; Jambr. za *indicatio* navodi "oznaneńe", pod *2.* "cene postavļańe, povedańe, ceneńe", a tek pod *3.* "kazańe"; Divk. ima samo "određivanje cijene, procjenjivanje" uz napomenu da je riječ iz pretklasičnog lat., a kasnije rijetka; Mar. I s. v. *indicatio* na prvome mjestu također ima "određivanje cijene, procjenjivanje, procjena", pod *2.* "znak, obilježje, najava, naznaka...", pod *3.* navodi se kao medicinski pojam, a samo s. v. *indicare* pod *4.* slično značenje onomu iz RG "spomenuti, napomenuti" uz opasku da je iz Plinija St.; AR XXII s. v. *zgovoreńe* uz odrednicu "nom. verb. od *zgovoriti*" donosi potvrde iz Vitezovićeva i Della Bellina rječnika, iz ovoga drugoga uz sinonime "razgovor, dogovor, zgovor", a od književnih iz jednoga srpcrsl. izvora i iz Marulića; za glagol *zgovoriti* sa značenjem "izgovoriti, izreći" osim izvora spomenutih uz imenicu navodi se od rječnika još Voltiggijev, a od književnih potvrda D. Ranjina, Menčetić, Baraković, Kraljić i Brezovački; eventualno preneseno značenje 'izreka' nije potvrđeno ni kod *zgovorenje* ni kod *zrečenje* – v. *zrečenje*

zlamenit prid. – KG 44. *zlamenita [uznika]* (lat. *vinctum insignem*) 'znamenit, značajan, izuzetan'; ZL, RL: *naročita*, BL: *zamirita*; Bc s. v. *insignis* navodi značenje "zaznamenuvan, znamenit, verli, imenit", a s. v. *insigne* "zlameńe"; Jambr. s. v. *insignis* navodi pod *1.* "zaznamenuvan", a pod *2.* "verli, drečen", s. v. *insigne* uz uputu na *signum* navodi i "insigne Fortunae. *Znameńe ali zlameńe sreče*"; Bc hrv. *zlameńe* upućuje na *znameńe*, a tamo "signum, nota, indicium, argumentum...", te u raznim svezama; dakle, kajkavski rječnici imaju i osnovu *zlamen-* i *znamen-*; AR XXII s. v. *zlamenit* značenje "znamenit, osobit, glasovit" navodi pod *a. b)* s najstarijom potvrdom tek iz Budinića 1582.; još su mlađe potvrde za lik *znamenit* u AR XXIII, ali je prilog *znamenito* potvrđen od poč. 16. st.; prema tome KG donose najstariju dosad poznatu potvrdu bez obzira na suglasničku promjenu u osnovi

znutarńi prid. – RG 38. *znutarńa* (lat. *Intesti(n)a*) 'unutarnji' – poimeničeni Nmn. sr. r. pridjeva u značenju 'ono što je znutarnje, tj. unutarnje', odnosno 'crijeva, utroba';

Bc s. v. *intestina* ima "nuterńa, drobčec"; Jambr. s. v. *intestinus* "nuterńi, skroven"; Bc hrv. s. v. *znuterńi* navodi *znuterńa* "interiora"; Habd. i Jambr. hrv. nemaju ništa s osnovom *znuter-*; Divk. s. v. *intestinus* navodi poimeničenu upotrebu u značenju 'crijeva, utroba'; Mar. I s. v. *intestinae* ima "utroba, nutrina", a s. v. *intestinum, i,* uz napomenu "često u pl. *intestina, orum*" navodi značenje "*anat.* crijeva, utroba"; AR XXIII *znutarńa* navodi kao imenicu sr. r. u mn. sa značenjem "utroba" i potvrdama iz Belostenčeva i Voltiggijeva rječnika, te iz BL i Barakovića

zrečenje sr. gl. im. (apstr.) – RG 42. (lat. *Indicat(i)o*) 'isto što *zgovorenje*'; za lat. *indicatio* u Bc, Jambr., Divk. i Mar. I v. kod *zgovorenje*; Bc hrv. i Jambr. hrv. nemaju ni *zgovorenje* ni *zrečenje*; Habd. ima *zgovorenje* "condictum" i *zgovoriti se* "condico", što znači 'sporazum, dogovor', 'sporazumjeti se, dogovoriti se'; međutim zanimljivo je tumačenje lat. *condictum* u Mar. I, gdje se pod *1.* navodi "sporazum", ali pod *3.* uz kraticu *sh.*, koja je protumačena kao "starohrvatski", navodi se značenje "izjava", a to je već vrlo blisko onomu u RG, osobito onom pretpostavljenom prenesenom značenju 'izreka', pa onda zašto ne i 'izjava' ; AR XXIII s. v. *zrečeńe* ima samo ovu potvrdu iz RG uz netočno značenje "pristojba, određivańe pristojbe ili procjene" (za takvo tumačenje v. Divk. i Mar. I s. v. *indicatio*), ali ipak uz uputu na glagol *zreći*, gdje je potvrđeno značenje 'izreći, iskazati'; navodi iz rječnikâ uz natuknicu *zgovorenje* pokazuju kako lat. adekvat *indicatio* može imati različita tumačenja, od kojih nam je ovom prigodom ono u vezi s kazivanjem, govorenjem jedino prihvatljivo, tim prije što su i u AR IV s. v. *izgovoreńe, izgovoriti* i *izrečeńe, izreći* potvrđena samo značenja iz kruga govorenja, iskazanih riječi i sl. – v. *zgovorenje*

žalostan prid. – KG 8. *i žalosni* (lat. *et contristati*); 17. *žalosna* [o duši] (lat. *tristis est anima mea*) 'tužan, žalostan'; Bc ima glagol *contristo* sa značenjem "žalostim, ražalostujem. (D.) ražalujem; *aliquem*, nekoga žalostiti", a s. v. *contritio spiritualis* "žaluvańe, kajańe, skrušeńe za greb [? vjer. greh] vučińeno..."; Jambr. s. v. *contristo* ima "ražalostujem, razcviļujem", a s. v. *contritio* pod *2.* "skrušeńe, žaluvańe"; Bc s. v. *tristis* ima "žalosten, turoben", a Jambr. *tristis* upućuje na *moestus, infelix, morosus*, a s. v. *moestus* "turoben, žalosten, tužen, tugo-voļen, kruto žalosten"; Bc hrv. pod *žalosten* navodi "moestus, tristi, moerens...", a Jambr. hrv. *žalosten* upućuje na *tristis, moestus*; u AR XXIII s. v. *žalostan* potvrde su mnogobrojne, za čovjeka pod *a. a)* najstarije su iz glag. IZ (kraj 14. ili poč. 15. st.) i PZ (1468.), a za dušu pod *a. b)* najstarija je iz BL; prema tome potvrde iz KG su (uz IZ) najstarije dosad poznate

žalostiti se nesvrš. – KG 16. *poča se žalostiti i tužan bi[ti?]* (lat. *cepit contristari et mestus esse*) 'tugovati, biti tužan, žalostan'; tako i BL; ZL: *i poča tugovati i žalostiti se*; RL: *poče žalovati i tužiti*; Bc hrv. natuknicu *žalostim se* tumači "tristor, moereo, moerore conficior... ; *jako se žalostiti*, nimium esse in lugendo, modum lugendi nullum facere"; Jambr. hrv. *žalostim se* upućuje na *tristor, moereo*; AR XXIII s. v. *žalostiti* refleksivni oblik ima pod *c.* sa značenjem "tugovati, biti žalostan"; potvrde su iz svih rječnika osim Vrančićeva, a od književnih je prvoj zabunom izostao izvor, dok su ostale od poč. 16. st. (iz senjske glag. tiskare); potvrda iz KG najvjerojatnije je najstarija

žarlstvo sr. – RG 26. (lat. *Ingluuia*, tj. *ingluvia*) 'proždrljivost, lakomost'; Bc nema natuknicu *ingluvia*, a s. v. *ingluvies, ei, f.,* navodi "žereńe, lakomost" i s. v. *ingluviosus* "lakom"; Jambr. s. v. *ingluvies, ei, f.,* pod *2.* navodi "*Metaph.* požerļivost, lakomost"; Habd., Bc hrv. i Jambr. hrv. nemaju natuknica s osnovom *žarl-/žerl-*; AR XXIII s. v. *žrlstvo* navodi "isto što *proždrļivosť*"; potvrde su iz BL, Marulića, *Libra od mnozijeh razloga* (1520.) i Kavanjina

4. 2. Komentar

Ovakva kumulativna obrada leksika jednih i drugih glosa pokazuje neke njihove leksičke odlike/razlike koje možda nisu uočljive na prvi pogled, ma koliko se one svojim oblikom i tekstovnim sastavom međusobno razlikovale. I premda KG imaju onaj oblik koji od glosa zapravo očekujemo, tj. da su ispisane iznad određenog latinskog (ovdje misalnog) teksta, dok RG imaju oblik "popisa riječi", kako ih je nazvao Rešetar, teško bi bilo unaprijed pretpostaviti da u njima, osim dvaju izuzetaka, nema zajedničkih riječi, zastupljenih i u jednima i u drugima. A ti su izuzeci lična zamjenica za 3. lice jednine – *on*, odnosno njezini kosi oblici (u KG 36. *ga*, u RG 14. *im*, 15. *je*) i prijedlog *na* (KG 15., RG 6.). Osim navedenih zamjeničkih oblika i prijedloga *na* od tzv. "slabih riječi" u RG dolaze još samo prilozi *krat, koliko krat* 33. S druge strane, KG, koje slijede narativni tekst, zadržavajući i same dio te naracije, imaju u svom leksičkom sastavu zastupljen čitav niz slabih riječi: zamjenice, odnosno njihove kose oblike (*ja* – 11. *va mni*, *ti* – 14. *tebe, s tobom*, već spomenuta *on* – 36. *ga*, 11. *vi* (N m. r.); *vas* ('sav') – 11. *vsi* (Nmn. m. r.), *ki* ('koji') – 33. *ki* (Nmn. m. r.), *niki* ('neki') – 6. *k nikomu*, *ta* ('taj') – 33. *toga*, *ov* ('ovaj') – 9. *ovoga*); veznike (14. *ako*, 20. *da*, *i* 12x, 3. *jere*, 48. *jer/ jer[e] ?*); prijedloge (6. *k*, 15. *na*, 9. *od*, 48. *po*, 14. *s*, 20. *v*, 11. *va*, 51. *za*); priloge (48. *danaska*, 9. *jošće*, 26. *kada*, 19. *malo*, 29. *odsele*, 27. *poslija*, 33. *potom toga*, 23. *sada*, 21., 27. *tada*, 18. *totu*, 33. *uokolo*, 23. *veće*, 24. *vnutar*). S druge strane, da su RG ipak glose, iako ispisane na zasebnom listu papira, a ne neka vrsta malog rječnika, ima više pokazatelja. Prvo, premda je natuknička riječ latinska, te latinske riječi niti idu abecednim redom, niti su uvijek u osnovnom obliku riječi, što znači da su slijedile neki narativni latinski tekst, ali nisu na njemu upisivane, nego su ispisivane. A drugi su dokaz tomu one malobrojne sintaktičke i sintagmatske cjeline i kosi oblici što se javljaju kao tumačenja latinskih riječi, tako: 6. *pokripiti na učińenje*, 14. *priklańajući im se*, 15. *odrinuvše je*, 19. *pina puhla*, 81. *plešću rukami*; zatim imenički množinski oblici: 16. *nečistoće*, 34. *redi*, 39. *ganavci*, 77. *naredbe*, 83. *pomame* vel *hinbe*; pridjevski množinski oblici srednjega roda u poimeničenoj ili imeničkoj upotrebi: 38. *znutarńa*, 50. *mimošadša* vel *prešadša, bivša*, 51. *sadańa* vel *nastojeća*, 52. *buduća*; kosi glagolski oblici: 18. *odrińujuće*, 32. *pokripļuju*, 47. *korišćuju*. Druga razlika među razmatranim glosama jest ta da su u KG pretežno zastupljene "obične" riječi, riječi iz svakodnevnoga govora, dok se RG odlikuju znatnom zastupljenošću riječi knjiških značenjskih i tvorbenih odlika (apstraktne imenice, riječi za pojmove duhovne nadgradnje, crkvenoslavizmi i sl.), što je očito odraz drugačijega sadržajnog sastava predloška. Prevoditelj je

nastojao što preciznije izraziti zadani latinski pojam, premda mu to nije uvijek polazilo za rukom, pa tako s jedne strane nailazimo na rijetke ili neobične tvorbe, a s druge – vjer. vezano uz njegovo nedovoljno znanje latinskoga – na značenjska nepodudaranja, bilo latinske natuknice i hrvatskog prijevoda, bilo domaćih sinonima. Tako su, primjerice, u KG potvrđene svakodnevne riječi, kao 40. *cena*, 23. *dati*, 48. *mučiti – muč[e]na*, 41. *narediti*, 49. *naučiti*, 38., 39. *ńiva*, 19. *oditi – odšači*[216], 49. *plk*, 9. *plod*, 16. *počati*, 52. *pojti – pošači*, 21. *pripravan*, 26. *pristupati*, 33. *pristupiti*, 34. *reći – rekši*, 15. *selo*, 33. *stati*, 36. *svezati*, 16. *tužan*, 14. *umriti*, 26. *vlisti*, 8., 17. *žalostan*, 16. *žalostiti se* i dr. Tu su i riječi iz svakodnevnoga društvenog, moralnog i vjerskog života, kao 36. *biskup*, 5., 42. *blagdan*, 31. *dostojan*, 21. *duh*, 26. *kriv*, 20. *napast*, 46. *nenavidost*, 19. *osuditi – osujen*, 10. *pisan*, 36./46. *predati/pridati*, 32. *raba*, 35. *rotiti i prisegati*, 11. *sablaženje*, 12. *skrušiti – skrušen*, 25. *sluga*, 47. *sud*, 36. *sudac*, 26. *svidok*, 45. *ubojstvo*, 51. *Veli petak*, 48. *videnje*, 42. *zakon*, 7. *zapoviditi*, 13., 14. *zatajiti* i možda još pokoja, odnosno u ovoj bi se razdiobi neke riječi vjerojatno mogle i drukčije rasporediti. Među tim je riječima 36. *biskup* jedina posuđenica (i to bez latinskog adekvata, na mjestu imena Poncija Pilata). Riječ *raba* 32. (lat. *ancilla*) redovito se uzima kao crkvenoslavizam[217], međutim ona je, koliko mi je poznato, u najranijim hrvatskim čakavskim i štokavskim spomenicima jedina u upotrebi[218], tako da je pitanje nije li imala potporu i u živim narodnim govorima. Najstarije su hrvatske književne potvrde za *robińa* tek s kraja 15. st., i to iz Dubrovačke kancelarije, a zatim od 16. st.[219] Crkvenoslavizam je i 36./46. *predati/pridati* u značenju 'izdati'. Kao crkvenoslavizam – ali prije na tvorbenoj nego na leksičkoj razini – možemo uzeti i imenicu *sablaženje*, koja nije potvrđena u LP, pa je vjerojatno nastala kao rezultat crkvenoslavenskog tvorbenog poticaja (od slabo potvrđenoga glagola *sablaziti*). Upotreba priloga *tada* 21., 27. u značenju 'zaista' i u pojačajnoj funkciji vjerojatno je kalk prema latinskom (*quidem; autem*).

I u RG za većinu riječi možemo pretpostaviti da su iz onodobnoga svakodnevnoga govora, kao npr. 39. *ganavac* ('gatavac, gonetač'), 45. *ganka* ('zagonetka; gatanje, proricanje' ?), 64. *hip*, 55. *kip* ('osoba'), 59. *niśćeta* vel *nevoļa* ('bijeda, nevolja'), 78. *obrečnik* ('klevetnik'), 5. *obreći* ('oklevetati, potvoriti'), 8. *omlohaviti*, 47. *opravļati*, 60. *piļuh*, 19. *pina*, 81. *pleskati*, 9. *ploditi*, 6. *pokripiti*, 32. *pokripļivati*, 4. *pomańkati*, 2. *poučiti se*, 40. *prisan* ('svjež, skorašnji, nedavni'), 19. *puhal*, 81. *ruka*, 84. *skitavac*, 11. *slágati*, 48. *spretan*, 8. *stančiti*, 49. *šćeta*, 66. *širok*, 76. *varsnik*, 54. *vašćina*, 26. *žarlstvo* i dr. Međutim, knjiško obilježje leksičkom sastavu RG daje veći broj apstraktnih imenica različitih tvorbi, posebno onih odglagolnih tvorenih sufiksom *-je*, koje se obično uzimaju kao rezultat knjiškog tvorbenog uzorka pod crkvenoslavenskim utje-

216 Ptc. pret. I. zapisan u izgovornom, fonetiziranom liku. Uz 52. *pošači* to su, koliko mi je poznato, najstariji primjeri za pravopisno registriranje glasovne pojave *dъši* > *dši* > *či* u tom glagolskom obliku.

217 Crkvenoslavizmi se u hrvatskim srednjovjekovnim spomenicima nisu tretirali kao posuđenice, nego kao književne riječi iz starijega jezičnog stadija.

218 Najstarija je hrvatska dosad poznata potvrda iz čakavske ćiriličke PL iz 1250.

219 Vidi: AR XIV s. v. *1. robińa*. Isto vrijedi i za *1. rob.*

cajem, a ulaze u taj knjiški sloj i neke riječi konkretnoga značenja kao i neki glagoli. Tako npr. imenice na *-je* (uglavnom apstraktnog, ali neke i konkretnog značenja): 56. *bitje*, 53. *kļevetanje*, 17., 21. *mišļenje*, 46. *navišćenje*, 13. *obitovanje*, 41. *očitovanje*, 23. *odstojanje*, 61. *ožastje*, 43. *počitanje*, 22. *pridstojanje*, 29. *primoženje*, 24. *razmotrovanje*, 31. *spominanje*, 30. *suprotivļenje*, 6. *učińenje*, 82. *ugajanje*, 44. *varčińenje*, 62. *varsnovanje*, 21. *vnimanje*, 42. *zgovorenje*, 42. *zrečenje*. U knjiške riječi možemo uvrstiti npr. još i: 63. *domisal*, 83. *hinba* vel *pomama*, 25. *lakomost*, 85. *naparučtvo*, 77. *naredbe*, 6. *nečistoća*, 13. *obit*, 28. *otajstvo*, 44. *pripovist*, 58. *prirok*; glagole: 3. *obraziti*, 1. *počitati*, 32. *pominati*, 7. *rastvoriti*, 10. *razrediti* i dr. Ovdje treba napomenuti da je naša razdioba na riječi iz svakodnevnoga govora i one knjiški obilježene aproksimativna, uvjetovana nepoznavanjem onodobnih životnih uvjeta, odnosno neke bi se riječi (kao i u KG) vjerojatno mogle i drukčije odrediti/rasporediti.

Ako je *luxu[r]ia* u 27. glosi sinonim za hrv. *blud*, tj. *luksurija* (što se iz grafijskog načina predočavanja glose ne može sa sigurnošću razabrati[220]), a ne za lat. *lascivia* i *libido*, jedine su preostale dvije posuđenice u RG: 55. *kip* (iz mađ.) za lat. *persona* 'osoba' i 34. *redi* (nejasno značenje uz lat. *vices*; vjerojatnije 'baštinici, nasljednici, potomci' iz tal. *erede* ili lat. *heres, -edis*, negoli množina od 'red, poredak'[221]). Od crkvenoslavenizama zastupljenih u RG neki su izravno preuzeti leksemi, dok su za druge preuzeta samo pojedina njihova značenja. Izravno su preuzeti crkvenoslavizmi: 29. *primoženje* ('pobjeda') za lat. *victoria*; 55. *sobstvo* ('osoba') za lat. *persona*[222]. Ptc. prez. *nastojeći* ('sadanji'), odnosno njegov Nmn. sr. r.[223] 51. *sadańa* vel *nastojeća*, upotrijebljen je u značenju 'sadašnjost' za lat. *presencia* (tj. *praesentia*) (v. u LP s. v. *nastojati* ptc. prez. *nastoję* "praesens"). Nismo, međutim, sigurni je li crkvenoslavizam 35. *lože* za lat. *stratus* upotrijebljen u svom osnovnom značenju ('postelja') ili u jednom od podznačenja ('pokrivač na postelji'). Riječi 1. *počitati*, 43. *počitanje* jesu leksički crkvenoslavizmi, ali u značenju *naro, naratio* (tj. *narro, narratio*), za koje se ovdje navode kao hrvatski adekvati (tj. 'kazivati, pripovijedati', 'kazivanje, pripovijedanje') u LP nisu potvrđeni[224]; većina je hrvatskih potvrda u AR-u X iz značenjskoga kruga 'poštovati, častiti', ali ipak s. v. *počitati* pod *d.* ima i "kazivati" (v. rječničku obradu); zatim, 2. *poučiti se* '(raz)misliti' za lat. *meditor* može podjednako biti trag crkvenoslavenskoga kao i latinskoga knjiškog utjecaja (v. rječničku obradu); riječ 22. *pridstojanje* jest leksički crkvenoslavizam (v. LP s. v. *prědьstojanije* "excellentia"), ali u značenju *praesentia* 'nazočnost, prisutnost' u kojem je ovdje upotrijebljena vjerojatno je kalk s latinskoga (v. i rječničku obradu); 57. *sućastvo* ('bit') za lat. *substancia* (tj. *substantia*)

220 V. bilj. 80 uz 27. glosu (odjeljak 2. 2.).

221 Vidi i obradu s. v. *red* m. u odjeljku 4. 1.

222 Zanimljivo je da su se tu za lat. *persona* kao sinonimi našli crkvenoslavizam i prava posuđenica: *sobstvo* vel *kip* (mađ.), što je očito riječ iz svakodnevnoga govora.

223 Množina sr. r. u poimeničenoj službi može jednako biti latinski kao i crkvenoslavenski utjecaj.

224 LP: *počitanije* "lectio; honor", *počitati* "legere; honorare"; Damj.: *počitanie* "počast", *počitati* "računati, brojiti; čitati; poštovati".

crkvenoslavizam je domaćega glasovnog sastava (prema stsl. *sǫštьstvo*), potvrđen u hrvatskoj književnosti od 16. st. dalje.

Već je spomenuto kako među potvrdama u RG ima leksema nastalih manje običnim i neobičnim tvorbenim postupcima. Nije sigurno je li koji od njih bio u onovremenoj upotrebi, ili je posljedica prevoditeljeva knjiškog leksikografsko-rječotvornog nastojanja. To su: 47. *korišćivati – korišćuju* (1jd. prez.), nepotvrđen, osim nesigurna *koristivati* iz Voltiggijeva rječnika, za koji se u AR-u V kaže da bi mogao biti i: *korišćivati*; 85. *naparučtvo* (apstr. imenica tvorena od priloga *naparuč*, također slabo potvrđenoga; u AR VII s. v. *naparuč* potvrde su samo iz Mikaljina rječnika i glag. *Naručnika*); 18. *odrińivati – odrińujuće*, potvrđen u AR VIII kao nesvrš. glagol prema svrš. *odrinuti* samo iz Stullijeva rječnika, gdje je vjerojatno rezultat leksikografskog popunjavanja "praznih kućica" u sustavu; 61. *ožastje*, nepotvrđena imenica, tvorena od neobičnog ptc. pas. gl. *ožati*, od kojega bismo očekivali *ožat*, a ne *ožast*; 24. *razmotrovanje* – od glagola neobične tvorbe *razmotrovati*, nepotvrđenoga, umj. običnog *razmatrati*; osim ovoga primjera iz RG u AR XIII nema druge potvrde; 44. *varčińenje* – složenica, vjer. *ad hoc* napravljena za ovu svrhu (v. odjeljak o tvorbi 3. 3. 3.); 62. *varsnovanje* – gl. imenica, također nepotvrđena kao i glagol *varsnovati*, od kojega bi imala biti izvedena (< *vrstnovanje, vrstnovati*); AR XXI ima samo *vrstańe, vrstati.*

Idući je problem značenjsko neslaganje/nepodudaranje bilo hrvatskog adekvata s latinskom natuknicom, bilo hrvatskih sinonima jednoga s drugim. Budući da su svi takvi primjeri razmotreni u rječničkoj obradi, ovdje ćemo ih samo navesti. Tako se hrvatski adekvat ne podudara u značenju ili se teško može dovesti u vezu s latinskom natuknicom u slučajevima: 79. *brižļiv : susurro*, 63. *domisal : industria*, 83. *pomame* vel *hinbe : phantasiae*, 48. *korist, prud : prosperitas*, 47. *korišćuju : prosperor*, 25. *lakomost : petulantia*, 17. *mišļenje : contagium*, 37. *rastvor : frugalitas, temperantia*, 7. *rastvoriti : tempero*, 32. *pokripļuju : orthor*. Od hrvatskih sinonima teško je dovesti u međusobnu vezu: 83. *pomame* i *hinbe*, 21. *vnimanje* i *mišļenje*, 8. *stančiti* i *omlohaviti*, 49. *šćeta* i *suprotivńa* (*suprotivna* ?).

Raščlamba rječničkog sastava RG, na temelju koje upoznajemo njihov značenjski sadržaj, upućuje nas na razmišljanje o konkretnom sadržaju predloška na temelju kojega su (ispisom i tumačenjem/prijevodom) navedene glose nastale. Naime, Rešetar pretpostavlja da se radi o evanđeoskom tekstu, premda latinske natuknice u tom obliku ne nalazi u *Bibliji*. Evanđeoski tekst koji se na misnom slavlju trebao protumačiti puku na narodnom jeziku onaj je iz misnih čitanja/lekcija. Ako njegov prijevod i nije zapisan u zasebnoj knjizi/lekcionaru, nego u samom misalu (kao što je slučaj s KG) ili je zasebno ispisan (kao što je slučaj s RG), on se svojim sadržajem mora slagati/podudarati s lekcijama iz lekcionara. Međutim, koliko autorica poznaje tekst ZL, kojim se dosta bavila, među ostalim izradivši njegovu transkripciju[225], leksiku zastupljenom u RG jedva da bi se našlo mjesto u lekcionaru, tj. u njegovim lekcijama. Stoga bi se prije

225 Zapravo preslovljavanje suvremenom grafijom uz primjenu suvremenih interpunkcijskih pravila. – Malić 2004., 37–146.

moglo raditi o kakvu zborniku propovijedi i raznih drugih teoloških razmišljanja (često nazivanima *Liber sermonum*), kakvih je bilo po samostanima (vjerojatno i crkvama), u koje su vještiji teolozi latinaši zapisivali svoje sastavke latinskim jezikom, a oni manje vješti se njima služili pri svojoj dušobrižničkoj praksi. Niz takvih kodeksa nalazi se npr. u šibenskom Samostanu sv. Frane, u kojima je jedan od čestih zapisivača nacrta za propovijedi i drugih teoloških razmišljanja, među ostalima, bio poznati zapisivač *Šibenske molitve* Pavao Šibenčanin.[226] U takvim se kodeksima, često sastavljenima od različitih sveščića, iskorištavao svaki prazan komadić papira ili pergamene, pa su ispisani gusto, često sitnim rukopisom, te u njima nije bilo mjesta za upisivanje bilo kakvih dodataka (prijevoda i dr.). Možda je upravo koji takav latinski kodeks bio predložak zapisivaču RG.

5. Zaključak

Razmatrane čakavske glose – KG i RG – ma koliko se na prvi pogled činile jezično nezanimljivima, pružaju obilje građe na svim jezičnim razinama, osobito na leksičkoj, i kao takve će se ubuduće morati uzimati u obzir pri pisanju hrvatske jezične povijesti, a osobito pri izradi starohrvatskoga rječnika. U usporedbi s jedinim našim dosadašnjim jezičnopovijesnim rječnikom – AR-om, kojemu je nedostatnost hrvatske građe iz najstarijih razdoblja pismenosti, osobito one pisane latiničkim pismom, dobro poznata – ove glose često donose najstariju hrvatsku (ili sigurnu hrvatsku[227]) leksičku potvrdu. Osobito to vrijedi za starije od njih – KG, ali ima takvih potvrda i iz RG, koje su čak i poslužile kao izvor AR-u, ali su kao i svi ostali izvori ispisivane i obrađene nesustavno. Takve su najstarije dosad poznate potvrde iz KG[228]: 5., 42. *blagdan* (prva potvrda u AR-u iz Mon. croat. bez nadnevka), 31. *dostojan*, 21. *duh* (lat. *spiritus, animus*), 9. *jošće* (lik *ošće* potvrđen u 14. st.), 30. *kripost*, 26. *kriv* (lat. *falsus*), 19. *malo*, 48. *mučiti – mučen*, 20. *napast*, 41. *narediti* ('odrediti'), 49. *naučiti* ('nagovoriti, uvjeriti'), 46. *nenavidost*, 34. *očitan*, 29. *odsele*, 9. *ov* (Njd. m. r.), 10. *pisan* (starija je potvrda, nepotvrđena u AR-u, iz RZ), 9. *plod*, 16. *počati*, 37. *pokajati se*, 27. *poslija*, 18. *potrpiti*, 36./46. *predati/pridati* ('izdati'), 21. *pripravan* (lat. *promptus*), 35. *prisegati*, 26. *pristupati*, 33. *pristupiti*, 50. *pruditi*, 10. *reći – rekši*, 25. *sluga*, 33. *potom toga* (nešto je mlađa potvrda iz RR oko 1400.), 21., 27. *tada* (lat. *quidem*; *autem*), 40. *uciniti* ('odrediti cijenu'), 14. *umriti*, 33. *uokolo*, 52. *utvrditi* ('zagraditi'), 43. *uznik* (nešto je mlađa potvrda iz glag. *Cvěta vsake mudrosti* oko 1400.), 48. *videnje* ('priviđenje'), 26. *vnog*, 24. *vnutar*, 34. *zač* ('jer' – prva je iduća potvrda iz RR), 42. *zakon* ('običaj'), 7.

226 Rukopise knjižnice navedenog samostana opisao je K. Stošić 1933.

227 Ova se ograda odnosi na isprave pisane u Dubrovačkoj kancelariji, koje najčešće jesu dubrovačke provenijencije, ali među njima ima i mnogo prijepisa isprava bosanskih i srpskih velikodostojnika Dubrovčanima, nastalih u njihovim sredinama. Kako ih za ovakvu prigodu nije moguće precizno odrediti, na potvrde iz Dubrovačke kancelarije, ako su najstarije u AR-u potvrđene, u ovdašnjoj se rječničkoj obradi posebno upozoravalo.

228 Riječi se ovdje navode u osnovnom obliku.

zapoviditi, 44. *zlamenit*, 8., 17. *žalostan* (nešto je mlađa potvrda iz IZ s kraja 14. ili poč. 15. st.). Iz RG najstarije su poznate potvrde: 27. *blud*, 79. *brižļiv*, 63. *domisal*, 45. *ganka*, 64. *hip*, 55. *kip* (lat. *persona*), 53. *kļevetanje*, 47. *korišćivati*, 25. *lakomost*, 35. *lože* ('postelja' ili 'pokrivač na postelji' ?), 77. *naredba* (u mn. *naredbe* 'zbir naredaba, regula'), 46. *navišćenje* (lat. *annuntia*), 59. *nevoļa* (lat. *miseria*), 59. *nišćeta* (lat. *miseria*), 47. *opravļati* ('činiti, raditi, vršiti')[229], 60. *piļuh* ('kobac' ?), 19. *pina* ('pjena'), 9. *ploditi*, 32. *pokripļivati*, 2. *poučiti se*, 50. *prešadši* – Nmn. sr. r. *prešadša* ('prošlost'), 22. *pridstojanje*, 14. *priklańati se*, 44. *pripovist*, 58. *prirok* ('prijekor, pokuda'), 40. *prisan* ('svjež, skorašnji, nedavni'), 10. *razrediti* ('/po/razmjestiti, postaviti u red'), 84. *skitavac*, 11. *slágati* (lat. *componere*), 32. *spominati* ('poticati, nagovarati, opominjati' ?) (prekriženo!), 48. *spretan* ('prikladan, zgodan'), 8. *stančiti*, 20. *stav* ('oblik; pren. stas' ?), 57. *sućastvo* ('bit, suština'), 30. *suprotivļenje* ('suprotstavljanje'), 12. *uganati* ('gatati, proricati'), 82. *ugajanje*, 80. *ugojaj* (isto što *ugajanje*, tj.'ugađanje, povlađivanje, odobravanje, laskanje' ?), 42. *zgovorenje*, 38. *znutarńi* – Nmn. sr. r. *znutarńa* ('crijeva, utroba'), 26. *žarlstvo*.

U ovim su glosama zastupljene i riječi kojima su to dosad jedine poznate potvrde. Iz KG to su: 11. *sablaženje* ('sablazan, smutnja' u glagolskoj svezi *sablaženje jimiti* 'sablazniti se') i 22. *težak* ('otežao /od umora/' za *oči*). Više je takvih riječi iz RG, osobito za ona njihova nesigurno izvedena značenja zbog nepodudarnosti uobičajenih značenja hrvatske riječi s uobičajenim značenjima latinske natuknice, odnosno zbog značenjskog nepodudaranja hrvatskih riječi navedenih kao sinonimi (povezanih lat. veznikom *vel* 'ili'). Takve su jedine poznate potvrde iz RG, uz već ranije spomenute zbog neobične tvorbe (85. *naparučtvo*, 61. *ožastje*, 24. *razmotrovanje*, 44. *varčińenje*, 62. *varsnovanje*), još i: 50. *bivši – bivša* (poimeničeni popridjevljeni ptc. pret. akt. I. u Nmn. sr. r. 'prošlost'), 52. *buduća* (poimeničeni popridjevljeni ptc. prez. u Nmn. sr. r. 'budućnost'),[230] 39. *ganavac* (lat. *coniector*, 'gatavac, gonetač'), 43. *počitanje* (lat. *narratio*, 'kazivanje, pripovijedanje'), 6. *pokripiti* (lat. *suadeo*, 'nagovoriti /na što/, uvjeriti /u što/'), 19. *puhal* (lat. *gracilis*,'nježan, prozračan'), 31. *spominanje* (lat. *exhortatio* /?/, 'nagovaranje, poticanje, opominjanje'), 49. *suprotivńa* (*suprotivna* ? – lat. *adversitas*), 49. *šćeta* (lat. *adversitas*, 'suprotnost, protivnost' ?), 42. *zrečenje; zgovorenje*[231] (lat. *indicatio*, 'izreka, izjava' ?).

Osim važnosti za povijesnu (orto)grafiju, gramatiku i leksikografiju, ove nam glose, diskretno – nekolicinom primjera, ali ipak! – ukazuju na neke važne kulturološke činjenice: na eventualno postojanje hrvatskih lekcionara iz vremena ranijega od onoga iz kojega potječu dosad poznati lekcionari, a uz to i na višestoljetno nasljedovanje

229 Prema Rešetarovoj napomeni prekriženo, ali to za potvrđenost riječi nema značenja. Isto i d.

230 Participi *bivši* i *budući* potvrđeni su u AR I s. v. *biti (budem)* pod *II. Oblici*, i to *budući* pod *5. part. praes. act. ... b. kao adj. budući* u značenju 'futurus' samo s jednom Karadžićevom potvrdom (zapravo poimeničenom: *Ili sadašńe ili buduće: sve je vaše*), ali nema potvrda za poimeničeni Nmn. sr. r. u značenju 'budućnost'; *bivši* je potvrđen pod. *6. part. praet. act. I.* samo s potvrdama za priložnu, ali ne i za pridjevsku upotrebu.

231 Po Rešetarovoj napomeni kasniji zapis iznad *zrečenje*.

hrvatske književnojezične prijevodne tradicije. U literaturi je istaknuto mišljenje kako početke hrvatskoga književnoga jezika zapravo treba vezati uz postanak hrvatskoga lekcionara.[232] Usporedba KG s adekvatnim mjestima u ZL, BL i RL pokazuje da je svima njima morao prethoditi neki nama nepoznat lekcionar, koji je ostavio svoje tragove u svakome od njih. Zato se KG nekad podudaraju s BL, nekad s RL, ali ipak najbolje sa ZL, s kojim su i prostorno i vremenski najbliže. A jezična se tradicija hrvatskih lekcionara prenosila do u 18. st. Potvrđuju to mnogobrojni adekvatni primjeri u AR-u, a od primjera kojima se ovdje bavimo jedan pokazuje takvu izravnu vezu od KG do Bandulavića (1613.): glagol *potrpiti* u značenju 'počekati, pričekati' od *potrpite* iz KG 18. preko ZL i tek nešto modificiranog *trpite* u RL nastavlja se opet u Bandulavića kao prvotno *potrpite*. Sličan je i glagol *predati/pridati* iz KG 36./46. u značenjima 'izručiti; izdajom dati u čije ruke, izdati', koji se upotrebljava preko ZL, BL i RL sve do Slavonca Kanižlića. S druge strane, crkvenoslavizmi kao književne riječi vrijedne nasljedovanja isto se tako protežu od naših glosa do u 18. st. Tako je *sobstvo* (lat. *persona*) iz RG 55. potvrđeno od glagoljičkih IZ i KZ i naših RG ponovo u čakavskih, dubrovačkih i bosanskih pisaca 17. st., pri čemu je vremenska lakuna od 15. do 17. st. možda opet posljedica nesustavne zastupljenosti građe u AR-u, a možda pokazuje povratak tradiciji uzrokovan/potaknut nekim nama nepoznatim razlozima. Crkvenoslavizam *vnimanje* (lat. *intentio*, 'pažnja, pomnja') iz RG 21., barem koliko pokazuje obrada u AR-u, nije ostavio traga u hrvatskim tekstovima. Primjeri pak kao što je *poučiti se* u RG 2., nedovoljno jasna značenja ('razmisliti, pomisliti' ili možda 'pripraviti se, uvježbati se' ?) za lat. *meditor*, koje značenje ima glagol *poučiti se* i u crkvenoslavenskim tekstovima (v. LP s. v. *poučati* "docere", ~ *sę* "exerceri, meditari" i s. v. *poučiti* "docere", ~ *sę* "meditari"), diskretno ukazuju na povezanost trojezične naše književnosti/pismenosti, u kojoj su latinski tekstovi svojim značenjima utjecali na crkvenoslavenske hrvatske redakcije (pogotovo od sredine 13. st., kad su se liturgijski tekstovi počeli preuređivati prema latinskima), djelujući i jedni i drugi na književnojezični izraz na narodnim osnovama utemeljena hrvatskoga književnog jezika.

232 Fućak 1975., 361–362; Putanec 1993., 662.

III. DODACI

1. Kratice citiranih spomenika

ADM	*Akademijin dubrovački molitvenik*, Dubrovnik, druga polovina 15. st. (latinica)
BL	*Bernardinov lekcionar,* Split (tisk. u Veneciji) 1495. (latinica)
BL^3	Treće izdanje *Bernardinova Lekcionara* (Andriolićevo) iz 1586. (latinica)
BZ	*Božje zapovijedi*, Šibenik, kraj 14. st. (Pavao Šibenčanin) (latinica)
CS	*Cantilena pro sabatho*, Šibenik, 80-e godine 14. st. (Pavao Šibenčanin) (latinica)
IZ	*Ivančićev zbornik*, kraj 14. ili poč. 15. st. (glagoljica)
KG	*Korčulanske glose* (zadarske provenijencije), vjer. 80-e godine 14. st. (latinica)
KL	*Odlomak Korčulanskoga lekcionara* (zadarske provenijencije), vjer. 80-e godine 14. st. (latinica)
KZ	*Kolunićev zbornik*, 1486. (glagoljica)
MM	*Molitva sv. Margariti*, Šibenik, kraj 14. st. (latinica)
PL	*Povaljska listina*, Brač 1250. (ćirilica)
PZ	*Petrisov zbornik*, 1468. (glagoljica)
RBG	*Glose iz Radonove Biblije*, kraj 11. ili poč. 12. st. (latinica)
RG	*Rešetarove glose*, vjer. sjev. ili srednja Dalmacija, sredina 15. st. (latinica)
RI	*Razvod istarski*, 1325. (najstariji sačuvani prijepis iz 1546. – glagoljica)
RL	*Ranjinin lekcionar,* Dubrovnik 1508. (latinica)
RR	*Rogovske regule,* Tkon na Pašmanu, oko 1400. (glagoljica)
RZ	*Red i zakon* zadarskih dominikanki iz 1345. (latinica)
SG	*Sudac gńivan...*, Šibenik, vjer. poč. 15. st. (latinica)
SO	*Spovid općena*, Senj (tisk.) 1496. (glagoljica)
ŠM	*Šibenska molitva*, Šibenik, 80-e godine 14. st. (Pavao Šibenčanin) (latinica)
VHM	*Vatikanski hrvatski molitvenik*, Dubrovnik oko 1400. (latinica)
VZ	*Vinodolski zakon*, 1288. (glagoljica)
ZL	*Zadarski lekcionar,* vjer. sredina 15. st. (latinica)
ŽSO	*Žića svetih otaca*, vjer. Rab, zadnja desetljeća 15. st. (prijepis predloška iz vremena oko 1400.) (latinica)

2. Kratice citirane literature

AR: *Akademijin rječnik = Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* 1880.–1976. I–XXIII. JAZU. Zagreb.

Bc i Bc hrv.: Belostenec, I. [Joannis Bèllosztènëcz] 1740. *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum Aerarium…* Zagrabiae.

Bibl. 1968.: *Biblija. Stari i Novi zavjet.* 1968. Stvarnost – HKD sv. Ćirila i Metoda. Zagreb.

Damj.: Damjanović, S. i sur. 2004. *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik.* Matica hrvatska. Zagreb.

Divk.: Divković, M. 1900. *Latinsko-hrvatski rječnik za škole. Izdanje drugo* (Reprint 1991.). Zagreb.

Habd.: Habdelić, J. 1670. *Dictionar, ili Réchi Szlovenſzke zvexega ukup zebrane, u red poſztaulyene, i Diachkemi zlahkotene / Trudom Jurja Habdelicha* ... Stampano u Nemskom Gradczu ...

Jambr. i Jambr. hrv.: Jambrešić, A. 1742. *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica, et hungarica… Ab Andrea Jambressich, societatis Jesu sacerdote, Croata Zagoriensi...* Zagrabiae...

LL: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva.* 1979. Ur. Badurina, A. Sveučilišna naklada Liber – Kršćanska sadašnjost – Institut za povijest umjetnosti. Zagreb.

LP: Miklosich, F. 1862.–1865. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum … Edidit Fr. Miklosich.* Vindobonae.

Mar. I i II: Marević, J. i sur. 2000. *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik.* I. svezak A–L. II. svezak M–Z. Marka, Velika Gorica – Matica hrvatska, Zagreb.

Mon. serb.: *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii … Edidit Fr. Miklosich.* 1858. Viennae.

NZ 1992.: *Novi zavjet i Psalmi.* 1992. XIII. izdanje. Kršćanska sadašnjost. Zagreb.

RCH: *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije.* 1991.–. Staroslavenski institut. Zagreb.

SA: Sadnik, L.; Aitzetmüller, R. 1955. *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten.* Mouton & Co., 'S-Gravenhage in Verbindung mit Carl Winter – Universitätverlag. Heidelberg.

Spom. sr.: Pucić, M. 1858. i 1862. *Spomenici srbski.* I i II. U Biogradu.

3. Literatura

Akademijin rječnik v. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* JAZU. Zagreb. (kratica: AR)

Barbarić, V.-T. 2017. *Nastajanje i jezično oblikovanje hrvatskih lekcionara.* Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

Barić, E. i dr. 1997. *Hrvatska gramatika.* II. promijenjeno izdanje. Školska knjiga. Zagreb. (kratica: HG)

Belostenec, I. 1740. *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum Aerarium...* Zagrabiae. (kratica: Bc i Bc hrv.)

Damjanović, S. i sur. 2004. *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik.* Matica hrvatska. Zagreb. (kratica: Damj.)

Divković, M. 1900. *Latinsko-hrvatski rječnik za škole. Izdanje drugo* (Reprint 1991.). Zagreb. (kratica: Divk.)

Biblija. Stari i Novi zavjet. 1968. Stvarnost – HKD sv. Ćirila i Metoda. Zagreb. (kratica: Bibl. 1968.)

Djela JAZU V v. *Lekcionarij Bernardina Spljećanina...*

Fućak, J. 1975. *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljaštva.* Kršćanska sadašnjost. Zagreb.

Habdelić, J. 1670. *Dictionar, ili Réchi Szlovenfzke zvexega ukup zebrane...* Stampano u Nemskom Gradczu. (kratica: Habd.)

Hamm, J. 1952. Glose u Radonovoj bibliji. *Slovo – Časopis Staroslavenskog instituta* 1. 19–33.

Hudeček, L. 1997. Plural srednjega roda kao sredstvo za izricanje neodređenosti (u glagoljaškoj i starijoj latiničkoj književnosti). *Prvi hrvatski slavistički kongres – Zbornik radova I.* Hrvatsko filološko društvo. Zagreb. 575–586.

Jakić-Cestarić, V. 1957. Refleksi jata na sjevernodalmatinskim otocima. *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 3. 407–422.

Jambrešić, A. 1742. *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica, et hungarica...* Zagrabiae. (kratica: Jambr. i Jambr. hrv.)

Kašić, B. 1625. *Biblia sacra – Versio illyrica selecta, seu declaratio Vulgate Editionis Latinæ. Bartholomæi Cassij Curictensis e Societate Iesu Professi, ac Sacerditis Theologi. Ex mandato Sacræ Congregationis de propag: Fide. Anno 1625* – Ediderunt Hans Rothe et Christian Hannick e codicibus manuscriptis transtulerunt Petar Bašić et Julije Derossi et Zlata Derossi curis elaboravit atque apparatu critico instruxit Petar Bašić. Biblia Slavica, Serie IV: Südslavische Bibeln, band 2, 1: Kroatische Bibel des Bartol Kašić. 1999. Ferdinand Schöningh. Paderborn – München – Wien – Zürich.

Katičić, R. 1998. *Litterarum studia – Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja.* Matica hrvatska. Zagreb. (o RBG str. 620–621)

Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J. 1986. *Historická mluvnice češtiny.* Praha.

Lekcionarij Bernardina Splječanina po prvom izdanju od god. 1495. [Transkripcija T. Maretića]. *Djela JAZU V.* JAZU. Zagreb 1885. (kratica: BL)

Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. 1979. Ur. Badurina, A. Sveučilišna naklada Liber – Kršćanska sadašnjost – Institut za povijest umjetnosti. Zagreb. (kratica: LL)

Lončarić, M. 1988. Rani razvitak kajkavštine. *Rasprave Zavoda za jezik* 14. 79–104.

Lončarić, M. 1994. Prvi zapisi hrvatske (kajkavske) riječi na zagrebačkom Gradecu. *Zagrebački Gradec 1241–1850. (prilozi sa znanstvenog skupa u povodu 750. obljetnice zagrebačke Zlatne bule).* Zagreb. 327–331.

Lončarić, M. 2005. Hrvatski jezik u *Felicijanovoj ispravi* i u drugim slavonskim dokumentima iz XII. stoljeća, *Kajkaviana & alia.* Zrinski d. d. Čakovec – IHJJ. Čakovec – Zagreb. 141–146.

Malić, D. 1973. Šibenska molitva (Filološka monografija). *Rasprave Instituta za jezik* 2. 81–190.

Malić, D. 1977. "Red i zakon" zadarskih dominikanki iz 1345. godine. *Rasprave Instituta za jezik* 3. 59–128.

Malić, D. 1987. Slogotvorni *r̥* i *l̥* u starohrvatskom latiničkom rukopisu "Žića sv. otaca". *Rasprave Zavoda za jezik* 13. 55–63.

Malić, D. 1989a. Grafija i pravopis hrvatskog latiničkog rukopisa 14. stoljeća "Žića sv. otaca". *Rasprave Zavoda za jezik* 15. 129–178.

Malić, D. 1989b. Prilog istraživanju hrvatske latiničke književnosti 14. stoljeća – Odlomak Korčulanskoga lekcionara [Pokušaj čitanja i (orto)grafijska obilježja], *Croatica – Prinosi proučavanju hrvatske književnosti* 31–32. 7–56.

Malić, D. 1992. Crkvenoslavenska jezična tradicija u hrvatskim latiničkim rukopisima 14. stoljeća. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 13. 99–117.

Malić, D. 1993. Konsonantizam "Žića svetih otaca". *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 19. 179–212.

Malić, D. 1995. Glasovne pojave u "Odlomku Korčulanskoga lekcionara". *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 21. 103–124.

Malić, D. 1996. Jezik glagoljičke početnice Jurja iz Slavonije. *Filologija* 26. 25–40.

Malić, D. 1997. Jezična slojevitost takozvana Marulićeva oficija. *Filologija* 29. 97–117.

Malić, D. 1999. Nepoznati starohrvatski latinički rukopisi šibenskog Samostana sv. Frane. *Filologija* 33. 93–155.

Malić, D. 2000. Novija zapažanja o srednjovjekovnoj hrvatskoj latinici. *Filologija* 34. 97–128.

Malić, D. 2004. Uvodna razmatranja; Tekstovi [transkripcije] u: *Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća). Stari pisci hrvatski*, knjiga 43. HAZU. Zagreb. I–CV, 3–267.

Maretić, T. 1885. *Lekcionarij Bernardina Spljećanina po prvom izdanju od g. 1495. Djela JAZU* 5. JAZU. Zagreb. IV. Prilog [odlomak iz III. izdanja BL iz 1586. – BL^3]. 205.

Marević, J. i sur. 2000. *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*. I. svezak A–L, II. svezak M–Z. Marka, Velika Gorica – Matica hrvatska, Zagreb. (kratica: Mar. I i Mar. II)

Melich, J. 1903. Misekönyv a XIV. századból. *Magyar könyvszemle* 11. 36–64.

Miklosich, F. 1862–1865. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae. (kratica: LP)

Milčetić, I. 1895. Čakavština Kvarnerskih otoka. *Rad JAZU* 121. 92–131.

Moguš, M. 1971. *Fonološki razvoj hrvatskog jezika*. Matica hrvatska. Zagreb.

Moguš, M. 1977. *Čakavsko narječje*. Školska knjiga. Zagreb.

Moguš, M. 1984. O pisanju fonema /l̩/ i /ń/ u staroj hrvatskoj latinici. *Filologija* 11. 93–98.

Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii ... Edidit Fr. Miklosich. 1858. Viennae. (kratica: Mon. serb.)

Novak, V. 1952. *Latinska paleografija*. Beograd.

Novi zavjet i Psalmi. 1992. XIII. izdanje. Kršćanska sadašnjost. Zagreb. (kratica: NZ 1992.)

Pleteršnik, M. 1895. *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana.

Pucić, M. 1858. i 1862. *Spomenici srbski*. I i II. U Biogradu. (kratica: Spom. sr.)

Putanec, V. 1993. Početak hrvatske pismenosti – Pitanje vremena postanka hrvatskoga latiničkog lekcionara i hrvatske glose iz XI.–XII. stoljeća u latinskoj Radonovoj Bibliji. *Forum* 7–9/XXII. 653–662.

Radić, F. 1890. Odlomak starog slovenskog rukopisnog evangelijara s predgovorima i s blagoslovima, gotskim pismom napisana, u knjižnici franovačkog samostana na Otoku (Badìa) kod grada Korčule. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 2/1. 254–262.

Rešetar, M. 1894. *Zadarski i Rańinin lekcionar. Djela JAZU* 13. JAZU, Zagreb.

Rešetar, M. 1898. Primorski lekcionari XV. vijeka. *Rad JAZU* 134 i 136. 80–160 i 97–199.

Rešetar, M. 1904. Ein serbokroatisches Wörterverzeichniss aus der Mitte de XV. Jahrhunderts. *Archiv für slavische Philologie* 26. 358–366.

Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. 1991.–. Staroslavenski institut. Zagreb. (kratica: RCH)

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. 1880.–1976. I–XXIII. JAZU. Zagreb. (kratica: AR)

Ružičić, G. 1930. i 1931. Jezik Petra Zoranića. Zadarski dijalekat u početku XVI veka. *Južnoslovenski filolog* 9 i 10. 1–92 i 1–90.

Sadnik, L., Aitzetmüller, R. 1955. *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten.* Mouton & Co., 'S-Gravenhage in Verbindung mit Carl Winter – Universitätverlag. Heidelberg. (kratica: SA)

Senc, S. 1910. *Grčko-hrvatski rječnik za škole.* (Reprint 1988.). Zagreb.

Simeon, R. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva...* I. A–O, II. P–Ž. Matica hrvatska. Zagreb.

Skok, P. 1971.–1974. *Etimologijski rječniki hrvatskoga ili srpskoga jezika.* I–IV. JAZU. Zagreb. (kratica: ER)

Stošić, K. 1933. Rukopisni kodeksi samostana sv. Frane u Šibeniku. *Croatia sacra* 5. 18–61.

Vintr, J. 1986. Die tschechisch-kirchenslavischen Glossen des 12. Jahrhunderts in der Bibel Sign. 1190 der Nationalbibliothek in Wien (sog. Jagić-Glossen). *Wiener slavistisches Jahrbuch* 32. 77–113.

Vončina, J. 1977. Transkripcija hrvatskih latiničkih tekstova 15. i 16. stoljeća. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 13. 145–154.